

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1981, LET. XVIII, UDK 4-5, YU ISSN 0040-3598

4-5

IZ VSEBINE

Savin Jogan: Ob štiridesetletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Boris Majer: Profil Borisa Zihlerja kot marksističnega misleca

Andrej Kirm: Razmerje med znanostjo in ideologijo

Aktualni intervju: Politična znanost — dvajset let kasneje (na vprašanja uredništva odgovarjajo: Vlado Benko, Adolf Bibič, Milan Mali, Boštjan Markič, Dimitar Mirčev, Jovan Mirić, Najdan Pašić, Radovan Vukadinović)

Peter Klinar: Družbeni položaj druge generacije migrantov

Ernest Petrič: Varstvo manjšin in pravica do odcepitve

Radovan Vukadinović: Ameriška zunanja politika od Carterja do Reagana

TEORIJA IN PRAKSA

1981

4-5

revija za družbena vprašanja, let. X XVIII, št. 4-5, str. 437-628, Ljubljana, april-maj 1981,
UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Sruk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirm, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 120 din, za druge individualne naročnike 200 din, za delovne
organizacije 350 din, za tujino 500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 30 din in dvojne
številke 45 din

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK;

SAVIN JOGAN: Ob štiridesetletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda 439

DOKUMENTI ČASA;

Dokumenti Osvobodilne fronte 442

ČLANKI, RAZPRAVE;

BORIS MAJER: Profil Borisa Ziherla kot marksističnega misleca 447

HELENA NOVAK: Temeljna načela pri uresničevanju celodnevne osnovne šole 467

DISKUSIJSKA TRIBUNA:

ANDREJ KIRN:

Razmerja med znanostjo in ideologijo (izhodišča in posledice »izrecnega in vztrajnega razločevanja«) 480

AKTUALNI INTERVJU:

Politična znanost – dvajset let kasneje 503

VLADO BENKO: Problemi politične znanosti in študij mednarodnih odnosov 506

ADOLF BIBIČ: Politična znanost – rezultati in neizpolnjene naloge 510

MILAN MALI: Za znanost, ki se bori in sprejema odgovornost za posledice, ne pa zgolj poučuje 516

BOŠTJAN MARKIČ: Politologija in odkrivanje resnice o družbi 520

DIMITAR MIRČEV: Samoupravljanje ne pelje k odmiranju politike 524

JOVAN MIRIČ: Za tesnejše institucionalno in individualno sodelovanje jugoslovanskih politologov 528

NADJN PAŠIČ: Smeri in protislovja razvoja političnih znanosti v razmerah podružbljanja politike 531

RADOVAN VUKADINOVIČ: Aktualna vprašanja discipline mednarodnih odnosov 534

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

FRANC DOLENC: Ob spopadu družbe z administracijo 538

IZ DRUŽBOSLOVNIH RAZISKAV:

PETER KLINAR: Družbeni položaj druge generacije migrantov 548

DRUŽBA IN ARMADA:

ANTON BEBLER: Marksizem in problem vojn socialističnih držav 563

MEDNARODNO PRAVO:

ERNEST PETRIČ: Varstvo manjšin in pravica do odcepitve 577

MEDNARODNI ODNOSI:

RADOVAN VUKADINOVIČ: Ameriška zunanja politika od Carterja do Reagana 598

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

ADOLF BIBIČ: Kardeljeva misel in politično delo 611

MITRE KOLIŠEVSKI: III. jugoslovansko posvetovanje o gospodarskem sodelovanju z deželami v razvoju 612

PRIKAZI, RECENZIJE:

STANE JUŽNIČ: Kolonializem in dekolonizacija (Adolf Bibič) 613

NEDA BRGLEZ: Zbrana dela Borisa Ziherla 616

ALBIN IGLIČAR: Sovjetska koncepcija splošno-ljudskega prava 617

Med novimi knjigami 620

Iz domačih revij 622

Bibliografija knjig in člankov 624

Avtorski sinopsisi 627

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XVIII, št. 4–5, str. 437–628,
Ljubljana, april–maj 1981

CONTENTS

EDITORIAL:

- SAVIN JOGAN: To the 40th Anniversary of the Slovene National Liberation Front 434

DOCUMENTS OF THE TIME:

- Documents of the Liberation Front 442

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- BORIS MAJER: The Image of B. Zihlerl, the Marxist Thinker 447
HELENA NOVAK: Basic Principles of the Implementation of the All-day Elementary School 467

DISCUSSION TRIBUNE:

- ANDREJ KIRN: Relations between Science and Ideology (Starting points and Consequences of "explicit and persistent differentiation") 480

THE INTERVIEW OF THE DAY:

- Political Science – Twenty Years Later 503
VLADO BENKO: Problems of Political Science and the Study of International Relations 506
ADOLF BIBIČ: Political Science: Results and Unfulfilled Promises 510
MILAN MALI: For a Militant, Responsible and not only Educative Science 516
BOŠTJAN MARKIČ: Political Science and the Revelation of the Truth about Society 520
DIMITAR MIRČEV: Self-management Does not Lead to the Withering Away of the Politics 524
JOVAN MIRIČ: For a Closer Institutional and Individual Cooperation among Yugoslav Political Scientists 528
NAJDAN PAŠIĆ: Trends and Contradictions in the Development of Political Science in the Conditions of the Socialization of Politics 531
RADOVAN VUKADINOVIČ: Current Problems Concerning the Discipline of International Relations 534

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- FRANC DOLENC: On the Clash between Society and Administration 538

FROM SOCIAL RESEARCH:

- PETER KLINAR: The Social Status of the Second-Generation Migrants 548

SOCIETY AND ARMY:

- ANTON BEBLER: Marxism and the Problem of Wars among Socialist States 563

INTERNATIONAL LAW:

- ERNEST PETRIČ: Protection of Minorities and the Right to Secession 577

INTERNATIONAL RELATIONS:

- RADOVAN VUKADINOVIČ: American Foreign Policy from Carter to Reagan 598

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- САВИН ИОГАН: К 40-летию Освободительного Фронта Словенского народа 439

ДОКУМЕНТЫ ВРЕМЕНИ:

- Документы Освободительного Фронта 442

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- БОРИС МАЙЕР: Образ Бориса Зихерла: марксиста мыслителя 447
ХЕЛЕНА НОВАК: Основные принципы осуществления целодневной начальной школы 467

ДИСКУССИОННАЯ ТРИБУНА:

- АНДРЕЙ КИРН: Соотношения между наукой и идеологией (точки зрения и следствия „ясно высказанной и настойчивой дифференциации“) 480

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

- Политическая наука – 20 лет спустя 503

- ВЛАДО БЕНКО: Проблемы политической науки и приобретение знаний международных отношений 506

- АДОЛЬФ БИБИЧ: Политическая наука: результаты и неисполненные задачи 510

- МИЛАН МАЛИ: За воинствующую, ответственную и не только образовательную науку 516

- БОШТЯН МАРКИЧ: Политология и обнаружение истины об обществе 520

- ДИМИТАР МИРЧЕВ: Самоуправление не ведет к отмиранию политики 524

- ИОВАН МИРИЧ: За более тесное институциональное и индивидуальное сотрудничество югославских политологов 528

- НАЙДАН ПАШИЧ: Направления и противоречия развития политических наук в условиях обобществления политики 531

- РАDOVAN VUKADINOVIČ: Актуальные вопросы дисциплины международных отношений 534

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- ФРАНЦ ДОЛЕНЦ: К столкновению общества с администрацией 538

ИЗ ОБЩЕСТВЕННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ:

- ПЕТЕР КЛИНАР: Общественное положение второй генерации мигрантов 548

ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:

- АНТОН БЕБЛЕР: Марксизм и проблема войн социалистических государств 563

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО:

- ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Охрана меньшинств и право на отделение 577

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- РАDOVAN VUKADINOVIČ: Американская внешняя политика от Картера до Регана 598

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- АДОЛЬФ БИБИЧ: Мысль и политическая работа Э. Карделя 611

- МИТРЕ КОЛИШЕВСКИ: 3. югославянское совещание по экономическому сотрудничеству с развивающимися странами 612

SAVIN JOGAN

Ob štiridesetletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Današnjemu opazovalcu se ob ocenjevanju ustanovitve in zorenja OF slovenskega naroda, po mnogih svojih značilnostih edinstvene osvobodilne politične organizacije v svetu, morda najbolj plastično zarišejo v zavest naslednje njene prvine:

- jasno opredeljen program fronte
- razmeroma hitro preseganje elementov koalicije v njeni sestavi, organizaciji in delovanju
- njen odnos do nove ljudske oblasti.

Glede **programa OF** je mogoče reči, da je bilo pri njej za razliko od ljudskofrontnih gibanj v Evropi (v letu 1935 in kasneje) že od začetka popolnoma jasno ne samo, **zoper kaj** se bojuje – proti fašistični nevarnosti, temveč tudi **za kaj**: za osvoboditev in združitev vseh Slovencev, za preoblikovanje slovenskega narodnega značaja, na nov lik aktivnega slovenstva, za slogo in enotnost narodov Jugoslavije na podlagi uveljavljanja pravice do samoodločbe. Ta program je zorel pravzaprav ves čas v dialektičnem razmerju med KP kot avantgardo delavskega razreda in širokim vseljudskim gibanjem, ki je predstavljalo bistvo OF, na povsem nov način: ne tako, da bi KP opredeljevala idejna izhodišča in politično usmeritev, ki bi jo drugi členi fronte zgolj prevzemali in se transmissijsko organizirali za njeno uresničevanje, temveč je program nastajal in se brusil v pristnem sožitju in medsebojnem zaupanju vseh frontnih skupin ter na sestankih Vrhovnega plenuma OF ter političnega vodstva KPS dobival vedno nove prvine, ki so bile odgovor na takratne zahteve osvobodilnega gibanja. Pri tem medsebojnem odnosu seveda niti za trenutek v vodstvu OF kot celoti ni bilo dvoma o vodilni idejnopolitični vlogi KP, ki ni bila vsiljena – bila je naravna posledica zrelosti in izkušenj partije, od Čebin naprej.

Preseganje prvin koalicije in pravzaprav tudi drugih elementov, ki so značilni za klasične politične stranke v boju za oblast ter za odnose med njimi, je bila v prvi vrsti posledica tako razumljenih odnosov, kot so bili omenjeni v zvezi s programom. Logika razvoja je bila tu pravzaprav časovno zasukana: razumljivejše bi bilo, da bi bilo frontno gibanje enot-

nejše v začetku, ko je šlo za enotne priprave in začetek odpora in boja zoper skupnega sovražnika, kasneje – ko gre za dileme o večji ali manjši radikalnosti in globini ukrepov (predvsem v okviru socialne revolucije), pa bi prišlo za vzporednega teka ali celo nasprotujočih si teženj. Gotovo je bil tudi naši revoluciji usojen tak trend in predvsem daljnovidnosti vodstva KP gre zasluga, da ga je pravočasno predvidela in na ustrezen, demokratičen način presegla.

Značilna v zvezi s tem je Kidričeva misel, da bi ohranjanje kakršnihkoli prvin politične koalicije zlasti kasneje, v povojnem obdobju, v iskanju oblik organiziranosti družbe »na stežaj odprlo vrata netilcem državljanske vojne«. Komunistična partija Slovenije, ki je že od začetka vstaje imela jasne socialne cilje, jih zaradi utrditve enotnosti gibanja ni izpostavljala, temveč je čakala do obdobja, ko je v boju in gibanju dozorela zavest delovnih množic omogočila polno in nedvoumno podporo vodilni vlogi avantgarde; množice so se zavedale, da je prav ta garant za pravočasno in učinkovito graditev in uresničevanje programa socialne revolucije, ob narodnoosvobodilnem boju, ki je takrat že zajel ogromno večino Slovencev.

V odnosu OF kot široke politične organizacije in gibanja do nove ljudske oblasti je bila uveljavljena rešitev, ki ni bila razvita v nobeni teoriji, jo je pa zahtevala zgodovinska nujnost sama: ob razsulu stare oblasti je bila OF edina široka organizirana sila, ki je bila sposobna prevzeti ljudsko oblast v svoje roke in učinkovito uresničevati njene naloge. Delno analogijo v izkušnjah delavskega gibanja in graditvi socialističnega sistema oblasti je možno ugotoviti samo v Leninovem prizadevanju 20 let prej, da bi delavski sindikati neposredno prevzeli nekatere funkcije upravljanja gospodarstva in kontrole. OF je torej postala ne le politična opora nove oblasti, temveč oblast sama, z vso avtoriteto gibanja, ki je uspelo z jasnim programom povezati vse domoljubne in poštene slovenske ljudi.

Vsi ti vidiki organizacije in delovanja so prišli jasno do izraza tako v znamenitih Temeljnih točkah OF, sprejetih v novembru 1941 in januarju 1942, v Dolomitski izjavi osnovnih skupin OF leto kasneje, kot tudi v programu temeljnih točk, sprejetih na prvem kongresu OF po osvoboditvi, ki pravzaprav pomeni oceno uresničevanja temeljnih točk iz začetnega obdobja zorenja OF ter njihovo dopolnitev za učinkovito vlogo OF v obnovi in graditvi razrušene domovine.* V tem temeljnem političnem programu za takratno obdobje je mogoče zaznati ne le bistvene stalnice glede poglobljanja demokratičnosti političnega življenja in odnosov ter vloge najširše politične organizacije delovnih ljudi v tem okviru, temveč v prvih zasnutkih tudi take usmeritve in naloge, ki so posebej aktualne prav

* Na ta in mnoga druga bistvena vprašanja razvoja OF v zadnjem času celovito, zaokroženo in argumentirano opozarja in jih osvetljuje razprava neposrednega udeleženca teh dogajanj, dr. M. Breclja »Ob štiridesetletnici OF slovenskega naroda«, ki je te dni izšla v knjižni obliki pri ZDU Slovenije in Dopisni delavski univerzi »Univerzum« v Ljubljani. Oris se pogloblja v vzroke in posledice bistvenih odločitev in razvojnih faz OF.

za naš čas ter fazo v poglobljanju socialistične demokracije samoupravnega kova. Med take sodijo točke o vsestranskem utrjevanju notranje in zunanje moči Jugoslavije ter krepitev njenih obrambnih sposobnosti »kot najvišja zapoved za slehernega zvestega pripadnika OF, Slovence in Jugoslovana«.

Ni treba dokazovati, da so že dolgo, zlasti pa po kosovskih dogodkih, vprašanja bratstva in enotnosti v središču graditve našega političnega sistema ter vsakodnevne družbenopolitične dogajanja ter da je iz tako postavljenih nalog v obrambi ter tesne naslonitve na izkušnje osvobodilnega boja zrasla naša sodobna zamisel splošnega ljudskega odpora. Isto je mogoče reči glede doslednega nasprotovanja vsakršni obliki šovinizma, utrjevanja in razvoja ljudskih odborov ter aktivizacije najširših ljudskih množic »v njihovem okviru in okrog njih«, pri čemer je mogoče zaslutiti zasnovo sedanje delegatske ureditve. Skozi vsebino teh točk pa je mogoče – vsaj v temeljnih obrisih – videti tudi prizadevanje za vsestranski, vsebinski razvoj ljudske demokracije »kot pogoja za svobodno in srečno bodočnost ljudskih množic«, ki se danes, v spremenjenih razmerah in v bogatejših možnostih kaže kot prizadevanje za uveljavljanje demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov, kot ga je formuliral Edvard Kardelj, po drugi strani pa za hitrejši razvoj Socialistične zveze delovnega ljudstva, ki je v tem okviru in na podobnih izhodiščih prevzela in razvila demokratično in humano dediščino Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

OSVOBODILNA FRONTA



OSREDNJI ORGAN OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA

Leto I Št. 1

Sredi novembra

Cena 1 L 30 pf

TEMELJNE TOČKE OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA sprejete na 11. plenarni seji SN00 (VIII. plenarna seja Vrhovnega plenuma OF)

1. Proti okupatorjem je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.
2. Ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.
3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov ne priznava Osvobodilna fronta razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.
4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.
5. Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.
6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta slovenskega naroda kot celota.
7. Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudski demokratični način.

O temeljnih ciljih skupnega boja so se ustanovne skupine sporazumevale že na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte 26. aprila 1941 (čez dva meseca preimenovana v Osvobodilno fronto). Kratko, jasno, konkretno je bil program slovenske osvobodilne organizacije po-

dan v »Geslih našega osvobodilnega boja«, ki jih je na Kidričev predlog sprejelo I. zasedanje Vrhovnega plenuma Protiimperialistične fronte 15. junija 1941, objavil pa jih je Slovenski poročevalec 22. junija. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo in z razvojem OF se je razvijal in dopolnjeval tudi njen program. Kardeljev članek za Osvobodilno fronto slovenskega naroda, objavljen v avgustovski številki »Dela« 1941, vsebuje vse tiste temeljne elemente, z domala enako dikcijo, kot je bila sprejeta v malo kasnejše **temeljne točke**. Kardelj je oefovsko »platformo« zgostil v tri točke:

1. »Zlom in uničenje nemškega in italijanskega fašizma ter njunih opričnikov, osvoboditev vseh Slovencev, sloga in enotnost narodov Jugoslavije v njihovem skupnem boju proti skupnemu sovražniku; nerazdružljiva zveza slovenskega naroda in vseh jugoslovanskih narodov z ZSSR.«

2. »Akcijo je treba začeti takoj in z vsemi sredstvi; pričakovanje, da se bo naša svoboda porodila zgolj iz krvi sovjetskih narodov in da jo bomo dobili v dar na zlatem krožniku, je enakovredno dezertiranju iz Osvobodilne fronte.«

3. »Medsebojna lojalnost vseh skupin, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, je eden glavnih pogojev za skupno zmago.«

Sedem temeljnih točk je postavil Vrhovni plenum OF na novembrskem zasedanju 1941, konec decembra so dodali še dve točki:

8. »V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločil slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.«

9. »Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz Slovenskih narodno-osvobodilnih partizanskih čet in narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi zavedni Slovenci.«

Vseh devet točk sta objavila Slovenski poročevalec 6. januarja 1942 in časopis Osvobodilna fronta v januarski številki 1942. Temeljne točke se do konca vojne niso spreminjale.

Dolomitsko izjavo treh ustanovnih skupin Osvobodilne fronte so 1. marca 1943 podpisali vsi predstavniki skupin v IO OF: za KPS Edvard Kardelj, Boris Kidrič in Franc Leskošek, za slovensko Sokolstvo dr. Josip Rus in Franjo Lubej, za krščansko socialistično skupino Edvard Kocbek,

I Z J A V A

KPS, slovenske Sokolstvo in krščansko-socialistična skupina ugotavljajo, da je njihovo doseganje sodelovanja omogočilo uspešen, v slovenski narodni zgodovini edinstven slovenski nacionalni upor in da zahtevajo bodoče naloge slovenske osvobodilne borbe njihovo še temnejše strnitev. Zato podajajo naslednjo izjavo.

I.

Aprilski zlom 1941 je bil hkrati moralnopolitični in organizacijski polom samostojnega vse legalne slovenske politike, vseh uradno priznanih političnih strank, pa tudi reakcionarnega in protiljudskega družbenega vodstva slovenske nacionalne usode.

Po aprilskem zlomu so borbo za osvoboditev in združitve slovenskega naroda najno morale prevzeti nove sile.

Ustanovni sestanek Osvobodilne fronte, ki so se ga udeležili zastopniki Centralnega komiteta KPS, slovenskega Sokolstva, krščanskih socialistov in slovenskih kulturnih delavcev, je že po svoji sestavi izrazil temelje bodoče resnične nacionalne in ljudske slovenske politike. Sokolska skupina, ki se je že v predprilski Jugoslaviji borila proti izkoriščanju Sokolstva v protinarodne in protiljudske namene, se je udeležila smevanja OF v smislu sokolskih narodno obrambnih nalog in smotrov ter je vključila slovensko Sokolstvo v Osvobodilno fronto. Krščansko socialistična skupina se je pridružila ustanovnemu sestanku OF kot izraz revolucionarno demokratičnih procesov med slovenskimi katoliškimi množicami, procesov, ki so se razvijali že v stari Jugoslaviji. Slovenska kultura je s svojim sodelovanjem manifestirala, da se hoče ob strani najodločnejšega slovenskega nacionalnega in družbenega razreda - delavskega razreda Slovenije - boriti za osvoboditev in združitve slovenskega naroda ter za srečno bodočnost delovnega ljudstva Slovenije. KPS je kot stranka prevzela avantgardno vlogo v slovenskem narodnem osvobodilnem gibanju.

Tone Fajfar in dr. Marijan Brecelj. Izjava je potrdila enotnost Osvobodilne fronte in vodilno vlogo KPS v njej. Slovenski Sokoli in krščanski socialisti so se odrekli ambicijam po ustanovitvi lastne stranke in svojemu lastnemu aktivističnemu kadru. S tem je tudi v vrhu OF odpadel še tisti edini element koalicije. Dolomitska izjava je eno temeljnih političnih dejanj slovenskega osvobodilnega boja in socialistične revolucije. Zagotovila je nemoten organski razvoj socialistične revolucije, oziroma socialno preobrazbo slovenskega naroda. Široko javno potrditev je dobila Dolomitska izjava na prvem velikem zboru aktivistov OF na Pugledu 27. aprila 1943. Sam dokument je ohranjen v tipkopisu z originalnimi podpisi v Arhivu CK ZKS in v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Bil je že večkrat objavljen v celoti, tudi v faksimilirani obliki, npr. v Borcu 1981, št. 3.

TEMELJNE TOČKE OSVOBODILNE FRONTE

(RAZŠIRITEV, SPREJETA NA PRVEM KONGRESU
OSVOBODILNE FRONTE
DNE 16. JULIJA 1945)

Zgodovinska zmaga nove, demokratične in federalne Jugoslavije, ki temelji na ljudski demokraciji, zrasli iz narodno osvobodilne borbe ljudskih množic naših narodov, je uresničila program OF, postavljen in sprejet leta 1941 in 1942, odnosno je utrla učinkovito pot njegovi dosledni izvedbi. *Druga točka*

Novo Jugoslavijo je izvojevalo pod Titovim vodstvom jugoslovansko narodno osvobodilno in ljudsko demokratično gibanje, katerega neločljiv, bistven sestavni del je bila in je Osvobodilna fronta Slovenije.

Nova Jugoslavija ne izpolnjuje torej samo življenjskih narodnih in demokratičnih teženj našega naroda in naših ljudskih množic — teženj, ki so narekovale Osvobodilni fronti Temeljne točke iz leta 1941 in 1942 — temveč predvsem je in ostaja njihova živa, utelešena ostvaritev.

Potemtakem:

2. Državna korist nove Jugoslavije, vsestransko utrjevanje njene notranje in zunanje moči, krepitev njenih obrambnih sposobnosti je najvišja zapoved za slehernega zvestega pripadnika Osvobodilne fronte, za slehernega Slovenca in Jugoslavana.

Prvi kongres Osvobodilne fronte, ki je bil že v osvobojeni deželi 15. in 16. junija 1945, je osvobodilni program OF razširil z novimi trinajstimi točkami, ki so konkretno spregovorile o ljudski demokraciji in gospodarski izgradnji. O tem zadnjem je govorila konkretno 10. točka:

»Posvetimo vse gospodarske sile naših narodov obnovi! Privatne gospodarske iniciative ne zavračamo, temveč jo pospešujemo kolikor koristi ljudski skupnosti. Zadružništvo naj postane v pogojih ljudske demokracije pomemben činitelj za dvig ljudskega blagostanja, za zaščito malega proizvajalca in odjemalca pred izkoriščanjem, za smotrno gospodarsko dejavnost.

Utrjevanje in razvijanje državnega gospodarskega sektorja bosta krepiła moč naše države, množila gospodarske in politične sile naše demokracije, vodila množice delovnega ljudstva iz socialnega izkoriščanja v ustvarjanje za svojo državo, torej za sebe. Špekulaciji na račun države in ljudske skupnosti brezobziren boj!«

Komentarje k dokumentom napisal dr. Janko Prunk



BORIS MAJER

Profil Borisa Ziherla kot marksističnega misleca

Če poskušamo brati Ziherlove tekste kronološko, se pravi tako, kakor so nastajali (in kakor so sedaj predstavljeni bralcu v pričujočem zvezku njegovih *Zbranih del*),* bomo soočeni z dvema procesoma: odprl se nam bo pogled na Ziherlov miselni razvoj v prvem obdobju njegovega delovanja (od 1933–1941), opazovali bomo lahko, kako se razvija in dozoreva kot marksistični teoretik, hkrati pa bomo priča kritičnemu soočanju pomembnega dela predvojne slovenske marksistične misli z različnimi književnimi, filozofskimi, estetskimi, zgodovinskimi in političnimi problemi in pojavi v takratni slovenski družbi, ki so izzivali marksistično misel in zahtevali kritični odgovor. Zasedovali bomo lahko poglavitne točke kritičnega spoprijema marksistične teoretične misli s takratno slovensko idejno in družbeno stvarnostjo ter hkrati opazovali postopno rast in odmevnost tega spoprijema v njegovem dozorevanju z njegovimi močnimi in šibkimi stranmi.

Že prvi članek *Nekaj besedi h Kreftovim »Celjskim grofom«* (objavljen v *Književnosti* 1933) nas popelje v središče dogajanja takratne slovenske književne levice. Kreftovi *Celjski grofje* vzbujajo slovensko kulturno javnost s popolnoma drugačno obravnavo te zgodovinske tematike, kot jo je dotlej poznala slovenska dramatika (Župančič, *Veronika Deseniška*; Novačan, *Herman Celjski*). Ziherl jo navdušeno pozdravi kot »prvo vseskozi dialektično zgrajeno umetnino«, s katero je »slovenska socialna literatura napravila krepak korak naprej«, hkrati pa mu pomeni »s svojim historično-znanstvenim materialom velik korak naprej tudi h končni odločitvi in razbistritvi pojmov v pravdi za celjske grofe« (str. 35).** V nasprotju z Župančičevo ali Novačanovo interpretacijo osrednjega konflikta »Veronikina življenjska drama Kreftu ni tragičen slučaj, temveč nujna posledica tedanjih družbenih odnosov, ki karakterizirajo prve razločne konture razrednega boja med fevdalizmom in mlado bur-

* Objavljeni tekst je nekoliko skrajšana uvodna študija, ki jo je za prvo knjigo zbranih del Borisa Ziherla napisal dr. Boris Majer. Obširnejšo informacijo o načrtih za celotni opus zbranih del objavljamo v rubriki »Prikazi, recenzije« – op. ur.

** Strani v oklepajih se nanašajo na besedila v pričujočem zvezku.

žoazijo...» (str. 32). Čeprav v svoji mladostni zagnanosti nekoliko prehitro razglasi Župančiča za »meščanskega pesnika«, očitajoč mu »socialno in politično ravnodušnost«, ki naj bi bila »v vzročni zvezi z njegovim izrednim interesom za umetniški slog in obliko« (str. 34), pa toliko bolj zadene v črno s svojo kritiko Novačanovega površnega liberalističnega svetovljanstva, ki »zavija svoje izrazito meščansko razredno stališče v plašč famoznega svobodnega duha«, čeprav je v svoji gonji za raznimi »desnimi in levimi mračnjaštvii« vse prej kot svobodno. (Ziherl aludira na Novačanovo pismo iz Kaira »Celjski knezi – kraljedvorski rokopis – dramatska umetnost in Bratko Kreft«,¹ v katerem je njegov avtor med drugim zapisal: »Vse, kar v naši književnosti stoji, je šlo po trnovi poti najtežjih borb z mračnjaštvom našega Liliputa od desne. Danes pa glavo dviga ortodoksno mračnjaštvo levega katekizma.«) »Avtor Hermana Celjskega – polemizira Ziherl proti Novačanu – smatra miselnost z zgodovinsko nujnostjo nastalega in zdaj takisto nujno propadajočega razreda za izvenčasovno in izvenprostorsko merilo vseh stvari, dialektika razvoja v prirodi in družbi mu je popolnoma tuja in nepotrebna, zakaj njegov svobodni duh se lahko tudi brez nje kreta po svojem ozko začrtanem in omejenem krogu. Kot produkt take ideologije je nastal *Herman Celjski*, ki ob pojavu Kreftovih *Celjskih grofov* ni le obledel, marveč je tako idejno kakor oblikovno in vsebinsko ostal daleč zadaj« (str. 31). Tu imamo v zametku že vse poglavitne značilnosti bodočega Ziherlovega odnosa do umetnosti in literature: historično-materialistični pristop – v nasprotju z dotlej uveljavljenim tipom literarne kritike na Slovenskem (Priatelj, Vidmar), pomen idejnosti, nazora za umetniško ustvarjanje, osveščevalno in spreminjevalno vlogo umetnosti, njeno odvisnost od pozicije v razrednem boju, zavzemanje za takšno umetniško ustvarjalnost, ki noče biti le estetska igra in sama sebi namen, temveč je zmožna vplivati na spreminjanje družbenih odnosov. Hkrati pa ta prvi Ziherlov literarno-kritični nastop v slovenskem kulturnem prostoru napoveduje eno poglavitnih značilnosti njegove pisane besede in njegovega sloga: spodbuda za teoretično razmišljanje in analizo so mu zmerom konkretni pojavi in dogodki, ki zahtevajo opredelitev, kritično soočenje, polemiko. Prav ta težnja po strogi idejni opredeljenosti, kakor jo zahteva vsakokratni trenutek (ki pa pri Ziherlu nikdar ni brez teoretične utemeljitve), je Ziherla tu in tam zapeljala v enostranske, preveč apodiktične ocene in stališča, ki jih nadaljnje raziskave niso zmerom potrdile. Ena izmed takih ocen je na primer tudi prenagljena Ziherlova sodba o Župančiču v že omenjenem članku.

Če izvzamemo zapis *Nova ruska proza*, v katerem opozarja na gluhoto takratnega slovenskega kulturnega okolja za sodobno sovjetsko literaturo ter z dvema citatoma iz Plehanova na kratko opredeli svoj odnos do larpurlartistične in družbeno angažirane umetnosti, se Ziherl vrne k

¹ »Jutro«, št. 231 in 232, 4. in 5. okt.

literarni problematiki šele konec tridesetih let (po povratku z robije), a tedaj mnogo bolj poglobljeno, zrelo in celovito.

Ziherlovi literarno-kritični nastopi leta 1933 so del mnogo širšega idejnega spopada, ki so ga bojevali komunisti na straneh *Književnosti* (in pozneje *Sodobnosti*), v študentskih klubih, v legalnem, pollegalnem in ilegalnem tisku za uveljavitev marksistične misli v slovenskem družbenem prostoru, za vse usodnejšo opredelitev slovenske inteligence, za združevanje vseh naprednih progresivnih patriotskih sil v skupno protifašistično demokratično fronto. Na področju literature in umetnosti je bil to boj proti larpurlartističnemu pojmovanju umetnosti, proti begu umetnika v notranji človekov svet, boj za socialno in idejno angažirano vlogo umetnosti v tem usodnem času.

Posebno izpostavljena fronta tega boja je bila filozofija. In spet je bil Ziherl tisti, ki se polemično spopade z univerzitetno meščansko idealistično filozofijo Franceta Vebra in z vodilnim ideologom katoliške filozofije neotomizma na Slovenskem, Alešem Ušeničnikom. Če izvzamemo Kardelja in Kidriča, se je v tedanji mladi generaciji marksistov najintenzivneje ukvarjal s filozofijo Boris Ziherl. Omenili smo že, kako je Kidrič usmeril Ziherla k študiju Leninovega *Materializma in empiriokriticizma* in kako je od tega študija prešel k proučevanju izvirnih Marxovih in Engelsovih filozofskih tekstov. Povod za to polemiko je bil Ziherlov predgovor k prevodu *Osnovnih problemov marksizma* Plehanova, v katerem se med drugim kritično sooči s slovensko univerzitetno filozofijo Franceta Vebra, in pa izidi več pomembnih Marxovih in Engelsovih filozofskih tekstov pri založbi »Nova knjiga« (Enka), v kateri so imeli odločilni vpliv marksisti.

Ziherl sam je o tem zapisal naslednje: »V decembru 1932 je pričela izhajati *Književnost*, mesečnik za umetnost in znanost, čigar glavni pobudnik je bil tovariš Kardelj. Ob *Književnosti* je bila tisti čas ustanovljena tudi založba *Nova knjiga* – Enka, ki je imela zlasti nalogo izdajati marksistično literaturo. Takšne literature dotlej v slovenščini tako rekoč ni bilo. V letih 1933–1935 so pri nas prvič izšla pomembna dela marksistične klasike, kakor so Marxov *Osemnajsti Brummaire Ludvika Bonaparta*, Engelsova dela *Ludvik Feuerbach*, *Izvor družine, privatne lastnine in države*, *Anti-Dühring* in pa *Osnovni problemi marksizma* Plehanova. Prav tako je bila tedaj zasnovana zbirka *Mala biblioteka*, v kateri so izhajala krajša dela, večji del izpod peresa slovenskih marksistov; obravnavala so aktualna socialno-ekonomska, politična in kulturna vprašanja, ki jih je postavljalo v ospredje tedanje družbeno dogajanje v svetu in doma.«² Omenili smo že, da je Ziherl prevedel študijo Plehanova *Osnovni problemi marksizma* in ji napisal predgovor v preiskovalnem zaporu v Ljubljani. Oboje, prevod, zlasti pa uvodna študija izpričuje izredno široko filozofsko razgledanost ter izjemno poznavanje klasičnih Marxovih, Engelsovih in Leninovih filozofskih del, še posebej pa seveda

² B. Ziherl, Včeraj in danes, DZS, Ljubljana 1974, str. 269.

samega Plehanova. Vendar avtorju *Predgovora* ni šlo za uvajanje bralca v filozofijo marksizma in še manj za šolsko obnovo Plehanova. Brez oklevanja se spusti v idejni spopad s takratnimi meščanskimi kritikami marksizma na Slovenskem ter razvije ob tem v glavnih obrisih tisto konceptcijo marksistične filozofije in marksizma sploh, ki ji ostane zvest vse življenje in ki jo dosledno in ustvarjalno uporablja, pogloblja in razvija v svojih polemikah in analizah, v svojem nadaljnjem znanstvenem in pedagoškem delu.

Takoj v začetku *Predgovora* se spopade z obema korifejama takratne slovenske meščanske sociologije in filozofije: Spektorskim in Vebrom. Prvemu prepričljivo dokaže, da pozna Marxa zgolj iz citatov, da so »avtorji virov, ki se jih poslužuje ta kritik, kritizirani predmet sicer dosti bolj poznali nego gospod Spektorski, vendar so jih tako odtrgali od celote, da je zavestna potvorba očitna« (str. 38). S tem je seveda postala za vsakega znanstveno mislečega izobraženca tovrstna kritika marksizma, ne glede na njegovo svetovno-nazorsko ali politično usmerjenost, brezpredmetna. »Kritika je seveda lepa stvar – je zabrusil Zihlerl Spektorskemu besede Plehanova – vendar moraš imeti za kritiziranje pamet, se pravi moraš tisto, kar kritiziraš, poznati. Kritizirati neko metodo znanstvenega raziskovanja pa pomeni določiti, koliko je sposobna odkriti vzročne zveze med pojavi. To je mogoče določiti le s poskusom, to je z uporabo te metode... To pa seveda zahteva dosti temeljitejše duševno delo, kakor pa psevdokritično žlobudranje o 'enostranosti' marksizma« (str. 38). Enako odločno in prepričljivo zavrne tudi tezo, da »najnovejši prevrat« v prirodoslovju spodbija materializem in daje prav idealistični filozofiji. Ko argumentirano dokaže, da sodobna znanost – prav nasprotno – dosledno in neomajno vztraja pri fundamentalni materialistični tezi o objektivnem obstoju vnanjega sveta neodvisno od zavesti (pri čemer se je v znatni meri opiral na Leninov *Materializem in empiriokriticizem*), hkrati z bleščečo analizo daljšega odstavka iz Vebrove *Filozofije* razkrije globoko neznanstvenost in absurdnost filozofske pozicije tega »zmerom bolj reakcionar-nega« slovenskega meščanskega filozofa.

Filozofijo marksizma opredeli kot dialektični materializem, ki pa ga ne loči od »historičnega materializma«, temveč mu pomeni »materializem v naravoslovju in družboslovju (sociologiji)«. Še več: v opombi pod črto posebej poudarja, da »zgodovinska in ekonomska plat marksističnega svetovnega nazora nista nič drugega, kakor sestavna dela dialektičnega materializma ter da je mnenje, da je iz marksizma moči sprejeti ekonomsko teorijo, vse drugo pa zavreči, fikcija, osnovana na nepoznavanju predmeta« (str. 36). Zihlerl tu pojmuje marksizem kot celostno teorijo, iz katere ni mogoče izločati posameznih »sestavnih delov« in jih obravnavati neodvisno drugega od drugega, materializma od dialektike, dialektike prirode od dialektike družbe in obratno, še manj pa dialektični materializem od historičnega (kot v Stalinovem »diamatu«). Takšnemu pojmovanju »dialektičnega materializma« kot »filozofije marksizma« ali še toč-

neje: marksizma samega kot integralne celote, je ostal Ziherl zvest do konca in je takšno pojmovanje marksizma in dialektičnega materializma tudi vseskozi dosledno branil. Pri tem je treba posebej poudariti, da Ziherl tudi sam dialektični materializem kot »filozofijo marksizma« pojmuje dialektično, razvojno, dinamično (v globokem nasprotju s statičnostjo in nezgodovinskostjo diamatske koncepcije marksistične filozofije) v tem smislu, da tudi v dialektičnem materializmu, v »filozofiji marksizma« odkriva klico njene negacije kot filozofije in celo kot materializma. Ko ugotavlja, da je »dialektičnemu materializmu kot marksistični spoznavni teoriji kriterij znanstvene prakse edini merodajni kriterij, da je s svojim uveljavljanjem v družboslovju omogočil znanstveno raziskovanje zakonitosti družbenih pojavov in s tem izrinil idealistično filozofijo iz njenih zadnjih postojank«, hkrati poudari, »da nosi končno kot tak v sebi negacijo filozofije vobče« (str. 48). »Zakaj tam – pojasnjuje Ziherl – kjer en člen nasprotja negira drugega, s tem odpravlja nasprotje vobče, t. j. negira tudi samega sebe: kjer ni eksploatatorjev, tam tudi ni eksploatiranih, kjer ni kapitalistov, faktično tudi ni proletariata, pa bodisi, da je to potem prakomunizem primitivnih narodov ali pa socializem bodoče brezrazredne družbe. *Kjer ni idealistične filozofije kot ideologije izvestnega vladajočega razreda, tudi ni kake posebne materialistične filozofije* (podčrtal B.M.). Kdor je v teh naših izvajanjih zasledoval dialektiko (...) razvoja v prirodi in družbi (...) jo bo lahko apliciral na nasprotje med filozofijo in znanostjo, pa *bo s to končno negacijo negacije našel v univerzalni vedi, v vsem zakonitem dogajanju v prirodi in družbi tisto veličastno sintezo, katere materialno bazo tvori sinteza vsega dosedanjega družbenega razvoja, izražena v socializmu, v socialističnem družbenem redu* (podčrtal B.M.). Objektivni pomen proletariata kot tvorca tega socializma bo stopil pred nas v najkonkretnější obliki in doumeli bomo Engelsove besede: »To bo skok človeštva iz kraljestva nujnosti v kraljestvo svobode... Šele tu se bo začela prava zgodovina človeštva...« (str. 48). Mislim, da to mesto, ki tudi danes ni prav nič izgubilo na svoji aktualnosti in ki v najbolj zgoščeni obliki opredeljuje Ziherlovo pojmovanje marksistične filozofije, dialektičnega materializma in marksizma sploh, prepričljivo spodbija govorjenje o Ziherlovi »dogmatičnosti«, s katerim nam že nekaj desetletij polnijo ušesa razni samozvani »avtentični marksisti«. Hkrati pa nam to mesto tudi pojasnjuje, zakaj Ziherl nikoli ni hotel biti »čisti« filozof in razvijati »čiste« marksistične filozofije in zakaj je sploh tako nasprotoval spreminjanju marksizma v eklektičnega sopotnika sodobne meščanske filozofije. To mesto je pravzaprav programska skica vsega njegovega nadaljnjega znanstvenega dela, njegov program marksistične sociologije ali morda še točneje: tiste znanstvene sinteze, katere materialno bazo tvori sinteza vsega dosedanjega družbenega razvoja, izražena v socializmu. Pripravljanju takšne sinteze je bila posvečena njegova znanstveno-filozofska misel, njegovo znanstveno in pedagoško delo. Čeprav tega programa ni uspel uresničiti, kakor ga najbrž ne

more noben posameznik niti nobena posamezna generacija, pa je vendarle v znatni meri utrl pot za njegovo uresničevanje. Njegova dela so dragocen kaŕipot k temu cilju.

Marksistična druŕbena in filozofska misel je v začetku tridesetih let ŕe v tolikŕni meri začela osvajati napredno inteligenco na Slovenskem – k čemur so veliko prispevali prevodi klasičnih marksističnih tekstov, ŕe posebej pa krog mladih marksistov, ki so se zbirali okrog revije »Knjiŕevnost« – in med katerimi se je vse bolj uveljavljal tudi mladi Ziherl s svojimi polemikami – da se je vodilni katoliŕki ideolog, Aleŕ Uŕeničnik, čutil primoranega, da se polemično spopade z njimi. Neposredni povod za polemiko je bil prav prevod *Osnovnih problemov marksizma* in Ziherlov predgovor.

V članku *Znanstvena vrednost dialektičnega materializma*³ pošlje Uŕeničnik v boj okorno logično maŕinerijo tomistične metafizike, dokazujoč, da dialektični materializem ne zasluŕi niti imena znanstvene hipoteze (kaj ŕele teorije), ker je – prvič – kot dialektika »ŕe apriori v nasprotju z zakoni miŕljenja«, torej »nesmisel«, znanstvena teorija pa ne sme vsebovati nesmislov, sicer je ŕe apriori napačna. Uŕeničnik odpravi dialektiko torej kar z »nesmislom« (iz česar lahko razberemo filozofsko raven takratne uradne katoliŕke kritike marksizma); in – drugič – ker naj bi bil kot materializem v nasprotju z »duhovnimi in psiholoŕkimi dejŕvi«. Pri tem je Uŕeničnik prezrl, da je sklicevanje na »dejŕva« kot argumenta za resničnost ali neresničnost kake teorije osnovni metodoloŕki postopek prav tiste »znanstvene prakse« kot »edinega in najviŕjega kriterija resnice«, na katerega se sklicuje dialektični materializem, ki pa ga Uŕeničnik označuje kot nezadostnega (kar je dalo Ziherlu povod za posmehljivo pripombo, da Uŕeničniku zmeraj uspe dokazati prav nasprotno od tistega, kar ŕeli). Hkrati pa je Uŕeničnik prav tako prezrl Ziherlovo pripombo, »da bi morali upogniti koleno pred idealizmom ..., če bi pozitivno znanstvena praksa vrgla s prestola materializem in posadila nanj idealizem«. In prav pretresu tega vpraŕanja – ali »prevrat« v moderni znanosti resnično spodbija materializem in postavlja na prestol idealizem, kot je trdil dobrŕen del takratne meŕčanske filozofije – je bila posvečena Ziherlova uvodna ŕtudija k *Osnovnim problemom marksizma* Plehanova, česar Uŕeničnik nikakor ni mogel razumeti in je venomer tiŕčal v avtorja ŕtudije, da je njegov uvod samo »jako klavrn poskus, teoretično nam pribliŕati materializem« (s čimer je, kot se lahko prepriča danaŕnji bralec, uspel našega avtorja nekajkrat spraviti ob ŕivce).

Tako kot k literaturi, se vrne Ziherl k filozofski problematiki ŕele po presledku ŕtirih let (o čemer bo govor v zadnjem delu tega razdelka). V ospredje stopijo vpraŕanja naroda, njegove preteklosti in prihodnosti in v zvezi s tem vpraŕanje vloge in nalog slovenskega zgodovinopisja, marksistična analiza faŕizma in njegove ideologije, boj za ustvaritev na protiim-

³ »Čas«, XXX., 1935/36, str. 110–117.

perialistične, protifašistične, socialistične sile v svetu, kar je v takratnem času pomenilo predvsem naslonitev na Sovjetsko zvezo. Branje Zihlerovih člankov in razprav iz tega obdobja nam pokaže, da njihov avtor angažirano in ustvarjalno sodeluje v vseh poglavitnih točkah idejnega in političnega boja slovenskih komunistov v tem obdobju in da s svojimi analizami bistveno prispeva k razčiščevanju in razreševanju usodnih idejnih in političnih dilem tega nemirnega časa. Tu je najprej globoka marksistična analiza fašizma, njegovega jugoslovanskega trabanta, »integralnega jugoslovanstva« ter prve izrazito fašistične organizacije na Slovenskem, Orjune, družbenoekonomskih, političnih in ideoloških korenin fašizma, njegove rasne teorije in njegovega programa (*Dve razdobji fašizma na Slovenskem, Temelji rasne teorije*). Takrat je bilo na slovenskem še precej iluzij in napačnih predstav o bistvu fašizma. »Dejstvo je – piše Zihlerl v članku *Dve razdobji fašizma na Slovenskem* – da je vnanji videz fašističnega gibanja – kjer se fašizem pojavi kot množično gibanje – mnoge zavedel v zmoto in so ocenjevali fašizem, kot revolucijo malomeščanstva, kot odpor malega človeka proti velekapitalu, z druge strani pa kot odpor pred proletarsko usodo, ki mu jo pripravlja konkurenca trustov in veleblagovnic. Tako pojmovanje je pri nas privedlo nekatere do napačne ocene značaja šestojanuarske diktature. Med drugimi so tudi naši socialni demokrati zapadli tej zmoti, po kateri naj bi bilo bistvo fašizma množično gibanje malomeščanstva in deklasiranih slojev, ki dejansko sploh niso nujen sestavni del fašizma, ne pa specifična sredstva za doseg smotrov modernega kapitalizma.« »Treba si je biti na jasnem – zaključuje Zihlerl svojo analizo – kaj je bistvo fašizma. To mora biti izhodišče. Potem je šele moči proučevati vse tiste konkretne okoliščnosti, v kateri sodelujejo srednji sloji mesta in vasi v današnjem boju med fašizmom in demokracijo...« (str. 72). Ta Zihlerlov članek še danes lahko beremo kot izredno analizo fašizma, ki jo je zgodovina v celoti potrdila, v tistem času pa je omogočil pravilno razumevanje bistva fašizma in temu ustrezno diferenciacijo in strnitev naprednih demokratičnih sil okrog delavskega razreda in njegove avantgarde, komunistične partije.

V boju proti fašistoidni ideologiji unitarističnega jugoslovanstva, tega »kukavičjega gnezda vseh mogočih sistemov in naziranj, ki je manipuliralo s pojmi rasa, pleme, narod, opiče posnemajoč italijanske in nemške vzglede«, razvije Zihlerl v vrsti zaporednih razprav, objavljenih v *Sodobnosti*, poglobljeno historično-materialistično analizo teh pojmov skozi prizmo zgodovine slovenskega naroda, njegove preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, njegovega mesta v družini jugoslovanskih narodov in v občečloveški kulturi bodočnosti. »Boj proti zmotnim teorijam o naši družbeni biti – je zapisal Zihlerl v razpravi *Od plemena do naroda* – boj proti ideološkim utemeljevanjem prisilne unifikacije, je ena izmed važnih nalog slovenske znanosti, predvsem slovenske družboslovne vede... Samo svoboden razvoj narodov in njihovih kultur je v skladu s temi težnjami in utira pot občečloveški kulturi bodočnosti. Zato dosledna

obramba slovenskih narodnih interesov in krepitev naše današnje državne celotnosti ki jo nedemokratično reševanje nacionalnega vprašanja na znotraj lahko samo slabi in razkraja. Slovenski narod se v boju za priznanje svoje nacionalne individualnosti neposredno uveljavlja kot činitelj vsečloveškega napredka» (str. 139). V razpravi *Iz poglavja o narodnih tradicijah* polemizira proti tezi, da so »hlapčevstvo, ponižnost in klečeplavstvo večne in nespremenljive črte slovenskega narodnega značaja«, odkrivajoč njihove razredno zgodovinske vzroke in hkrati pot za tisto preobrazbo »slovenskega značaja«, ki se je pozneje tako sijajno potrdila v narodnoosvobodilnem boju. »Ali so tiste negativne črte v značaju slovenskega ljudstva, zaradi katerih pesimisti majejo z glavo nad usodo slovenskega naroda, večne in neizpremenljive?« – vprašuje Ziherl. »Nadaljevalci Šušteršičevih tradicij v novih razmerah in v novem času, ki jim je ovekovečenje takih »prvin« slovenskega naroda vprašanje njihovega biti ali ne biti, pravijo: da. Da pa jih resničnost nekega dne ne bi postavila na laž, mobilizirajo vsa razpoložljiva materialna in moralna sredstva, ki naj služijo ohranitvi teh »prvin«. Zgodovinska dejstva izpred leta 1848, praktične izkušnje poveljnih let, primer primorskih Slovencev, objektivna razvojna tendenca, ki jo v slovenski vasi danes lahko tako rekoč otipljemo, zraven pa vsi tisti, ki so prepričani, da ta tendenca mora postati resničnost, pravijo ne!« (str. 90–91).

»Pri tem pa je treba pomniti – opozarja Ziherl – da izpremembra odnosno prehod možnosti v resničnost ni mehanični proces, ki se vrši sam od sebe (...), marveč v prvi vrsti stvar vsestranske politične, kulturne in gospodarske dejavnosti živih ljudi. Težki dnevi preizkušnje, ki spričo obče politične konstelacije po svetu in doma čakajo slovenski narod kot celoto, terjajo takšnih dejavnih ljudi.« (str. 91)

Te angažirane Ziherlove polemične razprave, ki so rasle iz potreb idejnega in političnega boja v tem času in ki se vse bolj osredotočajo okrog vprašanja naroda, so bile hkrati poligon za preizkušanje in razvijanje marksistične družboslovne in politične misli. V njih je treba videti – kljub posameznim pomanjkljivostim, ki današnjemu bralcu ne morejo uiti – gradbene kamne, ki skupaj s teoretičnimi prispevki Kardelja, Kidriča in drugih slovenskih marksistov v tem času postavljajo temelje tisti teoretični in praktičnopolitični orientaciji Komunistične partije Slovenije, delavskega razreda in napredno usmerjene inteligence, ki nam je omogočila da smo Slovenci kot narod v najusodnejšem obdobju svoje zgodovine izbrali pot do svobode in do tistega mesta in vloge, ki jo imamo danes v družini jugoslovanskih narodov in v svetu kot sestavni del neuvrščene samoupravne socialistične Jugoslavije.

Omenjeni Ziherlovi članki in razprave – poleg njih pa še zlasti razprava *Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov*, *Nekaj besed k pravdi o starih Slovanih* in drugi, v katerih obravnava posamezna poglavja iz slovenske zgodovine, izpričujejo hkrati izjemno poznavanje slovenske preteklosti, slovenske, jugoslovanske in svetovne zgodovine,

presenetljivo celo za zgodovinarja. Toda tisto bistveno, v čemer je treba videti najpomembnejši Ziherlov prispevek k zgodovinski znanosti, je v tem, da je – tako kot Kardelj, Kermavner in drugi slovenski marksisti v tem obdobju – »z uvajanjem marksistične dialektične metode v analizo zgodovinskih procesov« (Kardelj) – odpiral nove poglede na slovensko preteklost, ki se jim je slovensko meščansko zgodovinopisje v svojih najboljših predstavnikih sicer približalo (Priatelj, France Kidrič, Milko Kos itd.), ni pa še v celoti dojelo njihovega pomena.

»Zgodovinarji, ki so poskušali konec prejšnjega in v začetku tega stoletja pod vplivom liberalizma in progresivnejših družbenih tokov – je zapisal Kardelj v predgovoru ob drugi izdaji *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* – dati naprednejše interpretacije posameznih procesov v slovenski zgodovini, so se le počasi prebijali, pa še to skoraj izključno na področju literarne zgodovine. Splošna nacionalna zgodovina pa je bila z redkimi izjemami vse do najnovejšega časa pod idejnim pečatom reakcionarne klerikalne tradicije. Posledice takega stanja se poznaajo tudi še v sodobnem slovenskem zgodovinarstvu.

Temu vplivu je treba v znatni meri pripisati dejstvo, da so celo vrsto pomembnejših progresivnih pojavov v slovenski zgodovini zamolčali ali podcenjevali, da je zelo malo raziskano delovanje osnovnih družbenih sil, ekonomskih procesov, političnih gibanj, zlasti pa ni dovolj raziskano gibanje ljudskih množic. Celotaka velika revolucionarna gibanja ljudskih množic, kakršne so bile na primer kmečke vstaje, ki so trajale nekaj stoletij in ki so vsekakor eden glavnih faktorjev v nastajanju in afirmaciji slovenskega naroda, so bile izbrisane kot nacionalna tradicija in znanstveno skoraj neraziskane, njihova zgodovinska vloga pa je bila podcenjena...⁴ In prav v te bele lise slovenskega zgodovinopisja začne kritično posegati Ziherl v svojih historičnih analizah – zlasti v članku »*Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov*« – bojujoč se hkrati proti navidezni nepristranosti znanstvenega objektivizma in zgodovinskega objektivizma. »V velikih zgodovinskih spopadih med družbenimi silami – je zapisal v članku »*Znanost in politika*« – ni znanosti nikoli pripadala vloga nedejavnega opazovalca, ki nepristransko beleži vnanje pojave, marveč je bilo znanstveno raziskovanje zmerom toliko bolj znanstveno, kolikor globlje je skušalo prodreti v bistvo dogajanja, odkriti njihove gibalne sile, dejavno pomagati notranjim težnjam razvoja k uveljavljanju in končni zmagi. Nasprotno pa se je znanstvenik toliko bolj izpreminjal v poveljevalca obstoječega stanja, kolikor bolj se je skušal tem težnjam v znamenju nekega nepristranskega objektivizma ustavljati in se je pri znanstvenem raziskovanju omejeval le na golo ugotavljanje in opisovanje vnanjih dejstev« (str. 154).

Ko je leta 1951 na zborovanju slovenskih zgodovinarjev ocenjeval dosežke marksistične publicistike v predvojnem obdobju hkrati s po-

⁴ E. Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, DZS, Ljubljana 1957, str. XIX–XXX.

manjkljivostmi in prednostmi slovenske zgodovinske znanosti, je zapisal: »Nobenega dvoma ni, da slovenska marksistična publicistika ni razpolagala s tisto visoko tehniko zgodovinskega raziskovanja, s katero se slovensko poklicno zgodovinopisje upravičeno ponaša. Zato pa je imela dvojje, česar je tedanjemu slovenskemu poklicnemu zgodovinarju vsekakor primanjkovalo: revolucionarno kritičen čut do materiala, ki ga je obdelovala in pa dialektično metodo, ki je bila v dotedanjem slovenskem zgodovinopisju toliko kot neznana. Zaradi svoje revolucionarne kritičnosti in zaradi nove metode, ki jo je uvedla v slovensko zgodovinopisje ter prav z njeno pomočjo v osnovi pravilno rešila vrsto njegovih važnih problemov, pomeni predvojna marksistična publicistika začetek novega razdobja tudi v slovenski zgodovinski vedi.«⁵

Naj zaključim s sodbo, ki jo je podal o Ziherlu kot zgodovinarju in družboslovcu dr. Marijan Britovšek v članku *Pogledi akademika Borisa Ziherla na slovensko zgodovinopisje*:

»Boris Ziherl ni bil samo propagandist nove zgodovinske metode, ampak jo je tudi tvorno uporabil v svojih spisih in polemikah. Obvladovanje marksistične znanosti mu je omogočilo, da je tvorno posegel v slovenske razmere in obračunaval s strujami, tujimi marksističnemu pojmovanju. Vsak njegov članek nosi aktualen pečat boja angažiranega znanstvenika. Široko in globoko poznavanje marksistične filozofije, politične ekonomije in marksistične estetike se je v osebi Borisa Ziherla posrečeno združilo v lik takšnega družboslovca, ki je živo občutil, kje je mesto naprednega slovenskega intelektualca v prelomnem obdobju naše nacionalne eksistence. Vsestranska marksistična razgledanost mu je omogočila, da je lahko podal ustrezne kritične pripombe na račun slovenskega zgodovinopisja v času, ko so bila v ospredju vprašanja, po kateri poti naj v prelomnem obdobju koraka slovenska inteligenca. Boris Ziherl je bil eden tistih pionirjev, ki so vselej opozarjali na potrebo vnašanja historičnega materializma v zgodovinsko raziskovanje...«⁶ In ko je v svojem nastopnem predavanju na Filozofski fakulteti leta 1954 opredelil historični materializem kot »znanstveno teorijo ali, če hočete znanstveno filozofijo družbenega razvoja, kot metodo njegovega raziskovanja in praktično politično napotilo, ki naj predvodnikom boja za socializem omogoča, da se znajdejo v družbenem dogajanju ter spoznajo nasprotujoče si notranje težnje, prav tako pa tudi idejnopolitično fiziognomijo njihovih nosilcev«,⁷ nam je s to opredelitvijo podal ključ tudi za razumevanje svojih predvojnih historično-političnih člankov in razprav.

Mimo teh vprašanj se Ziherl v zadnjih letih pred zlomom stare Jugoslavije vse bolj znova posveča vprašanjem literature, umetnosti in filozofije. Tudi te razprave in polemike izzovejo tisti pojavi in pojmovanja

⁵ B. Ziherl, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, *Novi svet*, VI. letnik, Ljubljana 1951, str. 484.

⁶ Teorija in praksa, Ljubljana 1980/4, str. 387.

⁷ Prav tam, str. 384.

v takratni slovenski kulturi, ki pomenijo beg umetnosti od velikih aktualnih družbenopolitičnih in socialnih problemov v intimni »odčarani« svet posameznika, v njegovo »eksistencialno« doživljanje, beg družboslovcev-zgodovinarjev v sivino preteklosti, oziroma beg znanosti v neangažirani znanstveni objektivizem. Ziherlu kot revolucionarju je bilo jasno, kaj pomeni to v času, ko so nove zgodovinske naloge zahtevale borbene revolucionarne značaje, socialno angažirano umetnost in družbeno znanost. V luči te situacije je treba razumeti tudi Ziherlovo kritiko »poezije zagate in razočaranja«, njegovo zavzemanje za družbeno angažirano umetnost, njegovo podporo novemu »socialističnemu« realizmu, njegovo poudarjanje vloge in pomena idejnosti v umetniškem ustvarjanju za osveščevalno in mobilizatorsko funkcijo umetnosti in ne nazadnje tudi za samo estetsko vrednost umetniških stvaritev. V bolj ali manj implicirani obliki so v teh člankih že vse pglavitne ideje, ki jih je Ziherl v povojnem obdobju teoretično utemeljeval in branil zlasti v svoji znani polemiki z Josipom Vidmarjem (ter še v celi vrsti drugih razprav in člankov) in ki tvorijo srž njegovega pojmovanja umetnosti, posebej še literature.

Najpomembnejši izmed predvojnih Ziherlovih razmišljanj o literaturi in umetnosti je brez dvoma članek *Ivan Cankar in slovensko delavsko gibanje*. V tem članku je Ziherl prepričljivo zavrnil tezo (ki jo je zagovarjal tudi dr. Izidor Cankar v predgovoru in komentarjih predvojne izdaje Cankarjevih *Zbranih spisov*), da je »Cankar pravzaprav tuj znanstvenemu socializmu, s tem pa tudi vsemu gibanju delavskega razreda« ter označil dolgoletna prerekanja o »Cankarjevi podobi« v krogih sodobne slovenske literarne kritike za »prizadevanja kulturno jalove družbene plasti, ki bi rada to jalovost pokrivala s Cankarjevim genijem in hkrati zmanjšala kulturni pomen razreda, ki je že samo s svojim obstojem in s svojim bojem navdihnil največja Cankarjeva dela« (str. 166). Hkrati pa je enako prepričljivo zavrnil tudi lažimarksistično, dogmatsko razlago Cankarja (in literature sploh), ki jo je leta 1939 objavil v beograjski reviji *Naša stvarnost* Žarko Plemenac (Lebl Arpád, vojvodinski književnik in publicist) in v katerem podobno kot slovenski katoliški kritiki (kar je dalo povod *Slovincu*, da je v celoti objavil Plamenčevo »razlago« Cankarja) – razglasil Cankarja za »simbolista in krščanskega mistika«. Ziherlu seveda ni bilo težko dokazati, da sloni celotna Plamenčeva argumentacija na popolnem nepoznavanju slovenskih razmer in v precejšnji meri tudi samega Cankarja. »Da – piše Ziherl v tej razpravi – Cankar je simbolist, toda on je hkrati tudi realist. Tega prepletanja simbolizma in realizma si pri Cankarju ne moremo pravilno raztolmačiti, če ne poznamo okolja, v katerem je Cankar živel in delal, če ne poznamo ‚doline šentflorjanske‘, to se pravi slovenske dežele iz zadnjih štiridesetih let pred svetovno vojno« (str. 167). Svojo oceno Cankarjevega simbolizma zasnuje – po Mehringu – na razlikovanju med novo romantiko kot zakonito hčerjo naturalizma, ki »ni več mogel niti hotel prenašati kapitalistične resničnosti, hkrati pa tudi ni mogel odločno stopiti preko njenih meja, zato mu ni preostalo nič

drugega, kakor da pobegne v carstvo sanj« – in med *ново* romantiko, ki sicer tudi predstavlja beg od resničnosti, beg v carstvo sanj, toda to carstvo sanj ni »carstvo dekadentnih gorostasnosti, brezvsebinskega formalizma, temveč slutnja boljše bodočnosti« (str. 168). »Slovenska moderna – nadaljuje Ziherl – po eni strani vsebuje nacionalno osvobodilne težnje, kar jo približuje motivom romantikov iz prve polovice 19. stoletja, po drugi strani pa se v njej odražajo težnje, ki so v velikem svetu sebi in vsemu človeštvu že odločno krčile pot v boljšo bodočnost. Druga stran je zlasti močna pri obeh najboljših predstavnikih slovenske moderne, pri Župančiču in pri Cankarju, ki se je povzpел do zavesti, da je usoda slovenskega naroda ozko povezana z bojem delavskega razreda. V svojih realističnih delih Cankar dostikrat riše posamezne predstavnike teh teženj; *idejo samo, svoje najgloblje spozna, ki tvori vrhunec socialistične misli v predvojni Sloveniji, pa Cankar pooseblja v svojih simboličnih podobah*« (str. 168) (podčrtal B. M.). In kot dokaz najgloblje privrženosti Cankarja socializmu in delavskemu gibanju, navede – še pred vojno! – preroške Cankarjeve besede, ki napovedujejo eno temeljnih dilem v razvoju socializma kot svetovnega procesa: »Temeljna načela socializma in zadnji cilji njegovi so last vseh narodov; toda pota, ki vodijo do teh ciljev, si more načrtovati le vsak narod zase, po svoji osebnosti, po svojih domačih gospodarskih, političnih in kulturnih razmerah...« (str. 172). In Ziherlov sklep: »Politika, ki jo je na Slovenskem prvi zastopal Ivan Cankar, danes zmaguje v slovenskem delavskem gibanju in slovenski proletarijat se danes bolj kot kdaj zaveda, da Cankar pripada njemu. Vsako drugačno stališče v vprašanju Ivana Cankarja in njegove vloge v slovenskem delavskem gibanju lahko nastane samo daleč od resničnosti, v glavah dogmatikov in doktrinarjev« (str. 173).

Danes, ko se znova pojavljajo poskusi, zbrisati iz Cankarjevih tekstov vse, kar jih povezuje z marksistično analizo razrednih bojev, z delavskim razredom in socializmom, postaja ta Ziherlova razprava znova aktualna in vredna premisleka.

Hkrati menim, da je ta Ziherlova razprava (ki jo je pozneje večkrat dopolnil in poglobil, ne da bi spreminjal svoj temeljni odnos do »vprašanja o Cankarju«) izredno pomembna za pravilno oceno Ziherlovega stališča do realizma v celoti. Ziherl velja v očeh precejšnjega dela povojne slovenske kritike za poglavitnega zagovornika socialističnega realizma na Slovenskem (ali celo ždanovskega »sorealizma«, kar je zlonamerno podtikanje). Do takšnega zaključka lahko pridemo le, če vzamemo za osnovo kak posamezen Ziherlov članek (ali samo kako posamezno njegovo izjavo), ne da bi pri tem upoštevali celoto njegovih pogledov na umetnost in književnost. Da je Ziherl videl v socialističnem realizmu (Gorkega, Šolohova, Gladkova in drugih najboljših sovjetskih pisateljev tega obdobja) višjo razvojno stopnjo realizma v književnosti in to ne samo na predvečer druge svetovne vojne, temveč tudi pozneje, ne more biti dvoma. Vendar pa nikoli ni istovetil socialističnega realizma s pojmom

poznejšega stalinistično-ždanovskega »sorealizma« in njegovimi epigoni. In tega tudi ni mogel, ker bi nujno prišel navzkriž s tistimi elementi svojega estetskega nazora, ki jih je razvil prav v svoji analizi Cankarjevega simbolizma in ki so seveda nezdržljivi z ždanovsko didaktično – utilitarni-
stično estetiko sorealizma. O tem je raziskovalec Ziherlovih pogledov na literarno umetnost, dr. Franc Zadravec, zapisal naslednje: »Veljal je (namreč Ziherl) za bojavnika realizma. Pa vendar se motimo, če mislimo, da zares samo realizma, ali če ne premislimo, zakaj ravno realizma, zlasti še po letu 1948. Zlasti pa vemo premalo o tem odseku njegove književne estetike, če pozabljamo, kaj je o realizmu pisal že leta 1937 in kaj je tedaj pisal o Cankarjevem simbolizmu.

Tedaj je na vsej črti odobral Cankarjev simbolizem, hkrati pa ga je prevzel tudi njegov realizem (Ivan Cankar in delavsko gibanje). Iz Ziherlove presoje slogovnega nasprotja ali dvojnosti Cankarjeve umetnosti izhaja, da se ni potegoval za 'goli' realizem, opran simbolike in alegorike, da je priznaval Cankarjev empirični simbolizem in odobral, kako je ta umetnik objektivnega iskalca pravice v *Hlapcu Jerneju* spremenil v simbol, kako je 's silo velikega umetnika simboliziral idejo o pravici delovnega človeka do plodov njegovega dela' (*Ivan Cankar in njegov Hlapec Jernej*). V študiji o Župančičevi liriki je sicer zapisal, da so simbolistične prvine 'pena na njegovi liriki', v isti sapi pa vendarle priznal, da njegovih simbolov ni moči ločiti od njegove pomembne pesniške vsebine (*Ob sedemdesetletnici Župančiča*).⁸

Kljub temu pa ni mogoče mimo dejstva, da pomenijo stališča, ki jih je razvil v članku *O realizmu v literaturi*, vendarle korak nazaj v primeri z ravniyo razprave o Cankarju. Kakor da bi ga prav Cankar (in Prešeren) reševala pred nekaterimi enostranostmi, v katere je tu in tam zašel pod vplivom Plehanove in poznejše sovjetske estetike. In zares srečamo v članku *O realizmu v literaturi* nekatera mesta, ki kažejo, da ni dovolj premislil vseh možnih implikacij »temeljnih načel socialističnega realizma«, kakor so bila formulirana na 1. kongresu sovjetskih pisateljev leta 1934, ki jih povzema v tem članku in ki jih je poznejša stalinistična praksa tako strahotno zlorabila. Ziherl vidi poglobitno razliko med »meščanskim«, klasičnim kritičnim realizmom in »novim« socialističnim realizmom predvsem v tem, da stari realizem zgolj »kritizira obstoječi svet, ne da bi mogel v pojavih družbenega življenja odkriti kak smoter in smisel« (str. 252), medtem ko naj bi bilo bistvo novega, socialističnega realizma »usmerjenost v bodočnost«, kar »predstavlja realističen in hkrati kritično nepomirljiv odnos do sedanjega« (str. 252), (pri čemer pa »sedanje« pomeni zgolj meščanski svet, kapitalizem ali ostanke tega sveta v sovjetski družbi, nikakor pa ne »novega«, novih, še nepremaganih nasprotij znotraj samega »novega«). Ziherl opredeljuje socialistični realizem kot dialektično enotnost romantizma in realizma: »Naša umetnost se mora povzpeti

⁸ Franc Zadravec: *Elementi slovenske moderne književnosti*, Pomurska založba, Murska Sobota 1980, str. 466.

nad resničnost – citira Gorkega – in dvigniti nad njo človeka, ne da bi ga odtrgala od nje. Ali je to pridiganje romantizma? Da, če je socialni heroizem, če je kulturno-revolucionarni entuzijazem ustvarjanje novih življenskih pogojev v tistih oblikah, v katerih se ta entuzijazem pojavlja pri nas, mogoče imenovati romantizem. Tega romantizma kajpak ne gre zamenjevati z romantizmom Schillerja, Hugoja in simbolistov« (str. 252). Vemo, kako je v nadaljnjem razvoju socrealizma »romantizem« zadušil realizem, kako se je kot njegova grozljiva karikatura spremenil v polakirano apologijo stalinizma, kako je v tem procesu popuščal začetni umetniški ustvarjalni vzgon, kakšna je bila usoda samega Gorkega. In druga poglobitna razlika med kritičnim in »socialističnim« realizmom: »Če v delih kritičnega realizma tvorijo glavno temo ozko osebni konflikti človeka, ki se v svojem okolju ne znajde, se z njimi brez upa zmage bori, telesno in duševno propada in propade, se v socialističnem realizmu ozko osebni konflikti umaknejo velikim socialnim konfliktom, ali bolje, ozko osebni konflikti se lomijo skozi prizmo socialnih konfliktov, zaradi česar postanejo razumljivejši, istinitejši, nazornejši... Vsa problematika socialističnega realizma je živo povezana s problematiko graditve občestva in ustrežajočega ustvarjanja novih višjih materialnih in moralnih vrednot... (str. 253). Novi realist ne stoji pred nobenim prepadom, ki bi težnje ljudstva nepremostljivo ločil od njegovih teženj, marveč stoji sredi boja množic, inženir, ki oblikuje duše v imenu prihajajoče skupnosti vseh ljudi« (str. 254). Razvoj socrealizma v Sovjetski zvezi – po obdobju Gorkega, Šolohova, Gladkova itd. – ni opravičil tega Ziherlovega optimističnega pričakovanja. Umetnik se je znašel pred novim grozljivim prepadom, pred prepadom stalinizma, za katerega ni imela doktrina socrealizma nobene razlage.

Po vojni je Ziherl sam opozoril, da je pojmoval kritični realizem 19. stoletja preozko, ko je trdil, da so kritični realisti vse samo kritizirali in da so v tipičnih značajih prikazovali le razpadajočo družbeno plast, ne pa tudi nove, nastajajoče, kar je tudi v nasprotju z znano Engelsovo oceno Balzacovega realizma, po kateri je zanj značilno prav to, da upodablja »tipične značaje v tipičnih okoliščinah«, medtem ko naj bi bila po takratni Ziherlovi oceni združitev »značaja in okoliščin«, »osebnega in socialnega konflikta« značilna šele za novi, socialistični realizem.

Seveda bi zgrešili, če bi Ziherla kar počez razglasili za teoretika »socrealizma«. Za Ziherla je bila značilna nezlomljiva vera v zmago proletariata, delavskega razreda, vsega naprednega v človeštvu nad mračnimi silami fašizma, svetovnega kapitalizma in imperializma, nezlomljiva vera v moč ljudskih množic, a prav tako tudi zavest, da ta zmaga ne bo prišla sama po sebi, da je za to potreben skupen boj vseh naprednih in demokratičnih sil v svetu, da je za to potrebna tudi čvrsta idejna teoretična enotnost in da vsako idejno omahovanje, pesimizem, malodušnost, umikanje od stvarnih družbenih problemov samo slabi boj ljudskih množic proti fašizmu, vnaša v združeno fronto demokratičnih protifašističnih sil

dezorientacijo, zmedo in negotovost, s čimer objektivno koristi zgolj fašizmu.

V tem smislu je treba razumeti tudi takratno Ziherlovo kritiko »poezije zagate«, »razočaranja in obupa«, kakor je označil Voduškovo, Ludvikovo in Šalijevo poezijo v tistem času. Ziherl nikakor ni bil brez posluha tudi za izrazito estetske, eksistencialno-doživljajske plasti poezije, kar je razvidno zlasti iz njegovega razlikovanja med Prešernovim in (Puškinovim) »pesimizmom osebnosti z vgrajeno perspektivo« – ki ga vrednoti pozitivno – ter (Voduškovim) »pesimizmom umirajočega sveta« kot idealističnim begom v svet »gole oblike«, »erotične in religiozne mistike«, v »realnost srednjeveške sholastike« ali v »nikoli obstoječo kmečko idilo«, ki ne sluti, ne napoveduje, predvsem pa ne prinaša ničesar novega. Tu že srečamo nekatere teze, ki jih Ziherl pozneje razvije v svoji kritiki eksistencializma, umetnosti absurda in »hermetične« umetnosti, v ozadju pa je tudi že razmišljanje o odtujitvi in razodtujitvi, o čemer je z dognano mislijo pisal v šestdesetih letih.

Dr. Franc Zadravec je takole ocenil takratno Ziherlovo sodbo o »poeziji obupa«: »Iz današnjega zgodovinskega trenutka je kajpada moč govoriti o ostrini Ziherlove kritike pesimistične poezije. Objektivno in pravično pa jo vrednotimo le, če jo priznamo kot izraz in kot nujnost časa: totalno obupane lirike, pesimizma brez žarka upanja v prihodnost, lirike, ki je razkrivala pesnikov, človekov poraz, namesto da bi govorila o njegovem nezaustavljivem vzgonu in premagovanju vseh uničujočih moči – ne, takšne lirike Ziherl ni mogel in ni hotel odobravati. Bilo bi pač smešno pričakovati od marksističnega misleca in revolucionarja, da bo v navalu evropskega fašizma na človekovo osebno, socialno in narodno svobodo povsem nekritičen do izpovedi o poraženosti subjekta, do njegove totalne odmaknjenosti od realij sveta ali vzvišenosti nad njimi, pa tudi do bega v objem mističnih moči, kar je srečeval pri Vodušku, pa tudi pri Dušanu Ludviku in Severinu Šaliju. Ziherlova misel je klicala liriko, ki človeka razodtjuje in ga ne zapusti v njegovih osebnih in družbenih stiskah.«⁹

IV.

Še dva problemska sklopa sta, ki nanju Ziherl v tem obdobju še prav posebno občutljivo reagira: boj za uveljavitev marksizma v študentskem gibanju, posebej še v okviru študentske levice (ki je imela v tem času svoje oporišče v »Slovenskem klubu«), in še danes aktualno vprašanje razmerja med znanostjo in politiko oziroma znanostjo in ideologijo.

O motivih in razpletu idejnega spopada med »opozicionalno četvoro« (Albert Kos, Lev Modic, Drago Šega, Vlado Vodopivec) in partijskim jedrom v »Slovenskem klubu« izčrpno poroča Kremenšek v knjigi

⁹ Franc Zadravec, iz še neobjavljenega rokopisa, objavljeno z avtorjevim dovoljenjem.

Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941. zato ga tu podrobneje ne obravnavamo. Ker pa je Ziherlov referat na sestanku »Slovenskega kluba«, na katerem je prišlo do odločilnega soočenja obeh stališč (Borisa Ziherla in Vlada Vodopivca) zdaj objavljen v pričujočem zvezku, je vendar treba dodati v zvezi z njim nekaj pojasnil (posebej še zato, ker se v zadnjem času pojavljajo posamezne neutemeljene in nepravilne ocene Ziherlovega delovanja v predvojnem študentovskem gibanju). Če gledamo namreč na omenjeni spor zgolj iz današnje perspektive, ne da bi poznali takratne razmere, posebej pa še bistvo politične strategije Komunistične partije Slovenije v tem času, kakor je bila opredeljena zlasti na ustanovnem kongresu KPS na Čebinah, lahko hitro pridemo do zaključka, da je »opozicionalna četvorica« občutljiveje reagirala na stalinistične deformacije v notranji in zunanji politiki Sovjetske zveze (pakt o nenapadanju med fašistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo, rusko-finska vojna, moskovski procesi itd.), kakor pa Ziherl in partijsko vodstvo. Tako npr. v pismu, ki ga je četverica poslala uredniku »Sodobnosti«, med drugim beremo: »Komu so danes stvari tako preproste in jasne, da bi bilo v tem zapletenem in težkem položaju odveč skupno razmišljanje in delo, vseh, ki smo se opredelili za drugačen svet in ki temu idealu posvečamo ves svoj razumski in življenski napor?« V pismu je nadalje govor o veri v novo življenje, o idealu, ki pa ga »more opravičiti iskreno, pošteno prizadevanje, ki ne ubija sodelavcev in sobojevnikov kot krivovercev samo za to, ker ne vežejo stvari, v katere verujejo, na posamezne trenutne vodnike«. Skupina je priznavala potrebo po disciplini in organizaciji, vendar menila, da »ne more biti identična s srednjeveško, sholastično avtoriteto«. ¹⁰ Ker so Ziherlova stališča v tem sporu zdaj objavljena v pričujočem zvezku, jih tu ne kaže povzemati. Danes, ko poznamo razplet te zgodovinske drame, lahko rečemo, da je »četvorica« sicer upravičeno opozarjala na stalinistične deformacije v razvoju Sovjetske zveze, da je v dani situaciji slabila idejno in politično enotnost delavskega razreda in njegove avantgarde ter prilivala olje na ogenj tistim silam, ki so videle edinega zaveznika za obrambo pred fašizmom v zahodnih demokracijah ali pa iskale rešitev mimo resničnih sil tedanjega sveta v abstraktnem etičnem prerobenju človeka (kot na primer Edvard Kocbek, ki je sredi leta 1940 napisal: »Pripadniki poedinega nazora kljub načelni enotnosti danes nimajo potrebne etične čistosti za reševanje velikih vprašanj. Zaradi pomešanosti svojih načel z razrednimi, strankarskimi, osebnimi predsodki noben nazor nima danes dovolj ustvarjalne sile za polaganje pozitivnih temeljev novega sveta«). ¹¹ Ziherl je na očitke »etičnega relativizma« reagiral v članku »Etični ideal in resničnost«, ki pa je zaradi okupacije izšel šele po vojni, leta 1948 v zborniku *Članki in razprave*. Stališča, ki jih je zastopal Ziherl v tem času (tako v svojem referatu v Slovenskem klubu kot v drugih, v tem

¹⁰ Slavko Kremenšek, *Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 328–331.

¹¹ Dejanje, 1940, str. 289.

času objavljenih člankih) so bila v skladu s strategijo in taktiko Komunistične partije Slovenije, ki je izhajala iz spoznanja, da bi opiranje na zahodne sile pomenilo politično krepitev in nadaljevanje politike tistih reakcionarnih sil v Jugoslaviji, ki so bile nosilci zatiranja jugoslovanskih narodov in delovnih ljudi, kar bi onemogočilo združitev vseh ljudskih sil za obrambo dežele. Preostala je edina pot, to je naslonitev na Sovjetsko zvezo, toliko bolj, ker so vladale še močne iluzije o njeni politiki in je bila KPJ trdno povezana v Kominterni. Razvoj narodnoosvobodilnega boja z ene strani ter izdajalska pot emigrantske jugoslovanske vlade in njenih četniških in belogardističnih vojaških formacij z druge strani, sta potrdila politiko KPJ in KPS, kljub razočaranjem, ki nam jih je prineslo zavezništvo s Sovjetsko zvezo v obdobju stalinizma. V tem smislu je treba tudi razumeti Ziherlov članek o temeljnih sovjetske zunanje politike, še posebej pa še njegov prispevek *O Sovjetski zvezi* (pod psevdonimom Stanko Dornik), ki ga je skupaj s članki dr. Bičanića, Avgusta Cesarca in Angleža Johnsona o Sovjetski zvezi izdala »Naša založba« kmalu potem, ko je v prvi polovici leta 1940 Jugoslavija navezala stike s Sovjetsko zvezo. Knjiga je bila zaplenjena, vendar se je predstavniku »Naše založbe« Cirilu Vidmarju posrečilo, da je že prej razširil večino izvodov; bila je izrazito propagandnega značaja in izpričuje hitro reakcijo na možnosti, na katere so komunisti računali zaradi stikov države s Sovjetsko zvezo. Služila je tudi propagandi za »Društvo prijateljev Sovjetske zveze« v času, ko je KPS organizirala široko podpisniško akcijo za priznanje Društva in v kratkem zbrala nad 30.000 podpisov.

Boj za uveljavitev marksizma v takratnem slovenskem družbenem prostoru se seveda ni bil samo na področju politike, temveč prav tako tudi na področju znanosti in filozofije. Seveda tudi tu ni šlo za doktrinarna, abstraktno teoretična vprašanja, temveč za idejnopolično opredelitev. Slovenski komunisti tega obdobja marksizma niso pojmovali kot abstraktno, od konkretnega razrednega in nacionalnega boja ločeno filozofsko doktrino, temveč predvsem kot »analizo socialne in politične strukture naroda ali družbe, kot opredelitev razmerja med silami reakcije in silami napredka, kot analizo objektivnega položaja, kot določanje načina političnih bojov, kot vprašanje subjektivnega činitelja« (Kardelj). Tako je pomenil boj slovenskih komunistov za uveljavitev marksizma v predvojnem študentskem gibanju boj za usodo slovenske inteligence, slovenske znanosti in slovenske kulture sploh, boj za vprašanje, kam in kako se bo usmerila slovenska inteligenca, ali bo našla svojo zgodovinsko mesto v zavezništvu z delavskim razredom, ali se bo vključila kot »subjektivni činitelj« v boj slovenskega ljudstva za socialno in nacionalno osvoboditev, ali pa bo ostala nekje na periferiji tega boja – kot rezerva ali celo kot opora reakcionarnih družbenih sil. Tako je bil boj za uveljavitev marksizma v književnosti, znanosti, filozofiji, v kulturi sploh boj za to, ali bo »ustvarjalno delo človeškega duha« (Kardelj), znanstvena, filozofska, umetniška, kulturna ustvarjalnost, postala pomemben »subjektivni čini-

telj« v revolucionarnem boju ljudskih množic, delavskega razreda in vseh naprednih družbenih sil proti fašizmu, proti duhovni in moralni pritlikavosti, proti intelektualnemu mračnjaštvu, proti vsemu tistemu, kar je Slovence potiskalo v položaj zaostalega, obrobnege, »nezgodovinskega« naroda, ali pa se bo zapirala v slonokoščene stolpe navideznega objektivizma, idealističnih filozofskih spekulacij in vase zazrte, same sebi zadostujoče umetnosti. Boj za uveljavitev marksizma v delavskem, komunističnem gibanju, v delavskem razredu, je bil boj za njegovo nedogmatično, ustvarjalno uporabo v posebnih socialnih, nacionalnih in zgodovinskih okoliščinah slovenske in jugoslovanske družbe med obema vojnoma, boj za odločitev vprašanja, ali bo marksizem neživiljenjska, dogmatična doktrina, ideološki inštrument frakcijskih bojev in doktrinarnih intelektualnih prepričanj daleč od živega vsakodnevnega revolucionarnega boja delavskega razreda in delovnih množic, ali pa bo resnično postal »napotilo za revolucionarno akcijo«, za revolucionarno delovanje vsakega komunista, vsakega organiziranega proletarca v njegovem konkretnem vsakodnevem razrednem in političnem boju.

Prav takšno pojmovanje marksizma preveva vse Ziherlove članke in razprave v tem obdobju in samo v luči takšnega pojmovanja marksizma jih je tudi mogoče pravilno razumeti. To prihaja do izraza tudi v takih Ziherlovih člankih, v katerih obravnava navidez povsem teoretična vprašanja, kot je na primer vprašanje odnosa med znanostjo in filozofijo, znanostjo in ideologijo oziroma politiko, ko ocenjuje sodobne meščanske filozofske smeri, na primer pozitivizem, ali ko razpravlja o razmerju med materializmom meščanskih prosvetlencev in Marxovim historičnim materializmom. Tu velja omeniti še danes aktualno in pomembno Ziherlovo razpravo *Znanost in politika*, v kateri srečamo celo vrsto Ziherlovih ocen, analiz in stališč, ki jih je pozneje podrobno razvijal v svojih orisih historičnega materializma in v svojih filozofskih predavanjih. Kot v Predgovoru k *Osnovnim problemom marksizma* Plehanova srečamo tudi tu nekatere izredno zanimive opredelitve historičnega materializma, ki znova prepričljivo spodbijajo med nekaterimi našimi filozofi in sociologi že kar ustaljen predsodek o Ziherlovemu »dogmatizmu«. Naj opozorim na ta mesta. Ko govori o vlogi meščanske filozofije in znanosti v boju proti fevdalni ideologiji, pravi: »Filozofija je dajala psihologiji, družbeni zavesti meščanskega človeka dovršene ideološke oblike; toda resničnost kapitalističnega družbenega reda z vsemi svojimi posebnimi protislovji, antinomijami, je lahko dala le v sebi protisloven ideološki odraz. Glavna naloga meščanske filozofije je v razumski utemeljitvi meščanskega družbenega reda. Izkustvo, eksperiment, ki se je hkrati z mogočnim poletom materialnih proizvodilnih sil v naravoslovnih vedah vse bolj razvijal, je bil zanjo v družbenih vedah neuporaben, ker ji take utemeljitve ni mogel dati. Dosledni materializem, razširjen tudi na pojmovanje družbe, je mogel biti v meščanski filozofiji zgolj pesimističen, kakor pri Hobbesu, ki je iz splošne pokvarjenosti človeštva izvajal potrebo po absolutni monarhični

oblasti. Buržoazija, ki se je pripravljala za zadnji naskok na fevdalizem, pa ni rabila pesimističnega tolmačenja svojih smotrov, marveč je morala utemeljiti kapitalistični individuum optimistično, kakor da bi bil brez protislovij. S tem je ustvarila pojem abstraktnega človeka, ki je še v 19. in 20. stoletju ostal ideal humanistov od Feuerbacha do Masaryka. Celo najborbenejši materialisti predrevolucijske dobe, kakor so bili francoski enciklopedisti, so v družbenih vedah morali zapustiti materialistično stališče in se oprijeti optimističnega idealizma... Po vsem tem je razumljiv čisto zaznavni, zgolj kontemplativni odnos meščanske filozofije in znanosti do družbene resničnosti. Samo tista družbena plast, ki za meščanski svet ne potrebuje nobene optimistične utemeljitve, ker tvori njegovo negacijo, lahko prestopi meje take filozofije in take znanosti, prenese načelo eksperimenta, *praktično kritične dejavnosti*, (podčrtal B. M.) iz prirodnih tudi v družbene vede... Njeno svetovno naziranje je zategadelj lahko hkrati znanstveno, materialistično in optimistično; to naziranje predstavlja združitev največje in stroge znanstvenosti s kritično-praktično dejavnostjo, usmerjeno k izgraditvi novega družbenega reda.« (str. 159) Ali na drugem mestu: »Napredna materialistična teorija zgodovine ne potrebuje nobenih shem družbenega razvoja v smislu meščanske sociologije. Izhajajoč iz spoznanja, da je razvoj družbe zmerom konkreten, da združuje v sebi splošne črte s posebnostmi posameznih zgodovinskih stopenj« (Razumovski), ta teorija sicer dobro loči med pojavom in bistvom, med videzom in resničnostjo, ne vidi pa med njima nepremostljivega prepada... Resničnost, katere spoznanje potemtakem ni stvar golega teoretiziranja, marveč praktično kritične dejavnosti, je samo ena. Zato ne trpi nobenega »nepristranskega« odnosa nasproti sebi, nobenega eklektičnega omahovanja med naziranjem, ki odraža objektivne notranje težnje sodobne resničnosti in med naziranj, ki se tej resničnosti v odkriti ali prikriti obliki upirajo«... (str. 164–165).

*

Za objektivno oceno vseh vidikov Ziherlovega opusa v tem obdobju, posebej še njegovega samostojnega deleža v razvoju slovenske marksistične teoretične misli in marksizma sploh v predvojnem obdobju manjka še vrsta raziskav. Proučiti bi bilo treba razmerje med Ziherlovo in Kardeljevo mislijo v tem obdobju, njuno medsebojno dopolnjevanje in vplivanje; prav tako razmerje med Ziherlom in Kidričem, in ne nazadnje med njim (in celotno njegovo generacijo) ter dotedanjim razvojem marksizma na Slovenskem, kar bi hkrati pokazalo, v čem je tisto bistveno novo, kar je v razvoj marksizma kot teorije in prakse vnesla, razvila in uveljavila »Titova generacija«. Kje obstoji v tem kontinuiteta, v čem pa je prelom, v katerih konkretnih vprašanjih ta generacija bistveno odstopa od predhodnega razvoja. Proučiti bi bilo treba tudi Ziherlovo udeležbo in delež v ilegalnem predvojnem partijskem tisku in v politični akciji Komunistične

partije Slovenije v tem obdobju; prav tako manjkajo podrobnejše raziskave Ziherlove vloge v predvojnem študentskem gibanju, v »Rdečih signalih«, v akademskem društvu »Triglav«, posebej pa še v »Slovenskem klubu«, v sporu med »opozicionalno« četverico in organiziranim partijskim jedrom. Prav tako še vedno manjkajo poglobljene analize Ziherlovega pojmovanja umetnosti, razmerja med idejnostjo in umetnostjo, kritičnim in socialističnim realizmom, njegova stališča do spora na književni leviici itd. (če izvzamemo Zadravčevi študiji »Pogledi slovenskih marksistov na besedno umetnost do 1941. leta« in »Ziherlovi pogledi na literarno umetnost«).¹² O vsem tem bi bile potrebne še nadaljnje podrobnejše raziskave, zato je treba v pričujoči objavi Ziherlovih tekstov iz predvojnega obdobja videti bolj izziv in spodbudo za nadaljnje znanstveno proučevanje celote marksistične teoretične misli v tem času kot pa že rezultat takšnih raziskav.

¹² Frane Zdravec, *Elementi slovenske moderne književnosti*, Pomurska založba, Murska Sobota 1980, str. 433–467.

Temeljna načela pri uresničevanju celodnevne osnovne šole

Uvod

Minilo je pet let od uvajanja prvih celodnevni osnovnih šol (COŠ), ki so se v naslednjih letih tako razširile, da je ostalo le malo občin v SR Sloveniji, ki ne bi imele vsaj po eno COŠ. Tako je danes v naši republiki že 109 COŠ.*

Kljub pozitivnim izkušnjam in uspehom, ki so jih dosegle zlasti nekatere osnovne šole s prehodom na nov način dela in življenja, je značilno, da je razvoj teh šol tekel in še teče neenotno. Vzroki so pogosto v pomanjkanju finančnih sredstev, prostorov in učiteljev in drugih delavcev, ki jih COŠ potrebuje. Včasih ima COŠ tudi premajhno podporo pri lokalnih dejavnikih, ki naj bi spodbujali takšno šolo. Njen razvoj pa zavirajo tudi posamezniki, ki odklanjajo COŠ iz povsem osebnih razlogov (odklanjanje koncepta COŠ, odpori idejno-politične narave ipd.).

Vzroke neenotnega razvoja COŠ pa moramo iskati še v nekaterih pojavih.

Zaradi na začetku pretežno akcijskega pristopa k uvajanju prvih celodnevni osnovnih šol je družbenopolitična pobuda prehitevala pedagoško prakso in teorijo. Čeprav so bile že družbenopolitične smernice 10. kongresa ZKJ in 7. kongresa ZKS jasne in so bile v prizadevanjih po preobrazbi obstoječega vzgojnoizobraževalnega sistema dolgoročneje zadržte v prihodnost družbenega razvoja pri nas, ni bilo mogoče pričakovati, da pri uresničevanju teh smernic na področju vzgojnoizobraževalne prakse ne bi prihajalo do različnih odklonov. Te odklone lahko zasledimo tudi v COŠ, ki pri uvajanju novih vsebin in prehajanju na novo organizacijsko obliko dela niso bile obremenjene le s problemi finančnega, prostorskega in kadrovskega značaja, temveč tudi s tradicionalnimi pogledi na življenje in delo osnovne šole in na odnose v njej. Takšna miselnost pa bolj ovira, kot pospešuje razvijanje novih odnosov, četudi ne moremo pričakovati, da COŠ ne bo gradila novih oblik na že preverjenih pozitivnih oblikah in metodah dela, ki so lahko edina ustrezna podlaga, na kateri se z negiranjem tistega, kar ni v skladu z današnjimi družbenimi smotri, razvijajo nove vsebine ter nov način življenja in dela. Gre torej za dolgotrajnejši proces.

Še bolj kot pedagoška praksa pa na tem področju zaostaja pedagoška teorija. Pri prehodu na nov način dela so COŠ sicer dobivale nekaj

* Podatek, ki velja za čas 25. 6. 1980, je posredoval Zavod SRS za šolstvo.

strokovne pomoči. Ta pomoč pa je bila nasploh prešibka. Bila je vsebinsko in metodično premalo usmerjajoča, kar je razumljivo, ker nastajajoči koncept celodnevne osnovne šole še ni bil teoretično utemeljen. To pomeni, da že postavljena in oblikovana družbena izhodišča niso bila izdelana in ovrednotena tudi s pedagoškega vidika.

Namen tega prispevka je opozoriti na osnovna načela, na katerih temelji koncept celodnevne osnovne šole. Ta načela sicer veljajo za našo osnovno šolo in šolo sploh, le da nam vsakodnevna praksa kaže, da »poldnevna« osnovna šola teh načel s sedanjim programom, organizacijo in odnosi ne more v celoti uresničevati.

Še nekaj misli k pojmu »celodnevna osnovna šola«. Poimenovanje osnovne šole s celodnevno organizacijo življenja in dela v celodnevno osnovno šolo lahko hitro zavede bralca v napačno razumevanje pomena in značaja koncepta COŠ. Besedi »šola« in »celodnevna« lahko po svojem pomenu prekvalificirata COŠ v šolo s celodnevnim poukom. Tako tolmačenje COŠ pa je povsem v nasprotju z njenim konceptom. Zato lahko sprejmemo poimenovanje celodnevne osnovne šole kot delovni naslov, s katerim skušamo le ločiti obstoječi tip »poldnevne« od nastajajoče »celodnevne« osnovne šole znotraj sicer enotne osnovne šole, s tem da se zavedamo, da je razvoj COŠ usmerjen k demokratični in odprti socialistični samoupravni šoli.

Načela, na katerih temelji koncept COŠ

Glede na to, da je v sklopu celotnega vzgojnoizobraževalnega sistema tudi osnovna šola živ organizem, katerega organiziranost je tesno povezana s celotnim družbenim razvojem, je razumljivo, da moramo gledati na vse spremembe v osnovni šoli (in v izobraževalnem sistemu sploh) skozi prizmo določenih družbenih sprememb. Če analiziramo družbeni razvoj in trend tega razvoja pri nas in v svetu, ugotovimo, da nadaljni razvoj naše osnovne šole temelji na uresničevanju nekaterih temeljnih načel. Ta načela so:

- odzivnost šole na družbene spremembe,
- ustvarjanje pogojev za maksimalni razvoj vsakega posameznika,
- odprtost šole,
- vertikalna in horizontalna povezanost ter celovitost vzgojnoizobraževalnega dela šole z drugimi dejavniki vzgoje in izobraževanja,
- fleksibilnost organizacije življenja in dela šole.

Ta načela veljajo pri nas sicer za vsako šolo, njihovo uresničevanje pa ni možno v vsakršni šoli. Uresničevanje teh načel zavisi od vsebinske programiranosti in organiziranosti šole, v našem primeru osnovne šole. Namen tega prispevka je prikazati, da je doslednejše uresničevanje teh načel možno le v osnovni šoli s celodnevno organiziranim življenjem in delom – v celodnevni osnovni šoli.

Temeljna naloga osnovne šole je, da pripravlja in usposablja mladi rod za jutrišnji dan. Z izpolnjevanjem te naloge prispeva osnovna šola tudi k nadaljnjemu družbenemu razvoju. Vendar pa tega poslanstva ne more uspešno opravljati, če hkrati ne prisluhne obstoječim družbenim dogajanjem in se nanje ne odziva.

Eden izmed takih pojavov je položaj današnje družine. Družina doživlja v zadnjih desetletjih velike spremembe ne le v svojem sestavu, temveč tudi v odnosih med svojimi člani. Posledice teh sprememb v družini se kažejo med drugim v zmanjševanju njenega vzgojnega vpliva na razvoj otrok, zmanjšala pa se je tudi njena zaščitna funkcija¹. Mnoge njene naloge mora zato postopno prevzemati družba. Prevzeti mora tudi delež skrbi za čim uspešnejši razvoj šoloobveznega otroka. To nalogo naj bi prevzela zlasti osnovna šola, ki postopno te naloge tudi že prevzema. Na primer: varstvo učencev v času zaposlenosti staršev, zdravstveno varstvo in prehrana učencev (sistematični zdravniški pregledi, zobne ambulate v šoli, šolske kuhinje ipd.), pomoč pri učenju (dopolnilni pouk, uvajanje učencev v samostojno delo in razvijanje učnih navad), organiziranje dejavnosti v prostem času učencev (prostovoljne dejavnosti in različne oblike organizirane zabave), poklicno usmerjanje (šolsko svetovalno delo) in druge oblike pomoči učencev (pomoč razvojno motenim, vzgojno zanemarjenim, socialno ogroženim učencem ipd.).

Vse bolj postaja njena naloga razvijanje delovnih navad in delovne odgovornosti pri učencih (učenci sami skrbijo za čistočo in red v prostorih, v katerih bivajo, se učijo, igrajo, pod učiteljevim ali mentorjevim pedagoškim vodstvom opravljajo različne funkcije v šolskih in obšolskih organizacijah, izvajajo različne naloge, ki so jim zaupane itd.).

Že osnovna šola mora razvijati pri učencih socialistično samoupravljaljsko zavest; to nalogo bo uspešno izvajala takrat, ko bo načrtno in sistematično demokratizirala in razvijala humane odnose ne le v okviru pouka, temveč v celotnem vzgojnoizobraževalnem procesu, ko bo postalo razvijanje socialističnih samoupravnih odnosov splošno pedagoško načelo celotnega življenja in dela učencev v šoli, ko bo postalo razvijanje teh odnosov vzgojno sredstvo in oblika priprave mladih za delo, za življenje in samoupravljanje².

Vse večji pomen in odgovornost mora prevzeti osnovna šola tudi pri uresničevanju koncepcije permanentnega izobraževanja, ki postaja ena izmed temeljnih postavk v preobrazbi vzgoje in izobraževanja³. Ker postaja človekovo izobraževanje permanenten proces, je razumljivo, da morata imeti družbena vzgoja in izobraževanje na vsaki razvojni stopnji

¹ Dr. M. Bergant, Vzgojne naloge družine nekoč in danes, *Sodobna pedagogika*, vol. 29, št. 5–6, Ljubljana 1978, s. 171–238.

² Z. Cajnko, Samoupravna vzgoja, *Samorastniki ob Sotli*, Univerzum, Ljubljana 1979, s. 51.

³ S. Bezdanov, *Združeno delo in izobraževanje*, Delavska enotnost, Ljubljana 1979, s. 54.

svojo določeno vzgojno funkcijo. Zato naj bi se mladi že v osnovni šoli pripravljali na permanentno izobraževanje in se usposabljali za samoizobraževanje. Ta proces bi se moral začeti na predšolski stopnji in v skladu z razvojem učencev nadaljevati v osnovni šoli, ki naj bi učence načrtno in sistematično usposabljala za samostojno in kritično bogatenje lastnega znanja.

Interes naše družbe je, da že osnovna šola odkriva, razvija in zadovoljuje potrebe, nagnjenja in interese učencev. To vzgojno nalogo naj bi izpolnjevala tako pri pouku kakor tudi pri drugih oblikah vzgojnoizobraževalnega dela, še posebno pa v okviru prostovoljnih dejavnosti, v katerih naj bi učenci z lastno aktivnostjo odkrivali in razvijali svoje interese, ki pomenijo pomembno osnovo tudi za razvijanje poklicnih interesov ter predstavljajo demokratičen in human način poklicnega usmerjanja učencev.

Prav tako naj bi osnovna šola vedno bolj posegala tudi v prosti čas učencev, s tem da bi jim ponujala čim več možnosti za aktivno in ustvarjalno preživljanje prostega časa. Organizirala naj bi vsebinsko čim bolj pester program z različnimi bolj ali manj posredno oz. neposredno usmerjajočimi dejavnostmi, v katere bi se učenci svobodno vključevali in v njih zadovoljevali svoje razvojne in osebne potrebe.

Vse navedene naloge pa zahtevajo od osnovne šole, da razširi in obogati svoj vzgojnoizobraževalni program, kar pomeni, da postajajo ob pouku vedno bolj pomembne sestavine vzgojnoizobraževalnega procesa tudi različne dejavnosti zunaj pouka, ki naj bi se s poukom prepletale, dopolnjevale in se zlivale v celovit vzgojnoizobraževalni proces. To pa je v bistvu že drugo načelo, ki mu mora slediti COŠ.

Vertikalna in horizontalna povezanost vzgojnoizobraževalnega dela šole z drugimi dejavniki vzgoje in izobraževanja

Vertikalna in horizontalna povezanost vzgojnoizobraževalnega procesa v osnovni šoli z drugimi dejavniki vzgoje in izobraževanja je izrednega pomena za enotno delovanje vzgojnega učinkovanja celotnega vzgojnoizobraževalnega sistema.

V vertikalni smeri se mora načelo povezovanja osnovne šole uresničevati navzdol s predšolsko vzgojo in navzgor z usmerjenim izobraževanjem. Pomen povezave med predšolsko vzgojo in vzgojnoizobraževalnim delom osnovne šole je poudarjen že v temeljnih družbenopolitičnih dokumentih. Z družbenopolitičnega vidika je povezanost med obema vzgojnoizobraževalnima stopnjama v okviru enotnega vzgojnoizobraževalnega sistema pomembna zaradi zmanjševanja socialnih razlik med otroki oziroma zaradi tega, da bi že pred vstopom v šolo izenačili razvojne možnosti vseh otrok. Zato je s pedagoškega vidika treba iskati stične točke med institucionalno predšolsko vzgojo in osnovno šolo zlasti v naslednjih povezavah:

– v enotnosti in neprekinjenosti uresničevanja temeljnega družbenega smotra v smislu razvijanja mladih v svobodne, ustvarjalne, samostojne in celovite osebnosti;

– v enotnosti vsebin, oblik in metod vzgojnega dela;

– v enotnosti modernizacije vzgojnoizobraževalnega procesa;

– v enotnosti in neprekinjenosti povezovanja intencionalne in funkcionalne vzgoje v procesu otrokovega razvoja⁴.

Možnosti neprekinjene povezanosti vzgojnoizobraževalnega procesa na obeh stopnjah so danes le delno uresničene. K uresničevanju celostno izvajanega vzgojnoizobraževalnega procesa bi prispevala uskladitev predšolskega vzgojnega programa z osnovnošolskim vzgojnoizobraževalnim načrtom, in sicer tako, da bi bile v osnovni šoli upoštevane tiste osnove, ki jih dobi otrok v skladu s svojimi razvojnimi sposobnostmi na predšolski stopnji, zlasti pa med pripravo na šolo. Usklajeno bi moralo biti tudi vsebinsko načrtovanje prostega časa otrok, ker so mnoge igre in dejavnosti enako zanimive predšolskemu otroku kakor tudi mlajšemu šolarju, pri čemer naj bi imele te igre in dejavnosti enoten vzgojni vpliv na kontinuirano in celovito osebnostno oblikovanje otroka⁵.

V procesu enotnega vzgojnoizobraževalnega delovanja celotnega sistema je nujna tudi povezanost med osnovno šolo in usmerjenim izobraževanjem. Kontinuiteto med osnovno šolo in srednjim usmerjenim izobraževanjem naj bi zagotovila že vsebinska usklajenost učnih načrtov na obeh vzgojnoizobraževalnih stopnjah, pri čemer se na osnovnošolski stopnji vzgojnoizobraževalni program ne bi smel zožiti samo na učni načrt, ki je omejen zgolj na pouk, temveč bi moral prispevati k tej povezavi razširjeni program vzgojnoizobraževalnega dela osnovne šole.

Enotnosti in neprekinjenosti vzgojnoizobraževalnega procesa med obema stopnjama naj bi osnovna šola ne zagotavljala le v okviru pouka, ki je najbolj organizirana in vodena oblika vzgojnoizobraževalnega dela; njen vzgojni vpliv naj bi prek drugih oblik dela posegal tudi v otrokov prosti čas, v katerem so igre in interesne dejavnosti pomemben in nepogrešljiv dejavnik vsestranskega razvijanja mladih.

Naloga osnovne šole je, da čim uspešneje pripravi učence za vključitev v neposredno delo in za študij, bodisi za študij ob delu ali redni študij. Ta priprava naj bi v osnovni šoli ne potekala le v okviru različnih oblik organiziranega pouka (redni, dodatni, dopolnilni, fakultativni), temveč tudi prek drugih oblik vzgojnoizobraževalnega dela, kot so organizirano samostojno učenje in različne dejavnosti v prostem času učencev. S tako obogatenim vzgojnoizobraževalnim programom lahko osnovna šola povečuje svoj izobraževalni in vzgojni vpliv, saj učencem ne daje le potrebnih osnov splošnega znanja, temveč jih pri pouku in zunaj njega tudi vsestran-

⁴ Dr. N. Kolar, Pogled na zasnovno celodnevne osnovne šole z vidika njene povezave s predšolsko vzgojo, *Sodobna pedagogika*, Vol. 26, št. 5–6, Ljubljana 1975, s. 233.

⁵ Dr. N. Kolar, Pogled na zasnovno celodnevne osnovne šole z vidika njene povezave s predšolsko vzgojo, *Sodobna pedagogika*, Vol. 26, št. 5–6, Ljubljana 1975, s. 234.

sko razvija. Tako naj bi se učenci že v osnovni šoli metodično usposabljali za samostojno učenje in za neprekinjeno izpopolnjevanje in samoizobraževanje. Že pri pouku, zlasti pa med organiziranim samostojnim delom naj bi razvijali potrebne samoizobraževalne metode in tehnike ter zavest o nujnosti permanentnega učenja⁶.

Z organiziranjem različnih svobodnih in drugih dejavnosti v prostem času naj bi osnovna šola spodbujala in razvijala pri učencih aktiven odnos do različnih dejavnosti in do področij, iz katerih le-te izhajajo. Prek teh dejavnosti naj bi si učenci oblikovali odnos do tehnike, estetike, dela, telesne kulture ter se učili živeti in delati v kolektivu in sodelovati z njim. S spoznavanjem teh področij naj bi se razvijala njihova splošna kultura kakor tudi kultura prostega časa. Tako bi se že v osnovni šoli učili preživeti svoj prosti čas čim bolj aktivno in ustvarjalno.

Z vključevanjem v različne svobodne dejavnosti pa učenci zadovoljujejo in razvijajo tudi svoje interese ter razvijajo različne sposobnosti. Njihov pomen je torej v širjenju in bogatenju vsebine vzgojnega dela šole. Pokazalo se je tudi, da obstaja med delovanjem učencev v teh dejavnostih in njihovo poklicno izbiro visoka stopnja soodvisnosti, zato sodijo prostovoljne dejavnosti med »temelje poklicne vzgoje«⁷.

Prav tako kot v vertikalni smeri morata biti kontinuiteta in celovitost vzgojnoizobraževalnega procesa zagotovljeni tudi na horizontalni ravni. Vse dejavnosti v COŠ se morajo zlivati v enovit vzgojnoizobraževalni proces. COŠ naj bi torej zagotovila enotnost delovanja in medsebojno povezanost (v okviru pouka in drugih dejavnostih) internacionalne in funkcionalne vzgoje.

Povezovala naj bi pouk s prostovoljnimi dejavnostmi in drugimi oblikami dela zunaj pouka (npr. tehnični pouk, pouk fizike, kemije, biologije je treba povezovati z različnimi oblikami družbeno koristnega dela in znanstvenimi krožki v prostem času učencev ipd.).

Pomen takega povezovanja naj bi bil v uresničevanju skupnih vzgojno-izobraževalnih ciljev, kot so razvijanje tehničnega mišljenja, spodbujanje in razvijanje interesa za tehniko, spodbujanje tehnične ustvarjalnosti, premagovanje razlik v pojmovanju fizičnega in umskega dela, razvijanje splošne tehnične in delovne kulture in ne nazadnje povezovanje teorije s prakso, s praktičnim usposabljanjem za delo.

Podobno je potrebno povezovati pouk in prostovoljne dejavnosti ter druge oblike vzgojnoizobraževalnega dela s telesno, estetsko, intelektualno in moralno vzgojo. Zato je izrednega pomena usklajeno in povezano načrtovanje in programiranje celotnega vzgojnoizobraževalnega procesa med celodnevno osnovno šolo in drugimi družbenimi dejavniki vzgoje zunaj šole, ki skupaj z osnovno šolo uresničujejo celotni vzgojno-izobraževalni program v šoli in zunaj nje. Namen takšnega povezovanja je

⁶ Dr. F. Strmčnik, Temeljne značilnosti in delovni pogoji osnovne šole, Sodobna pedagogika, št. 9-10, Ljubljana 1977, s. 267-289.

⁷ J. Plemenitaš, Izberi poklic, da boš srečen, Samorastniki ob Sotli, Univerzum, Ljubljana 1979, s. 129.

doseči celostnost vzgojnoizobraževalnega procesa, to celostnost pa lahko dosežemo samo tako, če vsak dejavnik uskladi svoje posebne cilje z družbenimi smotri, če na svojem področju pri učencih načrtno in organizirano spodbuja in razvija poleg različnih znanj, spretnosti in navad še lastnosti, kot so samostojnost, kritičnost, iniciativnost, ustvarjalnost, pripravljenost za sodelovanje in druge osebnostne lastnosti ter moralne in druge vrednote, ki prispevajo k vsestranskemu razvoju učencev. Pobudo in vodenje takega usklajevanja pa naj bi v svojem kraju prevzela osnovna šola.

Odprtost osnovne šole

Naslednje načelo, kateremu naj bi sledila COŠ, je odprtost šole širšemu družbenemu okolju. Če naj osnovna šola vsebinsko in organizacijsko obogati svoje vzgojnoizobraževalno delo, s katerim posega tudi v učenčev prosti čas, in če naj povezuje in usklajuje svoje vzgojnoizobraževalno delo tudi z drugimi dejavniki vzgoje, če naj ga podružblja, potem se mora okolju odpreti.

Odpreti se mora družini, krajevni skupnosti, družbenopolitičnim organizacijam, delovnim organizacijam, društvom in vsem drugim dejavnikom, ki lahko sodelujejo v vzgojnoizobraževalnem procesu in bogatijo program šole. Svoje vzgojnoizobraževalno delo mora povezovati in usklajevati z interesi staršev, krajanov, delovnih ljudi. Interesi šole in okolja naj bi se združevali s samoupravnimi dohodkovnimi proizvodnimi odnosi in organiziranimi delovnimi povezavami. Povezovanje se mora začeti že pri načrtovanju vzgojnoizobraževalnega programa šole in nadaljevati z uresničevanjem načrta.

Uresničevanje vsebinsko in organizacijsko obogatene in popestrene vzgojnoizobraževalnega programa je brez povezave šole z njenim okoljem praktično neizvedljivo. Povsem razumljivo je, da se lahko njen vzgojni vpliv poveča samo ob podpori (materialni in moralni) in ob sodelovanju vseh družbenih dejavnikov kraja, v katerem šola deluje.

Zelo pomembni so tesni stiki med šolo in starši. Šola mora z njimi sodelovati pri razreševanju vsakodnevnih skupnih problemov. Prisluhniti mora njihovim interesom in jih čim več tudi zadovoljevati (npr. na podeželskih šolah starši-kmetje pogosto pričakujejo od šole, da bo pomagala zainteresirati njihove otroke za poljedelstvo in jih zadržati na zemlji). Izobraževati in osveščati mora starše kot vzgojitelje (s strokovnimi predavanji, nasveti, razgovori in drugimi oblikami izobraževanja), pritegovati jih mora v vzgojnoizobraževalno delo šole (kot mentorje, kot strokovnjake za določena področja) ali pa jih aktivirati kot družbenopolitične predstavnike in kot delegate v samoupravnih telesih.

Dvosmerno sodelovanje pa se mora razviti tudi med šolo in krajevno skupnostjo, družbenopolitičnimi in drugimi organizacijami, pa tudi posamezniki. Vsi navedeni zunajšolski dejavniki naj bi sodelovali pri razreše-

vanju številnih problemov in nalog šole z bogatenjem vsebine njenega vzgojnega programa kakor tudi s kadrovsko in materialno pomočjo. Sodelovali naj bi zlasti pri izvajanju tistega dela programa, s katerim posega šola tudi v otrokov prosti čas, v katerem organizirano zadovoljuje in razvija različne potrebe in interese svojih učencev. Zlasti uspešno je lahko sodelovanje med šolo in delovno organizacijo, če slednja zadovoljuje s takim sodelovanjem tudi lastne interese (npr. perspektivno reševanje lastnih kadrovskega potreb). S povezovanjem s krajevno skupnostjo bogati šola kulturno življenje kraja in njegovih prebivalcev in se ob tem tudi sama razvija v pomemben vzgojnoizobraževalni in kulturni center svojega kraja. Takšen primer sodelovanja in vraščanja v okolje predstavlja osnovna šola v Podčetrtku, ki pa verjetno ni osamljen primer med slovenskimi osnovnimi šolami.⁸

S tesnim sodelovanjem med šolo in njenim krajem se uresničuje tudi proces demokratizacije in humanizacije vzgojnoizobraževalnega procesa. Življenje in delo osnovne šole je vedno manj »šolsko« in postaja bolj življenjsko, ker se šola približa učencem in krajanom. Na takšni šoli se razvija bolj sproščeno vzdušje. K takšnemu vzdušju pa lahko veliko prispevajo zlasti tiste vsebine in oblike vzgojnoizobraževalnega dela, v katerih je spodbujena in omogočena aktivnost in iniciativnost učencev, ki pod pedagoškim vodstvom skupaj z učitelji in drugimi sodelavci šole ustvarjalno sodelujejo pri oblikovanju in uresničevanju celotnega življenja in dela šole.

Fleksibilna organizacija življenja in dela v osnovni šoli

Od uresničevanja ali neuresničevanja načela fleksibilne organizacije vzgojnoizobraževalnega dela v veliki meri zavisi, ali bo celodnevna osnovna šola v resnici prispevala k preobrazbi celotnega vzgojnoizobraževalnega procesa, v katerem bodo enakovredno sodelovali različni dejavniki vzgoje in izobraževanja, ali pa bo pomenila le osnovno šolo s celodnevnikom poukom. Če celodnevno šolo razumemo le tako, potem bo tudi njena organizacija oziroma dnevni režim razčlenjen na enako odmerjene časovne enote – učne ure, v okviru katerih se bodo odvijali pouk in druge vzgojnoizobraževalne oblike dela, pri čemer ostale oblike ne bodo enakovredne pouku, temveč mu bodo ali povsem podrejene ali pa bodo tekale vzporedno ob njem. Med urami bodo sledili daljši in krajši odmori, šolski zvonec pa bo opozarjal učitelje in učence na začetek in konec vsake učne ure oziroma odmora. To so značilnosti klasičnega šolskega režima, ki sproži v celodnevni osnovni šoli nekatere negativne pojave. Čas samostojnega učenja, ki je namenjen, kot že sam izraz pove, samostojnemu delu učencev, ki pod učiteljevim pedagoškim nadzorom čim bolj samostojno rešujejo različne naloge in se učijo, se prav rad spremeni v ure pouka, s

⁸ R. Lešnik s sodelavci, Samorastniki ob Sotli, Univerzum, Ljubljana 1979.

tem pa izgubi svoj prvotni namen in smisel. Tako se v bistvu podaljšuje pouk, učenci pa se po celodnevem bivanju v šoli »samostojno« učijo še doma.

Ta časovna organiziranost šolskega življenja vpliva tudi na stalnost oddelčnih skupin. Učenci so razdeljeni v razredne oddelke in vsak oddlek ima svoj urnik. Vse urnike povezuje istočasni začetek in konec učnih ur oziroma odmorov. Skupine se preporazdelijo (ali pa tudi ne) šele pri izvajanju svobodnih dejavnosti. Če pa so izvajalci celotnega programa v šoli samo učitelji, obstaja nevarnost, da se tudi prostovoljne dejavnosti »pošolijo«, ker je od učiteljev težko zahtevati in pričakovati, da pri prostovoljnih dejavnostih spremenijo stil dela, ki so ga navajeni pri pouku. To še zlasti velja za učitelje, ki pri svojem študiju niso dobili za tako delo ustrezne izobrazbe. Če k vsemu temu dodamo še slabosti, ki v današnjem pouku niso tako redke in se kažejo v prevelikem poudarku na verbalnem in spominskem učenju, na premajhnem spodbujanju učencev k miselni aktivnosti, kritičnosti in ustvarjalnosti pri učenju, na velikokrat neustreznem spodbujanju učencev k učenju, potem lahko pričakujemo, da bo celodnevna osnovna šola, kakršna je tukaj prikazana, preobremenjujoča in neprijetna za učence in učitelje, z vidika uresničevanja družbenega vzgojnega smotra pa neustrezna.

Glede na to, da osnovna šola ne more več biti edini nosilec in uresničevalec vzgojnoizobraževalnega procesa in da mora izvajati pri načrtovanju in uresničevanju celotnega programa vlogo usklajevalca dejavnosti različnih dejavnikov, ki bolj ali manj organizirano sodelujejo v vzgojnoizobraževalnem procesu, se mora tudi sama prilagoditi novo nastalim zahtevam in potrebam.

Življenje, ki teče v šoli ves dan, ne more biti več togo razdeljeno na petinštiridesetminutne učne ure, ki si sledijo od jutra do popoldanskih ur, tako da imajo učenci vsak dan na urniku po 7, 8, 9 in celo več »šolskih ur«. Že iz zdravstvenih razlogov je takšen šolski način življenja za osnovnošolske učence nesprejemljiv, prav tako pa tudi s pedagoškega vidika, saj so v njem vse sestavine šolskega življenja (pouk, učenje, prosti čas) obravnavane podobno kot pouk ali pa so celo podcenjevane v odnosu do pouka. Potreben je še samo majhen korak, da tudi prostovoljne dejavnosti izgubijo svoj prvotni smisel in se dokaj približajo nekaterim značilnostim, ki jih zasledimo pri pouku (npr. vodja dejavnosti ali mentor sam sestavi program dela skupine, izbira oblike dela, tudi vodi potek dela tako, da sam izbira in določa metode dela, in nasploh premalo upošteva iniciativo in interes učencev).

Ob tako togo organiziranem šolskem življenju je narušeno tudi didaktično načelo diferenciacije in individualizacije in omejena iniciativnost in samostojnost učencev (učenci so se prisiljeni prilagajati enotnemu režimu, učiti se 45 minut, če toliko traja učna ura itd.). Do podobnih ugotovitev nas pripelje tudi togost pri oblikovanju skupin – razrednih oddelkov. Zlasti pri samostojnem učenju in v svobodnih dejavnostih bi se morale

skupine pogosto spreminjati tako po svojem notranjem sestavu kot tudi po velikosti. Prav tako ne bi smela obstajati dilema, ali je smotrno, da sodelujejo pri načrtovanju in uresničevanju dela vzgojnoizobraževalnega programa tudi sodelavci, ki so na pedagoškem področju laiki. Narobe, verjetno bi bilo celo dobro, če bi sodelovali pri uresničevanju vzgojnoizobraževalnega programa, ker učitelji sami ne morejo ustvariti tolikšne pestrosti niti v oblikah niti v vsebini. Verjetno bi marsikateri zunanji sodelavec znal pri učencih vzbuditi interes za kako dejavnost ali področje predvsem zato, ker bi jih seznanjal z življenjem in delom iz neposredne proizvodnje in vsakodnevnega življenja. Seveda pa to ne pomeni, da naj osnovna šola tem sodelavcem ne bi omogočila pedagoškega izpopolnjevanja.

Vsi doslej navedeni pojavi in analiza teh pojavov v vzgojnoizobraževalnem procesu kažejo, da zahteva celodnevno življenje v šoli zelo fleksibilno organizacijo. Takšno organizacijo zahtevajo predvsem naslednje značilnosti, ki naj bi bile karakteristične ravno za celodnevno osnovno šolo:

- Pri uresničevanju vzgojnoizobraževalnega programa sodelujejo ob šoli še številni drugi dejavniki zunaj šole, njihovo delo pa je treba povezovati in usklajevati s šolskim programom.

- Osnovna šola s svojim vzgojnoizobraževalnim programom organizirano posega tudi v prosti čas učencev, zato se morata oba vzgojna stila (intencionalna in funkcionalna vzgoja) med seboj dopolnjevati in združevati v enovit vzgojnoizobraževalni proces, ne da bi bil pri tem zanemarjen vzgojni pomen obeh.

- V okviru razširjenega in obogatene vzgojnoizobraževalnega programa morajo biti usklajevani družbeni vzgojnoizobraževalni cilji s potrebami in interesi učencev in upoštevane razvojne in individualne razlike med njimi.

Zato mora celodnevna osnovna šola pri organiziranju šolskega življenja in dela spoštovati načelo fleksibilne organizacije in se čim bolj izogibati togim organizacijskim modelom, ki omejujejo otrokovo individualnost, samoiniciativnost, samostojnost, sproščenost in vzbujaajo takšno vzdušje, da se učenci počutijo utesnjene pod pritiskom šolskega reda, ki je velikokrat v nasprotju tudi z njihovimi razvojnimi potrebami in pričakovanji.

Izenačevanje možnosti za maksimalni razvoj vsakega učenca

V okviru razširjenega in vsebinsko obogatene vzgojnoizobraževalnega programa izpolnjuje celodnevna osnovna šola različne izobraževalne in vzgojne naloge. S svojo povečano vzgojno funkcijo pomaga otroku in družini pri razreševanju številnih problemov, ki zadevajo današnjo družino. Tako prevzema obveznosti za zdrav razvoj učencev (prehrana učencev v šoli, zobne ambulate v šoli itd.), skrbi za varstvo in zaščito učencev

v času zaposlenosti staršev in jim daje organizirano pomoč pri učenju. Z organiziranjem posebnih oblik samostojnega učenja v šoli jim razvija učne navade in jih navaja na samostojno delo ter pripravlja in usposablja za permanentno izobraževanje in samoizobraževanje. V prostem času organizira za učence različne dejavnosti, v katerih učenci odkrivajo, zadovoljujejo in razvijajo svoje interese in sposobnosti.

Čeprav mnoge od teh nalog postopno prevzemajo vse osnovne šole, četudi so »poldnevno organizirane«, je značilno za celodnevno šolo, da so zajete vse navedene naloge v njen redni vzgojnoizobraževalni program in so organizirane za vse učence in ne samo za del učencev, kot je značilno za druge osnovne šole. Z izvajanjem tako obogatene vzgojnoizobraževalnega programa naj bi COŠ v precejšnji meri povečevala možnosti za maksimalni osebni razvoj vsakega učenca oziroma prispevala k zmanjšanju razlik med njimi glede pogojev.

Zato mora biti program celodnevne osnovne šole bogat ne le z različnimi oblikami (pouk, učenje, prostovoljne dejavnosti, delovne akcije, različne manifestacije ipd.), temveč tudi vsebinsko pester. S poukom in dejavnostmi zunaj pouka naj bi COŠ načrtno in sistematično razvijala pri učencih delovno vzgojo, jim odkrivala in razvijala različne interese, kultivirala in razvijala njihov odnos do lepega in do narave, jih skozi kolektivne oblike življenja socializirala ter jim razvijala družbene in moralne vrednote. Bistveno pri tem pa je, da morajo učenci razvijati navade, interese, sposobnosti, znanja in si pridobivati ob tem tudi različne osebnostne lastnosti v čim večji meri tudi z lastno aktivnostjo, t. j. s svojim neposrednim uveljavljanjem v različnih oblikah šolskega življenja in dela. Učenci morajo biti v teh dejavnostih pod pedagoškim vodstvom učiteljev in mentorjev glavni pobudniki in izvajalci aktivnosti, šola pa jim mora zagotoviti čim bogatejši program, v katerega naj bi se vključeval vsak učenec v skladu s svojimi interesi in sposobnostmi in v njem deloval ter se razvijal kot posameznik in kot pripadnik skupnosti. Učitelji in drugi delavci, ki sodelujejo z mladimi, pa naj bi spodbujali pri učencih v okviru pouka in v vseh drugih oblikah vzgojnoizobraževalnega dela iniciativnost, kritičnost, samostojnost, sproščene in odkrite odnose, medsebojno solidarnost in tovarštvo, zavest o odgovornosti do nalog, ki so jim zaupane, pri učencih naj bi torej zavestno razvijali demokratične in humane odnose, ki so podlaga za socialistične demokratične odnose.

Nekaj misli o koncepciji COŠ in o njenih značilnostih

Od izvajanja navedenih načel zavisi uresničevanje koncepta celodnevne osnovne šole. Temeljne postavke celodnevne osnovne šole, ki izhajajo iz navedenih načel pa so:

- razširitev in obogatitev vzgojnoizobraževalnega programa,
- enotnost in celostnost vzgojnoizobraževalnega procesa v okviru razširjenega vzgojnoizobraževalnega programa,

- demokratizacija in humanizacija vzgojnoizobraževalnega procesa,
- podružbljanje vzgojnoizobraževalnega procesa.

Omenjene postavke so povsem v skladu s trendom preobrazbe ne le na osnovnošolski stopnji vzgojnoizobraževalnega procesa, temveč v celotnem vzgojnoizobraževalnem sistemu.

Z razširitvijo vzgojnoizobraževalnega programa posega COŠ z delom svojega programa tudi v prosti čas učencev. Tako obogaten vzgojni program je namenjen vsem učencem in ne samo nekaterim, kot je to značilno v »poldnevnikih« osnovnih šolah (npr. samo manjši del otrok v šoli deluje v interesnih dejavnostih oziroma v oddelkih s podaljšanim bivanjem, v katerih je prav tako samo del učencev v šoli deležen varstva in pomoči pri učenju).

Celotno vzgojnoizobraževalno delo v COŠ mora biti povezano in med seboj usklajeno, vse oblike morajo postati enako pomembne vzgojne sestavine pri vsestranskem razvijanju učencev, četudi se med seboj razlikujejo po svojih ciljih, vsebini in metodah dela. Zavedati se namreč moramo, da je temeljna naloga vsake šole, da na organiziran način pripravi in usposobi učence za življenje in delo, s tem, da jim omogoči, da usvojijo določena znanja ter razvijejo potrebne sposobnosti in navade. Tej nalogi morajo biti zato v COŠ podrejene vse vzgojnoizobraževalne oblike dela (pouk, samostojno učenje, interesne dejavnosti, družbeno koristno delo in druge dejavnosti, ki jih organizira šola v sklopu svojega programa). Kdaj bomo dali kateri obliki večji poudarek v vzgojnoizobraževalnem procesu pa zavisi od tega, s katero od oblik bomo v določeni situaciji najučinkoviteje dosegli postavljene smotre, cilje in naloge. Zato je tudi pomembno, da se v COŠ vse sestavine vzgojnega programa smotrno prepletajo in izmenjavajo med seboj, tako da se bosta znotraj njih in med njimi dopolnjevala namerni in nenamerni neposredni in posredni vzgojni proces, kajti prav za slednjega je značilno, da se v njem uveljavlja učenec predvsem kot subjekt vzgoje⁹. Takšen pristop pa zahteva od učitelja kot pedagoga široko obzorje in iznajdljivost.

Demokratiziranje in humaniziranje vzgojnoizobraževalnega procesa COŠ mora temeljiti na čim doslednejši individualizaciji tega procesa (različne oblike pouka od rednega, dopolnilnega in dodatnega do fakultativnega, učenje v skupinah, dvojicah in individualno učenje, različne vrste interesnih in rekreativnih dejavnosti v prostem času, različen pristop k učencem in ravnanje z njimi glede na njihove individualne razlike, da bi bil ob spoštovanju razvojnih in individualnih razlik omogočen vsakemu učencu čim uspešnejši razvoj).

Kot odprta šola se mora COŠ tesno povezovati z okoljem, v katerem dela. Ta povezava se mora izraziti tudi pri usklajevanju vzgojnoizobraževalnih ciljev in interesov med šolo in okoljem ter drugimi dejavniki vzgoje

⁹ Dr. V. Schmidt, Analiza vzgojnega procesa, Sodobna pedagogika, št. 1-2 in 3-4, Ljubljana 1970, s. 1-11 in 95-109.

in izobraževanja (horizontalno in vertikalno). Zato je pomembno, da COŠ načrtuje in uresničuje svoj vzgojnoizobraževalni program v sodelovanju z drugimi dejavniki vzgoje (s starši, krajevno skupnostjo, društvi, družbenopolitičnimi organizacijami, organizacijami združenega dela).

Na teh postavkah mora temeljiti koncept COŠ. Zavedati pa se moramo, da se možnosti za uresničevanje takega koncepta od šole do šole razlikujejo, zato bodo verjetno različnim osnovnim šolam (podeželskim, mestnim, podružničnim) zaradi različnih okoliščin in potreb ustrezali različni organizacijski modeli, nikakor pa ne enoten model, ki bi jih utesnjeval in vkalupljal ter s tem dušil njihovo specifičnost.

Koliko in kako že obstoječe COŠ v praksi uresničujejo zgoraj deklarirana načela, kateri so vzroki njihovega uresničevanja ali neuresničevanja in kakšne so posledice spoštovanja oziroma zanemarjanja teh načel v vzgojnoizobraževalnem procesu, pa nam bodo pokazala šele raziskovanja s tega področja.

ANDREJ KIRN

Razmerja med znanostjo in ideologijo

(IZHODIŠČA IN POSLEDICE »IZRECNEGA IN VZTRAJNEGA RAZLOČEVANJA«)

1. Razločevanje, ločevanje in razlikovanje

Že na začetku ni mogoče sprejeti Hribarjeve ocene, da se z diskusijo o znanosti in ideologiji ob konceptu nove revije »razbija ideološka iluzija, da je bilo to vprašanje že pred leti rešeno enkrat za vselej, dokončno opravljeno in pokopano«. (Tine Hribar: »Nova revija – revija izrecnega in vztrajnega razločevanja«, Teorija in praksa, 2, 1981, str. 222. Vse nadaljnje citiranje Hribarja se nanaša na ta tekst). Razprave so vseskozi bile in ne vem, zakaj jih Hribar ni opazil. Naj omenim samo nekatera dela iz slovenskega in širšega jugoslovanskega prostora:

Jože Goričar, »Ideologija kot vrednostna naravnost«, Naši razgledi 11. 1. 1974, Boris Majer, »Znanstvena in ideološka resnica«, Komunist, 10. 2. 1975, Edvard Kardelj, »Revolucionarna praksa in marksistično izobraževanje«, predavanje v Kumrovcu 1975, Ivan Supek, *Filozofija znanosti i humanizam*, Zagreb 1979, »Teoretična metodološka izhodišča raziskovanja samoupravne družbe«, jugoslovansko posvetovanje, Ljubljana 1979, »Razvoj i problemi nauke u samoupravnom društvu«, Marksistička misao 1, 1979, Zlode Janko, »Zapiski o ideoloških oblikah arhitekturne zavesti«, Časopis za kritiko znanosti, 33–34, 1979, »Nauka kao ideologija«, Marksizam u svetu 6, 1976, nekateri prispevki na jugoslovanskem znanstvenem posvetu »Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo«, Portorož 1977, nekateri prispevki z jugoslovanskega posvetovanja »Pogled na svijet«, Titograd 1978, Razprava: »Ideologija, znanost, politika: Konec ideologije ali ideologija sprave« v okviru ustanavljanja centra za razvoj in širjenje marksizma pri univerzitetnem komiteju ZKS, Ljubljana 1973, Teorija in praksa 3, 1973 (dr. Hribar je bil aktivni udeleženec diskusije), Adolf Bibič: *Politična znanost, ideologija, politika*, Ljubljana 1978, V. Goati: *Ideologija i društvena stvarnost*, Beograd 1979, Đuro Šušnjić: *Otpori kritičkom mišljenju*, Beograd 1971, Šter Jože: »Da li je moguća naučna etika,« Dijalog 3, 1977, Vladimir Goati: »Ideologija in društveni konflikti«, Teorija in praksa, 11–12, 1974 idr.

V svojem odgovoru (Andrej Kirn: Nova revija, nove obljube, pa tudi stare iluzije, Teorija in praksa, 9, 1980, str. 20) sem postavil vprašanje, ali je mogoče razumeti »izrecno in vztrajno razločevanje« kot nasprotovanje

in absolutno izključevanje med znanstvenim in ideološkim. Hribar je na ta vprašaj kar pozabil. Odklonil sem tip vsesplošne ideologizacije, vendar iz tega ne izhaja (Hribar mi pri tem vsiljuje nekakšno nedoslednost v stališču), da bi moral pri konceptu revije do napovedanega programa postopati, kot da gre za čisto strokovno-znanstveno zadevo. Hribar se igra skrivalnice s pomenskostjo »razločevanja«. »Razločevati« uporabljamo v pomenu razpoznati, prepoznati, in kot sinonim za razlikovati. V povezavi »razločevalna politika« se očitno razločevalen uporablja tudi v pomenu strogega ločevanja. Hribar zdaj pojasnjuje, da v programski zasnovi nove revije ne gre za ločevanje znanstvenega in ideološkega, ampak samo za razločevanje v pomenu razlikovanja, ki ne izključuje povezovanja. Z ozirom na takšno pojasnjeno stališče se sprašujem, kakšen je sploh bil osnovni smisel Hribarjevega diskusijskega prispevka? Hribarjev zapis je izzvenel, kot da izpodbije tezo o popolni identičnosti ideologije in znanosti, a sam se nasprotno zavzema za njuno izrecno razločevanje. Takšno zavračanje predstavlja udrihanje po senci, saj tega nisem trdil in tudi bo Hribar težko našel koga med slovenskimi in jugoslovanskimi družboslovci, ki zagovarja takšno stališče. Ker izenačevanje med znanostjo in ideologijo ne pride v poštev, je Hribarjev polemičen zapis o izrecnem razločevanju možno razumeti kot premik težišča z enotnosti in napetosti med znanostjo in ideologijo ne samo k razločevanju v pomenu razlikovanja, ampak tudi že v smeri ločevanja, čeprav Hribar to zanika. Mislim, da do sedaj ni bilo veliko sporov glede občega stališča o enotnosti, povezanosti in različnosti med znanostjo in ideologijo. Do razhajanja in povezanosti med ideološkim in znanstvenim je prihajalo pri konkretnih stališčih, koncepcijah in problemih. Moje stališče je bilo, da na področju družboslovja ni mogoče vselej in povsod uveljaviti izrecnega razlikovanja med znanstvenim in ideološkim. Hribar zagotavlja, da je to mogoče. Moram reči, da me ni prepričal in da svojega stališča tudi ni dokazal, niti logično niti empirično. Za moje početje pravi Hribar, da bi lahko našli osebnostne in družbene vzroke, da pa se bo zaustavil le pri teoretskih vzrokih. Vsako mišljenje je tudi osebnostno individualno mišljenje in se je torej upravičeno spraševati po osebnostnih in družbenih determinantah mišljenja. Za Marxa in Engelsa je bilo ločevanje mišljenja od individua ena izmed značilnosti ideoloških postopkov in predpostavk.

»Ravno s tem, da je npr. mišljenje tega določenega individua, ostaja njegovo mišljenje, ki ga določa njegova individualnost in razmere, v katerih živi; ... Pri individuu na primer, katerega življenje zaobsega območje raznolikih dejavnosti in praktičnih odnošajev do sveta, ki torej živi mnogostrano življenje, ima mišljenje isti značaj univerzalnosti kot vsak drug življenjski izraz tega individua.« (Karl Marx – Friedrich Engels: *Izbrana dela* zv. II, Ljubljana 1971, str. 199).

Uporaba tega načela seveda ne velja samo za postopek in stališča Kirna, ampak tudi za stališča in postopek Hribarja in za kogarkoli. V obstoječi diskusiji je osebnotna individualna komponenta nebitvena.

Gre za soočenje različnih teoretičnih pozicij in širših družbenih razmerij in teženj, ki se izražajo skozi teoretske idejne spore.

2. Obremenjenost z zgodovinsko idejno tradicijo in pogled na družbeno-idejno pogojenost naravoslovja

Moja razhajanja s Hribarjem glede samega pojmovanja ideologije in njenega razmerja do znanosti niso zgolj osebna razhajanja, ampak se vključujejo in navezujejo na različne linije zgodovinske tradicije tega spora. Hribar se v bistvu navezuje na pozitivistično in neopozitivistično razlikovanje med znanostjo in ideologijo, ki ga je neopozitivizem izvršil v obliki poskusa stroge razmejitve med znanostjo in filozofijo ter med kognitivnimi (spoznavnimi) in vrednostnimi ter normativnimi izjavami.

»Pojmovanje o vrednostni nevtralnosti družbenih znanosti ima številne predstavnike zlasti med logičnimi pozitivisti in zelo velik vpliv na epistemološko usmeritev družbenih znanosti v XX. stoletju« (Vojan Milić, *Sociološki metod*, Beograd 1978, str. 337).

Hribar s predlogom, da je stičišče znanosti in ideologije in možnost njenega produktivnega sodelovanja v točki, ko se znanstveni rezultat preoblikuje v ideološki program oziroma ko je ideološki ideal preoblikovan v znanstveni projekt, pa v bistvu obnavlja Bernsteinovo ponujeno rešitev odnosa med znanostjo in socializmom, ki jo je podal v delu *Wie ist wissenschaftlicher Sozialismus möglich?* (Berlin 1901). Bernstein trdi, da socializem kot znanost ni mogoč, je pa mogoč kot programska teorija, ker socializem kot doktrina vsebuje normativne stavke (Sollsätze), ki v znanosti nimajo mesta, kjer gre le za stavke o dejanskosti (Istsätze). Obeh sistemov izjav po Bernsteinu ni mogoče združiti. Ta debata teče v znanosti dalje. Po eni strani se problematike dotika etika, po drugi strani pa teorija znanosti. Idejna politična obremenjenost in relevantnost diskusije je očitna.

S tem, ko sem razkril Hribarjev miselni rodovnik, ne mislim omalovaževati in podcenjevati niti neopozitivističnih niti Bernsteinovih odgovorov, češ, saj so že tako in tako zdavnej teoretsko preseženi. Nasprotno, treba jih je pretresti z vso skrbnostjo in ugotoviti, kakšne bolj argumentirane in prepričljivejše odgovore lahko ponudimo ob sedanjí podobi socializma, marksizma in znanosti. Moj rodovnik ima nekatere premise v klasični marksistični literaturi, podprte s teoretskim in empiričnim gradivom zgodovine in sociologije znanosti.

Hribar zaradi »internih identnostnih kriterijev znanosti« (str. 226) ne potegne nobenih pomembnih razlik med družboslovnimi in naravoslovnimi znanostmi in zato tudi ne specifičnega razmerja med ideologijo in družbeno znanostjo ter ideologijo in naravoslovno znanostjo. Takšnega zanemarjanja razlik v imenu identičnosti ne sprejemam, ker se s tem odpirajo vrata hudim poenostavitvam specifične družbene idejne pogojenosti naravoslovja in tehničnih znanosti. Tu bi bilo »izrecno razločevanje«

zelo dobrodošlo, ker bi preprečilo izrecno zamegljevanje. Družbena pozicija raziskovalca, njegove vezi s celotno družbo v naravoslovje ne prodirajo in se v njem tudi ne izražajo na tak način kot v kategorijah družbenih znanosti. Za Marxa delitev dela poraja ideološke iluzije. Dejal bi, ne samo iluzije, ampak sistemske zožitve, ki dolgo časa lahko funkcionirajo kot popolnoma nevprašljive samoumevne predpostavke. Delitev dela v znanosti pa je povezana tako s splošno, posebno in tehnično delitvijo dela v družbi. Razkrivanje družbeno ideoloških vrednostnih vplivov na samo pojmovno vsebino naravoslovnih znanosti je šele na svojem začetku. Zadovoljivih konkretnih empiričnih analiz je še malo, še manj pa zanesljivih posplošitev. Tudi naravoslovno-tehnično mišljenje in njegov pojmovani aparat sta družbeno zgodovinski produkt in osnovno družbeno-tehnični pogoji spoznavanja najdejo svoj odmev v predpostavkah, delovnem procesu in rezultatu znanosti. Številni znanstveni in tehnični spori okoli raznih problemov in koncepcij dokazujejo, da so bili ti spori vsaj prehodno tudi idejno družbeno obremenjeni in so bili neločljiva sestavina vsebinskih razhajanj. Če se to dogaja v naravoslovju, potem mora človek biti brezupno vezan na svoja idejna izhodišča, da ni pripravljen videti teh vsebinskih vplivov tudi v družboslovju in jih priznati.

Dokazovati in dokazati, da so družbeno idejno (ideološko) določeni tudi nekateri vidiki naravoslovnega znanja, je veliko delikatnejše in odgovornejše kot dokazovati isto za področje družbenih znanosti. Če se prvo dokaže, je avtomatsko oslabiljeno in celo izpodbito stališče, da izhodišča, metode in rezultati družbenih znanosti ne morejo biti ideološko pogojeni. Dokaza, da ta pogojenost obstoji na družboslovnem področju, pa ne bi bilo mogoče avtomatično raztegniti tudi na naravoslovno področje.

Za krepitev svoje pozicije bom pritegnil stališča in dognanja miselnega toka, kateremu pripadam. Uporabil bom njegovo miselno minulo delo. Seveda tudi Hribarju ne odrekam te pravice in tako bo seveda še bolj očitno prišlo do izraza, da gre za miselni spopad določenih smeri, ne pa izključno za spopad med Hribarjem in Kirnom. Naj ponazorim to usmeritev z nekaterimi primeri:

– »V zadnjih letih je prišlo do presenetljivih in široko opaznih sprememb v zgodovini in sociologiji znanosti. Četudi so te spremembe prevzele različne oblike, imajo skupen bistven element: zanikajo tradicionalno koncepcijo znanosti. Večina učenjakov ni nič več pripravljena domnevati, da mora znanstvenemu spoznanju biti zagotovljen edinstven privilegiran status, da velja za nezainteresirano ogledalo narave, imuno pred impulzi družbenih sil in neodvisno od sociološke analize. Redki bi danes podprli Ben Davidovo razglašanje iz leta 1971, da je 'izredno omejena' možnost sociologije konceptualne in teoretične vsebine znanosti« (Peter W.G. Wright: *The Radical Sociology of Medicine, Social Studies of Science*, vol. 10, 1980, št. 1, str. 103).

– »Moj argument je, da sta medicina in znanost družben produkt, obarvani s silami, ki delujejo v družbi, kjer sta nastali, in sta zato nujno nosilki cele vrste ideoloških vrednot. Te vrednote prežemajo ozadje podmen, ki jih uporabljajo znanstveniki in zdravniki za pridobivanje empiričnih podatkov. Tako npr., kot so komentirali mnogi pisci, je moderno kozmopolitsko medicino obvladovala patogena teorija klice (germ pathogene theory) kot model za

obrazložitev in za zdravljenje bolezni. Četudi ni nobenega dvoma, da je bila ta teorija očitno potrjena in je igrala pomembno vlogo v svojem času, bi se strinjal, da jo lahko gledamo kot ideološko. Forma njenega znanja je nudila podporo vzdrževanju določenih družbenih interesov« (Ibidem, str. 119–120).

– Spor okoli legalizacije splava je bil tako pri nas kot v drugih deželah družbeno-strokovno-idejni spor. Wendy Holla (*Ideology and Medical Abortion, Radical Science Journal*, št. 8, 1974) je identificiral tri osnovne niti v zapletenem klobčiču tega spora: medicinska ideologija, vključno z občo ideologijo znanosti, država in njen odnos do populacije v zvezi z ekonomijo ter položaj žensk in njihova vloga v družbi (rodilka in steber družine). Treba bi bilo dodati še specifično vlogo angažiranja religiozno-vrednostnih izhodišč v tem spopadu.

– Gilpin je v analizi vzrokov razhajanja med ameriški fiziki glede možnosti nadzora nad sporazumom o prepovedi poskusov z atomskim orožjem prišel do tehle zaključkov:

»1. da so notranje znanstvene diskusije o politiki nuklearnega orožja potekale v glavnem iz občutka znanstvenikove odgovornosti;

2. da so v zadevah visoke politike politični in tehnični faktorji tako prepleteni, da v nasvetu znanstvenikov ni možno izolirati enih od drugih;

3. da so netehnične podmene znanstvenikov legitimne in so pogosto postale del njihovega nasveta. Posledica teh dejstev je vse večji konflikt v znanstvenih ekspertizah.

... Pomembno je opozoriti, da argument ni v tem, da je znanstvena komponenta znanstvenikovega nasveta izpostavljena političnemu vplivu, ampak da racionalna in objektivna informacija *ne more biti ločena* od neznanstvenih (tj. 'političnih', pogosto mišljenih 'iracionalnih') elementov« (David Robbins in Ron Johnston: *The Role of Cognitive and Occupational Differentiation in Scientific Controversies, Social Studies of Science*, št. 6. 1976, str. 350–351, podčrtal A. Kirm).

Hribarjev mehanizem »izrecnega in vztrajnega razločevanja« bi bil zelo dobrodošel v teh sporih, ki bi se verjetno potem lahko rešil z otroško preproščino po naslednjem vzorcu: znanost bi v skladu z internimi normami dala svoje rešitve, ki bi bile neomadeževane in ločene od ideoloških komponent, družbeni in politični subjekti pa naj se pač v okviru ideologije pripravijo, katere rešitve bodo sprejeli. Takšen koncept sodelovanja med znanostjo in družbeno prakso je Kardelj kritiziral in odklonil.

– Strauss je identificiral v ameriški psihiatriji tri konfliktne ideologije glede narave in izvorov nastalih bolezni. »Različne psihiatrične ideologije niso vodile samo k različnim spoznavnim vsebinam (tj. različnim »znanstvenim« dejstvom in teorijam) in terapevtskim praksam, ampak tudi k različnim pogledom na moralnost različnih tipov zdravljenja in na splošno vlogo in odgovornost psihiatrov. Dejansko so ideologije integralni normativni sistem, ki ne usmerja samo prakse, ampak tudi znanstvena in profesionalna prepričanja« (ibidem, 362).

– Zelo zanimiva je nadalje študija Carolyn Koppa (*The Origins of the American Scientific Debate over Fallout Hazards, Social Studies of Science*, vol. 9. 1979) o izvorih razhajanja v debati ameriških znanstvenikov o nevarnostih radioaktivnih padavin. Za kontekst obstoječe polemike s Hribarjem je informativen sklep te studije:

»Znanstvena debata o nevarnostih radioaktivnih padavin je bila zakoreninjena v različnih disciplinarnih, institucionalnih in političnih interesih. Ti interesi niso funkcionirali neodvisno in izolirani ni mogoče nobene posamične determinante znanstvenikovih pogledov na nevarnost sevanja. Še več, ovrednotenje genetskih nevarnosti in patološke nevarnosti radioaktivnih padavin je odvisno od konstelacij medsebojno povezanih dejavnikov. Znanstveniki, ki so bili zaskrbljeni zaradi nevarnosti radioaktivnih padavin, so večinoma pripadali biološkim disciplinam, zlasti genetiki, imeli so akademske položaje, bili nezaupljivi do vloge predsednika Komisije za atomsko energijo v zadevi Oppenheimer in so delno ali v celoti podpirali prepoved poskusov z atomskim orožjem. Na drugi strani debate so bili znanstveniki, ki so trdili, da so nevarnosti, ki izhajajo iz radioaktivnih padavin, majhne ali nepomembne, večinoma so pripadali fizikalnim in medicinskim znanostim in so bili institucionalno povezani s Komisijo za atomsko energijo in so podpirali nadaljevanje poskusov z nuklearnim orožjem« (Ibidem, str. 418).

Empirične študije znanstveno-strokovnih kontraverz ugotavljajo, da te poleg osnovnih metodoloških razlogov izvirajo iz:

- a) omejitev, ki jih prinaša s seboj specializacija
- b) iz preteklega izobraževalnega procesa
- c) politične pripadnosti
- d) institucionalne pripadnosti v znanosti sami in zunaj znanosti.

Raziskovalci teh pojavov so daleč od prepričanja, ki ga razglašala Hribar, da bi lahko »vztrajno in izrecno razločevali« idejne izjave in vplive od strokovno-znanstvenih. Še toliko bolj je iluzorno pričakovati uspešno razlikovanje pri sporih v družbenih znanostih. Naj Hribar jasno pove, katere ideološke izjave je treba razločevati od znanstvenih v naši sociologiji, politologiji, ekonomiji, socialni psihologiji, pedagogiki, komunikologiji. Ko bo to storil, bo opravil veliko delo in naša družboslovna znanost bo veliko bolj »čista« in veliko lažje se bo integrirala in komunicirala s svetovno družboslovno znanostjo. To bo tudi lep zgled, kako se naj konkretno lotijo »izrecnega in vztrajnega razločevanja« v drugih družbenih okoljih. Naj nam Hribar tudi svetuje, kako naj tretiramo nekatera dela Kardelja, Tita, Bakarića? Ali so to znanstvena ali pa ideološka dela? Ali pa bomo z »izrecnim in vztrajnim razločevanjem« lahko ugotovili, da so to v dveh tretjinah ideološka dela, v eni tretjini pa so znanstvena dela? Njihov celotni opus tudi ni mogoče po kratkem postopku kar preprosto proglasiti za znanstvena dela. Problem je težak. Rešili ga ne bomo s pomočjo dveh kriterijev razločevanja, ki jih ponuja Hribar. To nas vrača k problemu samega značaja družbenih znanosti in njenega odnosa do politične imaginacije in družbene dejanskosti. Je npr. koncepcija neuvrščenosti ideološka ali znanstvena koncepcija? Je zgolj ideal, projekt ali pa tudi integralni vsebinski element določenih smeri v znanstvenem proučevanju mednarodnih odnosov? Obstoji še cela vrsta drugih neprijetnih konkretnih vprašanj in nalog za usmeritev »izrecnega in vztrajnega razločevanja«. »Izrecno in vztrajno razločevanje« namreč ne dopušča nobenega mišmaša. Odgovor je lahko v vsaki konkretni zadregi samo »da« in »ne«. Če zagovorniki »izrecnega in vztrajnega razločevanja« samo pri enem primeru, pri eni sami izjavi tega ne morejo narediti z nesporno jasnostjo, je že konec »izrecnega in vztrajnega razločevanja« in se bodo morali zadovoljiti z nekoliko nerazločnim razločevanjem. Kakšen mehanizem kriterijev razločevanja pa nam ponuja Hribar?

3. Hribarjevi kriteriji razlikovanja med znanostjo in ideologijo

Neopozitivisti so se dosti namučili z izrecnim razločevanjem med znanostjo in filozofijo, med znanstvenimi in vrednostnimi izjavami, smiselnimi stavki in stavki brez smisla. Izmislili so si zelo različne logično-jezikovne in empirične procedure, toda zadovoljivega uspeha ni bilo in nazadnje so se bolj ali manj poslovlili od tega programa stroge razmejitve.

Občudujem Hribarja, kajti on pa ne obupa in poskuša dobojevati ta boj brez upa zmage.

Hribar nam ponuja presenetljive enostavne kriterije razlikovanja med znanostjo in ideologijo. Postavlja dva kriterija:

a) Kriterij diferenca-enotnost: »Tako v umetnosti kot v znanosti prihaja do napredka le prek nastajanja novega, prek *razlike* (*difference*), ki jo vsaka umetniška ali znanstvena inovacija zmeraj znova začrta med seboj in že obstoječim. Osnovno gibalno umetniškega in znanstvenega razvoja je torej diferenciacija. Preprečevanje *diferenciacije* v območju umetnosti ali znanosti zato neizogibno privede najprej do upočasnitve razvoja, potem do stagnacije in nazadnje do zadušitve umetniških oziroma znanstvenih potencialov« (str. 223).

b) »Ločnico med znanostjo in ideologijo začrtuje torej ideal kot vnaprejšnje mnenje oziroma prepričanje« (str. 226).

Hribarjeva trditev, da do napredka v znanosti in umetnosti prihaja preko razlik, je tавтоloška resnica. Ne samo napredek v znanosti in umetnosti, ampak noben napredek in sploh nikakršen razvoj ne more potekati brez razlik. Brž ko rečemo napredek in razvoj, smo s tem že vključili nastajanje razlik. Ne velja pa seveda obratno: lahko nastajajo razlike, toda te se ne povezujejo v napredek in razvoj. Obstoj različnosti je nujna predpostavka razvoja. Razvoj iz popolne istovetnosti, ki ne bi vključevala različnosti, sploh ne bi mogel iziti. Nobene potrebe ni, da bi, kot Hribar, v vlogi zaščitnika znanosti in njenega napredka morali ovekovčiti načelo diferenciacije v razvoju znanosti. Istočasno v znanosti vedno poteka proces poenotenja, podreditve razlik pod univerzalnejši pojem, načelo, zakon. Vsaka znanstvena posplošitev je hkrati nova razlika preko »ukinjania« in podrejanja različnosti enotnosti. Gre torej za ukinitve in podreditev pahljače različnosti pod novo splošnejšo razliko. V teoriji znanosti se pojem diferenciacije v pomenu nenehne razčlenitve znanja in znanstvenih disciplin postavlja kot korelativni pojem integraciji znanja. Če bi razvoj znanosti potekal samo po načelu diferenciacije, to ne bi zagotovilo nobenega trajnega napredka znanosti, ampak bi nasprotno prej ali slej vodilo k degradaciji, zastoju in izroditvi znanosti. Ni možno zanikati, da je proces enostranske, prevladujoče diferenciacije bil svoj čas produktiven, toda naletel je na svoje meje in se začel spreminjati celo v ciklo razvoja znanosti. Namesto vse večje produktivnosti je postopoma porajal kontraproduktivnost znanosti. Na dolge zgodovinske proge se pokaže, da je izključna diferenciacija neprimerno kljuse za znanost. Razvoj znanosti v 20. in še bolj v 21. stoletju bo bolj v znamenju integralne tendence kot pa v krempljih izključne diferenciacije. Samo diferenciacija v znanosti se uveljavlja in poteka preko svojega nasprotja. Tako kot je Hribar predstavil funkcioniranje načela diferenciacije, po kateri poteka razvoj znanosti, je to nezadostno, se samo v sebi izrodi in izčrpa produktivne možnosti v svoji izoliranosti od procesa integracije. Na dolgi rok Hribarjeva pozicija ne vodi k napredku znanosti, ampak k zastoju in smrti znanosti.

V ideologiji pa v nasprotju z znanostjo po Hribarju kraljuje enotnost. Tudi to ne bo držalo. Tako kot v znanosti se tudi tu vzpostavljajo in rušijo ideološke paradigme. V nasprotju s Hribarjem je možno trditi: soglasje, enotnost o znanstveni paradigmi je veliko večja kot enotnost znotraj ideološke paradigme. Razlikovanje med znanostjo in ideologijo po kriteriju diferenciacije-enotnost ni vredno prebite pare. Kriterije razlikovanja bo moral Hribar iskati drugje.

Kako je s kriterijem ideala kot vnaprejšnjega fiksnega mnenja? Kriterij Hribar izvede iz svoje interpretacije Engelsovega citata. Engels samo trdi, da v znanosti ni mogoče imeti ideala, vnaprejšnjega mnenja. Hribar pa iz tega potegne dva daljnosežna sklepa: 1. izenačevanje ideologije z idealom, za kar ne pri Engelsu in ne pri Marxu ne bo našel opore; 2. ideal spreminja v kriterij razlikovanja med znanostjo in ideologijo, o čemer pri Engelsu ni nikakršnega govora, pač pa je to čisti Hribarjev dosežek.

Pri Engelsu in Marxu se ideologija lahko kaže kot ideološka predpostavka, ideološka metoda in ideološki rezultat. Tudi ideali so lahko ideološki. Marx in Engels sta razkrila ideološko naravo socialnih utopij in receptov za kuhinjo bodočnosti. Naj obnovim nekatere osnovne odtiske v Marxovem-Engelsovem pojmovanju ideologije.

– Ideološkost v pomenu avtonomiziranja družbenih pojmov, teorij in načel od njihove dejanske družbene podlage. Pripíše se jim avtonomen, imanenten logičen razvoj in se »pozabi« na dejanski empiričen družbeni temelj njihovega logičnega razvoja. Sama vsebina teh pojmov in koncepcij pravzaprav ni ideološka v pomenu napačne zavesti, ampak je ideološka zaradi odsotnosti priznanja stvarne družbene podlage in vsebine teh pojmov in zaradi odsotnosti zavesti o tej podlagi. »Komunistične sisteme, kritike in polemike ločujejo od dejanskega gibanja, katerega goli izraz so, in jih spravljaajo v samovoljno zvezo z nemško filozofijo« (Ibidem, str. 316). »Pokazali smo, da je osamosvojitev misli in idej posledek osebnih razmerij in odnosov individuov« (Ibidem, str. 309). »Moralna, religija, metafizika in siceršnje ideologije in njim ustrezne oblike zavesti tu ne ohranjajo več videza samostojnosti« (Ibidem, str. 25.)

– Ideološkost v pomenu zamenjave videza z resničnostjo: »Ta teorija o resnični lastnini pojmuje dosedanje dejansko privatno lastnino le kot videz, nasprotno pa predstavo, abstrahirano od te dejanske lastnine, jemlje za resnico in dejanskost tega videza, je torej skoz in skoz ideološka« (Ibidem, str. 334).

– Ideologija kot sprevrnjena zavest družbene prakse, in ravno to sprevrtnost determinira sama družbena praksa, način proizvodnje in družbeni odnosi. Torej kljub tej sprevrtnosti ideološki refleksi niso oropani svoje spoznavne vrednosti, ko se pokaže njihova dejanska povezanost in izvor s stvarno produkcijo človekovega življenja in izvor v njej. »Tu je kot pri vseh ideologijah treba pripomniti, da stvar nujno postavlja na glavo in v svoji ideologiji vidijo tako ustvarjalno moč, kakor smoter vseh družbenih razmerij, medtem ko je le njihov izraz in simptom« (Ibidem, str. 281).

– Ideološkost v pomenu, da ideje in predstave obvladujejo dejanske ljudi, ne pa obratno: »Nemški filozofski kritiki vsi trdijo, da so ideje, predstave, pojmi doslej obvladovali dejanske ljudi in jih določali in da je dejanski svet produkt njihovega sveta« (Ibidem, str. 12).

– Ideološkost v pomenu metode: »Pri vseh resničnih socialistih se kot pri vseh nemških ideologijah literarna zgodovina nenehoma meče v isti kot in meša z dejansko zgodovino kot enako učinkujoča« (Ibidem, str. 331). »To zgodovinsko metodo, ki je v Nemčiji (in zakaj) prav posebej vladala, je treba razložiti iz zveze z iluzijo ideologov sploh ... in ta iluzija se

preprosto razloži iz njihovega praktičnega življenjskega stališča, iz njihovega posla in iz delitve dela« (Ibidem, str. 61). Ideološkost je za Marxa in Engelsa tudi »brezpogojno mišljenje brez predpostavk« (Ibidem, str. 320).

– Ideološkost kot ideološki opis dejanskosti, ne pa kot ideal: »Oboje je bodisi kot pri Sanchu, ideološki opis obstoječega, zakaj odnosi individuov v vseh okoliščinah ne morejo biti drugega kot njihova vzajemna obnašanja, in njihovi razločki ne morejo biti drugega kot njihova samorazloževanja« (Ibidem, str. 302).

»V času npr. in v deželi, kjer se kraljevska moč, aristokracija in buržoazija bijejo za oblast, kjer je torej oblast deljena, se kot vladajoča misel kaže doktrina o delitvi oblasti, ki je tedaj izrečena kot 'večen zakon'« (Ibidem, str. 57). Ta doktrina je bila v svojem času adekvaten izraz obstoječih razmerij političnih sil, toda hkrati je tudi ideološki izraz. Marx-Engels ocenjujeta, da Kantova »dobra volja popolnoma ustreza nemoči, potrnosti in mizeriji nemških meščanov, katerih malenkostni interesi nikdar niso bili sposobni razviti se v skupne, nacionalne interese razreda in ki so jih zato kar naprej eksploatirali buržuji vseh drugih nacij« (Ibidem, str. 142). Zopet gre za ustrezen teoretski izraz določenega izseka družbene realnosti, toda zato ni nič manj ideološki izraz.

– Ideološkost v pomenu dogmatskih predpostavk: »Zato postavljamo pred specialne kritike posameznih reprezentantov tega gibanja nekatere splošne pripombe, ki bodo поблиže osvetlili ideološke predpostavke, ki so jim vsem skupne« (Ibidem, str. 14). »Če Sancho za trenutek abstrahira od vse svoje miselne krame, kar mu ne more biti težko ob pičlem sortimentu, preostane njegov dejanski Jaz, toda njegov dejanski jaz znotraj dejanskih svetovnih razmer, ki za ta jaz eksistirajo. S tem se je za trenutek znebil vseh dogmatskih predpostavk, ampak zato se zanj šele začno dejanske predpostavke. In te dejanske predpostavke so tudi predpostavke njegovih dogmatskih predpostavk, ki se mu z dejanskimi spet vračajo, pa naj hoče ali noče, brž ko ne dobi drugih dejanskih predpostavk in s tem tudi drugih dogmatskih predpostavk ali dokler dejanskih predpostavk materialistično ne prepozna za predpostavke svojega mišljenja, s čimer se dogmatske sploh nehajo« (Ibidem, str. 298).

Sodim, da navedene misli Marxa in Engelsa kažejo pomensko polje »ideologije« v neprimerno bogatejši luči kot pa Hribarjeva zožitev ideologije na ideal. Lahko pa bi se našle še druge zveze.

Ko bo ideološka pogojenost zavesti postopoma izgubljala svoj realno materialni eksistenčni temelj v posameznih družbah in v svetovnem merilu, bo odmirala v smislu napačne, sprevrnjene, odtujene, dogmatične zavesti. Ostaja še trajna družbena pogojenost zavesti po celoti družbenih odnosov, danem načinu produkcije, delitve in združevanje dela in obliko komuniciranja. »Zavest je torej že od vsega začetka družben produkt in to ostane, dokler sploh eksistirajo ljudje.« (Ibidem, str. 35–36). To isto lahko rečemo za znanost sploh, in še posebno direktno za družbeno znanost. Za to trajnejšo občo obliko pogojenosti družbene znanosti bi bila primernejša označba »družbeno-idejna vrednostna« pogojenost znanosti v nasprotju s klasično v spoznavnem smislu negativno ideološko pogojenostjo. Kolikor se poenotijo družbeni pogoji življenja, družbeni interesi, družbeni odnosi, družbena znanost postaja v tej smeri univerzalnejša, obče veljavnejša, prepričljivejša in dokazljivejša. Dokler pa tega ni in še dolgo ne bo, pa bodo kategorije družbenih znanosti izražale specifične družbene prakse, različne stopnje njenega razvoja, različne strani njene razčlenjenosti, razmerja političnih stališč, interesov, potreb. Realni konflikti se bodo odrazili v znanstvenih konfliktih. Ideološko razumem kot

družbeno-idejno vrednostni izraz temeljnih pogojev določene družbene prakse in njenih tendenc. Z Marxovim razkritjem zlasti razredne narave ideologije moremo govoriti ne samo o ideologiji nasploh, ampak tudi o konservativni in revolucionarni ideologiji. Ideoloških vplivov in manifestacij ni možno omejiti niti ne zgolj na normativne niti ne zgolj na širše vrednostne izjave. Te so zgolj lahko najbolj očitvidna manifestacija ideoloških refleksov. Ideološki vplivi so transponirani prav tako v indikativne sodbe.

Ne bo držalo, da znanost ne pozna idealov. Pozna jih v smislu norm in približevanja ekstremnim vrednostim. Znana in delno proučena je vloga takih idealov v znanosti kot enostavnost, lepota, pojasniti s čim manj principi čim večjo raznovrstnost pojavov, ideali redukcionalizma, univerzalnega jezika, ideali vse popolnejše formalizacije, zanesljivosti, optimalnosti, medicinske preventivnosti, vse zgodnejše diagnoze idr.

Vnaprejšnja mnenja, ideali so za Hribarja nekaj fiksnega, dogmatičnega. Zgodovina znanosti kaže obilo primerov, kako so se obstoječa preverjena znanja pretvorila v vnaprejšnja prepričanja, v apriorna izhodišča nadaljnjega raziskovanja. Vsaka paradigma v znanosti je prevzela vlogo vnaprejšnjega prepričanja in je torej s tem vršila tudi svojo »dogmatično« funkcijo. Toda brez predpostavk in določenega zaupanja v predpostavke in temeljna izhodišča ne gre. Če se črta ta vnaprejšnja prepričanja v znanosti, se črta znanost samo. Vsako znanje se lahko dogmatizira in vsako dogmatizirano znanje se prej ali slej izpostavi kritični teoretski in empirični analizi. Hribar ima v tej točki idealiziran pogled na razvoj znanosti. Študije o odporih do znanstvenih odkritij dokazujejo, da se tudi znanstvena dejavnost kot tipična ustvarjalna dejavnost ne more popolnoma izmakniti delovanju načela: mrtvi grabi živega. Obstoječe znanje ne igra samo nujno produktivno funkcijo za pridobivanje novega znanja, ampak lahko prevzame tudi zaviralno vlogo. Znanost ne trpi takšnih »vnaprejšnjih mnenj«, ki ne dopuščajo logične ali empirične-eksperimentalne procedure. Tudi družbene ideale, njihovo stopnjo realnosti in uredničljivosti, je ne samo možno, ampak tudi nujno podvreči logično-teoretski in empirični kritiki. Za kritično družbeno znanost ne ostajajo nedotakljivi nobeni fiksni ideali. Za družbeno učinkovito samoupravno ideologijo in njeno praktično funkcijo bi bilo zelo škodljivo, če bi »ideološke ideale« prepustili njihovi samozadostnosti, ker se pač njihova objektivnost in utemeljenost znanosti ne tiče. Cela generacija raziskovalcev se je morala zamenjati, da se je nova paradigma uveljavila. Max Planck je nekoliko drastično dejal, da nova radikalna teorija zmaga, ko stara generacija odmre. Treba je upoštevati v nekem smislu proces »socializacije« nove paradigme. Vsak družbeni ideal je možno in potrebno podvreči, če že ne empirični, pa vsaj logični presoji, in ni rečeno, da so vsi ideali fiksni, dogmatični. Tudi kriterij ideala kot razmejitvena črta med ideologijo in znanostjo je padel v vodo. Vsak ideal tudi izrašča iz neke realne prakse in se opira nanjo in poleg najstva nosi v sebi tudi sporočilo o

dejanskosti. To velja tudi za vse družbene norme in tu je razlog, da ne moremo obdržati stroge neopozitivistične delitve na spoznavne in normativne sodbe.

»Analiza teh epistemoloških ključnih problemov kaže, da izražanje vrednostnih sodb in ocen ni v nasprotju z osnovnimi postulati znanstvene metode... celotna zamisel se pač utemeljuje na tezi, da v katerikoli racionalni dejavnosti – a znanost je pretežno takšna dejavnost – ne obstoji in tudi ne more obstajati nepremostljiv prepad med dejstvi in vrednotami« (Vojin Milić: *Sociološki metod*, Beograd 1978, str. 340).

Neločljiva povezanost in prehajanje možnosti v dejanskosti, prisotnost negativne prevratne, revolucionarne strani v predmetu znanosti, stičišče bodočnosti in preteklosti v sedanjosti je objektivni temelj za povezanost indikativnih in vrednostnih sodb, za povezanost dejanskosti in ideala – seveda ne dogmatskega v smislu receptov za kuhinjo bodočnosti. Treba pa je imeti pred seboj celotno družbeno-idejno pogojenost »formacije idej« (Marx-Engels), ne pa zgolj posamične izjave. Omejevanje, ugotavljanje, merjenje in razločevanje med znanstvenim in ideološkim zgolj z vidika posamičnih izjav, bi nas potiskalo v stil neopozitivističnega metodološkega prijema, čeprav nas v to operacionalistično situacijo sili tudi sama potreba za večjo konkretnostjo, preverljivostjo, dokazljivostjo in prepričljivostjo. Temelj enotnosti, različnosti, konfliktnosti družboslovne znanstvene in idejno-vrednostne (ideološke) pozicije raziskovalca je že v sami razčlenjeni družbeni dejanskosti in ni idejno-vrednostni vidik naknadno samovoljno vnešen ali izločen iz družboslovno-znanstvenega spoznanja.

V znamenitem dolgoletnem sporu med Einsteinom in Bohrom glede tako imenovane kopenhške interpretacije kvantnomehaničnih zakonov, v katerem sta oba protagonista ostala vsak pri svojem prepričanju, je Bohr v svojih zadnjih prispevkih vedno poudarjal neustreznost izražanja, po katerem eksperimentalne naprave »skalijo« pojav, in poudarjal, da se te naprave vključujejo v fizikalni pojav kot eden izmed njegovih sestavnih elementov. Ta Bohrova pozicija vrže z naravoslovne plati radikalno novo luč na spoznavni odnos objekta in subjekta in sicer v smeri izgradnje prakseološke spoznavane teorije, ki sta ji svoje družbeno-filozofske osnove položila klasika marskizma zlasti v *Nemški ideologiji* in *Tezah o Feuerbachu*. Še neskončno bolj Bohrov princip velja za odnos družboslovca do njegovega predmeta raziskovanja in njegove zakoreninjenosti v celotni družbi. »Izrecno razločevanje« med ideološkim in znanstvenim vključuje klasično pasivistično kontemplativno razumevanje odnosa predmeta raziskovalca in predmeta raziskovanja.

Predlagali bi tri kriterije razlikovanja, ki bi mogoče bili uspešnejši od Hribarjevih:

- a) kriterij univerzalnosti in partikularnosti
- b) različnost v načinu akumuliranja, razvijanja in zanikanja obstoječega znanja in ideologij

c) kriterij metodičnega, sistematičnega, kontinuiranega logičnega in empiričnega-eksperimentalnega preverjanja.

Seveda pa ne mislim, da bi s temi kriteriji na področju družboslovja povsod in vselej dosegli izrecno razločevanje za vsako ceno.

4. Spoznavna indiferentnost med znanostjo in ideologijo in njuno pragmatično sodelovanje

Hribarjev postulat »vztrajnega in izrecnega razločevanja« ne dopušča pojmovnega spoznavno-vsebinskega vpliva med znanostjo in ideologijo, saj brž ko bi ta vpliv dopustil, izrecno razločevanje splava po vodi. Ta rešitev pa je v bistvu varianta Schellerjeve koncepcije o »zmerni« sociologiji znanja, po kateri družbeni pogoji, interesi lahko samo vplivajo, kdaj in kje se bodo pojavile neke koncepcije, spoznanja, ne prodirajo pa v samo vsebino in nanjo ne vplivajo. Ideologija in znanost se po Hribarju samo srečujeta na ravni prakse, ne pa v sami vsebini in teoriji. Hribar sicer dopušča, da ideološka izjava eksistira v teoretskem sistemu, toda po njegovem nima nobenega vpliva na znanstvene izjave tega sistema. Imamo opraviti z lepim primerom izrecnega razločevanja med teorijo in prakso. Na spoznavni ravni ideologija in znanost ždita vsaka v svojem kotu in pazita na svoje meje, da ne bi ogrozili medsebojnega razvoja. Dialektično napetost in enotnost med znanostjo in ideologijo je Hribar izločil iz spoznavne sfere in jo zadržal na ravni programiranja in planiranja. To je pragmatistična koncepcija odnosa med ideologijo in znanostjo. Toda tudi ta raven nas vodi v težave. Uporaba znanja je hkrati moment razvoja znanja. Običajno nikdar ni znanja možno uporabiti v gotovi obliki, ampak ga je treba razviti, prilagoditi, spremeniti in dopolniti za uporabo. Ta moment razvoja znanja prek uporabe znanja postaja vse pomembnejši. Uporaba znanja in razvoj znanja v uporabi vplivata nazaj na produkcijo temeljnega znanja. Po Marxu moderna industrija postaja eksperimentalna baza znanosti in njene vse boljje intenzivne in ekstenzivne uporabe. To izraža tudi teza o znanosti kot produktivni sili. Dialektična napetost in enotnost na pojmovno-spoznavni ravni ne more obstajati brez učinkovanja. Kako je sedaj možno razločiti sledove, učinke, ki jih pušča vpliv znanosti na ideologijo in obratno?

Če cilj znanosti ni samo opis dejanskosti, ampak je v tem, da odkrije tudi možnost, da se dejanskost spremeni in prilagodi družbenim potrebam, iz tega izhaja, da se iz družboslovnega raziskovanja tudi imanentno organsko porajajo novi cilji, ne pa da se z njimi srečuje samo post festum, pri uporabi, ko gre za planiranje družbenega razvoja.

»No, iz teoretičnih spoznanj o objektivnih odnosih izhajajo norme, ki se morajo spoštovati v praktični dejavnosti, če se želi doseči uspešen zaključek« (Vojin Milić, *Sociološki metod*, Beograd 1978, str. 356).

Hribarjeva plošča ima dve strani, zato jo moram takoj obrniti in spomniti, da do tega srečanja med ideologijo in znanostjo, s čimer se strinjam, pride tudi pri pretvorbi ideološkega ideala v raziskovalni projekt. Hribar ni pokazal, kako naj se ob tem zagotovi spoznavna čistoča znanstvenih izjav, znanstvenih rezultatov, če pa je samo izhodišče raziskovanja determinirano po idealih. »Izrecno razločevanje« se je spet zameglilo. Mar izhodišča raziskovalnega projekta in njihova povezava z ideali nimajo nobenih spoznavnih učinkov na izvedbo projekta? Potem projekt sploh ni potreben! Ali pa je te spoznavne učinke možno strogo kontrolirati, ker se neprestano cepijo v čiste ideološke in čiste znanstvene izjave? Toda odkod dokaz, da je učinek teh idealov tako enostavno bipolaren? Tega dokaza Hribar ni dal.

5. *»Nujno in izrecno razločevanje« med notranjimi in zunanjimi determinantami znanosti*

»Nujno in izrecno razločevanje« Hribar razteza na interne in eksterne kriterije znanosti in po njegovem glede tega obstoji soglasje na Vzhodu in Zahodu. Daleč od tega! Hribar izenačuje zunanje faktorje z ideološkimi vplivi na znanost. Mnogi zunanji faktorji znanosti ne proizvajajo vedno in povsod ideoloških učinkov, zato Hribarjevo izenačevanje ni na mestu. Tudi je treba bralce informirati, da se je razlikovanje med zunanjimi in notranjimi »kriteriji« znanosti pojavilo kot razlikovanje med determinantami razvoja znanosti, ne pa kot *kriteriji* znanosti. Hribarja moram razočarati z ugotovitvijo, da se je nekoliko pozno pojavil s svojo zahtevo o »nujnosti izrecnega razločevanja med internimi in eksternimi kriteriji«. To izrecno razločevanje je svojo produktivno funkcijo v teoriji in zgodovini znanosti tako na Vzhodu kot na Zahodu v glavnem že odigralo. V SZ je npr. borba za priznanje notranjih determinant znanosti dala prispevek za premaganje vulgarnega sociologizma in ekonomizma v zgodovini znanosti. Na Zahodu pa je uvajanje zunanjih determinant prispevalo k eroziji ideološkega imanentizma v razumevanju zgodovine znanosti. V prvi fazi je upoštevanje notranjih in zunanjih determinant vodilo bolj ali manj k njihovem mehaničnemu koeksistiranju in paralelizmu, ki kmalu ni več zadovoljil številne raziskovalce tako na Vzhodu kot na Zahodu. Hribarjevo stališče izrecnega razločevanja bi samo pomagalo vzdrževati ta preseženi mehanični paralelizem. Teoretično najbolj prodirni raziskovalci soglašajo, da spor med zunanjimi in notranjimi determinantami ni ploden, in si zastavljajo težavnejše naloge kot pa izrecno razločevanje med temi determinantami, in sicer, kako se reflektirajo in transponirajo zunanje determinante v notranje, to je v vsebinski aparat znanosti. Tej nalogi pa seveda Hribarjevo razločevanje postavlja najstrožje prepovedi.

»Četudi je še malo diskusije o metodah in o adekvatnih popolnih zgodovinskih rekonstrukcijah, daje izkustvo tega delovnega seminarja upanje, da bo natančno takšna

diskusija rabila integralni historiografiji matematike in tako končala neplodno kontraverzo med internalisti in eksternalisti« (Herbert Mahretens: Workshop of the Social History of Mathematics, West Berlin, 5.–8. julij 1979, *Social Studies of Science*, vol. 10, 1980, št. 1, str. 124). Naj dodam še misel z »Vzhoda«:

»Potemtakem pot k razkritju mehanizmov in zakonitosti razvoja znanosti, s katerim razumem predvsem tvorjenje novega znanja, ne obstoji v načelni omejitvi raziskovanja na področje logičnega razvijanja pojmov, k čemur nas pozivajo internalisti, pa tudi ne v zvajanju pojasnitve zgodovine znanosti izključno na socialne in ekonomske pogoje, kar brezpogojno poskušajo delati eksternalisti. Pot obstoji v osveščanju in razkritju dialektične enotnosti in medsebojnega učinkovanja predmetne vsebine znanosti, socialno-ekonomskih, kulturnih in osebnostnih faktorjev pri opredelitvi vpliva na znanost tega medsebojnega učinkovanja družbeno-zgodovinske prakse« (S. R. Mikulinskij, *Mnimye kontraverzy i realnye problemy teorii razvitiya nauki*, *Voprosy filosofii*, št. 11, 1977, str. 104). Tu ni izražena nikakšna potreba po »nujnem in izrecnem razločevanju«.

Treba je priznati, da Hribar verbalno priznava enotnost notranjih in zunanjih determinant razvoja znanosti, toda to enotnost teoretsko preseka in je ne dopušča na vsebinski spoznavni ravni. Izrecno razločevanje je spet omrtvičilo resnično dialektiko med notranjim in zunanjim, in sicer v stilu: notranje ostaja notranje in zunanje ostaja zunanje. To ločevanje naenkrat pretvori v kategorični imperativ družbenega usmerjanja, prej pa je trdil, da plodno sodelovanje ideologije in znanosti, tj. fiksnih idealov in znanstvenih rezultatov ravno omogoča planiranje in projektiranje ter pretvorbo znanstvenih rezultatov v ideološki projekt in ideološkega projekta v znanstveni program. Kaj sedaj zagotavlja družbeno usmerjanje in planiranje: dialektična enotnost in napetost med znanostjo in ideologijo (beri tudi med notranjimi in zunanjimi kriteriji) ali pa izrecno razločevanje med njima? Ali pa mogoče ravno oboje? Potem se je izrecno razločevanje spet zameglilo in Hribar sedi na dveh stolih, kar mu je tako zoprno. Hribar se je raje odločil za formalno-logični stol, vendar ker tudi ta sčasoma postaja miselno neudoben, si je treba pomagati še z drugim stolom. Osebnostno to presedanje pozdravljam kot miselno napredovanje, razvijanje in poglobljanje problema.

6. Empirične, teoretične in ideološke izjave

Hribar samo preprosto zanika mojo trditev, da bi ideološka dimenzija vstopala v empirične izjave prek teoretičnih izhodišč. Svoje odklonitve ne dokazuje niti logično niti empirično. Takšno zanikanje nima druge informativne vrednosti, kot da nam dá vedeti, da se Hribar pač z nečim ne strinja. Hribar samo lakonsko trdi, da so pač teoretične izjave eno, empirične drugo, ideološke pa spet tretje. Tu je še celo izpustil omeniti dialektično enotnost in napetost med njimi. Resnični proces znanstvenega mišljenja ne ostaja zaprt v predalet teoretičnih in empiričnih izjav, deduktivne in induktivne metode, splošnega in posebnega. Zanikanje te ali one empirične izjave o nekem dejstvu je lahko že posledica zmot v teoriji. Empirično znanstvene izjave so toliko znanstvene, kolikor so sestavni del teoretičnega celotnega znanstvenega sistema, in v tem smislu je empirična

izjava že teoretsko posredovana in obremenjena. Vsa Hribarjeva argumentacija se izčrpa v zagotovaljanju: teoretska izjava je teoretska in zato ne more postati ideološka, in ideološka izjava je ideološka in zato ne more postati znanstvena, ker bi s tem prva prenehala biti teoretska, druga pa ideološka. To je stil mišljenja. A je lahko samo A, ne pa tudi B, in če se ta stil prizna, potem ima od tu naprej Hribar prav.

Naš znani teoretski metodolog na področju družboslovja Vojin Milić se npr, strinja s Kluckhanom:

»Spoznanja ali verovanja, ki se nanašajo na dejstva, vplivajo na normativna pojmovanja, a vrednote s svoje strani prav tako vplivajo na pojasnitev dejstev« (Vojin Milić, *Sociološki metod*, Beograd 1978, str. 344).

Marx, opirajoč se na Feuerbacha, trdi, da so čutila v svoji neposredni praksi postala teoretiki. Kaj naj to pomeni? Mogoče tudi to, da je vse človekovo čutno zaznavanje že pogojeno in posredovano po formirani človekovi zavesti in mišljenju? Po drugi strani pa sta človekovo mišljenje in zavest postali univerzalno čutilo, univerzalna integrirajoča čutnost. To je že elementarno izhodišče za premostitev starega nasprotja med splošnim in empiričnim. Vsak pojem, vsaka empirična izjava je že na neki način splošna in že vključuje določeno splošnost. Celo iztek neopozitivizma je začel govoriti o teoretsko obremenjenih dejstvih oziroma o njihovih empiričnih izjavah. Einsteinu se ni zdelo logično sramotno sedeti na dveh stolih, ko je na oceno, da njegova spoznavna pozicija vsebuje značilnosti racionalizma in skrajnega empirizma, odgovoril, da se mu kolebanje med dvema skrajnostma zdi neizogibno (A. A. Gribov: Sootnošenje empiričeskogo in racional'nogo v naučnem tvorčestvu A. Einsteina, *Voprosy filosofii*, št. 9, 1980). Za kontekst naše diskusije je relevantna tudi naslednja Einsteinova misel, ko je ocenjeval metodo Galileja:

»Ne obstoji empirična metoda brez čisto teoretičnih pojmov in ne obstojijo sistemi čistega mišljenja, ne da bi bolj natančno proučevanje odkrilo empirični material, na katerem se gradijo ti sistemi. Ostro protistavljanje empiričnega in deduktivnega pristopa je napačno in je bilo popolnoma tuje Galileju... Resničnost teoretičnega mišljenja se dosega izključno na račun njegove povezave z vso celoto podatkov čutnega izkustva« (Ibidem, str. 42).

Einstein je razkril tole dialektično pot spoznanja: znanje ima svoje izhodišče v izkustvenih podatkih, na osnovi njih pa se intuitivno, ne pa logično izvedejo aksiomi, iz teh pa se izvedejo trditve, ki se jih primerja s čutnimi podatki. Ali ne obstoji tudi družbena realna osnova za izbiro kriterijev vsake možne kritike?

7. Apriorizem kriterijev »vsake možne in obstoječe kritike«

Obravnava kriterijev vsake možne in obstoječe kritike za vse večne čase ne pozna samo obstoječih kritik, ampak tudi kritike, ki se bodo

pojavit v bodočnosti. Gre samo še za obravnavo teh brezčasnih kriterijev. Sprašujem se, kdo pa bo obravnaval kriterije, po katerih si nekateri vzamejo pravico, da presojuje pravico nekaterih, ki presojuje o dobrem in zlem? V skladu s principi metakritike predlagam novo kritično instanco in novo revijo za metakritični nivo. Moje stališče, da se porajajo kriteriji kritike iz kritike same, je Hribar ocenil kot bistvo ideološke voluntaristične, tj. ideologistične kritike. Toda odkod črpa Hribar kriterije za obravnavo vsake možne kritike? Se je z njimi rodil? Jih jemlje iz apriorne strukture svojega razuma? Če temu ni tako, odkod jih je še lahko vzel, če ne iz znanj, ki si jih je pridobil, iz delovnega procesa kritike in celotnega konteksta kritike. Če jih ne jemlje iz tega rezervoarja, je to resnični skrajno subjektivistični voluntaristični temelj kritike. Tudi za kriterije vsake možne kritike velja:

»Ljudje so producenti svojih predstav, idej, ipd.« (Marx-Engels, *Izbrana dela*, zv. II, Ljubljana 1976, str. 24).

Seveda ne kot izolirani posamezniki, ki bi producirali te kriterije kot pajek svojo mrežo, ampak ljudje v celoti svojih povezav s sodobnostjo in preteklostjo. Vse to pa govori tudi o nujni družbeno zgodovinski omejenosti in relativnosti »kriterijev vsake možne kritike«. Nič nimam proti obravnavanju kriterijev kritike, odklanjam pa aprioristične pretenzije tega postopka. Vsako spoznanje in rezultat, kolikor nastopa v vlogi predpostavke novega, prevzema apriorno funkcijo. V tem smislu nimam nič proti apriorizmu. Na ta način so apriorni za človeka jezik, v katerem govori, njegove biološke zasnove, njegovi življenjski pogoji v katerih živi, njegova znanja, njegova obstoječa prepričanja idr. Vse apriorno je že zgodovinsko aposteriorno, toda diskontinuiteta v razvoju pojma pa onemogoča dogmatiziranje določene zgodovinsko oblikovane »apriorne« vsebine pojma.

Če hočemo raziskovati znanost, moramo po Hribarju že vnaprej vedeti, kaj je znanost. Tu mi Hribar ponuja »mogočen« logičen dokaz za nujnost apriorne narave kriterijev vsake možne kritike. Toda ta dokaz nima večje vrednosti od tega, kot da bi otrok dejal: če iščem svojo mamo, moram že apriori vedeti, katera je moja mama. Ne bom se spuščal v pojasnjevanje, kako je otrok prišel do apriornega vedenja o mami. Nikakor se ne bi upal trditi, da so ti vnaprejšnji kriteriji znanosti kriteriji vsake možne znanosti. Če bi antični in srednji vek presojala s svojimi kriteriji našo znanost, bi marsikaj izpustila. Zgodovina znanosti kaže, da se pod pritiskom razvoja znanstvene prakse, disciplin znanosti spreminja tudi teoretski pojem znanosti. Ne moremo torej s pojmom znanosti nezgodovinsko aprioristično šariti. Vsak tak apriorizem ima svoje zgodovinske meje veljavnosti in zanesljivosti. Pojem znanosti ima sam bogato zgodovino že od novega veka dalje. Sedanji pojem znanosti lahko postane dogmatičen za 21. stoletje, če ne bo pravočasno reflektiral strukturnih sprememb v znanstveni praksi. Pojem bolezni se je zgodovinsko zelo

spremenil z novo patologijo in z novimi diagnostičnimi sredstvi in z novimi teoretskimi spoznanji. Pojem bolezni, materije, stroja ni zagotavljal apriorne zmožnosti vnaprejšnjega identificiranja vsega, kar lahko ti pojmi pokrivajo. Če bi obstajala ravnodušnost med utrjenim pojmom in razvojem njegove empirične baze, potem je razvoj »apriorno« danih pojmov čisto notranja logična zadeva. Razkorak med apriorno uporabo pojmov in empirično zgodovinsko osnovo pojmov je bil nenehno vir pritiska za spremembo vsebine pojmov.

8. Bistvo znanosti, ontologija in scientizem

Hribar zelo rad ponavlja Marxovo misel, da bi bila vsaka znanost odveč, če bi sovpadla bistvo in njegova pojavna oblika. Dodal bi, da to še daleč ni edini pogoj znanosti. Obstoji več enakovrednih pogojev. Če bi sovpadla vzrok in učinek, splošno in posebno, nujnost in slučajnost, bi bila znanost odveč ali pa vsaj nemogoča. Ali je res nesmiselno govoriti, kot trdi Hribar, o »bistvu znanosti kot znanosti«? Če govorim o bistvu znanosti kot znanosti, moram pri tem po Hribarju misliti na bistvo konkretne znanosti, »kajti pojem bistva je korelativen s pojmom bivanja«. Originalnost te teze vključuje paradigmatsko revolucijo v našem dosedanjem načinu mišljenja in izražanja. Ko bodo inženirji, zdravniki, družboslovci, biologi opredeljevali bistvo stroja, rastline, življenja, parlamentarne demokracije, osebnosti, bodo morali opozoriti, da mislijo na konkretni stroj, na konkretno rastlino, človeka, konkretno življenje itd. Znanost kot znanost pa naj bi se za razliko od bistva znanosti kot znanosti po Hribarju nanašala na identiteto znanosti, ki jo loči od umetnosti, ideologije in drugih dejavnosti. Identiteto znanosti, tj. znanost kot znanost lahko pojmujem v smislu dosedanjega pojmovanja bistva. Potem bodo opredelitve bistva v novem stilu približno takšnele: »sila kot sila, to je identiteta sile, po kateri se sila razlikuje od...«

Hribar trdi, da je ontologija temelj metafizike. Odločil bi se za drugačno formulacijo: metafizika je samo variantna oblika ontologije. Hribarjeva teza trdi, da je ontologija temelj ontologije. Ker sem uporabil sholastiko v negativnem smislu, mi Hribar že pripisuje, da izenačujem bistrournno sholastiko s topournnostjo diamata. Ne more biti dvoma, da je sholastična ontologija v bistveni zvezi s porajanjem novoveške znanosti. Toda to mi še ne odvzema pravice, da sholastiko uporabljam tudi v negativnem spoznavno-metodološkem smislu. Hribar zamolči pri sholastični bistrournnosti, da je bila novoveška znanost v trdoživem dolgotrajnem spopadu s to bistrournnostjo, ki se je proti novi fizikalni sliki sveta vedno izmišljevala nove argumente. O tem izredno plastično pripoveduje Brechtova drama o Galileu. V svojem boju s sholastiko je novoveška znanost ostala tudi opredeljena po sholastični tradiciji. Descartes, Bacon, Galilei so bili v ontološkem in metodološkem spopadu s sholastiko, čeprav se niso povsem mogli osvoboditi njenih postavk. Če Hribar ob moji kritiki

aprioristične metodologije lahko izrazi samo začudenje, potem se seveda tudi sam lahko čudim ob marsikaterih njegovih stališčih. Sicer pa pravijo, da je čudenje vir novih spoznanj, in kdor je izgubil občutek za čudenje, je izgubljen za znanost. Najino obojestransko čudenje bo torej za oba lahko zelo vzpodbudno.

Strinjam se s Hribarjem, da »čimbolj se je znanost spreminjala v neposredno produktivno silo, tem pomembnejše so postajale eksterne determinante znanosti«. Ne bi se pa mogel strinjati, da so se zaradi tega začeli kazati samo negativni učinki navezanosti na zgolj interne kriterije znanosti. Pozitivni učinki so bili v tem, da so bili znanstveniki prisiljeni, da se sprašujejo »znanost – za koga«, da so začeli raziskovati zvezo med kapitalom in znanostjo, med znanostjo in državnim birokratskim aparatom, ne pa da so kot prej desetletja v glavnem samo ponavljali frazo, da je znanost pač obči blagor človeštva ter v službi obče blaginje in države, ne da bi pri tem imeli kakršnokoli potrebo po vprašanju, kakšni sta ta družba in država, ki tako potrebujeta znanost. Funkcija znanosti kot produktivne sile je pred znanost postavila takšne idejne in praktične družbene probleme, da je to prispevalo k idejni diferenciaciji znanstvenikov kot molčečega zaveznika kapitala ter državno-vojaškega-industrijsko-političnega kompleksa.

Scientizem ima po Hribarju »svoj prvi vzrok v naravi novoveške znanosti, svoj prvi razlog pa v tradicionalnem pojmovanju narave«. Zilselove, Rethelove in druge družbeno-zgodovinske rekonstrukcije porajanja novoveške znanosti upravičeno ne sprejemajo takšne pojasnitve in primarni prvi vzrok vidijo v porajanju nove družbene kapitalistične stvarnosti, njene produkcijske prakse in njenega odnosa do znanosti, tehnike in narave. Novoveška naravoslovna znanost ni bila v spopadu s teologijo (ideologijo) kot misli Hribar, zaradi zahteve znanosti po brezprizivnem spoštovanju njenih internih norm, ampak zato, ker je novoveška znanost hkrati sama vršila družbeno idejno funkcijo v vzponu in znanstveni utemeljitvi meščanskega kozmosa ter je bila tako v znanstvenem in idejnem spopadu z družbeno idejno funkcijo Ptolomejeve-Aristotelove fizikalne slike sveta.

9. Širokogrudnost »miselno enotnega sveta« in zavračanje strokovnih prispevkov

Ne bom se spuščal v Hribarjeve ocene o evropskem maju 68 in slovenskem maju 64. Hribar mi brez vsebinske povezave, samo zato, ker sem kritičen do posamičnih elementov predlaganega koncepta nove revije, ker sodim, da se tudi neupravičeno uporabljajo stalinistične nalepke za diskvalifikacijo, zaključim, da je jasno, da sem proti novi reviji. Lahko samo odgovorim, da kritike koncepta nove revije ne more avtomatično prekvalificirati v trditev, da sem proti reviji. Res sem dolgoleten znanec Hribarja in imela sva tovariške odnose. Da to »skorajšnje prijateljstvo« ni

postalo trdnjše, je, vsaj kar zadeva mene, vzrok v tem, da se je že zgodaj začelo strokovno-idejno razločevanje. Hribar je zapisal, da kolikor ve, mu nisem nič hudega napravil, s čimer pa vključuje seveda možnost, da sem mu kaj hudega storil, ne da bi Hribar za to vedel. Tega dvoma ga ne bom odrešil, ker je majhna logična moč za uspešno negativno dokazovanje, če se je nekdo trdno odločil, da zaradi previdnosti ne bo snel svojih nezaupljivih modroslovnih skeptičnih očal. Hribar me je zaprosil, da se zavzamem za njegov članek, ki leži v *Teoriji in praksi* že od leta 1975. Hribarju bi rad zaupal, da tudi meni niso objavili v dosedanji bilanci treh člankov v raznih revijah in da sem pri nekaterih imel težave. Mogoče ga bom kdaj zaprosil, da se zavzame za objavo teh člankov. Ker je Hribar svoj čas tesno sodeloval z uredništvom *Problemov*, časopisa za mišljenje in pesništvo, naj ga spomnim na majhno epizodo. V revijo sem leta 1969 poslal prispevek z naslovom »Problem časa v zgodovini filozofije in naravoslovja«. Ker nisem dobil dolgo časa nobenega odgovora, mi je tedanji urednik zelo prijazno sporočil tole:

»Tvoj prispevek ‚Problem časa v zgodovini filozofije in naravoslovja‘ je sprejela grupa za filozofijo v uredništvu *Problemov*. Na osnovi naših dogovorov v uredništvu, da te grupe suvereno odločajo o objavljanju prispevkov na svojem področju vse dotlej, dokler odločajo enotno, v primeru nesporazuma ali zunanje intervencije pa o vsakem prispevku celotno uredništvo, je grupa za filozofijo tvoj prispevek zavrnila, ne zato, ker ne bi bil primeren za objavo, ampak iz razloga, da ne spada v koncept aprilske filozofske številke, ki ni koncipirana enotno po temi, temveč po miselnem svetu, ki ga prinaša.« (Ljubljana, 26. 2. 1969).

Hkrati mi je urednik še sporočil, da se je prispevek izgubil in naj pošljem kopijo uredništvu, da ga bodo pretipkali na svoje stroške in ga potem poslali v presojo članom celotnega uredništva, če ustreza strokovnim kriterijem. Urednica filozofskega dela *Problemov* mi je nato pismeno zagotavljala, da prispevek ni bil odklonjen, ampak samo preložen za drugo številko, ker ne sodi v »enotni miselni svet« aprilske filozofske številke. Za današnji trenutek diskusije o diferenciaciji in enotnosti je mogoče aktualen naslednji fragment iz mojega odgovora urednici:

»Dovoli ..., da izrazim še svoje stališče v zvezi s kriteriji miselne enotnosti ... Mislim, da ta kriterij bistveno omejuje odprtost in možnost individualnega publicističnega izražanja, ker avtorja sili, da se veže na miselno enotnost določene grupe ali pa da leta in leta čaka na prispevke, ki bodo z njegovim tvorili enotno miselno podobo številke. Takšna metoda po mojem globokem prepričanju lahko vodi samo v grupaštvo, ekskluzivnost in poglobljanje miselne nestrpnosti med različnimi miselnimi koncepcijami. Deklariranje načela odprtosti se s tem bistveno omeji na določeno miselno enotnost, ki izključuje različnost. To pa vodi prej ali slej v okostenelost katerekoli miselne enotnosti.« (Ljubljana, 10. 4. 1969). Prispevek sem umaknil in je bil nato objavljen v *Anthroposu*.

Videti je, da ima Hribar visoko strokovno prepričanje o sebi, saj je treba objaviti vse, kar ponudi. Če ne, Hribar to okvalificira takole:

»Ideolog, ki se ima za znanstvenika in ki sedi v uredništvu, ti bo članek sicer zavrnil iz ideoloških razlogov, toda svojo odločitev bo utemeljeval s strokovnimi pomanjkljivostmi članka, se pravi, skušal jo bo prikazati kot neideološko« (str. 224–225).

Odklonitev člankov je v strokovnih revijah običajna praksa, in praviloma je v družboslovnih revijah veliko več člankov odklonjenih, kot pa se jih objavi. Za slovenskega bralca bodo mogoče zanimivi podatki, ki ilustrirajo prakso revij po svetu. Študija *International Council of Scientific Union* iz leta 1961 je ugotovila, da je pri 156 znanstveno-strokovnih revijah iz 13 dežel bila v 71% primerih uveljavljena praksa recenzentskega postopka. Robert K. Merton in Harriet Zuckerman sta proučila recenzentsko prakso 83 strokovnih revij in ugotovila tale odstotek zavrnjenih prispevkov od celotnega števila predloženih po posameznih področjih:

Stopnje zavrnitve manuskriptov, predloženih za objavo v znanstvenih in humanističnih revijah leta 1967

Področje	Odstotek zavrnitve	Število revij
zgodovina	90	3
jezik in literatura	86	5
filozofija	85	5
politična znanost	84	2
sociologija	78	14
psihologija (izključena eksperimentalna in fiziološka)	70	7
ekonomija	69	4
esperimentalna in fiziološka psihologija	51	2
matematika in statistika	50	5
antropologija	48	2
kemija	31	5
geografija	30	2
biološke znanosti	29	12
fizika	24	12
geologija	22	2
lingvistika	20	1

Vir: Harriet Zuckerman: Robert K. Merton: Patterns of Evaluation in Science: Institutionalisation, Structure and Function of the Referee System, *Minerva* vol. IX, št. 1, 1972, str. 76.

Preseneča izredno visok odstotek zavrnjenih prispevkov pri družboslovnih revijah, ki se giblje med 70 in 90%, kar avtorja pojasnjujeta tudi s tem, da na tem področju niso uveljavljeni tako strogi profesionalni standardi za pisanje prispevkov kot pri naravoslovnih disciplinah ali lingvistiki. Zavisi pa najbrž tudi od pritiska količine znanstvene produkcije na obstoječe število revij. Nekateri uredniki so celo izjavili, da je 20% prispevkov tako nizke kvalitete, da je škoda izgubljati čas za recenziranje. Osebnostno mislim, da je prav tako odgovorno treba postopati z odklonitvijo prispevka kot v primeru njegove objave. Gotovo še niso izčrpane vse možnosti za dvig demokratičnosti in strokovnosti recenzijskega postopka. To zahteva že samo spoštovanje avtorjevega dela. Erwin Osmigel in H. Laurence Ross pa sta sistematizirala naslednje razloge za 1032 odklo-

njenih prispevkov v reviji *Social Problems* v obdobju 1958–1961 (Factor in the Editorial Decision, *The American Sociologist* vol. 5, št. 1, 1970, str. 21):

Razlogi za zavrnitev	Rang	Število zavrnenih
teorija ali pojmi napačno ali neustrezno uporabljeni	1	112
slabo napisan	2	106
metodologija slaba ali neprecizna	3	91
podatki slabo ali nezadostno interpretirani	4	71
slaba analiza	5	70
nepomemben ali neznačilen	6	66
statistika neustrezno uporabljena	7	64
raziskovanje slabo organizirano	8	57
neupoštevanje prejšnjih del na isti problem	9	54
ni primerno za dano revijo	10	52
zmote v prispevku	11	50
predolg	12	48
slaba zgradba prispevka	13	44
presplošen	14	40
ne vsebuje nič novega	15,5	38
vzorec neustrezen ali nenatančen	15,5	38
nedosleden	17	22
prekratek	18	10

Vsi navedeni razlogi izgledajo čisto strokovni. Zanimivo pa bi bilo razkritje, v kolikšni meri se za temi včasih zelo formalnimi razlogi (»predolg«, »presplošen«) skrivajo tudi idejni razlogi zavrnitve. Naivno bi bilo domnevati, da idejni razlogi zavrnitve funkcionirajo samo v socialističnih deželah.

10. Osnovni sklepi:

Ne morem sprejeti Hribarjevega pojmovanja in zožitve ideologije na fiksni ideal, vnaprejšnje prepričanje.

Ne morem sprejeti Hribarjevih kriterijev razlikovanja med znanostjo in ideologijo.

Ne morem sprejeti Hribarjevega mehanizma možnega medsebojnega učinkovanja znanosti in ideologije.

Koncepcija vztrajnega in izrecnega razločevanja med znanostjo in ideologijo zadeva na resne omejitve in se sama v sebi ruši.

Iz tega ne izhaja, da v mnogih okoljih in v mnogih konfliktnih situacijah ni potrebno in smiselno vršiti razločevanja. Aktualna je potreba po razločevanju, ko je znanost izpostavljena pragmatičnim in tehnokratskim pritiskom dnevne politike in družbene prakse. Toda znanost se mora vključevati tudi v reševanje tekočih problemov na svoj znanstven način.

Ključna družboslovna znanstvena spoznanja dobijo naravno družbeno vrednostnih idejnih spoznanj. So spoznanja, v katerih se ljudje zavedo

svojega položaja, svojih konfliktnih odnosov, svojih problemov in jih z njihovo pomočjo izbojujejo. Družbena idejna predznanstvena stališča pa dobijo lahko znanstveno oporo in utemeljitev in s tem postanejo sestavni del družboslovnih znanstvenih spoznanj. Zavest o kapitalističnem izkoriščanju je bila v najrazličnejših oblikah že prej prisotna v družbeni zavesti, preden je Marx znanstveno razkril mehanizem tega izkoriščanja in njegove zgodovinske meje. Kolikor bo bolj svoboden in kritičen odnos med samoupravno »ideologijo« in družbeno znanostjo, tem manj bo potrebe za »izrecnim in vztrajnim razločevanjem«. Toliko bolj se bodo družboslovci ne samo politično in zunanje pragmatično, ampak tudi resnično znanstveno identificirali s smermi razvoja naše samoupravne družbe in te smeri kritizirali, razvijali in poglobljali. Kolikor bo politika postala z druge strani resnično podružbljena zadeva, toliko bolj bo znanost objektivno univerzalen izraz obstoječe prakse. Kolikor manj bo potrebe in možnosti, da se družboslovci znajdejo na pozicijah konservativne ideologije, toliko manj bo potrebe pri progresivni politiki kot tudi pri znanosti sami za izrecnim razločevanjem med znanostjo in ideologijo. Spoj konservativne ali revolucionarne ideologije z družbeno-politično prakso ne potrebuje na vsej črti izrecnega razločevanja med znanostjo in ideologijo. Obe pa imata interes za to razlikovanje v odnosu druga na drugo. Od konkretnih družbeno-zgodovinskih okoliščin, konteksta razrednega boja, konkretnih odnosov med znanostjo in družbo je odvisno, ali bo »vztrajno in izrecno razločevanje« odigralo progresivno ali konservativno vlogo. Velike zadržke in absurdi koncepcije »vztrajnega in izrecnega razločevanja« bodo prišli na plan, ko bo ta koncepcija prešla iz varnega zavetja hladne sence teorije na vroče sonce družbene, znanstvene in ideološke prakse. Na zgolj teoretsko-logični ravni je stalno mogoče konstruirati argumente za in proti izrecnemu razločevanju med znanostjo in ideologijo, zlasti še, če ni doseženo soglasje o samem pojmovanju ideologije. Če bi se problem spustil h konkretnim koncepcijam in posamičnim stališčem določenih družboslovnih znanosti in konkretne družbenopolitične prakse, pa bi se bolj nazorno in prepričljivo pokazalo, kje, kdaj in v kakšnem smislu je mogoče izrecno razločevanje, če je sploh mogoče, in kdaj to razločevanje ni mogoče.

Dva nepomirljiva ideološka refleksa, konservativni in progresivni, sta lahko v isti meri izraz obstoječih realnih razmerij, oba izražata določene konfliktne strani zgodovinske realnosti in nista zgolj napačna ideološka zavest. Oba najdeta svoj iztek v družboslovnih koncepcijah.

»To tako imenovano ‚nečloveško‘ je prav tako produkt sedanjih razmer kot ‚človeško‘; je njegova negativna plat, punt, ki ne temelji na nobeni novi produktivni sili, punt proti vladajočim razmeram in njim ustreznemu načinu zadovoljevanja potreb, kar vse temelji na obstoječih produktivnih silah. Pozitivni izraz ‚človeški‘ ustreza določenim razmeram, ki primerno neki produkcijski stopnji vladajo, in načinu zadovoljevanja potreb, ki je z njo pogojen, tako kot negativni izraz ‚nečloveški‘ ustreza poskusu, ki ga taista produkcijska

stopnja vsak dan znova vzbuja, negirati ta vladajoča razmerja in način zadovoljevanja, ki v njih vlada, znotraj eksistirajočega produkcijskega načina» (Marx-Engels: Izbrana dela, zv. II, Ljubljana 1971, str. 296).

Se mar ta nasprotja »pozitivne« in »negativne« strani ne bodo izrazila v družbeni znanosti? Bo znanost lahko vzvišeno ostala nad »pozitivno« in »negativno« opredelitvijo? Kaj pa bo potem sploh opisovala in izrazila? Ničesar! Zelo podobne so spoznavne konfliktne situacije glede na konfliktno realnost pri teorijah organizacije, teorijah delitve dela, teorijah osebnosti, ekoloških, mednarodnih, pedagoških, kriminoloških koncepcijah idr. Poudarjanje idejnosti, ujetosti v določene družbene alternative in usmeritve ne more nujno pomeniti zapiranje poti do znanstvene resnice in objektivnosti. V resnično samoupravno-svobodnih, socialističnih odnosih lahko najbolj sovpadeta znanstvena in družbena zainteresiranost za resnico. Takšna družbena osnova znanstvene resnice je hkrati zgodovinski temelj za znanstveno resnico o tej družbi sami. Nič ne more naši družbi bolj škoditi kot neresnice in prikrivanje resnice. Velika zgodovinska odgovornost znanosti je v tem, da daje tudi svoj prispevek k obrambi, oblikovanju in uveljavljanju takšnega družbenega temelja znanstvene resnice, ki bo hkrati tudi temelj svobodne, enakopravne in ustvarjalne človekove eksistence.

Politična znanost – dvajset let kasneje

V letih 1961/62 so bile ustanovljene visoke šole oz. fakultete za politične vede. Od njihove ustanovitve je torej preteklo približno dvajset let. Ob tej priložnosti se je uredništvo »Teorije in prakse« obrnilo na nekaj slovenskih in drugih jugoslovanskih politologov s prošnjo, da odgovorijo na nekaj vprašanj, ki jih tu objavljamo. Našemu povabilu so se ljubeznivo odzvali: dr. Vlado Benko, profesor na FSPN, predsednik izvršnega odbora Slovenskega politološkega društva, dr. Adolf Bibič, redni univerzitetni profesor, predstojnik katedre za politične vede na FSPN, Boštjan Markič, višji strokovni sodelavec na FSPN, dr. Milan Mali, predsednik Združenja za politične vede SAP Vojvodine, dr. Dimitar Mirčev, znanstveni sodelavec Inštituta za sociološke in politično-pravne raziskave v Skopju, dr. Jovan Mirić, izredni univerzitetni profesor na Fakulteti političnih znanosti v Zagrebu, dr. Najdan Pašić, redni profesor na Fakulteti političnih znanosti v Beogradu, predsednik ustavnega sodišča SR Srbije in dr. Radovan Vukadinović, redni univerzitetni profesor in dekan Fakultete političnih znanosti v Zagrebu.

I

Program Zveze komunistov Jugoslavije je glede političnih ved zapisal tole: »Socialistična družba posveča posebno pozornost napredku družbenih in političnih ved. Razvite družbene in politične vede, ki odkrivajo in postavljajo zakone sodobnega gibanja družbe in njene zavesti, so močan faktor progresivnega družbenega razvoja in razvoja človekove družbene biti.« Če upoštevamo, da je od zapisa tega izredno pomembnega stališča Programa preteklo več kot dvajset let in da so bile prav v letih 1961/62 ustanovljene visoke šole oz. fakultete za politične vede – ki so vpeljale, prvič v naši zgodovini, politologijo kot posebno smer v visokošolski študij – se zastavlja vprašanje, kakšen je rezultat dvajsetletnega razvoja politične znanosti pri nas. Ali če smo preciznejši: kateri so bili pglavilni razlogi za uvajanje političnih znanosti pri nas; kakšna je bila dinamika njihovega razvoja? Ali so in v kolikšni meri so politične vede izpolnile pričakovanja, ki so jih same ob konstituiranju in kasneje zastavljale in ki jim jih je tedaj in kasneje zastavljala družba?

II

Včasih – tudi v novejšem času – se srečujemo s približno takšnimi razmišljanji: razvijamo samoupravljanje, ki pomeni prakso in usmeritev, ki pelje k odmiranju države in k odmiranju politike. Politika usiha kot posebna družbena dejavnost, politična znanost potemtakem zgublja svoj predmet in s tem tudi razlog za obstoj. Kaj mislite o takšnih in podobnih razmišljanjih?

III

Čeprav pogosto upravičeno poudarjamo nekatere pomembne rezultate naših političnih ved, so vendar znamenja, ki kažejo na resne praznine, zaostajanja, neenakomernosti v njihovem razvoju. Ali nam lahko poveste, v čem vidite poglobitve pomanjkljivosti v naši politični znanosti?

IV

Ne more biti dvoma, da so raziskovalni dosežki bistveni pogoj in sestavni del razvoja vsake znanstvene discipline. To velja tudi za politologijo. Od tega, koliko politični znanosti uspe preučevati stvarne politične procese, odnose in institucije, od tega, koliko je sposobna odkrivati tipične tendence v sodobnem političnem življenju, koliko je sposobna povezati zgodovinsko in sodobno, teoretično in empirično, nacionalno in internacionalno problematiko, od tega je bistveno odvisen znanstveni prispevek in znanstveni status politične znanosti. Kako gledate torej na dosežke, probleme in perspektive raziskovalne dejavnosti politične znanosti pri nas?

V

Sami politologi često ugotavljajo, da je v politični znanosti še vedno preveč normativizma, in s tem se moramo strinjati. Kje je treba po vašem mnenju iskati vzroke za to? Natančneje: v kolikšni meri so ti vzroki endogene narave, kot se porajajo v sami politični znanosti (npr. zaradi šolanja njenih prvih kadrov, uporabljenih metod itn.), v kolikšni meri pa je to pogojeno z eksogenimi faktorji, predvsem z obilnim normativizmom naše politične prakse, s čestim spreminjanjem institucionalnih mehanizmov, s specifičnim odnosom med politično znanostjo in vsakodnevno politično prakso?

VI

Ob reformi usmerjenega izobraževanja se zastavljajo tudi odprta vprašanja študija političnih ved. Vemo, da bi bila o tem potrebna posebna, natančnejša razprava. Vendar utegne biti koristno, če bi se vsaj bežno dotaknili tudi tega vprašanja. Povejte nam torej – upošteva je specifične izkušnje v vašem okolju – kaj je v tem študiju tisto, kar bi bilo potrebno ohraniti, kateri vidiki študija pa bi terjali morebitne spremembe?

VII

Zdi se nam, da je treba oceniti kot zelo pozitivno, da se v zadnjem času jugoslovanski politologi veliko bolj povezujejo kot pred leti. K temu je brez dvoma prispevala večja aktivnost Zveze združenj za politične vede Jugoslavije, ki je – samostojno in vse bolj v sodelovanju z republiškimi oziroma pokrajinskimi združenji – organizirala vrsto posvetov in sprožila tudi več drugih pobud. Kaj predlagate za še tesnejše sodelovanje med jugoslovanskimi politologi?

VIII

Politična znanost se čedalje bolj internacionalizira. Vedno več je dežel, ki uvajajo politične vede v visokošolski študij, širijo njihove raziskovalne potenciale, se vključujejo v mednarodno sodelovanje politologov. O čedalje večjem uveljavljanju politologije pričajo najnovejše pobude v nekaterih socialističnih deželah (npr. NDR, LR Kitajska), pa tudi v deželah v razvoju, ki postajajo aktivnejše tudi v mednarodnem združenju politologov (IPSA). Tudi jugoslovanski politologi so v zadnjem času bolj dejavni na mednarodnem področju. Naj omenimo samo razvoj bilateralnih odnosov med Zvezo združenj za politične vede Jugoslavije in nekaterimi drugimi združenji (npr. s Kanadskim združenjem za politične vede, s Sovjetsko asociacijo za politične vede, dane so pobude za navezavo tesnejših stikov z indijskimi politologi itn.). Na temelju sodelovanja naših politologov in politologov iz nekaterih neuvrčenih in drugih dežel v razvoju so nastale formalne pobude za sistematično sodelovanje med politologi, politološkimi institucijami in asociacijami dežel v razvoju (Ljubljanska listina, oktober 1979). Očitne pa so tudi temeljitejše priprave jugoslovanskih politologov na svetovne politološke kongrese itn.

Glede tega bi vas radi vprašali, kako ocenjujete nadaljnji razvoj aktivnosti jugoslovanskih politologov na mednarodnem prizorišču? Kaj pričakujete od takšne aktivnosti? V katerih smereh bi bilo, po vašem mnenju, potrebno to sodelovanje utrjevati in poglobljati?

IX

O vlogi politologije ne razpravljamo zaradi preteklosti, marveč predvsem zaradi prihodnosti naše družbe in vloge političnih ved v njej. Dovolite torej še eno »futuristično« vprašanje: kako si zamišljate našo politično znanost leta 1990 ali celo leta 2000? Na katerih področjih pričakujete – če ste optimist – njen napredek in kaj posebej priporočate, da bo tak napredek tudi dosežen?

Problemi politične znanosti in študij mednarodnih odnosov

1. Prav gotovo je tudi bližajoča se dvajsetletnica nastanka in dejavnosti fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo primerna vzpodbuda za razmišljanja o dosežkih ter s tem tudi o mestu in nadaljnjih možnostih političnih ved pri nas, še posebej spričo tega, da je ustanova pričela delovati kot visoka šola za politične vede. Pri tem želim poudariti, da je bilo od tedaj nedvomno obilo drugih priložnosti za razmislek o stanju, problemih in perspektivah te discipline v našem družbenem prostoru, še najbolj pa v nekaterih kritičnih fazah njenega razvoja. Vprašanje je, če so bile te priložnosti dejansko izkoriščene.

Če gre za oceno razvoja in stanja političnih ved na Slovenskem, tedaj rabim za podlago izhodišča, za katera domnevam, da so utemeljila njihovo uvedbo v okvir posebne izobraževalne in znanstveno-raziskovalne ustanove. Na kratko povedano: šlo je za dovolj dognano in spoznano potrebo, da v naši družbi in njenem sistemu izobraževanja zagotovimo trajno in poglobljeno proučevanje marksizma in našega specifičnega družbeno-političnega sistema.

Nedvomno so bili tedaj močno v ospredju družbeno-praktični razlogi, ki z njimi razumem potrebe po novih profilih strokovnjakov, kakršne potrebuje tako v družbenih vedah kot v družbeni praksi razvijajoči se samoupravni socializem, in to takšnih strokovnjakov, ki bi pripomogli k temu, da bi se birokratsko-etatiistična struktura družbe na kvalitetnejši način spreminjala v samoupravljalško. Za ta proces in v tem procesu je vsekakor neizbežno ukinjanje formalizma v političnih dejavnostih, še posebej, če (kadar) te dejavnosti potekajo v okvirih zaprtih vodilnih družbenih organov pa tudi neformalnih skupin upravljalcev, s čimer je zmanjšana, če ne celo onemogočena učinkovita kontrola množic. Za razpravo o vlogi političnih ved pri nas in o funkciji »novih« profilov strokovnjakov pa bi moglo biti važno stališče, da javna množična politična dejavnost oziroma procesi neposredne demokracije potrebujejo strokovnost in političnost v svojih glavnih pripravljalnih fazah, kot so informiranje, propaganda, idejno izobraževanje, določitev izbora problemov, ki naj jih politično obravnavamo, metodično strokovna obravnava itd.

Premalo poznam dejavnost, rezultate in razvoj diplomantov-politologov, ki jih je ustanova »usposobila« za delo v družbi, da bi mogel s tega vidika soditi o dosežkih političnih ved pri nas. Vsekakor se ne bi mogel zadovoljiti z ugotovitvijo, da se je ta profil strokovnjaka uveljavil in zasedel prostor v družbeni delitvi dela, čeprav tudi to ni bilo lahko, posebej če upoštevamo laično, včasih tudi zlonamerno enačenje politologa s politikom, seveda v slabem pomenu besede. Ostaja namreč še vrsta

vprašanj, za katera dvomim, da zanje obstajajo odgovori, kot npr. kako je s t.i. negativno adaptacijo diplomanta-politologa, kakšne impulze daje njegovo delo v družbeni in politični praksi za prenovo in adaptiranje pedagoškega in raziskovalnega procesa na ustanovi, kako razvija ustanova stike z njim itn., kar vse more biti velikega pomena za teoretične razsežnosti zavestne graditve neke nove družbenopolitične strukture.

Kot je res, da na nekatera vprašanja nimamo odgovorov, tako je – po mojem mnenju – tudi res, da so potrebe v izobraževalnem procesu dale mogočno vzpodbudo za razvoj in profiliranje političnih ved pri nas. Po eni strani je bil ustvarjen stik s politično znanostjo zunaj našega družbenega in političnega prostora, stik, ki je – med drugim – vključeval možnosti za kritično presojo doseženega, za kontinuirano »primerjanje« s tokovi in procesi zunaj, za postopno uvajanje »naših« tem v svetovno politološko srenjo itd. Po drugi strani pa je izobraževalni proces zahteval notranjo diferenciacijo v politologiji s poudarkom na specifičnostih naše družbe in političnih pojavov v njej, kar je imelo za posledico, da so na območju znanstveno-raziskovalnega dela rasle ambicije, da politologi s svojimi rezultati ne bi samo interpretirali procesov v tej družbi, marveč tudi vplivali nanjo in jo spreminjali.

Menim, da so rezultati na tem območju skromnejši od pričakovanj, in to mnenje opiram na naslednje.

Pred desetimi leti je fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo organizirala medfakultetno posvetovanje na temo »Položaj in vloga študija politoloških, socioloških in komunikacijskih znanosti v naši družbi« in v zvezi s funkcijami posameznih fakultet na območju znanstveno-raziskovalnega dela postavila vrsto vprašanj, za katera trdim, da so nerazrešena oziroma da v njihovem reševanju tudi deset let po tem posvetovanju ni opaziti pomembnejšega pozitivnega premika. Navajam samo nekatera med njimi:

a) sociološke, komunikološke in politološke raziskave kot soočanje teorije s stvarnostjo,

b) odmevnost socioloških, komunikoloških in politoloških raziskav v družbi in njenih institucijah, analitična, publicistična prisotnost tez, dognanj in raziskovalnih rezultatov in njihov vpliv na stvarnost in v zvezi s tem hipotetično vprašanje, ali se kakšne strukture in institucije zapirajo pred raziskovalnimi rezultati, jih podcenjujejo ali so do njih ravnodušne;

c) kaj opredeljuje meje svobode znanstvenega raziskovanja tako glede izbora problemov kot sporočanja rezultatov javnosti.

Tako kot za druge družbene vede velja tudi za politologijo, da je eden njenih najpomembnejših ciljev prebijanje obstoječega stanja, prebijanje obstoječih veljavnih sistemov mišljenja in delovanja in modernizacija družbe. Da bi uresničevala ta cilj, mora biti povezana z živo prakso sedanjosti in hkrati zreti v prihodnost; le tako lahko spregovori družbi o njenih potrebah in ji odpira nove prostore za njen razvoj.

Odkrivanje in ocenjevanje družbene, še posebej pa politične prakse je neogiben pogoj za uresničevanje prej navedenega cilja. Z njim je povezana zahteva po vsestranskosti v analizi temeljnih družbenih odnosov in družbenih institucij, po raziskovanju dejstev, na katerih je zasnovana družbena in politična praksa, in učinkov družbene organizacije in družbenih akcij, vključno z negativnimi. Gre torej za zahteve po kritični družbeni znanosti, in takšnih zahtev politična znanost na Slovenskem po mojem mnenju še ne uresničuje.

2. Ob ustanovitvi visoke šole za politične vede v Ljubljani so v njen učni program uvrstili tudi predmet »mednarodni odnosi«. Takšen odnos do tega predmeta je bil logičen in upravičen, saj si ni mogoče predstavljati razvoja kateregakoli družbenega področja, ne da bi upoštevali mednarodne razmere in pomen, ki ga imajo mednarodni odnosi za sleherno družbo. V tem je ustanova navsezadnje sledila spoznanjem, do katerih so prišli drugod v Jugoslaviji, v zahodnem svetu in pa v nekaterih socialističnih državah vzhodne Evrope, kjer so mednarodni odnosi kot samostojna znanstvena disciplina našli svoje mesto v sklopu političnih znanosti.

Z vključitvijo predmeta »mednarodni odnosi« v učni program visoke šole za politične vede so bili določeni institucionalni okvirji za njihovo proučevanje. S tem je bil storjen korak naprej od pristopa, kakršnega je imela ljubljanska pravna fakulteta. Čeprav je bil predvsem obrnjen v pravno analizo mednarodnih odnosov, ga velja posebej omeniti, hkrati pa opozoriti tudi na številne prispevke v zvezi z mednarodnimi odnosi dr. J. Vilfana, J. Stanovnika in drugih; ti članki in razprave so nastajali že pred ustanovitvijo visoke šole oziroma preden je bil v okviru njenega učnega programa predmet formalno konstituiran.

Pedagoška izvedba predmeta mednarodnih odnosov je naložila učnemu kadru dokaj velike obveznosti. Tudi zanje velja isto, kar je bilo sicer značilno za učitelje, ki so prišli na to ustanovo, to je, da niso imeli dovolj teoretičnega znanja (ob siceršnji družbeni praksi) in seveda tudi ne formalnih akademskih kvalifikacij. Vse to je bilo še posebej občutiti na območju mednarodnih odnosov, kjer je bila podana zahteva po jasni opredelitvi predmeta, njegovega sistema, metod raziskovanja, razmejitve z drugimi disciplinami, ki posegajo v območje mednarodnih odnosov itn. Uporabnih modelov za pedagoško izvedbo tako rekoč ni bilo. Učiteljem se je dogajalo isto kot kolegom v Beogradu, Zagrebu in Sarajevu, namreč, da so sistematiko, prevzeto iz zahodnega meščanskega sveta – disciplina mednarodnih odnosov je bila od vsega začetka meščanska disciplina – »oplemenitili« z nečim, kar naj bi bil marksistični pristop oziroma »marksistična metodologija«. Vrh vsega so bili učitelji prepričani o tem, da je potrebno predmet mednarodnih odnosov čimprej dvigniti nad popularno politiziranje o mednarodnih odnosih, in to z nedognanimi abstrakcijami in nasilnim teoretiziranjem.

Poleg na programe iz prvih let razvoja te discipline pri nas nazorno izpričuje prizadevanja in iskanja hkrati. Obravnava mednarodnih odno-

sov v tem obdobju je bila omejena predvsem na meddržavne odnose in na njihovo pravno analizo kot tudi na identifikacijo družbenih in političnih sil (subjektov), ki delujejo v mednarodnem prostoru. Učni programi so doživljali pogoste spremembe, kar velja tudi za učne pripomočke.

V primerjavi s takšnim stanjem je sedanja stopnja v razvoju discipline mednarodnih odnosov nedvomno ugodnejša, in to v številnih ozirih. Na prvo mesto bi postavil vsebino študija, pristop do mednarodnega pojava, na kar bi navezal ugodnejšo materialno učno osnovo (knjige in učbenike), deloma pa tudi kadrovske položaj.

Predvsem menim, da smo na Slovenskem, pa tudi drugod v Jugoslaviji prebredli tisto fazo razvoja, ki bi jo nekoliko karikirano opredelil s situacijo, ko človek v povsem temni sobi išče črn klobuk, ki ga pa tam seveda ni. Menim, da je iz strukture programov za ta predmet pri nas v Jugoslaviji jasno razvidno, da se lotevamo mednarodnega pojava z izhodišč marksistične teorije o družbi, kar daje »naši« teoriji zgodovinsko razsežnost. Zato je v središču razprave o razvoju mednarodnih odnosov in mednarodne skupnosti stališče, da je potrebno analitične kategorije za razumevanje sodobnega mednarodnega pojava zgodovinsko izpeljati. Prav zavoljo tega je v knjigi podpisanega 19. stoletje razumljeno kot ključno obdobje v razvoju mednarodnih odnosov, to pa ne z namenom, da bi rabilo kot neke vrste paradigma za teoretično osmišljanje bistva teh odnosov, kot to počenjajo teoretiki iz realistične šole, marveč zato, da bi mogli v njem razbrati tim. strukturne predpostavke za razumevanje sodobnega mednarodnega sistema. Te predpostavke so vzpostavitev hegemonialnih struktur v zahodnoevropskem državnem sistemu oziroma njegovem podaljšku v ZDA, razvoj nerazvitosti kot procesa, ki je potekal hkrati z razvojem razvitosti in končno v mednarodni artikulaciji konflikta med delom in kapitalom.

Mislim, da smo na Slovenskem dosegli stopnjo, na kateri obstaja konsenz o vsebini študija mednarodnih odnosov, o mestu mednarodnega prava v tem študiju, o potrebi raziskovanja mednarodnih gospodarskih odnosov v širšem okviru mednarodnih odnosov itn. Nadalje mislim, da imamo v neki meri prednost pred drugimi izobraževalnimi središči v Jugoslaviji, s tem ko je v ta okvir vključen tudi predmet »dežele v razvoju«, ki ga vodi in razvija priznani strokovnjak. Spričo tega bi mogli biti z dosežki dvajsetih let zadovoljni, še posebej, če se bodo v kratkem pokazali prvi rezultati dokaj obsežnih raziskovalnih programov, s katerimi bi mogli nastopiti v svetovni politološki srenji, in to v razpravi o temah, kot so neuvrščenost, samoodločba, miroljubna koeksistenca.

Politična znanost – rezultati in neizpolnjene naloge

1. Kolikor mi je znano, je Program Zveze komunistov Jugoslavije iz leta 1958 prvi novejši dokument mednarodnega delavskega gibanja in tudi prvi partijski dokument v neki socialistični deželi, ki se je izrecno in pozitivno opredelil za razvoj politične znanosti. Da to ni bila zgolj abstraktna programska postavka, marveč tudi živa politična volja, o tem priča razvoj političnih ved v naši deželi po letu 1958. Še istega leta je bil namreč ustanovljen Inštitut za družbene vede v Beogradu, ki je, med drugimi oddelki, ki so gojili moderne družbene vede, imel tudi oddelke za pravne in *politične vede*. Na tem oddelku se je zbrala skupina podiplomcev iz vse Jugoslavije, ki so se sistematično ukvarjali ne samo s študijem političnih ved, marveč so se lotili tudi prvih empiričnih raziskav, zlasti na področju političnega sistema. Kot ugotavljate, so bile kmalu nato ustanovljene visoke šole za politične vede oz. fakultete za politične vede.

Če govorimo o politični znanosti kot o posebni družboslovni disciplini, ki se goji s pedagoškega in raziskovalnega vidika na visokošolski ravni – politična znanost kot področje bolj ali manj sistematičnega razmišljanja o politiki in odkrivanju zakonitosti političnega življenja ima seveda tudi pri nas starejšo zgodovino – potem se je naša politična znanost dejansko konstituirala šele pred 20 leti in se razvija šele dve desetletji. To je seveda kratko razdobje, vendar hkrati dovolj dolgo, da lahko preverjamo dosežene rezultate in ocenjujemo perspektive neke družboslovne discipline.

Nekoliko poenostavljeno bi morda lahko rekli, da se dajo rezultati naše politične znanosti strniti v tele točke: politična znanost pri nas je uspela definirati specifični predmet svojega raziskovanja in je izoblikovala koncepcijo politike, ki je dovolj prožna in dovolj dinamična, da zaobseže protislovno naravo politike kot faktorja dominacije in emancipacije; izoblikovala je dialektično gledanje na razmerje med družbenoekonomskim in političnim sistemom prehodnega obdobja, posebno glede razvoja političnega sistema naše družbe; pri tem je zlasti postavila v ospredje problematiko samoupravljanja, interesov in politike, dialektiko nacionalnega in internacionalnega, povezavo socializma in demokracije. Poseben prispevek naše politične znanosti vidim tudi v oblikovanju koncepcije specifičnega pluralizma, tj. samoupravnega pluralizma v neki družbi prehodnega obdobja. Velik pomen je treba videti tudi v oblikovanju discipline mednarodnih odnosov, koncepcije neuvršenosti, nove ekonomske ureditve itd.

Lahko rečemo, da je potemtakem politična znanost v tem razdobju izoblikovala temeljne koncepte in temeljne discipline, ki sodijo vanjo. Veliko število knjig in razprav, ki obsega več tisoč enot, priča o relativni

plodnosti naše politične znanosti. Kadri, ki jih je formirala, skupaj s sorodnimi družboslovnimi disciplinami, opravljajo pomembne družbene in politične naloge v samoupravnem in političnem sistemu. Ne smemo tudi zanemariti prispevka politične znanosti kot faktorja demokratične samoupravne politične kulture, kot dejavnika, ki je imel pomembno vlogo v boju zoper dogmatizem in dogmatično zavest in zoper meščansko in malomeščansko miselnost, često povezano z anarhoidnimi gledanji na politiko. Ni treba posebej omenjati, da je zavest o dejanski vlogi politike, ki jo je širila in jo skuša uveljavljati politična znanost, še zlasti pomembna za naše ožje slovensko okolje, kjer se še včasih srečujemo s sindromom »samokulturnega« gledanja na javno življenje in tudi s skrčeno-stisnjenim gledanjem na politiko in včasih tudi na politično znanost.

2. Takšni ugovori zoper politično znanost temeljijo na enostranskem gledanju na vlogo politike in znanosti sploh v socialistični samoupravni družbi. Zamenjujejo končno stanje, h kateremu teži socialistična praksa, z že doseženo realnostjo; napačno izenačujejo odmiranje države z odmiranjem politike kot zavestnega usmerjanja družbe, kot osmišljenega razreševanja protislovij interesov in iskanja skupnih in splošnih interesov. Precenjujejo spontanizem samoupravne zavesti in podcenjujejo potrebo po povezovanju in utemeljevanju tega spontanizma z znanostjo, potemtaka tudi s politično znanostjo. Naivno verujejo, da je politika v naši družbi že popolnoma podružbljena in že izenačena s kulturno, znanstveno in podobno dejavnostjo. Kakorkoli takšne kritike politične znanosti lahko opozarjajo na nekatera odprta vprašanja, ki jih moramo resno obravnavati, pa lahko napravijo, v to smo prepričani, tudi resnično škodo tako politični znanosti kot družbeni praksi.

Škodo utegnejo povzročiti tudi gledanja, s katerimi se ponekod srečujemo v zadnjem času, ki se zavzemajo za to, da je treba, če že ne odpraviti, pa vsaj omejiti vlogo posebnih družboslovnih disciplin v sklopu družboslovnega študija. Takšna gledanja, ki lahko, kolikor se zavzemajo zlasti za pozicijo kritike politične ekonomije, prispevajo k novim pozitivnim poudarkom v našem družboslovju, pa vsebujejo tudi nevarnost, da prezrejo tri stvari: aktivno vlogo družbene »nadstavbe«, vključno s političnimi in pravnimi odnosi; dosežke modernih družboslovnih disciplin, ki se razvijajo tudi izven sfere marksizma; zapleteno protislovnost družbe prehodnega obdobja, ki zahteva številna, včasih tudi nepredvidena posredovanja. Ne smemo tudi spregledati, da je tako svetovna kot naša družbena praksa zavrnila vsak nihilistični odnos do razvoja posebnih družboslovnih disciplin (sociologije, socialne psihologije, politologije itd.). Seveda pa je tu problem, ki ostaja odprt, kako namreč presegati parcialnost posebnih družboslovnih disciplin z navezavo na temeljna metodološko-teoretična izhodišča, kot jih je razvijala avtentična marksistična tradicija in kot jih zahteva celotna narava družbenih procesov, ki jih družboslovne discipline proučujejo. In kot jih tudi, tega ne smemo pozabiti, terja socialna emancipacija kot obzorje družbene in politične prakse na pragu tretjega tiso-

čletja, ki zahteva nove odgovore na nova vprašanja v razvoju socializma, v razvoju sodobnih družb in sodobnega sveta.

3. Res je, politične vede, kot naše družboslovje sploh, so potrebne stalne kritike in samokritike. Čim bolj bo v njih navzoča kritična zavest o sebi in okolju, tem več spodbud bo za njihovo napredovanje. Da obstajajo primanjkljaji v naših političnih vedah, o tem ni dvoma. Toda ti primanjkljaji so različni v različnih univerzitetnih centrih in je o njih nemoogoče posplošeno govoriti. Zdi se mi, da bi lahko – samo kot primer – navedli zlasti tele probleme, ki se, kot kaže nekaj znamenj, pojavljajo bolj ali manj izrazito kot skupno breme naše discipline. Najstveni pristop k obravnavanju političnih pojavov – o čemer več v odgovoru na vprašanje pod številko 5) – je vsekakor ena izmed temeljnih pomanjkljivosti naše politologije. Drugo vidim v neenakomernem razvoju posameznih znanstvenih disciplin oziroma področij. Tretji primanjklaj vidim v slabi razvisti primerjalne metode in primerjalnih raziskav tako znotraj Jugoslavije kot zunaj nje. Četrti primanjklaj je dokaj nerazvit, maloštevilni profesionalni raziskovalni politološki potencial. Končno je naša politična znanost izredno zaostala s stališča razvoja znanstveno-informativne infrastrukture.

4. Lahko bi rekli, da se je raziskovalna infrastruktura politične znanosti v zadnjih 20 letih dokaj razvila. V več naših univerzitetnih centrih so bili ustanovljeni na področju političnih ved posebni raziskovalni inštituti, centri ali podobne ustanove, ki so se pridružile nekaterim že prej obstoječim inštitutom, ki so se tudi ukvarjali s politološkimi raziskavami. Vse to je ustvarilo možnosti za zastavitev sistematičnih politoloških raziskav tako glede političnega sistema socialističnega samoupravljanja kot glede mednarodnih odnosov.

O rezultatih teh raziskav pričajo številne publikacije, ki jih izdajajo posamezne politološke raziskovalne institucije bodisi same bodisi v povezavi z drugimi znanstvenimi in založniškimi podjetji. Kot primer naj navedem Sociološko in politološko knjižnico, ki jo izdaja Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani v povezavi z založbo Obzorja, Maribor; ali pa tesne povezave med založbo Delavska enotnost in Jugoslovanskim centrom za teorijo in prakso samoupravljanja itd. Med novimi institucijami, ki so razvile raziskovalno dejavnost na novih področjih in območjih, je treba omeniti tudi Center za upravljanje podjetij v družbeni lastnini v deželah v razvoju v Ljubljani, obseg svojega raziskovanja je razširil tudi Center za sodelovanje Jugoslavije z deželami v razvoju v Ljubljani, itd., v proučevanju političnega sistema dajejo viden prispevek tudi nekatere pravne fakultete itd. V nekaterih politoloških raziskavah, kot npr. na področju delegatskega sistema, je bilo sproženo plodno interinstitucionalno raziskovanje, ki je bilo deloma tudi medrepubliško usklajevanje in je rezultiralo v večjem številu objavljenih raziskovalnih poročil in knjig itd.

Če tako lahko dokaj pozitivno ovrednotimo dosedANJI razvoj politoloških raziskav, pa ne smemo prezreti, kar smo deloma zaobjeli v odgovorih

na druga vprašanja, tudi nekaterih resnih, odprtih problemov. Zdi se mi, da smo lahko, vsaj kar se Slovenije tiče, zadovoljni s programom politoloških raziskav. Drugačen pa je odgovor, če upoštevamo pogoje za uresničevanje zastavljenega programa. Že leta ugotavljamo, brez vidnejših uspehov, da je potrebno kadrovsko okrepiti raziskovalno bazo politologije. Še vedno smo brez profesionalnih raziskovalcev na področju proučevanja sodobnega socializma, sodobnih političnih sistemov, politične misli jugoslovanskih narodov itd. Z resnimi kadrovskimi primanjkljaji se soočamo pri raziskovanju političnega sistema naše družbe, samoupravljanja, subjektivnega faktorja, zaradi česar tudi zastavljeni raziskovalni projekti nimajo ustreznih učinkov. Izboljšala se je delno organizacija raziskovalnega dela, še vedno pa obstajajo problemi delitve dela in usklajevanja ter integracije raziskovalnih naporov med institucijami in celo znotraj njih. Neverjetno se sliši, da politična znanost v naši republiki še posebej zaostaja v razvoju znanstveno-informativne infrastrukture, kar je, lahko rečemo, prava nacionalna sramota (še le v zadnjem času so bili tu storjeni nekateri parcialni pozitivni premiki) itd.

5. Ko kritiziramo normativizem v politični znanosti, moramo najprej povedati, kaj si z normativizmom predstavljamo oziroma česa si ne predstavljamo. Zavračamo namreč tiste kritike normativizma, ki z njim razumejo vsakršno pristajanje na vrednostno vsebino in vrednostni učinek politične znanosti. Takšne kritike, ki izhajajo iz koncepta »apolitične politike«, so bodisi nezaveden prevodnik različnih neopozitivističnih konceptov (politične) znanosti ali pa izvirajo celo iz pobud, ki nimajo dosti skupnega s samoupravljanjem. Zavrni je treba tudi tiste, ki z normativizmom razumejo vsakršno pozitivno vrednotenje vloge pravnih ali samoupravnih družbenih norm in tudi potrebo, da raziskujemo vlogo političnih in drugih institucij v političnem procesu. Prav tako zavračam tiste predstave o normativizmu, ki bi zanikale prispevek, ki ga je dala politični znanosti politična misel družbene prakse.

Kljub zavračanju takšnih nesprejemljivih kritik normativizma pa ne zanikam, da je normativizem eden izmed resnih problemov naše politične znanosti. Ta normativizem se očituje v tem, da gledamo na politično življenje še vedno preveč skozi najstveni in premalo skozi empirični sistem; da politična znanost zato še vedno preveč hodi, če se tako izrazim, vstric družbene prakse ali celo za njo in premalo pred njo.

Vzroki za takšno stanje so tako endogene kot eksogene narave. Prvi politološki kadri pri nas so se oblikovali v izraziti normativni kulturi. V pretežni večini so bili in so nadpovprečno neposredno družbeno angažirani, kar jih je praviloma obvarovalo pred begom v sterilne abstrakcije, hkrati pa jih je bolj izpostavljalo pritisku dnevne politike. Kolikor je za družbeno-politično prakso značilno pogosto spreminjanje institucionalnih mehanizmov in njihovo drobljenje – brez zadostne protiteže v delovanju organiziranega subjektivnega faktorja – toliko je to tudi prispevalo k »normativiziranju« politične znanosti. Naj na koncu omenim, da je treba

od pojavov normativizma, s katerim ne moremo in ne smemo biti zadovoljni, razlikovati vrednostno-normativno funkcijo politične znanosti, ki je ena izmed bistvenih funkcij politologije, ki je zlasti pomembna pri oblikovanju demokratične politične kulture v samoupravni družbi.

6. Študij političnih ved je zares preobsežna tema in bi o njej bilo potrebno organizirati poseben razgovor. Naj samo rečem, da je treba upoštevati vse dosedanje izkušnje in jih obogatiti z novimi rešitvami, ki bodo ustrezale disciplinarnemu razvoju politične znanosti, interdisciplinarni naravi politološkega študija, njegovi marksistični zasnovanosti in teoretični fundiranosti, odprtosti za napredek sodobne politične znanosti in sodobne politične prakse. Politološki študij bo pri tem – to je eden izmed bistvenih vidikov te problematike – treba prilagajati takšni vlogi politologa, kot jo zahteva razvejani sistem nalog, ki jih lahko opravlja ali naj bi jih opravljal v kasnejšem delu. Pri tem bo potrebno presegati tako pritiske za ozko, zgolj politološko profiliranje, ki bi izključevalo druge discipline (politična ekonomija, sociologija, filozofija, zgodovina marksizma itd.) kot tiste, ki bi politološki študij radi razumeli kot nekakšen zgolj splošen zbir družboslovnega znanja, brez nekaterih bistvenih politoloških disciplin. Premisliti bo treba ponovno povezavo politološkega študija s prakso združenega dela in z družbenopolitično prakso.

7. Ko pozdravljam pobude in večjo aktivnost Zveze združenj za politične vede Jugoslavije in ugotavljam tudi večjo demokratičnost njenih notranjih odnosov, predlagam, da se poveča tudi bilateralno sodelovanje med politologi na interfakultetni ali interuniverzitetni podlagi. Prav tako bi dosegli še večje uspehe, če bi vsako leto organizirali vsaj eno večje občejugoslovansko politološko posvetovanje, ki bi ga povezali tudi z obravnavanjem tekočih društvenih vprašanj in vprašanj študija politologije, vloge politologov v družbi itd. Predlagam tudi, da začenja Zveza združenj za politične vede izdajati enkrat na leto publikacijo, v kateri bi – ob sodelovanju politologov iz vse Jugoslavije – govorili o delovanju združenj za politične vede po republikah in pokrajinah, o aktivnosti Zveze združenj za politične vede Jugoslavije, o politoloških posvetovanjih doma in po svetu itd.

8. Internacionalizacija politične znanosti v smislu njenega širjenja je dejansko zakonit pojav sodobnega sveta. O tem priča dejstvo, da je čedalje več dežel, ne glede na politične sisteme, ki uvajajo politično znanost v strukturo svojih raziskovalnih in pedagoških institucij. Čedalje številnejše so tudi dežele, v katerih se ustanavljajo združenja politologov, o čemer pričata ravno novejša primera Nemške demokratične republike, Ljudske republike Kitajske itd. Zlasti v zadnjih letih so se v okviru Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA) povečali napor, da se politične vede hitreje razvijajo tudi v deželah v razvoju. V okviru tega mednarodnega združenja je bila ustanovljena posebna »študijska skupina« za politično znanost v deželah v razvoju, ki je nastala na pobudo indijskih in jugoslovanskih politologov oziroma njihovih predstavnikov v

IPSA. Mednarodna asociacija teži za tem, da bi organizirala čim več znanstvenih srečanj tudi v deželah v razvoju. V povezovanju z UNESCO skuša aktivirati raziskave, v katere bi pritegnili politologe tudi iz dežel v razvoju itd. O večji internacionalizaciji politične znanosti priča tudi dejstvo, da je IPSA začela izdajati posebno politološko revijo, *International Political Science Review* itd.

Jugoslovanski politologi, ki so že od nekdaj aktivni na mednarodnem področju, so v zadnjih letih to aktivnost še povečali. Poseben prispevek k mednarodnem sodelovanju je dala okrogla miza v Ljubljani, ki je oktobra 1979 razpravljala o temi »Položaj in vloga politične znanosti v deželah v razvoju«. Na tej okrogli mizi je bil, ob sodelovanju politologov iz večjega števila dežel v razvoju in funkcionarjev IPSA (predsednik profesor Candido Mendes, generalni sekretar profesor John Trent) sprejet poseben »Program sodelovanja med politologi, politološkimi institucijami in asociacijami dežel v razvoju«, ki je bil nekaj kasneje potrjen tudi na srečanju politologov iz dežel v razvoju v Calcutti in končno januarja 1980 sprejet tudi na Izvršnem odboru IPSA.

Drugo pomembno področje mednarodnega delovanja jugoslovanskih politologov, če ne omenjamo njihovih številnih nastopov na različnih mednarodnih okroglih mizah, ki jih organizira IPSA ali so organizirane v zvezi z IPSA, je dvostransko sodelovanje. Takšno sodelovanje razvija Zveza združenj za politične vede Jugoslavije že dalj časa, vzpostavljajo pa ga tudi druge politološke institucije v Jugoslaviji. Med novjšimi pobudami je treba omeniti tudi navezavo stikov s Kanadskim združenjem za politične vede, s katerim je predvideno srečanje o federalizmu; pred nekaj meseci (oktobra 1980) je bilo v Moskvi bilateralno sovjetsko-jugoslovansko politološko srečanje na temo »Proces političnega odločanja v socialističnih deželah«; razgovori tečejo o navezavi bilateralnih stikov z indijskimi politologi itd.

V uresničevanju teh naporov bi kazalo sistematično razvijati še nekatere druge bilateralne mednarodne stike med jugoslovanskimi in tujimi politologi in njihovimi asociacijami, povečati usklajenost in tudi organiziranost nastopov naših politologov na kongresih IPSA (prihodnji bo 1982 v Rio de Janeiru) in si prizadevati za objavljane politoloških del naših politologov v tujih jezikih in v tujini. Primerno bi bilo, da bi Zveza združenj za politične vede občasno izdajala poseben bilten v tujih jezikih, s katerim bi obveščala tujo politološko javnost o dosežkih, problemih in perspektivah naše politične znanosti.

9. Politična znanost leta 2000? Zapleteno vprašanje. Če ne bomo optimisti, ne bomo dosegli napredka. Kajti, kot pravi Gramsci, kdor predvideva, ta se tudi angažira za uresničevanje predvidenega. Za kaj bi se torej morali v času, ki prihaja, predvsem zavzemati?

a) Za celovitejše raziskovanje političnega sistema jugoslovanske družbe in za primerjalno raziskovanje samoupravnih in družbenopolitičnih institucij naše družbe.

- b) Za usklajeno raziskovanje sodobnih političnih sistemov.
- c) Za komparativno raziskovanje sodobnega socializma.
- č) Za proučevanje mednarodnih političnih odnosov v svetu, ki se spreminja in ki se mora bistveno spremeniti, če naj človeštvo leta 2000 učinkoviteje rešuje številne globalne probleme, ki se čedalje bolj jasno nakazujejo.
- d) Za vsestranski razvoj metodoloških postopkov v politični znanosti, ki bodo povečali njeno prognostično sposobnost.
- e) Za razvoj mreže znanstveno-informacijske infrastrukture na jugoslovanski ravni, v katero bi se povezovali znanstveno-informacijski centri političnih in njim sorodnih ved na ožjih območjih.

MILAN MALI

Za znanost, ki se bori in sprejema odgovornost za posledice, ne pa zgolj poučuje

Verjetno še ni bilo nikoli tolikšne potrebe po *sodelovanju politične znanosti* in še nikoli ni bilo boljših pogojev zanjo, kot jih ponuja začetni proces razvoja demokracije samoupravnega socializma. Pri tem ne mislimo le na njene institucionalizirane potenciale, marveč na vse oblike in elemente znanstvenega in ustvarjalnega razmerja do napredka družbe.

Mislim, da je treba pri tem upoštevati družbenopolitične, razredne okoliščine za vključevanje znanosti pri nas.

Konflikti in razlike v naši družbi se razrešujejo v sistemu samoupravne demokracije, ne pa v političnem boju za oblast. Politika se potemtakem pojavlja kot sredstvo in sestavni del pluralizma samoupravnih interesov, ne pa kot politični monopol partij. Kot pravi Edvard Kardelj, »morajo v tem procesu parcialni interesi doživeti takšno idejno, znanstveno in politično sintezo, ki lahko odpre progresivne perspektive in vizije socialističnega napredka. Pluralizem samoupravnih interesov potemtakem ne more biti samo pluralizem empiričnih interesov. To je hkrati tudi pluralizem idejne, znanstvene in politične misli, s tem da ta pluralizem ni več instrument monopola oblasti, ampak izraz gibanja družbene zavesti, s tem pa tudi sestavni, organski del demokratičnega odločanja samoupravnih subjektov«. Torej tudi politična znanost, ki daje svoj prispevek identifikaciji in razreševanju interesov in se pri tem opira na znanstveno analizo in misel, lahko uspešno deluje le kot sestavni, organski del samoupravnega odločanja. Kajti v tem procesu dobivata tudi ideologija in politika – pravi Kardelj – v družbi podobno mesto in vlogo, kot ju imata znanost in kultura.

Mislim, da bi morali ta vidik, zlasti kadar je govora o politični znanosti, mnogo bolj upoštevati. Priča namreč, da smo objektivno zaobrili tok v tisto smer, ki postavlja politično znanost v vlogo »proizvodne« sile in učinkovitega dejavnika, ki že s tem nima le dolžnosti, marveč tudi interes, da se bori proti elitizmu, prevladi in arbitriranju v korist tega ali onega centra moči, če se ti pojavijo.

Na XI. kongresu smo povsem določno poudarili, da so v nadaljnjem razvoju samoupravno organizirane znanosti kot sestavnega dela združenega dela bistvena prizadevanja, zato da dobi znanstvena ustvarjalnost večji pomen v naši družbi in v osvobajanju vseh njenih progresivnih sil, in da mora znanost v ustvarjalnem iskanju najbolj primernih povezav znanstvenega raziskovanja s samoupravno družbeno prakso prispevati k razvoju samoupravnih odnosov v družbi.

Zdi se mi, da postaja taka naravnost vse močnejša. Vendar pa družbena stvarnost in delovanje centrov odtujene moči ustvarjata nasprotni pritisk na znanost – terjata od nje »pokritje«, kajti v demokratičnih odnosih sta ugled in pomen znanstvene argumentacije bistveno porasli. S tem pa se povečuje tudi njena odgovornost, da se temu upre. Zato menim, da je ključno vprašanje – *kako znanost kot subjektivna sila v fronti organizirane socialistične dejavnosti utira poti napredku, koliko se izpostavlja v družbenem boju in koliko sprejema tudi tveganja za izid tega boja.*

Dejal sem – v fronti organiziranih socialističnih sil! Si znanost s tem utesnjuje položaj? Lahko da, če bi bila fronta v danem trenutku pod vplivom birokratizacije in če znanost tega ne bi zaznala, če bi bila do tega ravnodušna ali pa to celo podpirala. Kljub vsemu pa je fronta edini možni okvir, v katerem lahko išče in najde odgovor na dano vprašanje – in to na temelju socialističnih samoupravnih družbenih odnosov. Zunaj fronte je znanost objektivno zgubljena in tudi ustvarjalno nebogljen. V tem smislu fronta ni zgolj organizacijska zveza s forumom ali organom, marveč ima objektivno podlago v naravi našega sistema, v njegovih zgodovinskih interesih in težnjah.

Seveda moramo vedno upoštevati tudi to, da so v naši družbi tudi razredni konflikti, ki lahko dobijo zaostreno politično podobo. Vendar mora biti znanost tudi prisotna v takih primerih, saj je del družbe, v kateri se to dogaja, in to del organiziranih socialističnih sil. Predvsem mora podpirati napredek družbe ter s tem slabiti gospodarske, ideološke, kulturne in politične predpostavke za buržoazno in tehnobirokratsko kontra-revolucijo. Razkrinkavati mora interese, ki stoje za temi silami in razkrivati njihovo naravo. Ta del nalog in dolžnosti znanosti izhaja iz samih temeljev socialističnega samoupravnega razvoja in vloge znanosti kot subjektivne sile v boju za družbeni napredek.

Danes mnogo razmišljamo o tem, kje so ovire, da se politična znanost še močnejše v prostoru ne uveljavi, čeprav si za to že očitno prizadeva. Menim, da na tako stanje vplivajo naslednji dejavniki.

Soočamo se s premajhno zahtevnostjo gospodarskega in družbenopolitičnega dejavnika v zvezi s sodelovanjem in odgovornostjo znanosti. Spet naj opozorim, da smo na XI. kongresu ZKJ poudarili, da moramo kar najbolj razvijati možnosti za čim trdnejše opiranje na znanstvena spoznanja in izsledke znanstvenega raziskovanja. Zakaj, npr., danes znanstvena spoznanja kljub temu še premalo neposredno uporabljamo v političnem boju? Ali zato, ker jim ne zaupamo, ali zato, ker nam ni do tega, da bi bitke izbojevali z opiranjem na znanstveno preverjena dejstva? Zdi se, da govori to dejstvo o pritisku pragmatizma, v katerem si empirični interes laže utira pot do uspeha. Tehnobiokratizem mnogo lažje zabriše sledi za seboj, če njegovih korakov ne preverja znanost. To nevarnost lahko premaga le stvarni proces socialističnega samoupravljanja, katerega udeleženci se vse bolj napajajo pri nepotvorjenih virih znanstvene argumentacije in so vse bolj pripravljeni sprejeti njene sodbe. Samoupravljanje je namreč uvedlo človeka v nov svet, v katerem išče odgovore; razmere vse bolj ocenjuje z *vidika odnosov in odgovornosti*; nič več ne priznava neizogibne usodnosti teženj in dogajanj; zaveda se, da nič dobrega in slabega ne pade kar z neba, in se zato povsem naravno obrača k znanosti. Zato je pomembno, da se znanost vedno prva odziva: to je del humanizacije družbe, utrjevanja položaja človeka v družbi.

To je hkrati tudi torišče odgovornosti same znanosti. Mnogo je znanstvenikov, tudi komunistov, ki se tej odgovornosti izogibajo; kakor hitro začutijo, da je pred njimi nekaj »tršega«, iščejo poti za umik. Namesto da bi se znanstveno dognanje in misel uveljavila v pluralizmu interesov, iščejo ti »znanstveniki« priložnosti, da bi svoje znanje in dognanja morebiti bolj razumno in inteligentneje predstavili v svojih v bistvu politiziranih stališčih z dokajšnjo mero pragmatizma in upoštevanja trenutnega razporeda moči. Tako ravnanje ni krivično samo do same znanosti, marveč je močna opora raznim monopolom politične moči, ki prikazujejo sodelovanje znanosti tam, kjer ga sploh ni, sami pa si s sklicevanjem na znanost utrjujejo položaj. Tako se lahko dogaja, da posamezniki svoja napačna dognanja »prodajo« družbi kot znanost, ker pač najdejo zanje ugodnega kupca, hkrati pa se s sklicevanjem na znanost često ukvarjajo s politiko na najbolj pragmatičen način. Na tem abstraktnem razmerju se je razvil zanimiv pojav: ve se, kaj v tem sistemu ni prav, vidni so tudi vzroki, malokdo pa je pripravljen postaviti hrbet. Kajti mimo teh istih znanstvenikov, ki tako dobro postavljajo diagnoze, se tako rekoč vsak dan in brez kakršnihkoli odmevov zmuzne vrsta pojavov, ki prispevajo k takemu stanju. Zdi se, kot da bi bilo sramotno, da bi se »velika« znanost spoprijemala z »drobnimi« primeri in »nepomembnimi« posamezniki. Kot da bi se pozabljalo na Marxovo maksimo, da gre za to, da bi svet spremenili. K takemu poslanstvu pa je znanost danes zavezana, posebej naša znanost, ki ni le proklamirana kot subjektivna sila, marveč je tudi postavljena v tako razmerje, da to lahko dejansko postane. Zato bi morali ne le v znanosti, marveč tudi v družbi sploh iskati

obrambne mehanizme pred tem pojavom in nevarnostjo. Mnenja sem, da bi *morala tudi združenja izločati obrambno materijo organizma pred to nevarnostjo, se pravi biti žarišče pobud in organizator vključenosti znanosti.*

Danes, na primer, mnogo raziskujejo delegatski sistem, in to je nujno. Vendar se zdi, da bi moralo biti pri tem mnogo več samokritike same znanosti, in sicer kot dela delegatskega sistema, kot ustvarjalne sile in nosilca delegatskega odločanja. *Znanost lahko najboljše vpliva na razvoj delegatskega sistema, tako da se bo spopadla s problemi, ki jih mora delegatski sistem razreševati,* ne pa da ga neprestano poučuje, kakšen bi moral biti.

Ko smo ustanavljali družbene svete in tudi sekcije SZDL, smo med drugim računali tudi na večje sodelovanje znanosti – vendar se pričakovanja niso v celoti uresničila. V forumih sede ljudje z zvenečimi naslovi, pa se vendar ti organi dušijo v pragmatizmu, jutri pa bodo njihovi člani o tem pisali knjige in vzroke za slabosti pehali čim dlje od sebe.

Na kaj je še treba opozoriti, ko govorimo o udeležbi znanosti v samoupravnem procesu? Znanost je mnogokrat sladkobesedna, ko govori o ciljih, ne zanimajo pa jo dovolj okoliščine boja za dosego teh ciljev in težave, ki jih bo treba premagati. Tudi norme zna mnogokrat razglašati za stvarnost in tako ustvarja iluzijo napredka, s tem da stvarno stanje prekriva z debelimi plastmi posploševanja in na ta način človeka odriva od stvarnosti. Če smo danes pred patologijo normativizma, potem je treba pritrditi, da je k temu mnogo prispevala znanost. Vendar za to, da bi tako stanje spremenili, ni potrebna zgolj kritika normativizma, marveč kritika s sodelovanjem. Tako za del znanosti sploh ne vemo, kje je, ker se je »potuhnil« v neke svoje teme in se v njih »izživlja«. Kdor pa sodeluje v resničnih bojih in pri tem neredko začuti grenki okus prakse, ta ne zapade v apologetiko; same razmere ga prisilijo, da se iztrga iz pragmatizma ter se dokoplje do pravih področij ustvarjanja in napredka. Vprašati se moramo tudi, koliko stoji znanost za razrednimi interesi konkretnega združenega dela, ki so neposreden izraz zahtev delavskega razreda, da sam razpolaga s pogoji, sredstvi in plodovi svojega dela, koliko prispeva k zvečanju njegove moči, da ga ne bo nihče diskvalificiral v političnem boju, ki ni bil nikdar lahek in čist; v kolikšni meri naši delavci v konkretnem boju lahko uporabljajo znanost, koliko pa se sama znanost vpleta v ples tehnobirokratskih zvijač. Koliko znanost lahko uporabljajo, koliko pa bi jo lahko še bolj? S tem je povezano tudi vprašanje kvalitete same znanosti, ali bolje povedano, znanstvenikov kot posameznikov; nemočnemu se je res težko boriti. K temu pa gre tudi vprašanje morale. Mnogo lažje je plavati s tokom kot pa si lomiti zobe. Toda znanost mora biti na prizorišču, mora se spopadati z neurjem, da bi mogla uživati v novih obzorjih, za katera se bojuje.

Politologija in odkrivanje resnice o družbi

Vaša vprašanja o politični znanosti se med seboj dopolnjujejo in v svojem bistvu predstavljajo celoto, zato ne bom odgovarjal na posamezna vprašanja, temveč bom poskusil celovito razgrniti nekaj misli na temo »Politična znanost – 20 let kasneje«.

Jugoslovanska politologija se je v obdobju dvajsetih let institucionaliziranega obstoja že toliko uveljavila, da je seveda ni potrebno ponovno »overjati«. Čeprav »mlajša« družboslovna disciplina, je vendar že v precejšnji meri izpričala svojo prizadevnost za razvoj samoupravnega družbenopolitičnega sistema in za razvoj samoupravne politične kulture.

Seveda se je tudi jugoslovanska politologija, kot tudi sicer naše družboslovje, razvijala v spletu družbenih protislovij, ki so v preteklem obdobju pretresala jugoslovansko družbo. Naša politologija pa je bila tudi sama pod udarom teh protislovij. Vendar izhajamo iz domneve, da se je jugoslovanska politična znanost v svojem razvoju in zorenju vedno bolj potrjevala in opredeljevala svojo znanstveno vlogo in pomen ter si prizadevala za ustvarjalno sintezo – ne pa za odnos klientelizma – med podružbljeno politiko in znanostjo.

Sodobni, resnično samoupravljalški čas in prostor ne zahtevata od politične znanosti v odnosu do družbenopolitične prakse »poslušnost«, »vdanost«, »discipliniranost«, temveč tvorno, ustvarjalno dejavnost, ki ne bo služila le neposrednemu, »dnevnemu« uporabnostnemu trenutku, marveč bo teoretično celovito osmišljala samoupravni družbenopolitični sistem tudi kot svetovno socialistično izbiro.

Jugoslovanska politologija v svoji znanstveni dejavnosti nima namena nastopati kot politično tekmujoča struktura ali kot »politični partner« nasproti družbenopolitični praksi, oziroma organizirani politični volji. Kaj takega bi jugoslovansko politično znanost oddaljevalo od njenega znanstvenega poslanstva, bistveno zapletalo odnose med družbenopolitično prakso in politologijo, z vsemi negativnimi vključenostmi, ki bi v končni posledici iz tega izhajali predvsem za politologijo.

Zdi se nam umno, da se naša politična znanost pri razčlenjevanju političnega sistema samoupravne družbe in pri analiziranju procesa samoupravnega odločanja ne spušča v tekmujočo *prestižno* igro z drugimi družboslovnimi disciplinami, denimo s sociologijo, pravom, organizacijskimi vedami. Jugoslovanska politična znanost ne želi biti »favorizirana«, temveč želi s svojo nepreklicno pojavnostjo prispevati k dopolnjevanju družboslovja, zapolnjevanju njegovih pomanjkljivosti in okrnjenosti, nadgrajevanju metod raziskovanja. Očitno se zgolj z delnimi pristopi ne da pojasnjevati zapletena celota samoupravne družbe.

Jugoslovanska politična znanost, ki se zaveda, da se ne more »nerazredno« vesti, je *dolžna* – namenoma uporabljamo ta izraz, da bi podčrtali

zavezujočnost, ki se postavlja pred politologijo – da z vso znanstveno etiko in odgovornostjo raziskuje našo obstoječo samoupravno prakso in relevantne družbene danosti, da stalno kaže neizkoriščene smeri praktičnega delovanja našega političnega in samoupravnega sistema. S tem bo politična znanost pripomogla, da se sistem ne bo onesposabljal in onemogočal. To nalogo pa bo jugoslovanska politologija lahko uspešno dopolnila samo tedaj, če se bo tudi sama napajala ob spoznanjih in razvojnih procesih naše samoupravne družbe, če se ne bo zapirala v slonokoščeni stolp morebitne lastne strokovne ozkosti in samozadostnosti.

Bilo bi abotno, če bi se politična znanost v samoupravni družbi kot veda, ki se je »pozneje« institucionalizirala, zato da bi premagala *zamu-dništvo* ali kakšen »družboslovno« manjvrednostni občutek, ali ker bi hotela premagovati frustracijo politologije »majhnega« naroda, spogledovala s funkcionalizmom, behaviorizmom, sistemsko teorijo ali s čem podobnim iz tujih politoloških logov. Najbolj pomembno se nam zdi, da se jugoslovanska politologija vključuje v *strategijo* družboslovnega znanstvenega raziskovanja, v take raziskave, ki *razvijajo* teorijo in prakso socialističnega samoupravljanja in da naša politologija glede izbora raziskovalnih tem – tudi ob razvidni metodološki strogosti – zakoraka v odločujoča, najpomembnejša (delegatski sistem, vloga organiziranih subjektivnih sil družbe, še zlasti Zveze komunistov Jugoslavije) in ne le v obrobna območja samoupravnega sistema.

V vaših vprašanjih govorite o tem, da je Program Zveze komunistov Jugoslavije glede političnih ved zapisal, da »socialistična družba posveča posebno pozornost napredku družbenih in političnih ved, saj so razvite družbene in politične vede, ki odkrivajo in postavljajo zakone sodobnega gibanja družbe in njene zavesti močan dejavnik naprednega družbenega razvoja in razvoja človekove družbene biti«. Naj mi bo dovoljeno, da v zvezi s tem navedkom iz Programa Zveze komunistov Jugoslavije opozorim še na drugo stališče v citiranem Programu Zveze komunistov Jugoslavije: naloga znanosti (torej tudi politične znanosti!) je odkrivati resnico o družbi. Prav gotovo ne more biti napredka političnih ved – kot si ta napredek zamišljamo z zornega kota humanistične samoupravne družbe in njenih vrednostnih usmeritev – če se resnica v družbi zamegljuje, prikriva, »lakira«.

K odkrivanju resnice o »jugoslovanski stvarnosti« – tedaj k visoko stremljivemu in navdahnjenemu cilju – se v naši jugoslovanski družbi, ki ni samo (že) samoupravna, ampak po logiki družbenega razvoja in razmerja družbenih sil (še) vedno tudi politična družba, ni mogoče približevati tudi brez kakršnih koli tveganj, bolj ali manj pogumnih iskanj, brez napornih preizkusov, brez pravice do zmote. Gotovo pa je, da je takó ugleđen cilj – odkrivanje resnice o družbi – vseh teh naporov vreden. V takšna razmišljanja o odkrivanju resnice vključujemo tudi jugoslovansko politično znanost – tukaj in zdaj – ki se ne želi zatekati v oportunistično udobno, pozitivistično opisovalnost normativnega sistema. Program

Zveze komunistov Jugoslavije, prav tako pa tudi kongresni dokumenti zveze komunistov, so za politično znanost dragoceni tudi zato, ker zavezujejo socialistično družbo, da se posveča napredku družbenih in političnih ved in ker opozarjajo na dolžnost približevanja znanstvenih dosežkov neposredni družbeni praksi.

Vloga politične znanosti – tudi »dvajset let kasneje« po njeni formalni institucionalizaciji pri nas – bi v našem družbenem trenutku videli predvsem v odkrivanju *zakonitosti*, oblik ter vsebine gibanja samoupravne družbe, v usklajevanju *subjektivne dejavnosti* družbenih sil z *objektivno* danimi razmerami. To je nujno, da bi se organizirana politična volja izognila nevarnostim, da bi zapadla v subjektivistično konstrukcijo. Jugoslovanska politična znanost se priključuje naporom zveze komunistov in drugih subjektivnih sil organizirane socialistične zavesti pri premagovanju pragmatističnih teženj do problemov družbenega razvoja pri nas, ki se tudi občasno pojavljajo.

Sistem pluralizma samoupravnih interesov zahteva vedno več ustvarjalnega napora politične znanosti, politološkega in drugega družboslovnega znanja, teoretično utemeljenih ugotavljanj, kaj je s stališča samoupravljanja družbena *odklonskost* in kaj normalen razvojni pojav. In dalje: dolžnost naše politične znanosti kot angažirane družboslovne vede je tudi v tem, da išče pota in načine, ki bi stopnjevali in bogatili *praktično uresničevanje* samoupravnega sistema. Ne moremo gojiti samo normativne pretenzije in humanistično teoretično vizijo; ne smemo se ad infinitum samo samoupravno *organizirati*. Smisel političnega sistema je vendarle v njegovem učinkovitem udejanjanju. Bolj bo naša politična znanost opozarjala na družbene predpostavke, ki morajo biti izpolnjene, če naj se socialistično samoupravljanje resnično uveljavi v vsej svoji nerazpršeni in nerazdrobljeni celovitosti, manj bo možnosti, da bi se teorija o samoupravnem socializmu skrčila in spridila v utopijo, demagogijo in manipulacijo.

Naš politični sistem samoupravne, delegatske demokracije se stalno razvija, kar kaže na nepretrganost jugoslovanske revolucije (»revolucija, ki teče«). Vse to pa postavlja – kot smo pravkar nakazali – v ospredje vprašanje vsebinske napolnitve in dejanskega zaživetja sicer sistemsko (ustavno) danih institucij in vloge politične znanosti ob vsem tem. Samoupravljanja kot živega mehanizma ni mogoče normativno balzamirati. To tudi danes, dvajset let od »rojstva« politične znanosti pomeni za to znanost izziv, zlasti z vidika ocenjevanja in opredeljevanja pravšnje dinamike, stopnje hitrosti razvoja institucionalnega mehanizma. Znanstvena teža politologije (tudi) s tega zornega kota nikakor ne bi smela biti zanemarljiva.

Naši premisleki o vlogi jugoslovanske politične znanosti ne morejo iti mimo otipljivega izkustvenega dejstva, da jugoslovansko samoupravno družbo in državo obkrožata dva, po svojih političnih, ekonomskih, vojaških in ideoloških razsežnostih velika politična sistema – politični sistem

partijskega pluralizma parlamentarnega tipa in (enostrankarski) sistem državnolastniških odnosov socializma. Z našo zadnjo ustavo, z uveljavljanjem delegatskih razmerij, s postopnim vsebinskim oblikovanjem združenega dela, s priznavanjem pluralizma samoupravnih interesov in z njihovo samoupravno artikulacijo, se po poti dejstev od zgoraj omenjenih političnih sistemov oddaljujemo. Vse to pa ne pomeni, da teh dveh političnih sistemov ne bi kazalo poglobljeno proučevati. Velelna dolžnost jugoslovanske politične znanosti je analiziranje političnih sistemov v sodobnem svetu, razčlenjevanje razvoja politične znanosti v svetovnih razsežjih. To zahteva tudi vzgojo politološko razgledanega kadra, ki bo sposoben dajati marksistično analizo politično razvojnih procesov. Pri vsem tem se mora jugoslovanska politologija še naprej osvobajati dogmatskih in meščanskih hipotek, tako da ne bo podlegala vztrajnosti »tradicionalne zavesti« in politološkega posnemanja.

Dvajset let razvoja politične znanosti je tudi dvajset let razvoja – ob občasnih zastojih – socialistične demokracije. Želimo poudariti, da je ustvarjalna živahnost in dejavnost jugoslovanske politologije neločljivo in tesno povezana z vprašanjem razvoja socialistične demokracije v samoupravni družbi. Jugoslovanska politična znanost ni vključena v dogmatske tokove, lahko pa bi se zasopla in upehala ob pomanjkanju samoupravne, delegatske demokracije, ob pomanjkanju demokracije združenega dela. Le ob samoupravnem spoštovanju socialistične demokracije se lahko bogati in teoretično razvija politologija, ki ima *samoupravni* izhodiščni položaj. Samo v sistemu razvite socialistične demokracije politologija ni zgolj »okrasni pridevek« družbenopolitične prakse ali veda, ki samo uslužnostno »razlaga« dani politični model. Sistem uresničene socialistične demokracije omogoča, da je jugoslovanska politična znanost marksistično usmerjena znanstvena disciplina, ki se *znanstveno odgovorno* vključuje v napore vseh drugih subjektivnih sil samoupravne družbe, da bi se institucionalno dani model samoupravne družbe smiselno in učinkovito uresničeval. Za našo politologijo družbeni odnosi v samoupravni družbi niso »neobvladljiva snov«.

Na koncu bi ob odgovorih na vaša vprašanja o politični znanosti rad opozoril še na sledeče: v letih 1961/62 so bile ustanovljene visoke šole oziroma fakultete za politične vede, ki so vpeljale, kot navajate tudi v vaših vprašanjih, prvič v naši zgodovini politologijo kot posebno smer visokošolskega študija. Zavzemamo se za to, da bi bilo spominjanje takšne dvajsetletnice (ki je kljub vsemu torej mlada obletnica) čim manj ceremonijalno in ritualno, zato pa tem bolj delovno. To pa pomeni: delati na tem (čim manj pa »proslavljati«) da bi diplomanta fakultete za politične vede v samoupravnem socializmu usposabljali za argumentiranje stališč, da bi ga vabila avtoriteta argumenta, ne pa argument avtoritete. Pluralizem samoupravnih interesov (ta pa ni le nekakšna organiziranost posamičnih ali skupinskih egoizmov) zahteva tudi od mladega politologa sposobnost resničnega, vsebinskega dialoga, mišljenje z lastno glavo.

Nismo strankarsko pluralistično razklana družba in nimamo potrebe, da bi pri nas politologa vzgajali »parlamentarno«, da bi ga usposobili, da bi se izjasnjevala za »vlado« ali za »opozicijo«.

Vendar kljub temu, ali pa morda prav zato, mora biti politolog deležen odprte, samoupravno usmerjene, nedogmatske in pedagoško nepaternalistične vzgoje, ki bo kazala široka razsežja politične znanosti.

Trenutek »dvajsetletnice« politične znanosti je tudi trenutek, ko se nam je poglobljeno spraševati, kako se fakultete za politične vede odzivajo do spoznanih družbenih potreb po diplomantih teh fakultet in ali je strokovni profil, ki ga ustvarjamo in ponujamo takšen, da bo zadostil potrebam po analiziranju družbenih pojavov in procesov, ter še zlasti po razčlenjevanju samoupravne družbene prakse.

Političnih ved hitri in dinamični razvoj v sedanji fazi ne sili več v to, da bi pionirsko iskale prostor pod soncem. To pa nas ne sme uspavati v tej meri, da bi zaradi samozaverovanosti in občutka dokončne in neskončne potrebnosti, na lepem prostor pod soncem izgubili.

Naša razmišljanja o politični znanosti naj zaključimo z mislijo, da se bržčas zaostruje vprašanje možnosti zaposlovanja politologa. Sleherna gluhoti ali samozadovoljnost ob tem vprašanju bi se maščevala. Gre preprosto za vprašanje, ali so potrebe družbenopolitične prakse in združenega dela po politologih že povsod spoznane, operacionalizirane in načrtovane in ali se (še) vedno ne srečujemo z nezadostno navajenostjo na profil politologa.

DIMITAR MIRČEV

Samoupravljanje ne pelje k odmiranju politike

1. Čeprav velja pri nas znanost o politiki za relativno »mlado« disciplino, ne bi smeli njenega nastanka in geneze povezovati zgolj z ustanavljanjem fakultet za politične vede. Dejal bi, da se je porajala že dokaj pred tem in sicer zunaj običajnih akademskih okvirov in ustanov. Morda so njeni začetki ure političnega pouka in prosvetljevanja, oblike agitacijsko-propagandnega dela in opismenjevanja še v času boja za osvoboditev; dalje množični politični tečaji, šole, krožki, oblike marksističnega in idejnega izobraževanja po koncu vojne, institucionalizirane partijske šole, mladinski in sindikalni seminarji itn. Razen akademizma tem oblikam znanstvene in izobraževalne dejavnosti v politiki in o politiki pravzaprav ni manjkalo nič drugega. V njih so izpostavljali, razpravljali, razčlenjevali, preverjali v besednih bojih vsa velika vprašanja revolucije, socializma, samoupravljanja, mednacionalnih odnosov, vprašanja razre-

dnega boja, partije, svobode človeka – to pa so brez izjeme tudi temeljna vprašanja moderne politologije.

Seveda so obstojale tudi politološke discipline, ki so se izoblikovale v visokošolske ustanove že dokaj zgodaj, neposredno po končani vojni – npr. politično-pravne znanosti, politično-zgodovinske znanosti, temeljne politično-filozofske znanosti itn. V celoti vzeto so se torej politične znanosti pri nas razvijale dokaj dolgo, tudi več kot 35 let.

Ob tem pa je treba danes poudariti dejstvo, da so se rojevale v vojnih in povojnih razmerah kot neposredno revolucionarna dejavnost in zavest, kot znanost, ki je povezana z revolucijo in socializmom, s samoupravljanjem. Nastanek politologije je treba torej obravnavati v kontekstu tistih množičnih, demokratičnih, izobraževalnih in »aplikativnih« oblik, ki jih je terjalo revolucionarno in samoupravno gibanje, po katerih je bilo čutiti največjo željo in ki so bile hkrati zavest in praktična akcija revolucionarnega delavstva. V tej funkciji so se tudi razvijale – kot refleks in kot notranja potreba po napredku samoupravnih odnosov v družbi.

Drugič, glede na vse te značilnosti so se porajale politične znanosti in še posebej politologija (četudi jim je bil priznan akademski status) brez blišča »aristokratizma«, meščanske dediščine, ekskluzivnosti, ki navadno odbijajo človeka in družbo od znanosti. Politologija ni postala profesorska znanost, od vsega začetka je težila k človeku, k družbi, k podružbljanju...

2. Če govorimo teoretično, samoupravljanje ne pelje k odmiranju politike. Pelje k vse večji politizaciji družbe v smislu podružbljanja politike, v smislu ponovnega vračanja odtujenih političnih in družbenih moči človeku. S tega vidika politika kot predmet znanosti ne odмира, marveč se celo širi, postaja kot dejavnost bolj množična, se kot družbeni pojav ravna po nekih lastnih zakonitostih dialektičnega razvoja. Prav tako lahko rečemo, da tudi predmet politologije ne odмира, marveč se širi, aktualizira in problematizira. Gramsci je upravičeno poudarjal, da je politika – zgodovina v nastajanju.

In dalje – če pelje razvoj samoupravnih odnosov v družbi k vse širši politizaciji družbe kot pogoju za njeno »depolitizacijo«, to še ne pomeni, da bo politika neposredno odpravljena. Politika kot dejavnost za uravnavanje družbenih procesov – in to zavestnega usmerjanja družbenih procesov – bo ostala tudi po »ukinitvi« njene odtujene in odtujujoče komponente, in to bo spet nek družbeni pojav, družbena dejavnost, funkcija ki bo pomembna v družbini delitvi dela...

In končno: ko govorimo o perspektivah politike v sodobni, vključno v socialistični in samoupravni družbi, je treba ugotoviti, da teoretične in praktične posledice takih perspektiv niso tako blizu niti neposredno določene. Izid je odvisen od zgodovinskega procesa, ki ga ni moč enostavno predvideti in zanj postavljati zanesljivejših prognoz. Kajti tudi Engels je natančno razločeval med »ukinjanjem« in »odmiranjem« države in politike. Med »aufhebung« in »absterben«.

Da bomo konkretnjši, navedimo primer nekega avtorja študije iz politične psihologije. V posvetilu knjige je svoji hčerki zaželel, da bi živel a in doživela namesto svetá politike svet psihologije. Nisem prepričan, da bo njegova hčerka dočakala ta drugi svet – ne simbolično ne stvarno.

3. Težave in pomanjkljivosti v razvoju političnih znanosti pri nas vidim predvsem v njihovem premočnem navezovanju in naravnosti k problemom sistema, institucij, norm, k njihovu pojasnjevanju, utemeljevanju, funkcioniranju. V tem je tudi nekaj hlapčevanja normativizmu in institucionalizmu – vendar to ni glavni problem, to je le posledica. Huje je to, da postajata srž in okostje znanosti institucionalni sistem politike, ki ima v žarišču svoboščine in položaj človeka v družbi. In med tem ko pomeni samoupravljanje pravo revolucijo v položaju človeka, v ponovnem osvobajanju njegovega bistva, se zdi, kot da znanost zanima le tisti del tega procesa, ki poteka prek norm in institucij, ki niso niti celota niti celovita stvarnost težen j k svobodi.

4. Zdi se, da je bil eden temeljnih problemov naše politične znanosti v tem, da so se študij, teoretična dela in raziskovalna dejavnost razvijali in uresničevali posamično in ločeno. V temelju se ta problem ne kaže v ločenosti fakultet, inštitutov in raziskovalnih centrov, ni to »organizacijski« problem – četudi je ta nepovezanost vplivala na specifično in ozko profiliranje kadrov, programov dela, razmerja do prakse itd.

V bistvu je to problem vzgoje in usposabljanja politologov, oblikovanja zavesti, da je znanost – znanost, če je le spoznavno celovita, enotna, kompaktna. Marsikdaj pri nas zasledimo tako miselnost, ker prevladuje v učenju normativizem, v teoriji abstraktnost, v raziskovanju pa ateoretičnost. Po drugi strani pa vemo, da nobeno pomembnejše raziskovalno delo pri nas ni nastalo brez solidnega teoretskega temelja, prav tako kot se nobena solidna teoretska študija ni izognila raziskovalno-spoznavni komponenti oziroma utemeljevanju v praksi. Takih del pa je seveda malo.

5. Dejal sem že, da sta normativizem in institucionalizem – prav tako kot empirizem in scientizem – resničen problem naše politologije. Vzroke lahko iščemo v pomanjkljivostih šolanja, osmišljanja duha, znanstvene zavesti, raziskovalne radovednosti, vztrajnosti ter poguma, da se teorija in znanje soočata s prakso. Manj bi lahko táko stanje pripisovali vplivom dejavnikov zunaj znanosti, pritiskom prakse, da se resničnost »izenačuje« z normami.

Vendar tudi ti »zunanj i« pritiski niso zanemarljivi, četudi ni nujno, da jih vedno obravnavamo kot idejno zgrešene, kot »pritisk« politike. Eden takih očitnih dejavnikov je v razumljivi in sprejemljivi ambiciji samoupravne družbe, da preskoči svojo »politično levjo kožo« ter doseže svoje cilje in ideale. Problem politologije vidim v tem, da ob sprejemanju normativizma to ambicijo spodbuja z »znanstvenim« utemeljevanjem. Po tej poti pa se ta zdrava ambicija ne more uresničiti, ostaja zabloda zavesti in se oddaljuje od stvarnega življenja.

6. Politološko izobraževanje ima dva pomembna vidika: politično socializacijo mladine in profesionalno usposabljanje politologov. Glede prve oblike lahko rečemo, da ne predpostavlja usmerjanja v posebne študije, marveč kar najširše vključevanje političnih znanosti v splošno izobraževanje mladine. Drugi vidik terja usmeritev k daljšim, kvalitetnejšim, strokovno zastavljenim študijam politologije. Mnenja sem, da ima danes pri nas prva oblika študija vendar neko prednost. Politologija je lahko profesionalna usmeritev, politika pa to ne sme postati.

7. Praksa in izkušnje dejansko potrjujeta neko pozitivno tendenco boljšega sodelovanja in intenzivnejših komunikacij med politologi in njihovimi združenji. Vse več je srečanj, posvetovanj, skupnih akcij, vse več priložnosti za ustvarjalno, duhovno in profesionalno občestvo politologov. To komuniciranje je treba seveda razvijati in spodbujati. Vendar se zdi, da je ob vsem tem premalo pobudnosti in podjetnosti pri načrtovanju širših teoretskih in raziskovalnih projektov in nalog. Premalo je takih zasnov, ki bi trajneje in trdneje pritegnili večino kadrov, raziskovalcev in mislecev iz vseh republik in pokrajin in ki ne bi bili vezani zgolj na nekakšne uradno verificirane projekte in akcije, na prigodnosti in jubileje, marveč na raziskovanje in proučevanje osnovnih tem naše revolucije in sodobnih gibanj.

8. Kljub vse intenzivnejšemu sodelovanju naših politologov s tujimi kolegi, vse bolj opazni naši udeležbi v mednarodnih združenjih in na znanstvenih srečanjih, vse pogostejšim dogovorom za tako imenovane komparativne politološke projekte, se zdi, da je tudi na tem področju precej problemov in neuresničenih možnosti. Predvsem naše strokovne, profesionalne in društvene komunikacije ter naša vloga v svetu na področju politologije daleč odstopajo od mesta in vloge, ki jo ima naša dežela v svetu, v mednarodnih odnosih in gibanju neuvrščenosti. V teh odnosih obstaja gotovo neskladje, ki je zelo simptomatično. Za tistim, kar jugoslovansko samoupravno izkustvo, sistem in praksa, principi in politika – nudijo svetu in pomenijo za sodobni svet, precej zaostaja tisto, kar uresničujemo mi na področju znanstvenega sodelovanja in politoloških komunikacij. Pravzaprav niti nimamo politike, orientacije in izoblikovanih ciljev za to področje, kar pa je seveda nujen pogoj.

9. Seveda ni jasno začrtanih meja med futurologijo in utopijo, med ideali, cilji in možnostmi. Vendar pa se mi zdi, da je eden od dolgoročnih ciljev v tem, da znanost podružbimo; ne v smislu laizacije politologije, marveč z dviganjem ravni družbene akcije, zavesti in prakse – na raven znanosti. Optimistično gledam na oceno, da bi bilo možno v dveh ali treh desetletjih z izobraževanjem, dviganjem kulture, zavesti itn. iz vsakega samoupravljalca napraviti politika in politologa. Da bomo v dobršni meri upravljske dejavnosti podružbili in hkrati poznanstvenili; da se bomo konec koncev postopno približali razmeram, v katerih bo politologija lahko postala znanost o organizaciji družbe, o upravljanju s stvarmi, ne pa znanost o upravljanju z družbo in človekom. Ta perspektiva se sicer ne

povezuje z letnico 2000, pač pa z uvedbo samoupravljanja začetim procesom neprestanega in postopnega osvajanja prostora in širjenja horizontov človekove svobode.

JOVAN MIRIĆ

Za tesnejše institucionalno in individualno sodelovanje jugoslovanskih politologov

1. Politična znanost je v korpusu družbenih ved »najstarejša« in hkrati »najmlajša« družbena disciplina. Zaradi tega (in seveda ne samo zaradi tega) je politični znanosti nasploh – in tudi naši politologiji – zelo težko ocenjevati lastne dosežke. Dvajset let »institucionalnega obstoja« jugoslovanske politologije bi bilo možno ocenjevati le z nekaterimi kvantitativnimi kazalci, kot so na primer: znanstveno-pedagoške institucije, raziskovalni centri, različne »dopolnilne« oblike političnega izobraževanja, število študentov ki je dokončalo študij, objavljena strokovna in znanstvena dela itn. Kako pa je naša politologija izpolnjevala in kako izpolnjuje svoje družbeno poslanstvo, na tako vprašanje pa je odgovor dokaj težaven. Kajti odgovoriti bi morali hkrati na vprašanje o samem smislu politologije, o njenih (ne)možnostih, o predpostavkah in protislovjih znanstvenega zajemanja fenomena politike. Če naj odgovorimo na vprašanje, kako politologija izpolnjuje svojo družbeno vlogo, bi morali prej odgovoriti na vprašanje, kakšna je sploh družbena vloga politologije. Od odgovora na to vprašanje je namreč odvisno tudi mesto politologije na spreminjajoči se lestvici njenega vrednotenja.

Politična znanost je bila že od nekdaj v poziciji, da so jo ocenjevali »nepravično«: na lestvici družbenega vrednotenja je spreminjala mesto vse od vrha pa do tal! Seveda taka pozicija ne izhaja iz same politične znanosti, marveč iz širšega družbenega konteksta, v katerega je vmeščena. Taka njena pozicija (in seveda njena usoda) je konec koncev pogojena s samo naravo njenega predmeta – politike. Politična znanost je vedno razpeta med *kritiko* in *apologijo*. *Kritična* že po svoji naravi (po naravi same znanosti) je politična znanost nujno oporečna do vsakega sistema oblasti, je v kritičnem razhajanju z vsakršno etabliirano resnico. Sprta je z nedozorelimi, zaletavimi projekti, ki so nemalokrat le nadomestilo za radikalne spremembe. To pa seveda ne pomeni, da je politična znanost v svojem aktualnem izpovedovanju imuna pred prazno kritičnostjo, lažnim radikalizmom in teoretično neplodnostjo.

Naša politologija je v svojih najboljših dosežkih, v katerih se je otresla meščanskega pozitivizma in vrednostnega nevtralizma, dokazovala, da tako imenovana dejstva in empirično merljivo gradivo še niso resnica.

Potemtakem o svojem prispevku družbi ne more razsojati le na podlagi »kvantitativnih kazalcev«.

Vendar, če politologija v tem pogledu ne more biti sama sebi sodnik, se moramo vprašati, kdo verificira njen prispevek družbi? Ugotavlja njen prispevek »družbena praksa« in kako prihaja do teh ocen? Ali s pavšalnimi ocenami (etiketami) samozvanih »pooblaščenih« razlagalcev te prakse, ali s praticiranjem, s »porabo« rezultatov politologije v družbeni praksi?

Ob tem, da s svojo metodologijo in s svojo pojmovno aparaturo pomaga odkrivati razliko med *bistvom* in *pojavnostjo* – kar je glavna naloga vsake znanosti – ni dolžnost politologije, da bo praktična v tem smislu, da bo dajala dnevne, sprotne nasvete politični praksi, niti da ji bo predpisovala recepte (s tem ne bi izpolnjevala ne politološke niti politične funkcije!), marveč mora biti *praktična v teoretskem, v revolucionarnem smislu*. To pomeni, da naj bo privržena revolucionarno-emancipacijskemu procesu. V tej revolucionarno-osvobojevalni funkciji se politologiji ni treba bati svojih uspehov, ne sme pa jih tudi precenjevati. Vendar, če kritičnih meril do realnosti, ki jo raziskuje, ne uporabi tudi za lastne metode in izsledke, je z njo konec: to ni več kritična, raziskovalna moč, marveč se umirja v apologiji, samozadovoljstvu in lastnem sistemu.

2. Smisel, poslanstvo in novum neke možne marksistične politologije je *kritika politike*, kar pomeni tudi radikalna kritika tistih družbeno-zgodovinskih predpostavk, predvsem proizvodnih predpostavk, katerih nujna posledica je politika. V tem je tudi revolucionarno-osvobodilni značaj tiste politične znanosti, ki se poraja iz marksizma in se v njem navdihuje; to ni več tradicionalna znanstvena disciplina, marveč taka teoretsko-praktična (revolucionarna) dejavnost, ki »učinkuje« razkrajalno tudi na svoj »predmet raziskovanja«.

3. Naši *regionalizmi, nacionalizmi, institucionalizmi* so huda ovira za hitrejši in skladnejši razvoj naše politologije. V našem tipanju in iskanju za resnico zlahka preskočimo vse meje sveta, naših občinskih, republiških in nacionalnih ograj pa ne moremo! Raziskovati nek pojav, resno in utemeljeno opozoriti na reproduciranje kake neumnosti, primitivizma ali preživelosti, to pa ne gre, to bi bilo poseganje v »njihove« notranje zadeve. (Kaj pa so pravzaprav za znanost notranje zadeve?) Na to bo odgovoril »njihov« razred, partija oziroma znanost. Ta pri nas dokaj opazna znanstveno-teoretska, politična in ideološka uravnilovka je za samo bistvo znanosti hudo pogubna.

4. Naša znanost se ni znala izogniti splošni težnji in temeljni značilnosti naše znanosti kot celote, da se bolj obrača k »tujim literarnim virom in vzorom« kot k politični resničnosti naše družbe. Toda tudi tedaj, ko raziskuje to resničnost, je naša politologija bolj *impresionistična* in *apologetska* kot pa *realistična* in *kritična*.

Prihodnost neke znanosti je možno utemeljevati le na raziskovalnih dosežkih družbe, v kateri deluje. Edino tako bo lahko naša politologija

ponudila družbeni praksi koristne rezultate in tudi pripravljala prakso na te izsledke. Hkrati pa lahko le s takim lastnim raziskovalnim prispevkom ustvarjalno kominicira s »svetovno politologijo«. V nasprotnem primeru lahko le provincialno vegetira in porazitsko hlasta po tujih dognanjih.

5. Vzroki za prevladovanje normativizma v naši politologiji so endogene in eksogene narave. Ko politična znanost vsrkava v svoje področje normativizem družbene in politične realnosti, ga prevzema nekritično, kot svoje temeljno, teoretsko-metodološko izhodišče. Še več, često se ga poslužuje kot legitimacije pravovernosti in kot nadomestek za resnični prispevek k razumevanju in spreminjanju obstoječega.

6. Res bi bilo nujno (in skrajni čas je – kajti mineva že dvajset let institucionalnega obstoja naše politologije!) da izmenjamo dosedanja izkustva ter dosežene rezultate tako na področju raziskovanja kot tudi šolanja politologov. Šele tedaj bi lahko dognali, kaj bi bilo lahko sprejemljivo kot splošna paradigma.

7. Doslej v Jugoslaviji še ni nastala politološka skupnost – obstajajo samo posamične institucije in izolirani posamezniki. Ustvarjalne komunikacije ni, izmenjava gostovanj, tovariška, strokovna, kolegijalna srečanja so le redke izjeme. Morali bi spodbuditi vsakršno obliko sodelovanja, od institucionalnega do individualnega. Obstoječa zdajšnja komunikacija obsega na žalost le majhno število posameznikov in se vse prepočasi odpira k novim »kadrovskim potencialom«.

8. Že prej sem delno odgovoril na to vprašanje: politologija ne more napredovati v *izolaciji* pa tudi ne v nečimrni »enosmerni« komunikaciji s svetom. Na mednarodnem trgu idej lahko pridobi samo tisti, ki lahko tudi kaj ponudi. Kritično sprejemanje »uvoženih« izkustev in lastna raziskovanja, to je edino prava napotnica za našo udeležенost v »svetovni politologiji«. Brez tega lahko potujemo (kar največkrat tudi delamo) le s turističnim pasošem in z družbenimi sredstvi.

9. Zdi se mi, da je nekdo iz našega politološkega ceha dejal, da tisti, ki danes sprejemajo strateške politične odločitve, hkrati tudi projektirajo prihodnost. Zdi se mi, da v to niso prepričani niti strategji oziroma projektanti sami. Ni takih zanesljivih parametrov, na katere bi se lahko oprli za sedanjost, kaj šele za prihodnost. V politiki kot tudi v sami človeški naravi je mnogokaj iracionalnega, nepredvidljivega in nepreračunljivega. Racionalnost kot temeljna značilnost naše dobe gre pogosto mimo moralnosti in humanosti.

Kot optimisti (čeprav z izkustvom, ki ni optimistično) bi lahko rekli – in to je najbolj optimistična verzija – da v naslednjem desetletju ne bo prišlo do nikakršnih sprememb globalnih razsežnosti in tudi politična znanost ne bo dosegla nekakšnih spektakularnih uspehov. Namesto analize »odmiranja države« in političnih institucij bo politična znanost intenzivneje raziskovala njihovo funkcioniranje! Namesto socialne sloge in »političnega premirja« bo politična znanost raziskovala tudi konflikte in krizna družbena stanja. Upam, da me bo prihodnost demantirala!

Smeri in protislovja razvoja političnih znanosti v razmerah podružbljanja politike

Proces snovanja samoupravnih demokratičnih oblik odločanja in upravljanja v vseh sferah družbenega dela in življenja – njegove razsežnosti, naraščajoče potrebe, njegova protislovja in težave – so v preteklih desetletjih vtisnile pečat tudi vsem fazam razvoja marksistične politične znanosti pri nas. Pravo merilo tega, kar je bilo doseženo, ne morejo biti le dejstva, ki se nanašajo na uvajanje političnih ved v družino organiziranih in priznanih znanstvenih disciplin z ustreznim akademskim statusom, na število pedagoških in znanstveno-raziskovalnih institucij, na katerih te vede poučujejo in sistematično razvijajo, na vse bogatejšo domačo in tujo literaturo, ki je s tega področja pri nas objavljena, na številna znanstvena srečanja s politološko problematiko, na število kadrov, ki so dosegli in še dosegajo visokošolsko izobrazbo iz različnih področij političnih znanosti – čeprav so tudi ta dejstva (že sama po sebi) zelo impresivna in ilustrativna. Še mnogo pomembnejše je to, da je teoretično-politična misel neke relativno majhne države, ki je živela stoletja zunaj ali na obrobju glavnih tokov svetovne znanstvene misli, napravila sicer maloštevilne toda pomembne in originalne preboje na tista področja spoznavanja zakonitosti in revolucionarnih možnosti sedanjega prehodnega obdobja, ki pritegujejo pozornost najbolj napredne družbeno-teoretske misli v sodobnem svetu.

Nobene potrebe niti opravičila ni za to, da bi sedanje pogoje za razvoj političnih znanosti v naši državi nekritično (apologetsko) idealizirali in se bahali z doseženimi uspehi. Še več: celo škodljivo bi bilo, če bi v politiki nadaljnjega razvoja teh znanstvenih disciplin, v dograjevanju pedagoško-znanstvenih in raziskovalnih institucij s tega področja in v usposabljanju politoloških kadrov raznih profilov izhajali iz nerealnih podmen, da problemov ni in da je nadaljnja pot neprotislovna in povsem zgajena. V svojem samoupravnem preobražanju (ki predpostavlja tudi podružbljanje politike) se naša družba še vedno ni iztrgala iz orbite tistih zakonitosti, ki so se uveljavljale v razvoju politične teorije in političnih znanosti v preteklosti – vse od njihovih najzgodnejših začetkov.

Od antične Grčije pa vse do današnjih dni je bila misel o politiki vedno v posebnem, delikatnem in protislovnem položaju. Že od nekdaj je človek težil k temu, da bi spoznal naravo tistih družbenih sil, ki odločajo o njegovi usodi, vendar so to hotenje vedno utesnjevale zahteve in potrebe konkretnih sistemov oblasti in upravljanja. Vsak sistem oblasti in upravljanja se namreč bori za svojo legitimizacijo, za ustvarjanje neke določene vrste ideološkega temelja, s katerim opravičuje in utrjuje svojo eksistenco.

Od tod izhaja iz ideoloških potreb porojen pritisk slehernega sistema oblasti na politično znanost, težnja, da se politična znanost bolj ali manj odkrito spreminja v dekle politike oziroma njenih vsakdanjih potreb.

Zato je kljub ogromnemu napredku tudi naša politična znanost še vedno nekako razpeta med velikimi upi in možnostmi, ki jih ponuja izvirna in zelo bogata revolucionarna praksa in izkustvo, ter neprestanimi omejitvami in nevarnostmi, ki jih prinašata pritisk političnega pragmatizma in akademski konservativizem.

Problemi razvoja in ustrezne vloge političnih znanosti v jugoslovanski družbi so dejansko zelo številni in zapleteni – očitno tako številni in nedorečeni, da jih ni mogoče temeljito obdelati ne na znanstvenem posvetu kaj šele v okviru neke ankete – in to ne glede na sile, ki pri tem sodelujejo. Vendar pa je zelo pomembno, da o teh problemih neprestano in sistematično razpravljamo ter ugotavljamo razmere, vplive in pritiske, ki so jim izpostavljene politične znanosti in ki prihajajo iz družbe, ki je v iskanju lastne poti socialističnega razvoja še vedno pod bremenom mnogih protislovij. Zavest o razmerah, v katerih se pri nas razvija politična znanost, je zelo pomemben pogoj za to, da se lahko ta znanost uspešno upira nekaterim negativnim pritiskom, ki jih porajajo protislovne razmere, v katerih deluje, in v katerih se nujno razvija znanstveno proučevanje politične stvarnosti.

Govorimo namreč o političnih znanostih v družbi, v kateri se je že začel proces podružbljanja politike. Gre za politične znanosti v družbi, ki je po eni strani priznala in priznava pluralizem interesov in avtonomnost samoupravnih subjektov, ki te interese izražajo – po drugi strani pa gre za družbo, ki teži k temu, da bi zavestno usmerjala skupne tokove razvoja, da bi v vse svoje opredelitve in konkretne odločitve vgrajevala znanstvena spoznanja o realnih možnostih za uresničevanje zastavljenih ciljev.

V takih razmerah so politične znanosti obsojene, če smem tako reči, na neprestano bojevanje na dveh frontah. Po eni strani so politične znanosti že po naravi in notranji nuji kritik sleherne težnje k monopolu v izražanju splošnih družbenih interesov. Če naj opravljajo svoje družbeno poslanstvo, morajo biti v permanentni vojni s političnim subjektivizmom, z birokratskim voluntarizmom in samovoljo, se pravi z iluzijami, da je mogoče družbene probleme reševati le na področju normativizma. Politične znanosti morajo biti bojevniki proti subjektivizmu, ki se izraža v brezpogojni in nekritični veri v moč predpisov, pa najsi bodo to državni ali pa kvazi-samoupravni predpisi.

Po drugi strani morajo politične znanosti pri uravnavanju in reševanju odprtih družbenih problemov ter političnem usmerjanju družbenega razvoja – upoštevati nujnost uporabe sredstev organizirane politične sile – tudi zakonodajne moči države, samoupravnih organov in organizacij. V neprestanem boju proti pojavom institucionalnega nihilizma, katerega bistvo lahko označimo z odklanjanjem vsakršne organizirane politične akcije, sleherne organiziranosti subjektivnih sil in njihovih teženj, da v

demokraciškem dialogu z družbo zavestno in za daljša obdobja opredeljujejo poti družbenega razvoja – se pojavljajo politične znanosti kot nepogrešljiv dejavnik organizirane družbene zavesti, ki se spopada z apologijo stihije.

Potemtakem ne moremo zagovarjati stališča, kar tudi ne bi bilo znanstveno niti v skladu z marksizmom, da je možno preprosto odklanjati normativno moč države, čeprav po drugi strani preti nevarnost, da s tem ohranjamo pri življenju tisto, kar je Lenin poimenoval »praznoverno zaupanje v državo« oziroma praznoverno zaupanje v predpise in njihovo vsemogočnost. Lenin je govoril o »dekretomaniji« kot o nevarni bolezni v življenju mlade sovjetske družbe.

Za takim praznovernim zaupanjem v vsezmožnost predpisov se skriva v bistvu težnja po zanikanju objektivnih ekonomskih zakonitosti in ustvarja iluzija, da je možno zgolj z organizacijskimi oblikami in na hitro najdenimi institucionalnimi ukrepi ukaniti objektivne ekonomske zakonitosti družbenega življenja – namesto da bi prav na podlagi teh zakonitosti iskali načine, kako v pogojih objektivnega delovanja teh zakonitosti uresničevati cilje, za katere se odloča družba prek demokratične konfrontacije različnih mnenj in ki se izoblikujejo kot demokratični konsenz o temeljnih smereh in poteh družbenega razvoja.

Menim, da se ta protislovja, o katerih sem govoril, odražajo tudi v razvoju naših političnih znanosti, da so bile te v spopadanju na obeh bojiščih hkrati tudi pod pritiskom vplivov z obeh strani. To se slej ko prej odraža tudi v napakah, ki so spremljale dosedanja razvoj naših političnih znanosti. Ni pa dvoma, da so doživele tolikšno afirmacijo, kot v nobeni drugi socialistični državi; postale so nosilec novih idej, novih bistvenih usmeritev družbenega in političnega razmišljanja v okviru samoupravne organizacije družbe itn.

Kljub temu pa lahko danes, ko razpravljamo, kolikšen je njihov konkreten prispevek, ugotovimo, da je v njihovi produkciji še mnogo normativistične deskripcije pa tudi apologetike, da se dobršen del spisov, razprav in celo empiričnih raziskav iz področja politične stvarnosti naše družbe zadovoljuje s tolmačenjem raznih predpisov, norm in konceptov posamičnih institucij, in sicer tako, kot so bile teoretsko in normativno zamišljene.

Temeljito poznavanje teoretičnih zamisli in konkretnih normativnih opredelitev ter širjenje védnosti o tem je sicer potrebno in celo nujno, vendar le tako, da poteka vzporedno z dviganjem kritične zavesti vseh udeležencev političnega procesa o neizogibnem razhajanju med normativnim in stvarnim, do katerega prihaja povsod tam, kjer hoče norma vplivati na stvarnost. Dognanja in védnost o dialektiki razmerja med normativnim in stvarnim mora postati del zavesti vseh subjektov, ki sodelujejo v političnih procesih odločanja, se pravi zavesti širokih samoupravno organiziranih množic. Takó razumljene subjektivne sile bi potemtakem morale doumeti nujnost nekaterih normativnih odredb – vendar pa tudi nevar-

nost, ki se skriva za nekritičnim sprejemanjem takih normativnih rešitev, ki niso plod temeljite analize in ocene objektivnih možnosti za predvidene spremembe odnosov. Če te zavesti ni, potem lahko tudi aktivna udeležba v političnih procesih in razpravah prinaša možnost manipuliranja s samoupravnimi subjekti, z delovnimi ljudmi, ki so tako ali drugače pritegnjeni v proces razpravljanja o dilemah nadaljnjega razvoja političnega sistema. Taka »participacija« nima demokratičnega značaja in vsebine, marveč je le fasada za birokratsko odločanje.

Druga taka in dobro razvidna pomanjkljivost naše politične znanosti je v bistvu tisto, kar je nekdo posrečeno poimenoval »deskriptivna kritika«. To je kritika, ki samo ugotavlja vse mogoče negativne fenomene, pojave in tendence na površju družbenega dogajanja, ni pa sposobna niti pripravljena, da bi odkrivala njihove globlje vzroke, ni sposobna niti voljna postaviti pleča za mobilizacijo sil za boj proti vzrokom teh pojavov. Ko izpisuje dolge sezname vseh mogočih pomanjkljivosti in protislovnosti v politični stvarnosti, ne ponudi nikakršne perspektive, nikakršnih ciljev za zavestno akcijo. S svojim ravnanjem spravlja v dvom celo vse tisto, kar je bilo že ustvarjenega in izoblikovanega kot hrbtnica samoupravnega družbenega sistema.

Z izvirnim in ustvarjalnim znanstvenim prizadevanjem bi morali premagati tako prvo kot tudi drugo omenjeno pomanjkljivost. To je pogoj, da se politične znanosti uspešneje razvijajo in da bodo to, kar bi morale biti v naši družbi – namreč nepogrešljivo orožje demokratične družbene samozaščite pred birokratskim subjektivizmom, pred normativističnim in vsakim drugim nihilizmom, ki odvrčajo naš družbeni razvoj od smeri ustvarjanja stabilne demokratične skupnosti, zasnovane na socialističnih samoupravnih temeljih.

RADOVAN VUKADINOVIĆ

Aktualna vprašanja discipline mednarodnih odnosov

1. V času dvajsetletnega razvoja političnih znanosti, ki ga je posebej pospešila institucionalizacija centrov za politološko izobraževanje in raziskovanje, se je kot pomemben del političnih znanosti močnejše okrepila tudi disciplina mednarodni odnosi. Največji dosežek v razvoju tega področja političnih znanosti je vsekakor to, da je kljub temu, da ni bilo kakršnekoli temeljitejše osnove za proučevanje mednarodnih odnosov, nastala kopica del teoretskega značaja, ki lahko rabijo kot temelj za izoblikovanje predmeta mednarodnih odnosov. To delo ima pionirski značaj in je posledica domišljenih sistemov proučevanja in raziskovanja

mednarodnih odnosov, hkrati pa služi tudi pedagoškim ciljem oz. streže temeljnim potrebam študentov. Tako je dobila naša država svoja izvirna dela, v katerih so utemeljene glavne kategorije mednarodnih odnosov, opravljena kritična analiza dosežkov v svetu in izoblikovane glavne smeri našega, jugoslovanskega proučevanja mednarodnih odnosov.

V kategorizaciji mednarodnih odnosov običajno govorimo o statiki in dinamiki: v statiko prištevamo obča teoretična znanja, v okvir dinamike pa sodijo tiste raziskave, ki se ukvarjajo s posebnimi vidiki mednarodnih odnosov. Na tem drugem področju pa je stanje nekoliko drugačno, kot ga določajo glavni teoretski okviri raziskovanja. Razen pri fenomenu neuvrščenosti, ki je vsestransko obdelan v zgodovinsko-politoloških okvirih in celo v nekaterih delih mednarodnopravnega področja, je namreč naša literatura, posvečena mednarodnim odnosom, v dokajšnjem zaostanku v pogledu razčlenjevanja sodobnih problemov v svetu. Odnosov s sosednjimi državami skoraj da ne obravnava; podobno je z analizo blokovskih struktur, z velikimi integracijami, z zunanjo politiko velikih sil itn. Seveda so tudi prostorsko bolj oddaljeni problemi afriškega, azijskega in latinskoameriškega razvoja še manj obdelani. Razen problematike evropske varnosti in sodelovanja ter vprašanja odnosov v sodobnem delavskem gibanju oziroma med socialističnimi državami, bi le stežka našli neko področje, za katero bi lahko dejali, da ga temeljiteje obravnava večje število del oziroma specializiranih monografij. Zdi se, žal, da smo pri tem precej počasni. Vzrokov za to je več. Eden od teh je gotovo ta, da nimamo zadosti sposobnih kadrov, ki bi se zainteresirali za temeljita in dolgoročna raziskovanja; dalje gre tudi za vprašanje usklajevanja znanstvenó-raziskovalnih del, za čas trajanja raziskav, pa tudi za problem objavljanja oziroma uporabe teh izsledkov. Tako smo prišli v situacijo, da zelo razvejana jugoslovanska zunanja politika nima ustrezno teoretsko dogmānega zaledja, na katerega bi lahko oprla svoje analize in praktično politično ravnanje. Ta paradoks, ki izvira iz tega stanja in je posledica dosedanjega neorganiziranega delovanja na mnogih področjih, bi morali odpraviti tako v korist teorije kot tudi politične prakse.

2. V preteklem obdobju smo glede usposabljanja kadrov napravili velik korak naprej. Ob postdiplomskem študiju mednarodnega prava in mednarodnih odnosov na pravnih fakultetah (Zagreb, Beograd) ter študiju sodobnega socializma na Fakulteti političnih znanosti v Beogradu poteka na zagrebški Fakulteti političnih znanosti že peto leto postdiplomski študij mednarodnih odnosov. Študij, v katerega je trenutno vključena že tretja generacija obiskovalcev, poteka kot magistrski tečaj, na katerem prevladujejo vprašanja mednarodnih političnih odnosov, mednarodnih ekonomskih odnosov, zgodovine diplomacije in mednarodnega prava. Ob teh osrednjih skupinah predmetov proučujejo tudi vprašanja, kot so: sodobni socializem, sodobni politični sistemi, teorija in praksa neuvrščenosti, teorija zunaje politike, mednarodnih ekonomskih organizacij itn. Dosedanjih dvajset magistrstov mednarodnih odnosov se ne vključuje le v

posamične raziskovalne projekte, marveč so pretežno našli tudi zaposlitve, ki ustrezajo njihovem profilu specializacije. Opogumlja tudi dejstvo, da v zadnjih letih narašča število tēm s področja mednarodnih odnosov, s katerimi se bodo predstavili prihodnji doktoranti političnih znanosti.

3. Znanstveno raziskovanje na področju mednarodnih odnosov poteka zelo neorganizirano in ni domala nikakršne koordinacije na medrepubliškem nivoju. Tempo raziskovanja in število objavljenih monografij in knjig sta v glavnem odvisna od uspešnosti koordinatorja in njegovih možnosti, da pritegne sodelavce, ki jih je treba iskati v jugoslovanskem merilu, saj nobeno naše ožje okolje nima dovolj sil za uresničenje lastnega programa.

Kar zadeva revije in časopise, ki posebej obravnavajo mednarodne odnose, ima najpomembnejše mesto Mednarodna politika, ki izhaja že trideset let; glede na to, da se tiska tudi v tujih jezikih, ima izredne možnosti, da posreduje naša stališča vsemu svetu. Edina pomanjkljivost je v samem značaju revije, ki je zastavljena pretežno kot tribuna za objavljanje krajših in aktualnih prispevkov, redkeje pa objavlja prispevke teoretske narave. Vse druge revije izhajajo bodisi z veliko zamudo (npr. Mednarodni problemi) ali pa namenjajo le del svojega prostora mednarodnim odnosom (Politička misao, Teorija in praksa, Pregled, Naše teme, Socijalizam itn.). Če ta trenutek ni možnosti za ustanovitev skupne jugoslovanske revije, ki bi bila namenjena mednarodnim odnosom in ki bi izhajala mesečno, bi lahko pričakovali vsaj nekoliko večje sodelovanje med zainteresiranimi revijami za družbena vprašanja, ki bi lahko v dogovoru pripravljale tematske številke, izmenjavale izkušnje itd.

4. Mednarodno sodelovanje, ki se izraža v izmenjavi obiskov, študijskih bivanj, predavanj in udeležbe na raznih simpozijih, konferencah in kongresih, bi moralo biti prav za mednarodne odnose posebej pomembno. Žal pa tako sodelovanje ni dovolj razvito. Po eni strani se zdi, da sami znanstveni delavci niso dovolj zainteresirani za tako sodelovanje, druga ovira je nepoznavanje tujih jezikov, včasih pa tudi finančni razlogi onemogočajo širše sodelovanje. Upravičeno lahko pričakujemo, da se bo s prihodom mlajših kadrov prav ta dejavnost okrepila – bodisi prek Mednarodnega združenja za politične vede kot tudi prek raznih drugih oblik sodelovanja.

5. Ko odgovarjam na vprašanje o perspektivah do konca tega stoletja, bi morda raje ta futurološki pogled postavil v tirnice osebnih želja. Seveda se tudi v tem primeru takoj zastavi konkretno vprašanje o možnostih, da bi se te želje uresničile. Zato naj mi bo dovoljeno, da vsaj na kratko taksativno naštejem tisto, za kar mislim, da je možno uresničiti:

a) Zvečati število kadrov, ki se ukvarjajo z znanstveno-raziskovalnim delom na področju mednarodnih odnosov; pri tem bi morali zlasti skrbeti, da prihajajo v znanstveno-raziskovalne inštitucije že »zreli ljudje«, z ustreznimi akademskimi naslovi (magistri in doktorji) in z dokazanimi objektivnimi sposobnostmi za samostojno delo.

b) Ustvariti možnosti za večje koordiniranje teorije in prakse, kar bi pozitivno učinkovalo na obe dejavnosti in bi jim v mnogočem koristilo.

c) Zagotoviti možnosti za izdajanje mesečnika, posvečenega mednarodnim odnosom, ki bi pritegnil k sodelovanju večino jugoslovanskih avtorjev.

d) V širjenju sistema proučevanja mednarodnih odnosov bi kazalo napraviti nov korak v smeri natančnejše opredelitve jugoslovanskega pristopa k mednarodnim odnosom, ki bi bil utemeljen na marksističnih izhodiščih, zgodovinsko-sociološki metodi analize ter konkretni jugoslovanski politiki neuvrščanja. Glede na dosedanje veliko zaostajanje v obravnavi pomembnih problemov mednarodnih odnosov in mednarodne politike bi kazalo ustanoviti založbo, ki bi bila namenjena predvsem tem vprašanjem in bi si prizadevala, da najprej zadovolji temeljne interese in zapolni velike praznine.

e) Nadaljnje razvijanje in izpopolnjevanje pedagoškega dela, povezanega z raziskovanjem – kar je na področju mednarodnih odnosov edino jamstvo za uspešno delovanje. V tem pogledu bi bila zaželena večja koordinacija med različnimi naročniki raziskav in večje razumevanje za pobude, do katerih prihaja.

f) Kot sredozemska država bi morala nameniti Jugoslavija posebno pozornost proučevanju mediteranske problematike, kar bi bil hkrati konkreten korak k večji internacionalizaciji povezovanja z regijami, ki so za nas še posebej interesantne.

g) Upošteva je futuristična predvidevanja, želje pa tudi možnosti – se mi zdi, da bi bilo koristno strmeti k temu, da bi na naših fakultetah za politične vede ustanavljali oddelke za mednarodne odnose, ki bi imeli mnogo večje možnosti, da vse zainteresirane (obiskovalce drugostopenjskega študija, podiplomce in doktorante) temeljiteje pripravljajo za mednarodne odnose, ki terjajo vse več sposobnih in kvalificiranih kadrov. S tem bi nastale tudi mnogo ugodnejše razmere za uresničenje raziskovalnega dela.

Končam naj s tem, da je bilo na področju mednarodnih odnosov – kljub vsem zamudam, do katerih je prihajalo zaradi objektivnih in subjektivnih vzrokov – storjenega precej in da bi lahko poslej pričakovali še več, tako v pogledu kvalitete kot tudi kvantitete.

FRANC DOLENC

Ob spopadu družbe z administracijo

Naša družba in njene subjektivne sile se že dalj časa soočajo s problemom administracije,* bolje povedano z upravo oz. upravno dejavnostjo. Vzroka sta predvsem dva: prvič zato, ker vedno obstaja nevarnost birokratizacije administracije, ki si s tem prilašča upravljanje z družbo,¹ in drugič, ta dejavnost postaja preveliko breme (družbena režija), ki ga neposredna proizvodnja ne more prenašati.

Pri tem moramo ugotoviti, da v preteklih letih nismo imeli posebej učinkovitih sredstev za odpravljanje teh pojavov; razen načelnih ugotovitev in sklepov, da je treba to dejavnost omejiti, zavreti njeno razraščanje, se proti temu boriti – kakih radikalnih in praktičnih ukrepov ni bilo.

Danes je predvsem aktualno gospodarsko stanje dejavnik, ki zahteva nekatere sistemske rešitve. To vprašanje je tako rekoč predmet vsakodnevni razprav in v javnem obravnavanju so se že izoblikovala nekatera stališča in smeri reševanja teh vprašanj. Naštejmo jih nekaj:

Prvo in temeljno vprašanje je, da je administracije preprosto preveč in to na vseh ravneh – od temeljne organizacije do federacije. Odtod tudi splošna zahteva po zmanjšanju fizičnega obsega administracije.² Kriterij za to naj bo družbeno potrebno delo. Zaradi teh ukrepov se pričakuje, da se bo zvečala tudi produktivnost tega dela.

Drugič: zmanjšati je treba vlogo države in njenega prava (pretirani administrativni posegi v gospodarstvo), s tem, da bo združeno delo samo v veliko večji meri kot doslej urejalo odnose v družbeni reprodukciji (npr.: z doslednejšim uveljavljanjem družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja itn.).³ Skratka, potrebno je razvijati sistem družbe-

* Pojem administracije je v tem sestavku treba razumeti v širšem smislu, vključno z upravno strokovnim delom; uprava pa se uporablja soznačno s pojmom administracije.

¹ Na to največjo nevarnost pri razvoju socialistične družbe je v svojih delih posebej opozoril Edvard Kardelj; glej npr. Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, III. izdaja, ČZDO Komunist, Ljubljana 1980, str. 192.

² Sedanja družbena prizadevanja za zmanjšanje administracije, kot poudarja P. Toš, ni mogoče tolmačiti kot akcije proti delavcu, ki to delo danes opravljajo, ampak je to v bistvu akcija za družbeno afirmacijo tega dela, ki pa jo je mogoče doseči le ob pogoju, da to delo vrnemo v družbeno sprejemljive okvire; Ne potrebujemo tako široke administracije (3), Komunist 3. januar 1981, str. 19.

³ Pri tem ne smemo zanikati vloge socialistične države v prehodnem obdobju; glej o tem v E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, VI. str. 57–61.

nega samoupravljanja tako, da se bodo zoževale možnosti, da administracijo upravlja v imenu delavcev. S tem pa bi odpadla tudi potreba po tolikšnem administriranju.

Tretjič: izboljšati je treba organizacijo poslovanja upravno administrativnih služb, skrbeti za racionalizacijo, pospešiti tehnično opremljenost in uvajati sodobna sredstva za delo, zahtevati delovno disciplino itn.

Splošna zahteva je tudi, da moramo v administraciji uveljaviti delitev po delu, pri čemer se pojavlja zahteva po meritvi tega dela, uvajanju normativov itn.

In slednjič, zaustaviti je treba »beg iz proizvodnje« v administracijo – in to predvsem s prevrednotenjem proizvodnega dela v primerjavi s pisarniškim, ter omejiti naval na upravno-administrativne šole (kar velja tako za mladino kot za odrasle). S tem seznam prizadevanj nikakor ni končan, saj so problemi v posameznih dejavnostih in okoljih različni, prav tako pa tudi možnosti za njihovo reševanje.

1. Prva ugotovitev, da je administracije preveč, izhaja iz splošnega družbenega interesa, naj bo administracije čim manj in stroški zanjo čim nižji. Pojavljajo se ostre kritike sedanjega stanja, ki jih je slišati z vseh strani in če sodimo po njih, gre ponekod za pravo parkinsonizacijo te dejavnosti. Tudi pri nas se po splošnem ljudskem prepričanju število uradnikov povečuje ne glede na količino in obseg dela.

Te kritike, ki imajo marsikje prizvok podcenjevanja te dejavnosti, izhajajo delno tudi iz nerazumevanja splošnega trenda družbenega razvoja: to stoletje so upravni teoretiki označili kot stoletje upravljanja, zato je z upravljanjem veliko več dela kot s proizvodnjo; delno pa izhajajo tudi iz nerazumevanja specifičnosti naše družbe, ki potrebuje za svoje delovanje veliko upravno administrativnega dela – če to priznamo ali ne. Pri tem pa je treba vendarle poudariti, da naša družba še ni dosegla tiste stopnje družbenega razvoja, ki bi opravičeval tako široko upravno administrativno dejavnost.

Zato iz zgornjih ugotovitev ne diha zgolj občutek ogroženosti pred birokracijo, pač pa jih porajajo čisto konkretne težave (problem obsega splošne in skupne porabe itn.); pot do kvantitativnih in objektivnih meril pa zaradi zapletenosti problematike o družbeni potrebnosti tega dela ni niti lahka niti preprosta. V blagovnem gospodarstvu je družbeno potrebno tisto delo, ki ga družba prizna preko trga; velika večina upravno administrativnega dela je izločena iz sfere blagovnih zakonitosti in tudi nima blagovnega značaja (zlasti klasična dejavnost države). Zato je izredno težavno natančneje ugotoviti ustreznost razmerij med storitvami administracije in stroški zanjo ter s tem tudi njen objektivno potrebni obseg. Še težje je tam, kjer ta dejavnost (npr. skupne službe v OZD) pridobiva dohodek preko svobodne menjave dela in je potrebno ugotavljati, koliko strokovno-administrativna dejavnost s svojim delom prispeva k novo ustvarjeni vrednosti itn. Ugotavljajo, da je ta delež vse večji, vendar kolikšen je?

Teh in drugih vprašanj (čeprav zveni to morda pesimistično) še ne znamo natančneje ugotoviti, čeprav so teoretično, politekonomsko že kolikor toliko razčiščene. Zato ni odveč bojazen, da bodo v konkretnih posegih prevladovalе subjektivne ocene, čigavo delo je nepotrebno, kaj je treba racionalizirati, odpraviti itn. Tak pristop je v praksi že zaznavan. Te ocene lahko dajejo le vodilni (nadrejeni in vplivni), manj pa drugi. V odnosih nadrejenosti in podrejenosti, ki so značilni za te službe, bi se v nekaterih specifičnih razmerah in okoljih sedanja družbenopolitična akcija lahko spremenila v svoje nasprotje; take primere smo zasledili v nedavni preteklosti, ko se je ZK borila proti tehnokratizmu in so nekateri to izrabili za boj proti (mladim) strokovnjakom. Prav tako bodo mladi, predvsem tisti, ki zdaj končujejo šolanje, najbolj čutili sedanje omejitve v zaposlovanju, medtem ko je bila družba – vsaj na Slovenskem – dokaj širokogrudna do dela upokojencev v administraciji in je bilo to delno urejeno šele na poziv enajstega kongresa ZKJ z novelo zakona o delovnih razmerjih.

Sicer pa ukrepov za višjo produktivnost ni moč omejiti le na število zaposlenih in na intenzivnost dela. Višja produktivnost je odvisna od mnogih drugih dejavnikov na makro-in mikro-ravni.⁴ Dolgoročno višja produktivnost nasploh nikakor ne pomeni zmanjšanja zaposlovanja (nasprotno, odpira možnosti za nove zaposlitve), zahteva pa nekatere ukrepe, med katerimi je eden možnih lokalno zmanjšanje števila zaposlenih in sicer predvsem z novo in drugačno razporeditvijo delavcev. Vsekakor je v sedanjem položaju potrebno marsikje v administraciji izvesti te ukrepe (seveda ob polnem spoštovanju pozitivne delovnopravne zakonodaje); predvsem bo treba temeljito pretresti sedanje kadrovske strukture in poskrbeti, da bodo ustrezna dela in naloge opravljali pravi ljudje, kot nas uči kadrološko načelo; zdaj namreč ni tako. Opravka imamo s tremi pojavi, ki so s pravkar izrečeno mislijo povsem v nasprotju. Prvič, na nekaterih delovnih mestih so ljudje, ki v nobenem oziru niso dovolj usposobljeni. V drugem primeru gre za delavce, ki imajo sicer formalno izobrazbo, vendar pa ne v ustrezni stroki in zato delovnim nalogam niso kos. V tretjem primeru pa gre za to, da so na delovnih mestih ljudje z višjo izobrazbo, kot pa jo dela in opravila zahtevajo. Gre za primere, ko npr. fakultetno izobraženi ljudje opravljajo v bistvu rutinska upravno-administrativna dela. Posebej zaskrbljujoč je zadnji primer, saj vemo, koliko družba vlaga v izobraževanje, razen tega pa je zapostavljanje izobrazbe oz. znanja kot izredno pomembnega elementa produktivnosti v očitnem razkoraku s prizadevanji za višjo raven proizvodnosti.

To so na prvi pogled pretežno kadrovska vprašanja, vendar jih v dobršni meri sproža tudi »beg iz proizvodnje«, ko se v upravni dejavnosti zaposlujejo delavci iz proizvodnje, – zaradi boljših delovnih razmer,

⁴ Kateri so tisti dejavniki, ki jih mora naša družba še posebej upoštevati v času gospodarske stabilizacije, glej v Komunistu: Kvalitetni dejavniki razvoja, 4. maj 1979, str. 11.

neprimerno lažjega in včasih tudi večjega zaslužka. To je velik in trajnejši družbeni problem, ki bo rešen šele takrat, ko bodo odpravljeni vzroki zanj.⁵ Poleg številnih težav, ki zaradi tega nastajajo v proizvodnji in celotni družbi, vpliva ta pojav tudi na pretirano rast administracije in na njen kadrovski sestav.

2. Drugo vprašanje se nanaša na proces odmiranja države in njenega prava ter graditev celovitega sistema socialističnega samoupravljanja. Kot je znano, so bili ob uvajanju samoupravljanja postopno sproženi razni procesi, med katerimi so najpomembnejši deatizacija nekaterih državnih funkcij, ustanavljanje novih samoupravnih institucij in uvajanja novih pravnih institutov.⁶ Ob tem se je pokazalo, da terjajo te institucije za svoje funkcioniranje še več upravno-administrativnega dela; kot »šolski« primer veljajo samoupravno interesne skupnosti – in v zadnjem času administracija znotraj TOZD. Ne gre torej le za »bohotenje« administracije, marveč tudi za objektivno potrebo, če naj te institucije funkcionirajo. Seveda je popolnoma jasno, da danes strokovno-administrativne službe znotraj teh institucij in organov niso najbolj racionalno organizirane.

Da je problem še večji, je treba delo teh institucij tudi zakonsko regulirati (tako se mora država še vedno vpletati z državno prisilo, če se družbeni subjekti ne morejo med seboj dogovoriti oz. če gre sporazumevanje v škodo splošnega družbenega interesa); tudi to je eden od vzrokov, zakaj se državna uprava ni mogla zmanjšati. Potemtakem je razvoj samoupravljanja kot celovitega sistema v premem sorazmerju z rastjo upravno administrativne dejavnosti (ki pa mora s spreminjanjem družbenih odnosov spremeniti svoje metode dela) – torej, več samoupravljanja, več pisarn!⁷

Ob tem se pojavljajo mnenja, da je tako zato, ker danes še nimamo »pravega samoupravljanja«, ker delavec še ne upravlja v celoti s pogoji in rezultati svojega dela, s tokovi razširjene reprodukcije, marveč si namesto njega to prilasča administracija in s tem uveljavlja svoje interese (zaradi objektivnega položaja v družbeni organizaciji dela, zaradi mesta v informacijskem sistemu, zaradi znanja itn.). Takemu mnenju lahko pritrdimo samo pogojno; ko bodo delavci v nadaljnjem poglobljanju samoupravnih odnosov postopno vse bolj obvladovali sadove svojega dela, bodo zmeraj bolj vztrajali pri čimbolj smotrni in učinkoviti organizaciji te dejavnosti, s tem pa se bo prostor za »parkinsonizacijo« vse bolj zoževal. To je njihov interes in ne more biti drugače. To se delno dogaja že danes v tozdi, ki izvajajo velik pritisk, da se strokovno-administrativne službe ne bi širile.

⁵ O tem glej prispevek B. Kavčiča v Teoriji in praksi, št. 6–7, Ljubljana 1980, str. 750 in 751, ter v sobotni prilogi Dela, 19. september 1980, str. 28.

⁶ Pri tem bi bilo napačno misliti, da gre za enostaven prenos funkcij iz državnih na nedržavne organe, ampak je to proces, v katerem izginja razlika med državnim in nedržavnim in postaja vse bolj sestavni del samoupravljanja v osnovnih celicah družbenega življenja; glej o tem v E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, II. str. 112; primerjaj še: M. Ribarič: o krepitvi politične moči državnega aparata, v Socializem in demokracija, ČZP Komunist Ljubljana 1978, str. 139 in 140.

⁷ Primerjaj B. Grabnar: Samoupravljanje kot materialni tehnološki proces, v: Tehnologija in samoupravljanje, Knjižnica Sindikati št. 12. Delavska enotnost Ljubljana, januar 1978, str. 21.

Seveda tega ni moč razumeti tako, kot da »razvitemu samoupravljanju« ne bo potrebna nobena administracija, ker se bodo delavci neposredno sami dogovarjali o vseh družbenih zadevah.⁸ To bi bilo možno le tedaj, če bi samoupravljanje izvajali po vzoru starogrške demokracije, s tem pa bi obrnili kolo zgodovinskega družbenega razvoja nazaj k bolj primitivnim oblikam upravljanja. To preprosto ni mogoče, problem je treba zastaviti drugače: kako premagati razkorak med visoko politično organizacijo samoupravne družbe in njeno neučinkovito upravno-tehnično komponento. To je možno le tako, da posvetimo mnogo več pozornosti tehnologiji upravljanja.

Kljub ugotovitvam, da je proces deetatizacije oz. nastajanje celovitega samoupravnega sistema zahteval razširitev nekaterih administrativnih funkcij, pa je vendar težko opravičiti sedanje stanje, zlasti način dela in urejanja samoupravnih odnosov. V mislih imam pretirani normativizem, ki so ga nekateri sociologi ostro kritizirali. Gre za problem, da praksa ubira svojo pot, kljub množici predpisov in samoupravnih aktov in sploh predpisanih postopkov, po katerih naj bi se ravnali družbeni subjekti v procesu samoupravljanja; sociologi navajajo – in to je bistvo njihove kritike – da se bistvene stvari kljub formaniziranim postopkom rešujejo na neformalen način itn. Pri tem se postavlja vprašanje odgovornosti vseh družbenih subjektov pri spoštovanju sprejetih zakonov, dogovorov, ukrepov itd. Kršenje družbenih norm in iskanje »lukenj« v zakonih ni nikakršen izjemen pojav.

Kot vidimo iz naše prakse, so dejanske možnosti prava kot sredstva za urejanje temeljnih družbenih odnosov po vsem sodeč precej omejene. Vendar moramo poudariti, da se mora naša družba ob relativno nizkem razvoju materialnih proizvodjalnih sil posluževati pri razvijanju samoupravljanja in družbene zavesti tudi prava. Zato ne moremo v celoti pritrditi tisti kritiki, ki ocenjuje predvsem negativno stran tega procesa – in to z vidika trenutnega in dejanskega stanja.

Sedanje stanje je zaskrbljujoče še iz nekega drugega zornega kota: po nekaterih podatkih je domala 70% prihodka, ki ga ustvari združeno delo, že vnaprej razporejenih, tako da so dejanske možnosti delavcev v tozdi, da svobodno razpolagajo s presežno vrednostjo, še zelo omejene.

Vpliv administracije povečujejo tudi vsakokratne zaostrene gospodarske razmere, ki jih v našem razvoju nikdar ni bilo malo, in ker ekonomskih težav še ne zmoremo obvladovati po samoupravni poti, je intervencija države v takih razmerah nujna. Pri veliki vlogi države na nekaterih področjih je treba upoštevati kajpak še druge dejavnike – eden takih je vsekakor stanje v mednarodnih odnosih. Pri tem seveda na sedanji stopnji razvoja v socialistični državi ne moremo videti le vir določenih negativnih

⁸ Da se vloga uprave z razvojem socialističnih družbenih odnosov ne bo zmanjšala, ampak da se bo v strokovnem in organizacijskem smislu ta vloga celo povečala, poudarja tudi E. Kardelj. Seveda se morajo funkcije uprave preobraziti v skladu s spreminjanjem družbenih odnosov. Glej o tem v E. Kardelj: Družbena vloga uprave v razmerah samoupravljanja, v Problemi naše socialistične graditve VIII. Ljubljana, str. 282, l. 1968.

birokratskih in podobnih teženj, ampak tudi pogoj za obstanek in napredek socialistične družbe.⁹

Po vsem sodeč je proces odmiranja države odnosno proces deetatizacije, kot se izvaja, prinesel s seboj presenetljive paradokse, saj se nekatera pričakovanja o zmanjšanju administracije niso uresničila. Administracija zavzema svoje mesto v novoustanovljenih samoupravnih institucijah in organih ter se zaradi kopičenja normativizma celo širi. V zvezi s tem prevladuje mnenje, da bo treba organizirati delo državnih organov in strokovnih služb SIS tako, da bo odpravljen paralelizem: gre torej za ustvarjanje enotnega, visoko strokovnega in za samoupravljanje zavzete upravno-administrativnega aparata.¹⁰ Seveda pa je to izredno zahtevna naloga, ki skriva v sebi tudi nekatere nevarnosti, da se ne bi z organizacijsko centralizacijo teh dejavnosti izoblikovali novi centri družbene moči.

3. O načelni opredelitvi, da je treba sedanje razdrobljene administrativne službe drugače organizirati in njihovo delovanje uskladiti, bi lahko rekli, da ne bo dosegla velikega uspeha, če ji ne bosta sledili sodobnejša organizacija in tehnologija administrativnega poslovanja¹¹. Tako smo pri tretjem sklopu vprašanj, pri organizaciji dela upravno-administrativnih funkcij. Te stvari so še posebej zanimive zato, ker ne zahtevajo večjih kapitalnih investicij.

V načelu prevladuje mnenje, da je možno to delo organizirati analogno proizvodnemu delu,¹² torej na temelju sodobne znanstvene organizacije dela in zakonitosti organiziranih delovnih procesov. Nekatera od teh načel, kot so npr. opredeljenost cilja dela (programa), načrtovanje in priprava dela, organizirana kontrola, načela centralizacije in decentralizacije, standardizacije in tipizacije pa tudi racionalizacije dela – so tudi pri organizaciji pisarniškega dela nujno potrebna. Ni težko ugotoviti, da bi z jasno postavljenimi cilji (v poslovni upravi s poslovno politiko) oz. programom dela prišli do določenih del in nalog, ki so potrebne za uresničevanje neke skupne naloge. Šele v tem primeru bi se pokazalo, katera administrativna dela niso potrebna za doseg skupnih ciljev.

Vendar pa je problem v tem, da pri nas marsikdaj ni nikogar, ki bi administraciji postavil delovne cilje.

Velike so možnosti tudi pri standardizaciji, tipizaciji in racionalizaciji dela (predvsem pri informacijsko-dokumentacijskem sistemu) in samih delovnih postopkov. Teh stvari seveda ni mogoče urediti brez posegov v obstoječe organizacijske strukture, pri tem pa bo potrebno uporabljati sodobne metode analize in projektiranja organizacije ter uveljaviti kom-

⁹ Primerjaj E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve VI. Ljubljana 1964, str. 58.

¹⁰ Glej npr. G. Stanič: Odprti problemi političnega sistema: v Kolektivno vodenje, Teoretična priloga Komunista, Ljubljana (november-december 1979), str. 21 in 22 – sicer se je za to zavzel že E. Kardelj v Smereh razvoja str. 196.

¹¹ Glej o tem M. Krisper: Modernizacija administrativnega poslovanja – Večkrat povečana produktivnost; Komunist 13. februar, str. 14.

¹² Takega mnenja je tudi eden redkih naših strokovnjakov za to področje organizacije dela, M. Lorbar: glej njegovo delo Organizacija in metode (Proučevanje dela) I. Del, VUŠ Ljubljana 1967.

pleksen pristop in razrešiti organizacijska vprašanja na makro, mezo in mikro ravni.¹³ Kar zadeva delovne postopke, je treba upoštevati, da jih v državni upravi usmerja upravni postopek in drugi zakoni, pri tem bo treba razmisliti tudi o popravkih nekaterih zakonskih rešitev.¹⁴

Ob vseh teh in še drugih organizacijskih nalogah bo treba v državni upravi ponovno uveljaviti službe za organizacijo, metode in tehniko dela (OMT),¹⁵ v delovnih organizacijah pa k tem nalogam pritegniti obstoječe organizacijske oddelke. Zastavlja pa se vprašanje, ali so poklicni organizatorji za to delo usposobljeni in ali bi ga zmogli brez dodatnega usposabljanja in praktične specializacije. Lahko tudi pričakujemo, da se bodo v ta prizadevanja dejavno vključile ustrezne znanstvene institucije, ki se zdaj s to problematiko ukvarjajo le bolj nadrobno.

Kljub vsemu mislim, da so bistveni problemi v praksi in da bo treba ljudem, ki se bodo lotevali teh vprašanj, pri izvajanju njihovih strokovnih zamisli dati vso politično podporo (seveda če bodo njihove zamisli usklajene s samoupravljanjem), sicer se bodo organizacijski strokovnjaki znašli v položaju nekakšnega donkihotskega boja s stanjem, ki ga sami ne bodo mogli bistveno spremeniti. Zdi se mi, da lahko pričakujejo v času, ko je postala višja stopnja organiziranosti v gospodarstvu in negospodarstvu tudi ekonomska nujnost, več podpore kot v preteklosti. Ni pa izključeno, da bodo pri tem naleteli na močnejši odpor tehnobirokracije iz vrst same administracije.

Ob obravnavanju teh vprašanj naletimo na tako imenovani človeški faktor če bi v samoupravni družbi zanemarjali ta dejavnik, ne bi ravnali le v nasprotju s sodobnimi dognanji teorije organizacije in upravljanja, marveč bi kršili samoupravne pravice delavcev; te pravice so sicer v državni upravi nekoliko zožene, v združenem delu pa imajo administrativni delavci enak družbenoekonomski položaj kot vsi drugi delavci.

Drugače povedano, temeljni pogoj za vsakršno organizacijsko spremembo je, da so delavci pripravljeni pri njej sodelovati, sicer se bo akcija prej ali slej zlomila ob odkritem ali prikritem odporu prizadetih. Seveda je možno postopati tudi drugače, vendar sodim, da je namen te družbene akcije, da ta vprašanja rešuje človeško in humano. Če bi se stvari lotili s silo, bi lahko naleteli na odpor, ki bi se kot bumerang vrnil k tistemu, ki je politično pobudo za zmanjševanje administracije začel.

Seveda bi bilo glede na družbeni profil uradništva¹⁶ zelo naivno pričakovati, da bo akcija stekla brez konfliktov, kajti deli tega sloja so

¹³ O tem glej v najnovejšem delu Š. Ivanka: Raziskovanje in projektiranje organizacije, *Gospodarski vestnik*, Ljubljana 1980; pri tem naj opozorim na kompleksno matrično metodo projektiranja organizacije, ki jo je razvil omenjeni avtor.

¹⁴ Po mnenju nekaterih proučevalcev bi analiza in peonostavljanje normativnih rešitev in upravnih postopkov dala velike prihranke; T. Banovec: Kako zajeziti razraščanje administracije – Izhod je le v dolgoročni strategiji; *Komunist*, 6. februar 1981, str. 10.

¹⁵ O nujnosti proučevanja dela v upravi govori tudi P. Toš: Še vedno o administraciji (4), 30. jan. 1981, str. 10.

¹⁶ Na kratko glej o tem: M. Pečurlić, Obzorja revolucije, *Komunist*, Ljubljana 1971, str. 190–192 in B. Debenjak, *Praksa in zavest srednjih slojev*, v *Socialno razlikovanje* (III. konferenca ZKS), *Komunist*, Ljubljana 1972, str. 153–156.

dokaj mlačni do družbenopolitičnih ciljev naše družbe, v njih je opazna večja zadržanost in ravnodušnost do sistema samoupravljanja kot pri drugih slojih delavstva.

Glede tega je za našo organizacijsko teorijo in prakso zelo pomembno vprašanje, kako te ljudi motivirati ne le za izboljševanje poslovanja, ampak predvsem za opravljanje vsakodnevnih nalog in zadolžitev; posebej še, če vemo, da pelje avtoritarni pristop navsezadnje v pasivizacijo in utrjevanje hierarhije, ki jo želimo v skladu z objektivnimi možnostmi dolgoročno odpravljati.

Pri tem bi bilo idealistično iskati vzroke za te probleme le v sferi zavesti upravno-administrativnih delavcev, kajti po ugotovitvah (naše) marksistične misli sedanji delovni proces še vedno bolj ali manj omejuje človekov vsestranski razvoj in nujno vpliva na oblikovanje enostranskih potreb, na nasprotja v interesih¹⁷; to velja še toliko bolj za administrativne delavce, pri katerih zaradi načina dela, v katerem je hierarhija še zmeraj prevladujoče načelo, prihaja do nasprotij v interesih, nazorih itn. Zato se v takih pogojih dela oblikujejo tudi interesi za nadrejanje, podrejanje in izkoriščanje drugih ljudi (pri delu in pri delitvi rezultatov). V tem je objektivna (zunajzavestna) protisamoupravna pozicija delavcev, ki delajo v upravnih dejavnostih.

Sámo po sebi se zastavlja vprašanje, kakšne so možnosti za dolgoročno odpravljanje takega stanja. Neki odgovor daje že sam razvoj sodobne (upravne) tehnologije. Ne da bi se spuščali v napovedovanje, kaj prinaša objektivni razvoj proizvodjalnih sil v prihodnosti, lahko navedemo že primer iz naše prakse, da npr. uspešno delovanje računalnikov zahteva drugačne oblike dela, kot so npr. teami, projekti itn., ki omogočajo enakopravnejše sodelovanje ljudi raznih strokovnosti. Sodeč po tem, da so tudi pri nas že najvišje izobraženi ljudje, ki terjajo enakopravne odnose pri delu in samoupravljanju – nova sredstva za delo in organizacijo dela prinašajo s seboj tudi drugačne delovne odnose – to ne more ostati brez posledic na oblikovanje interesov.

Vendar je pri nas problem, da gre v večini primerov za uvajanje parcialne (delne) računalniške obdelave podatkov – ki pomeni le izboljšanje pisarniškega poslovanja na nekem ožjem področju in po vsem sodeč, ne prinaša odločilnega spreminjanja obstoječih delovnih in organizacijskih načel (organizacijskih struktur). To bo moč v večji meri doseči z integralno avtomatsko obdelavo, ki pa je pri nas še redka. Vzroki za včasih nerazumno počasno uvajanje računalnikov v administracijo so dokaj različni. Naj omenim le enega: strah. Kot ugotavljata avtorja ene od publikacij o računalništvu¹⁸, zbuja vse tisto, kar je pri nas napisanega o računalništvu, med upravnimi delavci spoštljiv strah. Tako smo spet pri človeškem faktorju, ki se zaradi neznanja in skrbi za svoj obstoj – ki z

¹⁷ Glej dela S. Podmenika, npr. Človek in socializem, Cankarjeva založba, Ljubljana 1970.

¹⁸ M. Lorbar; S. Rakočević, Izboljšanje upravnega in pisarniškega dela z računalniki (Uvod), Gospodarski vestnik, Ljubljana 1976, str. 5.

vidika nadaljnjega objektivnega materialnega in družbenega razvoja ni upravičen – brezuspešno upira znanstveno tehnični revoluciji, katere znanilec je tudi današnji računalnik. To pa je že danes dokajšnja ovira za odpravljanje ozkega grla med samoupravnostjo in tehnologijo upravljanja.

To je seveda minus za našo družbo, ki bi za učinkovito upravljanje že danes potrebovala informacijska in komunikacijska sredstva, ki jih napoveduje znanstvena futurologija, ne more pa v celoti izkoristiti niti tistih (delno tudi zaradi omejenih materialnih možnosti), ki so nam že danes na voljo.

4. Čeprav je vrednotenje pisarniškega dela v tem sestavku postavljeno na zadnje mesto, pa glede na pozornost, ki jo pri odpravljanju negativnih pojavov v administraciji posveča družba temu vprašanju, ni nič manj pomembno.

Pričakovanja v tem oziru ne morejo biti preveč obetavna, ker je motivacijska vloga osebnih dohodkov za produktivnejše delo zelo relativna. Zaenkrat so namreč še zelo majhne možnosti za »objektivno« in »pravično« vrednotenje upravnega dela. S tem mislim prav na merjenje tega dela in na uporabo normativov. Kot rečeno, možnosti so majhne: čeprav je eno temeljnih načel naše socialistične družbe, da bodi nagrajen vsak po svojem delu, ostaja boleča resnica, da še ni premagana zgodovinska krivica, ki se godi industrijskemu delavcu od taylorizma pa do danes – da »neproizvodni« (pisarniški) delavci, humanistično gledano na dokaj nečloveški način merijo delo proizvodnih delavcev, medtem ko njim dela nihče ne meri in si tudi delovni tempo dela določajo razmeroma svobodno.

Od tod tudi zahteva – meriti vsako delo, kar je tudi popolnoma pravilno, pot do tega pa je za zdaj še neznana. Če pogledamo, kaj imamo danes na voljo, potem moramo ugotoviti, da bi z metodami, ki jih uporabljajo v proizvodnji (Work-Factor, MTM, REFA), lahko zajeli le manipulativna administrativna dela, medtem ko drugih strokovnoupornih del na ta način sploh ni mogoče meriti. S tem bi med upravnimi delavci ustvarili nezaželeno diferenciacijo, ki bi pripeljala do neslutnih konfliktov. Razen tega je tu še drug moment, to je racionalnost merjenja¹⁹; ni namreč težko dognati, da bi bila potrebna za merjenje tega dela cela armada analitikov dela. Pri tem naj omenimo tudi povsem konkretne zahteve po merjenju dela nižjega administrativnega kadra, češ da je ta nasploh na slabem glasu po produktivnosti; taka zahteva temelji na napačni predpostavki, da je to edini problem in da je delo drugih strokovnih in vodilnih upravnih delavcev racionalno in učinkovito²⁰.

¹⁹ D. Žvab in E. Marek navajata, da je za 1 minuto natančno izmerjenega nemanualnega dela potrebno približno 3000 minut analize; v Tehnologija in samoupravljanje, Knjižnica Sindikati, št. 12, DE Ljubljana, str. 64.

²⁰ O teh vprašanih glej L. Jerovec, Racionalna razdelitev delovnega časa vodilnega delavca kot faktor sodobne organizacije dela; Tekstilec, november 1975, št. 11, str. 4 in dalje; S. Možina, Organiziranje lastnega dela poslovnega delavca, Materiali šole za poslovne kadre pri Gospodarski zbornici SRS (brez datuma).

Upam si trditi, da je kuhanje kave, razni klepeti ali morda tudi (malomeščansko) obrekovanje med delovnim časom, ki je menda značilno za »nižje« uradnice in uradnike, prava malenkost v primerjavi s tistim, kar si dovolijo nekateri strokovni in vodilni upravni delavci ob »službenih« potovanjih, »permanentnem izobraževanju«, »samoupravljanju« na raznih sestankih itn. S takimi sodbami delamo veliko krivico nekaterim kategorijam teh delavcev, npr. strojepiskam, ki med večurnim intenzivnim tipkanjem na navadnem stroju »dvignejo« s prsti več ton težko breme in so posledice takega intenzivnega dela poklicne bolezni. Ali npr. knjigovodskim delavcem, ki niso sami krivi, če je ob skrajno zapletenem evidenčnem, statističnem in informacijsko-dokumentacijskem sistemu njihovo delo neučinkovito itd.

Kar zadeva metode za oceno del in nalog se zdi, da njihovo vlogo precenjujemo predvsem v tem smislu, da tem ocenam pripisujemo visoko stopnjo objektivnosti, so pa često izraz razmerja moči in odnosov v organizaciji. (...) »Kdor odloča o pogojih dela, odloča tudi o delitvi dohodkov. Od tega je odvisna višina osebnih dohodkov. Zato je višina (razpon) dohodkov nujen indikator odnosov«. ²¹ To ugotovitev potrjuje že bežen pogled v analitične ocene, v katerih se izraža hierarhija. Zaradi tega seveda ne smemo podcenjevati teh metod, ker bi s tem jemali pogum tistim (redkim) predvsem znanstvenim delavcem, ki na tem področju tako rekoč orjejo ledino.

V prihodnje se bo vprašanje vrednotenja dela v administraciji ob splošni zahtevi, da ga je treba družbeno nižje ovrednotiti kot proizvodno delo, verjetno sukalo okoli vprašanja, koliko je neko konkretno delo družbeno potrebno in koliko prispeva k rezultatom skupnega dela. Izpejljava te izredno zahtevne naloge bo terjala širši pristop in ne le iskanje ustrezne metodologije za vrednotenje tega dela.

* * *

Namen tega kratkega prispevka ni bil razdiralno vplivati na sedanja družbena prizadevanja za zmanjšanje administracije, ampak predvsem osvetliti nekatera aktualna stališča in smeri reševanja te izjemno zapletene problematike. Smo namreč pred sodobnim družbenim pojavom, ki ga največkrat nepravilno imenujemo »administracija« in ga – kot pravi J. Šmidovnik ²² – občutimo kot izredno pomemben družbeni problem, vendar si o njegovem izvoru in pomenu nismo na jasnem. To slednje (po mojem mnenju) velja predvsem za našo upravno-organizacijsko prakso, ki o teh vprašanjih često išče nesistemske in kratkoročne rešitve.

²¹ S. Podmenik, O dialektiki razmerja med učinkovitostjo revolucionarne avantgarde in razredno-interesno strukturo družbe, Teorija in praksa, št. 5-6, Ljubljana 1977, str. 548.

²² Temeljni pojmi o upravi, VUŠ in DDU Univerzum, Ljubljana 1980, str. 14.

PETER KLINAR

UDK 325.1:325.14:301.162.1/3

Družbeni položaj druge generacije migrantov

Uvod

Preučevanja družbenega položaja druge generacije migrantov se je mogoče lotiti tako, da ga primerjamo z družbenim položajem vrstnikov – domačinov v emigrantski in imigrantski družbi in z družbenim položajem prve generacije migrantov. Nekatere hipoteze in tudi njihove empirične potrditve ugotavljajo, da je družbeni položaj pripadnikov druge generacije sodobnih migrantov v Evropi vsekakor opazno nižji od vrstnikov-domačinov v imigrantski družbi. Ta ugotovitev gotovo drži, saj je družbeni položaj imigrantov nasploh nižji od družbenega položaja domačega prebivalstva v imigrantski družbi. Zasledimo lahko tudi trditve, da je družbeni položaj druge generacije migrantov v imigrantski družbi nižji, kot bi bil, če bi bivali v svoji izvorni družbi in njihovi starši ne bi emigrirali, kar z drugimi besedami pomeni, da je njihov družbeni položaj nižji od družbenega položaja vrstnikov v izvorni emigrantski družbi. Srečamo pa se tudi s predvidevanji, da je pričakovati, da bo družbeni položaj pripadnikov druge generacije emigrantov nižji od družbenega položaja pripadnikov prve generacije.

Prikazane ugotovitve izhajajo iz analize različnih dejavnikov družbenega položaja pripadnikov druge generacije migrantov, ki kažejo, da je njihov družbeni položaj nizek, da se jim odpirajo majhne možnosti za družbeno vertikalno mobilnost navzgor. Kot posebne probleme velja omeniti njihovo marginalnost, nezadostno vključenost tako v svojo izvorno kulturo kot v dominantno kulturo imigrantske družbe, njihovo dvojno poljezičnost, pomanjkljivo vključenost v imigrantsko družbo in imigrantsko etnično skupnost, odtujenost od izvorne emigrantske družbe staršev, pojave socialne dezorganizacije in patologije ipd., kar opravičuje sklepanja, da so njihove možnosti neredko manjše, kot če bi živeli v izvorni družbi staršev, in tudi manjše od možnosti prve generacije migrantov.¹

¹ K. Ožbolt-Božić: Druga generacija naših migranata u evropskim zemljama, v: Rasprave o migracijama, 51, Center za istraživanje migracija, Zagreb 1979, str. 64, 65.

Naloga prihodnjih raziskovanj bo, da primerjajo družbeni položaj pripadnikov druge generacije migrantov z družbenim položajem generacijskih vrstnikov v izvorni – emigrantski družbi staršev, ki niso emigrirali, in z družbenim položajem vrstnikov v imigrantski družbi. To raziskovanje je mogoče povezati s primerjalnim raziskovanjem intrageneracijske mobilnosti med omenjenimi socialnimi kategorijami. Prihodnja raziskovanja pa kaže usmeriti tudi v ugotavljanje razlik v družbenem položaju druge in prve generacije migrantov ter v primerjalno raziskavo intergeneracijske mobilnosti obeh generacij migrantov. S temi raziskovanji bi mogli preveriti prej navedene hipoteze, ki govorijo o nizkem družbenem položaju pripadnikov druge generacije migrantov. Ta zapis naj bi s predstavitvijo hipotez vzbudil takšna raziskovanja in poskusil prispevati k razkrivanju nekaterih komponent družbenega položaja pripadnikov druge generacije migrantov.

Pripadniki druge generacije sodobnih evropskih migrantov so mladi in zaradi tega je mogoče njihov celotni družbeni položaj raziskovati predvsem glede ne njihov posebne družbene položaje: izobrazbenokvalifikacijski in poklicni položaj. Upoštevati kaže seveda tudi njihov ekonomski položaj, pa družinsko in etnično poreklo ter še nekatere vidike posebnih družbenih položajev. Sodimo, da se pri drugi generaciji migrantov izrazito prepletajo elementi pripisanega in pridobljenega družbenega položaja.

Izobrazbeno-kvalifikacijski položaj

Raziskave druge generacije migrantov ugotavljajo, da v učnih uspehih opazno zaostajajo v imigrantski družbi za vrstniki – domačini. To pomeni, da se ustavijo pri osnovnošolskem izobraževanju: opazen del jih ne dokonča tega, le maloštevilni nadaljujejo s šolanjem na srednjih in višjih stopnjah. Danes so pota šolanja zelo dolgotrajna. Pridobivanje šolske izobrazbe lahko štejemo kot temeljni dejavnik za doseganje družbene promocije. V kapitalističnih imigrantskih družbah je močno utrjena in razvejana socialno ekonomska in poklicna vertikalna stratifikacija, v sklopu katere se lahko tujci, ki so brez zvez, premoženja, vpliva in družbenopolitične moči, nadejajo uspeha predvsem s pridobivanjem izobrazbenega položaja.

Pojasnila za slabe izobraževalne rezultate in poklicne promocijske možnosti so lahko raznotera. Prezreti ne gre razlik med kulturami, ki se prepletajo in križajo pri pripadnikih druge generacije migrantov, neznanja ali polovičnega znanja jezika imigrantske družbe, razlik med primarno socializacijo – enkulturacijo in sekundarno socializacijo – akulturacijo. Aspiracije staršev, ki imajo pretežno nižjo stopnjo izobrazbe, so nizke, kar vpliva na motivirnost otrok za šolanje. Spoznali so, da je mogoče z nizko doseženo izobrazbo kar dobro zaslužiti, pa silijo otroke po tej poti, da bi si čimprej pridobili ekonomski položaj: v to jih neredko silijo tudi ekonomske rezmere v družini. Pozabiti ne smemo, kakšen pomen ima

ekonomski položaj v kapitalističnih imigrantskih družbah in kako imigrante zasvoji potrošniški stil življenja. K povedanemu je treba še dodati, da šolanje na srednjih in višjih stopnjah v imigrantskih družbah zahteva precejšnja finančna sredstva, ki jih imigranti ne morejo prispevati.²

Tisti starši – imigranti, ki vzpodbujajo otroke k šolanju v imigrantski družbi, so pri tem neredko protislovno usmerjeni. Po eni strani si prizadevajo, da bi se otroci v imigrantski družbi izobrazili in si pridobili poklicno kvalifikacijo, ki bi jim omogočala socialni vzpon, po drugi strani pa nočejo, da bi se otroci šolali v tujini, ker povzroča njihovo akulturacijo in odtujevanje od izvirne kulture staršev.

Mnogi imigranti ne vedo, ali bodo bivali v tujini začasno ali bodo ostali za stalno. Dolžina bivanja v imigrantski družbi ni povsem odvisna od njihovih subjektivnih odločitev, ampak od objektivnih razmer v imigrantski in emigrantski družbi. Del tistih imigrantov, ki se še niso odločili, ali bodo trajni ali začasni imigranti, in tisti, ki se nameravajo vrniti domov, pošiljajo svoje otroke, kjer imajo možnosti, k dopolnilnemu pouku v materinem jeziku. Ob mnogih pozitivnih posledicah je treba omeniti tudi večšmerne probleme, ki se pri tem porajajo. Takšen pouk utegne ohranjati polovično znanje dveh jezikov. Učencem lahko predstavlja dodatno obremenitev, ki prispeva k njihovim slabim učnim uspehom nasploh.

Šola v imigrantski družbi je prvenstveno usmerjena v akulturiranje pripadnikov druge generacije, usmerja jih v asimilacijske procese, v nekaterih imigrantskih družbah pa v manjši meri tudi v procese adaptacije-integracije v imigrantsko družbeno okolje. Različni poskusi s pripravljalnimi razredi za pripadnike druge generacije migrantov, ki naj bi predstavljali etapo intenzivne akulturalcije, ne dajejo rezultatov. Tako na splošno velja, da šole funkcije pospeševanja akulturacije in vključevanja druge generacije v izobraževalni, kulturni in družbeni sistem imigrantske družbe ne izpolnjujejo zadovoljivo, saj so učni uspehi otrok imigrantov slabi. Še veliko manj uspešna pa je šola v imigrantski družbi v zvezi z uresničevanjem druge funkcije, ki naj bi omogočala pripadnikom druge generacije vključevanje v izvirno emigrantsko družbo staršev po povratku družine domov. Pouk se izvaja v jeziku imigrantske družbe in njegova vsebina je prirejena interesom te družbe, tako da dopolnilni pouk v jeziku in kulturi izvirne emigrantske družbe ne more zadoščati za uspešne procese vključitve v izvirno družbo staršev.

Prikazana ambivalentna situacija pripadnikov druge generacije migrantov, ki nastaja v šolah imigrantske družbe, prav gotovo prispeva k njihovi manjši uspešnosti pri šolanju. Mladostna doba je že sama po sebi ambivalentna, tu pa se ji pridruži še dvojnost, povezana z imigrantskimi razmerami. Dvojnost v imigrantski šoli ne pomeni uravnovešenosti med vsebino pouka, ki poteka v dominantnem jeziku in v kulturi imigrantske

² J. Županov: Roditelji i djeca u migraciji, v: Rasprave o migracijama 51, Center za istraživanje migracija, Zagreb 1979, str. 18–22.

družbe in med dopolnilnim poukom v jeziku in kulturi izvirne družbe staršev. Ta pouk daje izrazito prednost dominantni kulturi in jeziku imigrantske družbe in sili pripadnike druge generacije migrantov v akulturacijo in višje stopnje asimilacije. Kot je že običajno v osnovnošolskem izobraževanju, se obe družbi idealizirata, njuni problemi in negativni vidiki pa so v pouku zapostavljeni. Priučevanje k solidarnosti in identifikaciji z imigrantsko ali z izvirno družbo staršev je pogosto v medsebojnem nasprotju. Vse to zapleta izobraževalni proces pripadnikov druge generacije in ji otežuje bolj uspešno učenje. Hkrati pa takšen pedagoški proces ne prispeva dovolj k spoznavanju stvarnosti v eni in drugi družbi, kar pri drugi generaciji migrantov pogloblja razočaranja, ko se srečujejo z družbeno stvarnostjo.³

Izobraževalni proces se začne že v predšolskih ustanovah. Otroci imigrantov so v izrazito manjšem številu vključeni v predšolske ustanove kot domačini. Iz tega moremo sklepati, da so mnogi otroci imigrantov deležni neustreznega varstva, kar vpliva na procese socializacije in na njihovo pripravljenost za šolanje.

Ker velik del otrok imigrantov ne dokonča osnovne šole, jim ostajajo zaprta vrata za strokovno in drugo srednješolsko izobraževanje. Še posebej imajo omejene možnosti tisti otroci imigrantov, ki so začeli s šolanjem v svoji izvorni – emigrantski družbi. Ob že naštetih razlogih, ki znižujejo učni uspeh pripadnikov druge generacije, je treba še omeniti, da jih ne prizadevata samo nezadostno znanje jezika in premajhna vključenost v imigrantsko družbo, marveč tudi njihova etnična označenost, zaradi katere so pogosto izpostavljeni norčevanju in diskriminiranju s strani sošolcev – domačinov. Učitelji se jim ne znajo približati, premalo vedo o izvorni kulturi teh otrok oziroma njihovih staršev in o značilnostih njihovih imigrantskih etničnih skupnosti. Zaradi tega je seveda razumljivo, da otroci imigrantov neradi hodijo v šolo in da pogosto izostajajo od pouka. Nezadostna je pomoč staršev pri šolanju otrok in premalo so razviti stiki med učitelji – domačini in starši otrok druge generacije migrantov.⁴

Raziskovanja vedenja otrok imigrantov v šolah imigrantskih družb ugotavljajo, da je njihov družbeni položaj v razredu opazno nižji od položaja učencev – domačinov. Položaj učencev v razredu lahko štejemó kot sestavino njihovega izobrazbenega položaja. Kaj govori za nižji položaj pripadnikov druge generacije migrantov v šolah imigrantske družbe? Predvsem mnogotere težave njihovega prilagajanja na šolski sistem, na sošolce in učitelje. Zato ni presenetljivo, da prihajajo pogosto v konflikte s sošolci domačini in učitelji ter da navezujejo manj intenzivne medsebojne stike. V šoli zaradi nezadostnega znanja jezika imigrantske

³ A. Alund: *Between Wishful Thinking and Reality*, Jugoslovansko-švedski simpozij; Druga generacija Jugoslovancev v Švedski, Split 1979, str. 26–28.

⁴ A. Schröder idr.: *Njihova budućnost je neizvesna*, v: *Rasprave o migracijama* 51, Centar za istraživanje migracija, Zagreb 1979, str. 73–88.

K. Ožbolt-Božić: *Druga generacija naših migranta u evropskim zemljama*, str. 48–56.

družbe ne nastopajo dovolj zanesljivo, zato zapadajo v dvoje ekstremnih vedenj. Eni postanejo popustljivi, brezbržni, brezvoljni, pasivni, sramežljivi itd., drugi pa hočejo opozoriti nase z agresivnostjo, upiranjem, izpadi ipd. Ta zadnja vrsta skrajnega vedenja pripadnikov druge generacije migrantov je tudi posledica njihovih reakcij na manjšinski družbeni položaj in odgovor na mnogotere pojave zapostavljanja, diskriminiranja pa teroriziranja, ki jih doživljajo v šolskem okolju.⁵

Problemi nezaposlenosti

Nedokončana osnovnošolska izobrazba pripadnikom druge generacije migrantov ne zapira le možnosti za pridobivanje višjih stopenj izobrazbe, marveč ustvarja med njimi visok delež nezaposlenih, kar lahko štejemo kot za skorajda neprehodno oviro pri pridobivanju strokovne izobrazbe.

Korak od nezaposlenosti k pojavom socialne patologije in dezorganizacije je kratek in hiter. Med nezaposlenimi pripadniki druge generacije se še posebej razvijajo občutki podrejenosti in nesigurnosti. Nikakor se ne morejo meriti z vrstniki domačini, ker je ves njihov družbeni status tako nizek. Še več, oteženi so jim stiki z njimi, medtem ko se zaposleni pripadniki druge generacije s primernim ekonomskim položajem prek manifestacij potrošništva laže približujejo vrstnikom – domačinom. V potrošniških zahodnih družbah domačini bolj sprejemajo tiste imigrante, ki se približujejo njihovim potrošniškim navadam.

Visoka stopnja nezaposlenosti, ki jo med drugo generacijo migrantov povzroča v veliki meri njihov nizek izobrazbeni položaj, presega stopnjo nezaposlenosti med prvo generacijo migrantov. Po nekaterih podatkih naj bi se v ZR Nemčiji jeseni 1974. leta deleži nezaposlenosti pri drugi generaciji migrantov gibali že do 20%, kar je več kot med prvo generacijo, in ševeda, opazno več kot med domačini.⁶ Švedi ugotavljajo, da je najti med drugo generacijo migrantov dvakrat višjo stopnjo nezaposlenosti kot pa med domačo mladino.⁷ Upravičena so sklepanja, ki menijo, da med mlado generacijo migrantov obstaja še skrita nezaposlenost. V imigrantskih državah so namreč otroci migrantov dobivali dovoljenje za bivanje le, če so njihove družine zagotovile oblastem, da jih bodo vzdrževale.

Recesija v imigrantskih družbah je še posebej prizadela drugo generacijo migrantov. Zaposlitveno tržišče se je pričelo zapirati od zgoraj navzdol, kar pomeni, da zasedajo tisti, ki si pridobijo določeno izobrazbo in kvalifikacijo, nižja delovna mesta, kot so jih pred nastopom recesije. Tako, na primer, po recesiji zasedajo delovna mesta, ki prej niso zahtevala

⁵ G. Aurelius: Prilagodavanje i ponašanje djece doseljenika iz Finske i južne Evrope u Stockholmu, Jugoslovansko-švedski simpozij; Druga generacija Jugoslovanov v Švedski, Split 1979, str. 1–21.

⁶ Frankfurter Rundschau 25. I. 1975, citirano po A. Schröder idr.: Njihova budućnost je neizvesna, str. 81.

⁷ J. Widgren: Druga generacija Jugoslovana u Švedskoj, Švedsko-jugoslovansko posvetovanje, Dubrovnik 1978, str. 38.

posebne izobrazbe, delavci z dokončano osnovnošolsko izobrazbo. Maturanti gimnazij se prijavljajo za natečaje delovnih mest, ki so jih prej dobivali dijaki gimnazij ipd. Pri vseh teh razpisih imajo domačini prednost pred tujci. V tej diskriminacijski zaposlovalni verigi zavzemajo izrazito najnižje mesto pripadniki druge generacije migrantov brez dokončane osnovne šole. Ravno takih je med drugo generacijo zelo veliko, povrh pa jih prizadevajo še pojavi diskriminacije, ki povzročajo statusno neskladnost. To pomeni, da so njihov celotni družbeni položaj, ob tem pa tudi nekateri posebni družbeni položaji, zaradi etničnega porekla in odnosov do imigrantov, nižji v primerjavi z domačini. Zaradi tega je že tako nizek izobrazbeni položaj imigrantov še dodatno znižan.

V obdobju recesij v imigrantskih družbah je družbeni položaj druge generacije migrantov, ki jih prizadeva visoka stopnja nezaposlenosti, povezan tudi z nizko stopnjo izobrazbe in z diskriminacijo, še posebej negotov.

Ker po posredovanih podatkih nezaposlenost druge generacije presega deleže nezaposlenih vrstnikov domačinov, kar je še posebej očitno v obdobju recesij v imigrantskih družbah, smemo sklepati, da ima druga generacija nižji izobrazbeni, poklicni in celotni družbeni status, kot ga imajo vrstniki domačini. Poklicni in celotni družbeni položaj druge generacije migrantov pa zaradi višjega deleža nezaposlenosti postaja tudi nižji od obeh položajev prve generacije migrantov. Tako se približujemo potrjevanju hipotez, ki smo jih zapisali v uvodu te razprave.

Do integracije prek bikulturnega izobraževalnega sistema?

Zapletenih problemov izobrazbenega statusa druge generacije se seveda zavedajo tudi v imigrantskih družbah. Prvotni izobraževalni sistem, uveljavljen za imigrante na Švedskem, je v bistvu pospeševal asimilacijo in vodil do nižjih uspehov otrok imigrantov, do njihovega zgodnjega izločanja iz izobraževanja in do pojavov segregacije.

S spremembo imigrantske politike v tej družbi, ki si prizadeva namesto za asimilacijo za integracijo imigrantov, je spremenjen tudi izobraževalni sistem druge generacije migrantov. Šolski sistem naj bi omogočil razvoj njihove bikulturnosti in dvojezičnosti, kar pomeni pojave kulturnega pluralizma in ohranjanja izvirne kulture staršev ob hkratnem sprejemanju kulture imigrantske družbe. To seveda zahteva vključitev učiteljev istega etničnega porekla, kot so otroci imigrantov, izenačitev njihovega položaja z učitelji domačini, sodelovanje med obema vrstama učiteljev, sodelovanje med starši in učitelji, razvijanje etničnih skupnosti imigrantov in utrjevanje njihovih kulturnih ustanov, pa tudi nenehno omejevanje negativnih predsodkov in stereotipov do tujcev, njihove segregacije in diskriminacije.

Gotovo je, da je to dosegljivo le z enakopravnim in vsestranskim razvojem odnosov med imigrantskimi in emigrantskimi družbami. Hkrati

pa je seveda treba reči, da uspešnost predvidene reforme šolanja druge generacije migrantov še ne pomeni zagotovitve enakopravnosti njihovega celotnega družbenega položaja.⁸ Treba je namreč vedeti, da so imigrantske družbe kapitalistične, da temeljijo na zasebni ekonomiji, na različnih oblikah izrabljanja, od katerih imigrante še posebej prizadevajo pojavi razrednega in etničnega izrabljanja. Zato si ni mogoče delati utvar, da more prikazana reforma izobraževanja druge generacije migrantov zagotoviti kulturni pluralizem in etnično enakopravnost. To je vendarle samo reforma, ki ne vnaša kvalitetnih strukturnih družbenih sprememb. Strukturne družbene spremembe v imigrantskih družbah so namreč pogoj za kvalitetne spremembe družbenega položaja imigrantov in za pridobivanje njihove stvarne enakopravnosti.

Poskusi, da bi z ustreznim šolskim sistemom dosegli bikulturnost druge generacije migrantov in s tem tudi njihovo integriranje v imigrantsko družbo, po našem mnenju ne more biti dovolj uspešna metoda integracije, ker ne zagotavljajo odpravljanja socialno manjšinskega položaja imigrantov oziroma pogojev za razvoj njihove stvarne enakosti. Zdi se, da jim hočejo imigrantske družbe podeliti nekaj več možnosti za obstoj in razvoj njihove etničnosti, kar naj bi bilo nadomestilo za njihov nižji družbeni položaj. Procesu kulturnega pluralizma, ki se začel v šolskem sistemu in ki je gotovo bolj napreden od prisilne, enostranske asimilacije, saj skuša ohraniti etnično identiteto imigrantov, pa lahko očitamo ne samo njegovo nezadostnost – ni namreč vsidran v kvalitetno spreminjanje družbenega položaja pripadnikov druge generacije migrantov – marveč tudi ločevanje druge generacije od prve generacije migrantov. Otrok spada v družino, njegovo integriranje v imigrantsko družbo prek bikulturnosti šolskega sistema pa pomeni dezintegriranje imigrantskih družin. Pripadniki prve generacije imigrantov namreč ne doživljajo takšnih procesov integracije v imigrantsko družbo kot njihovi otroci v šolah, to pa povzroča generacijske konflikte in zmanjšuje kohezivnost imigrantskih družin.⁹

Družinski položaj

Na družbeni položaj pripadnikov druge generacije migrantov posebej vpliva njihovo družinsko poreklo. Lahko rečemo, da ima njihov prirojeni družbeni položaj zanje pomembno veljavo. Precejšen del otrok migrantov podeduje subproletarski položaj svojih staršev, za katerega so značilne majhne možnosti za vertikalno socialno mobilnost navzgor. Pripadniki druge generacije migrantov podedujejo tudi deprivilegirani položaj etnične socialne manjšine, ki znižuje njihov pridobljeni družbeni položaj in

⁸ J. Županov: *Druga generacija i integracija*, Jugoslovansko-švedski simpozij; *Druga generacija Jugoslovancev v Švedski*, Split 1979, str. 7–11.

⁹ V. Katunarić: *Druga generacija u poslijekonjunktornom razdoblju*, Jugoslovansko-švedski simpozij, *Druga generacija Jugoslovancev v Švedski*, Split 1979, str. 9–13.

otežkoča družbeno promocijo. Otroci migrantov pripadajo družinam, ki so sicer uspele izboljšati svoj ekonomski položaj v primerjavi s položajem, ki so ga imele v emigrantski družbi, vseeno pa je njihov celotni družbeni položaj v imigrantski družbi nizek ali celo med najnižjimi, kadar gre za subproletarski položaj deprivilegirane etnične socialne manjšine.

Procesi prilagajanja na imigrantsko družbo ter težko in dolgotrajno delo starše odtegujejo od otrok. Otrokom in njihovi vzgoji lahko posvečajo le malo časa. K nezadostno razvitim stikom med starši in otroci v imigrantski družbi prispevajo še hitrejši procesi akulturacije, v katere se druga generacija bolj vključuje kot prva generacija, to pa povzroča med njima generacijske konflikte in medsebojno odtujevanje. Procesi akulturacije morejo z doraščanjem otrok migrantov prerasti v višje stopnje asimilacije, ki ji starši ne sledijo, in takrat se generacijski konflikt še poglobi. Tudi če se akulturacijski procesi druge generacije migrantov nadaljujejo v smeri adaptacije, kulturnega pluralizma, ni mogoče izključiti generacijskih konfliktov s prvo generacijo, ker ti procesi med generacijami imigrantov niso usklajeni.

V teoriji se je izoblikoval preprost model, ki kaže na probleme odnosov druge generacije migrantov do staršev in do imigrantske družbe. Intenzivnejše vključevanje otrok imigrantov v kulturo in odnose dominantne imigrantske družbe slabi njihove odnose s starši. Intenzivnejši odnosi otrok imigrantov s starši in njihovo kulturo ter z imigrantsko etnično skupnostjo pa more otroke oddaljevati od imigrantske družbe in njene kulture ter jih potiskati v družbeno segregacijo. Do marginalne situacije pripadnikov druge generacije pa lahko pride takrat, ko se ne uspejo vključiti v imigrantsko družbo, hkrati pa se tudi oddaljujejo od svojih staršev in njihove imigrantske etnične skupnosti, s katero je prva generacija migrantov povezana.¹⁰

Odnosi v družini imigrantov so zapleteni. Družine imigrantov ostajajo v začetnih obdobjih bivanja v imigrantski družbi izolirane od imigrantske družbe in slabo povezane ali tudi nepovezane z imigrantsko etnično skupnostjo. Tako more priti do njihove dvojne izolacije. Izolacija družine imigrantov od imigrantske družbe vpliva na nizek družbeni položaj pripadnikov druge generacije imigrantov. Še dodatno pa njihov nizki družbeni položaj pospešuje ločenost od imigrantske etnične skupnosti, kar se dogaja še posebej takrat, kadar so imigranti razpršeni po imigrantski družbi.

Razmere, v katerih živijo družine imigrantov, neredko povzročajo pojave socialne dezorganizacije znotraj teh družin, kar vpliva na družbeni položaj otrok imigrantov. Gotovo je mogoče najti več izostankov iz šole, slabše učne uspehe, nižjo stopnjo samozavesti ipd. pri otrocih, ki bivajo v neurejenih družinah imigrantov.

¹⁰ Swedish Board of Education: *Research and Development in Respect of Immigrant and Lingwistic Minorities*, Stockholm 1978, str. 31–32.

Raziskave družbenih razmer, v katerih se znajdejo žene – imigranti, kažejo na odnose v družini imigrantov, pomembne za sklepanje o družbenem položaju pripadnikov druge generacije imigrantov. Omenili bomo raziskovalne rezultate, ki zadevajo družbeni položaj Jugoslovank na Švedskem. Zanje kažejo raziskovalni podatki, da so z najvišjimi deleži vključene v kategorijo zaposlenih, in to pretežno kot delavke v industriji. Razmere na tržišču dela jim ne zagotavljajo zadostne stabilnosti. Delajo v neustreznih delovnih razmerah, prizadeva jih časovno neustrezen delavnik, kamor spada tudi dolžina časa, ki ga porabijo, da pridejo na delo. Te in naslednje ugotovitve je treba razumeti kot primerjave: med moškimi in ženskami delavci imigranti iz Jugoslavije, med Jugoslovankami in ženami – imigranti drugih etničnih skupin ter med Jugoslovankami in domačimi delavkami.

Na splošno velja, da so fizični pogoji dela običajno lažji za ženske kot za moške, vendar pa to ne velja za Jugoslovanke. Fizični pogoji dela, ki jih opravljajo jugoslovanski imigranti obeh spolov na Švedskem, so si namreč podobni, s tem da ženske delajo še dalj časa. Jugoslovanke opravljajo psihično napornejše in bolj monotono delo kot moški imigranti, pripadniki jugoslovanskih narodov in narodnosti. Raziskovalni podatki kažejo na večjo fizično in psihično izčrpanost žensk tudi zaradi tega, ker opravljajo moška delovna opravila. Jugoslovanke zaslužijo več kot druge zaposlene ženske, kar moremo pripisati njihovi vključenosti v moška delovna opravila. Zaradi patriarhalnih odnosov pa imajo malo možnosti razpolagati z zasluženimi sredstvi.

Negativne posledice takšne delovne usmerjenosti Jugoslovank se kažejo v njihovem zdravstvenem stanju. Zaposlene jugoslovanske žene sodijo med kategorije zaposlenih z najvišjim deležem bolezenskih izostankov; ti močno presegajo boleznine zaposlenih Jugoslovancev. Težkemu poklicnemu delu se priključijo še gospodinjska opravila in težave prilagajanja na razmere imigrantske družbe. Njihova izobrazba je nizka, nižja od njihovih rojakov in od drugih kategorij zaposlenih. Ta ugotovitev je pomembna za ugotavljanje njihove slabe vključenosti v imigrantsko družbo, kaže pa tudi na nižji položaj, ki ga imajo v svojih, večinoma etnično homogenih družinah.

Opisane značilnosti delovnega in izobrazbenega položaja Jugoslovank vplivajo na njihove dejavnosti v prostem času. Raziskovalni podatki pričajo o njihovi ne vključenosti v politično dogajanje v imigrantski družbi in o nedejavnosti v sklopu kulturnih in drugih aktivnosti v prostem času. Ob interpretaciji zbranih podatkov omenjajo raziskovalci, da se stil življenja Jugoslovank najbolj opazno razlikuje od stila življenja, ki je uveljavljen v imigrantski, to je, švedski družbi.

Jugoslovani na Švedskem so večinoma poročeni, zaradi tega so ugotovitve, ki zadevajo nizki poklicni in izobrazbeni status žensk pomembne za ugotavljanje socialnega položaja družin imigrantov. Po ugotovitvah raziskovalcev družbena enakost med jugoslovanskimi imigranti moškega in

ženskega spola na Švedskem ni dosežena. Ta enakost je le v tem, da tudi žene delajo, pogosto na podobnih delovnih mestih kot moški, sicer pa neenakosti med spoloma prihajajo močno do izraza. Prikazani družbeni položaj žene v imigrantski družbi zahteva posebne ukrepe socialne politike.¹¹

Raziskovalni podatki razkrivajo družbeni položaj zaposlenih imigrantskih žena, so pa hkrati pomembni tudi za sklepanje o družbenem položaju druge generacije imigrantov, in to v dveh smereh. Najprej kažejo na visok delež otrok imigrantov, ki podedujejo nizek, tudi subproletarski družbeni položaj. Iz prikazanih podatkov tudi lahko razberemo, da težko, čezmerno, časovno neustrezno delo odteguje zaposlene matere od otrok, saj jim ne morejo posvečati dovolj časa. To potiska pripadnike druge generacije iz okvirov njihovih družin in etničnih skupnosti v okvire imigrantske družbe in njene dominantne kulture. S tem pa se odpira generacijski konflikt, ki ga pogloblja odtujenost imigrantskih žena, mater druge generacije, od imigrantske družbe, kar je razvidno iz prikaza njihove kvalitete življenja v prostem času. Sklepanj o generacijskem konfliktu, ki nam jih omogočajo podatki o statusu imigrantskih žena, seveda ni mogoče razumeti le kot oddaljevanje otrok imigrantov od družin in od imigrantskih etničnih skupnosti ter kot vključevanje v imigrantsko družbo, marveč tudi kot možnosti za pojavljanje marginalnosti, v kateri se znajdejo pripadniki druge generacije.

Sklepanj še ni mogoče zaustaviti na tej točki. Mogoče je storiti še korak naprej in napisati, da prikazane družinske razmere, generacijski konflikt in marginalnost druge generacije imigrantov pomenijo možnosti za razvoj pojavov socialne dezorganizacije in patologije med njimi.

Problemi razdvojenih družin

Poseben problem ob razmišljanju o družbenem položaju otrok imigrantov predstavljajo ločene družine, ki jim pravimo tudi bilocirane družine. Del družine ostaja v izvirnem okolju, del pa biva v imigrantski družbi. S preselitvijo očeta, matere ali obeh v imigrantsko družbo zgublja družinska socialna struktura svoja integrativna vozlišča, govorimo o nepopolnih družinah. Primarne skupine v izvornih emigrantskih družbah doživljajo globoke pretese in razpadanja. Podira se patriarhalni sistem, uveljavljen še v mnogih nerazvitih ruralnih okoljih emigrantskih družb. Otroci doživljajo globoke pretese ob odhajanju svojih staršev, ob njihovih občasnih obiskih in ponovnih odhodi. Prav tako pomeni zanje psihični in kulturni pretres ponovna krajša ali daljša združitve s starši v okolju imigrantske družbe. Bilocirana družina torej povzroča globoke spremembe, reorganizacijo, razpoke in razpadanje primarnih družinskih

¹¹ E. Haavio-Mannila: Razlike u životnom standardu između muških i ženskih doseljenika u Švedskoj, Jugoslovansko-švedski simpozij; Druga generacija Jugoslovana u Švedski, Split 1979.

odnosov, spreminjanje vrednot, pojave anomalije in odtujenosti, napetosti in konflikte.

Ta dogajanja v bilocirani družini migrantov aktivirajo širši sorodstveni sistem in ga stabilizirajo. Otroci migrantov ostajajo pri sorodnikih, starših, ki nudijo pomoč, storitve nekaterim migrantskim družinam v emigrantski, pa tudi v imigrantski družbi. Na ta način se razvijajo tesnejše povezave teh migrantskih družin s širšim sorodstvenim sistemom, ki hkrati predstavlja tudi posrednika za medsebojno komuniciranje med deli ločenih migrantskih družin.

Če se pri družinah, ki so ločene zaradi migracij, ne aktivira širše sorodstvo, se dogaja, da morajo za tiste člane družine, ki ostajajo v emigrantskem okolju (otroci nepreskrbljene, nezaposlene žene itd.), prevzeti skrb socialne, izobraževalne ipd. ustanove emigrantske družbe.

Kakšne posledice zadevajo otroke bilociranih družin? Prav gotovo odsotnost enega ali obeh staršev ne vpliva vzpodbudno na socializacijo otrok. Odsotnost staršev bolj sili otroke k temu, da opravljajo gospodinj-ska, kmetijska in podobna delovna opravila, to pa jih odteguje od šolanja in ovira celovitejši razvoj njihove osebnosti, ki ga omogočajo raznotere dejavnosti v prostem času. Tem otrokom se zmanjšujeta obseg in avtonomnost prostega časa. Prehitro preživijo otroštvo in zgodaj se že srečajo z odgovornostmi in dolžnostmi, ki presegajo njihove sposobnosti in stopnjo dozorelosti. Odsotnost staršev mora slabo vplivati na prilagajanje teh otrok. Odsotnost staršev bolj sili otroke k temu, da opravljajo gospodinj-ska, kmetijska in podobna delovna opravila, to pa jih odteguje od šolanja in ovira celovitejši razvoj njihove osebnosti, ki ga omogočajo raznotere družinsko okolje ipd. Otroci se težko privadijo podrejenosti odraslim, kar se dogaja, če migracije tako razbijejo družine, da se bratje in sestre ločijo in osamlijo v sorodstvenem okolju odraslih.

Do težavnih razmer prihaja takrat, kadar ostajajo otroci iz ločenih migrantskih družin osamljeni, prepuščeni sami sebi, ko se niti sorodniki niti družbene socialne ustanove zanje dovolj ne brigajo. Dogaja se, da so ti otroci prizadeti z več plati: njihova primarna socializacija je neustrezna, doživljajo pa tudi materialno pomanjkanje. Družbeni položaj otrok imigrantov, ki ostajajo osamljeni v emigrantski družbi staršev, je poudarjeno nizek.

Dogajajo se tudi primeri, da ostajajo otroci imigrantov osamljeni v imigrantski družbi. Družine razpadajo, se razdelijo. Posebej težavne so situacije, ko otroci ločenih družin živijo v tako neprimernih socialnih razmerah, da posredujejo socialne ustanove imigrantske države, ki takšne otroke oddajajo v vzgojne ustanove imigrantske družbe ali pa v rejništvo k družinam domačega prebivalstva. V teh primerih se sicer ekonomski položaj te vrste imigrantskih otrok zboljša, vendar jih prizadevajo intenzivni akulturacijski procesi, usmerjeni v hitro asimilacijo. Opisane postopke moremo označiti kot kulturni šok za otroke imigrantov, ki so

iztrgani iz domačega družinskega okolja in takoj vključeni v tuje okolje primarnih odnosov.

Družine, ki jih migracije ločujejo v bilocirane družine, si zastavljajo kot osnovni cilj izboljšanje ekonomskega statusa, interesi družine kot skupnosti primarnih odnosov pa so potisnjeni ob stran. Pri tem gre za precejšnje tveganje, ali se bo družina ohranila ali ne in ali se bo integrirala v okolje imigrantske ali v okolje emigrantske družbe. Žrtve tega tveganja so otroci, ki jim migracije staršev ne pomenijo zmeraj tudi izboljševanja socialnega položaja. Še posebej pa jih prizadevajo druge posledice razdvojenih družin, ki smo jih že omenili, med njimi neustrezní proces primarne socializacije. Prihranki, ki jih pošiljajo starši iz imigrantske družbe, otrokom ne morejo nadomestiti staršev.

Posebej kritična je situacija v manj razvitih okoljih emigrantske družbe, kjer ostajajo stari in mladi sami, družbene socialne ustanove pa so oddaljene in jim ne nudijo pomoči. V teh zaostalih področjih je družbeni položaj žensk nižji od položaja moških. Ko oče v takšnem okolju emigrira in pusti doma ženo in otroke, se z njegovim odhodom družbeni položaj otrok še zniža, prevzemajo namreč nižji socialni položaj matere.

K ohranjanju identitete, ki omogoča reintegracijo bilociranih družin, pripomore sorodstvo, širša družina, soseska, šola in druge ustanove. Brez njihove pomoči se ločeni deli družine bolj oddaljujejo in socializacijski procesi otrok migrantov so problematični, ogrožen pa utegne biti tudi njihov ekonomski položaj, kar vse pomeni omejevanje možnosti za njihovo vzpenjanje v procesih vertikalne družbene mobilnosti.¹²

Sklep

1. Nobenega dvoma ni, da je družbeni položaj pripadnikov druge generacije migrantov nižji od družbenega položaja njihovih vrstnikov – domačinov v imigrantski družbi. Za to trditev govori vrsta posebnih družbenih položajev imigrantov druge generacije, kot nižji izobrazbeno-kvalifikacijski, poklicni in ekonomski položaj, vse to pa priča tudi o reproduciranju subproletarskega položaja prve generacije migrantov. Druga generacija migrantov podeduje položaj deprivilegirane etnične manjšine, ki je v primerjavi s privilegirano dominantno večino domačinov na lestvici etnične stratifikacije nizko uvrščena. Podvržena je tudi pojavom diskriminacije in segregacije. Njeni procesi akulturacije in adaptacije so nepopolni, zato ostaja med dvema kulturama in etničnima skupnostima, kar označujemo s pojavi marginalnosti. Družbeni položaj pripadnikov druge generacije je negotov, in to je še posebej očitno v obdobjih recesij, ko jih prizadeva višja stopnja nezaposlenosti, kot njihove vrstnike domačine – pripadnike privilegirane dominantne večine. Na nizki družbeni položaj pripadnikov druge generacije imigrantov vplivajo tudi ome-

¹² V. Katunarić: Vanjske migracije i promjene u porodici, Centar za istraživanje migracija, knjiga 7, Zagreb 1978, str. 7–83.

jene možnosti, da bi se starši posvečali svojim otrokom. Prezreti ni mogoče generacijskega konflikta, ki kaže na nezadostno povezanost otrok imigrantov s starši.

2. Smemo tudi hipotetično sklepati, da puščajo migracije posledice na družbenem položaju otrok migrantov, ki bivajo v razdvojenih družinah ali brez staršev v emigrantski družbi. Njihov družbeni položaj v emigrantski družbi je zaradi odsotnosti staršev neredko nižji kot položaj njihovih vrstnikov, katerih starši niso emigrirali. Ta kategorija otrok migrantov sicer ne sodi v kategorijo pripadnikov druge generacije migrantov, prizadevajo pa jo posledice emigracije njihovih staršev. Te posledice se kažejo predvsem v nepopolnih procesih primarne socializacije zaradi odsotnosti staršev, to pa vpliva tudi na procese sekundarne socializacije, na šolanje in na možnosti vertikalne socialne mobilnosti. Ni mogoče prezreti, da so otroci iz razdvojenih migrantskih družin bolj izpostavljeni nevarnostim pojavov družbene dezorganizacije in patologije, ki so povezani z odtujenostjo staršev in otrok. Eden od obeh staršev ali sorodnikov se ne morejo dovolj posvetiti tej kategoriji otrok migrantov. Občasni stiki z obema staršema ali z enim od njiju ne odpravlja pojavov medsebojne odtujenosti, povzroča le psihične pretrse otrok. Zgodi se, da se zaradi odhoda staršev ekonomski položaj otrok v emigrantski družbi poslabša (zanemarjanje potreb otrok, usmerjanje sredstev v stanovanjske in druge investicije, neredno pošiljanje prihrankov, prenehanje materialnega vzdrževanja otrok). Kadar se ekonomski položaj otrok migrantov z emigracijo staršev izboljša, še ne pomeni, da se izboljšajo tudi drugi njihovi posebni položaji; ti ostajajo prizadeti in neusklajeni z ekonomskim položajem. Tudi v tem primeru je še mogoče hipotetično sklepati, da je celotni družbeni položaj otrok emigrantov nižji, kot je bil pred emigracijo njihovih staršev. Vsekakor zahteva ta kategorija otrok migrantov posebno skrb mnogoterih družbenih ustanov emigrantske družbe.

3. Kot posebno kategorijo pripadnikov druge generacije migrantov moremo omeniti otroke imigrantov, ki živijo v nepopolnih družinah v imigrantski družbi. Te prizadevajo procesi primarne socializacije zaradi odsotnosti enega ali obeh staršev; to se kaže tudi v omejenih izobraževalnih možnostih, ki so še dodatno zožene zaradi razlik v kulturi. Za oceno družbenega položaja te kategorije pripadnikov druge generacije migrantov veljajo vsi problemi, ki smo jih navajali ob primerjanju družbenega položaja pripadnikov druge generacije migrantov in njihovih vrstnikov – domačinov. Smemo hipotetično soditi, da so problemi, ki kažejo na nižji družbeni položaj pripadnikov druge generacije migrantov, pri kategoriji otrok imigrantov, ki živijo v imigrantski družbi v nepopolnih družinah, še bolj izostreni. Zapletena situacija z izrazitimi pojavi neusklajenosti posebnih družbenih položajev se kaže pri otrocih imigrantov, ki ostajajo osamljeni, brez staršev in za katere skrbijo domačini ali ustanove imigrantske družbe. Razumljivo je, da sodijo v primerih, ko niso deležni te skrbi in ostajajo osamljeni, med kategorije z najnižjimi družbenimi položaji.

4. Ni dovolj empiričnih podatkov za primerjavo družbenega položaja druge generacije migrantov s položajem njihovih vrstnikov v emigrantski družbi, ki niso emigrirali. Nekaj hipotetičnih sklepanj pa je vendarle možnih na podlagi dosedanjega razglabljanja. Pri delu otrok imigrantov bi mogli najti nižji izobrazbeni položaj kot pri vrstnikih v emigrantski družbi. Prizadevajo jih namreč že obravnavani zapleteni problemi šolanja v tujem kulturnem okolju imigrantske družbe, povezani z odtujenostjo od staršev in z generacijskimi konflikti. Otroci imigrantov so prizadeti zaradi svojega manjšinskega etničnega socialnega položaja, ambivalentnosti, marginalnosti, procesov asimilacije, socialne diskriminacije in segregacije. Ob morebitnem povratku utegnejo vplivati na njihov družbeni položaj tudi težavni procesi ponovnega vključevanja v izvirno emigrantsko družbo njihovih staršev. Vseh teh ovir za socialno promocijo pri vrstnikih v izvorni emigrantski družbi ne najdemo.

Visoki deleži nezaposlenih pripadnikov druge generacije imigrantov so izhodišče za primerjanje njihovega poklicnega in ekonomskega položaja z položajem vrstnikov v emigrantskih družbah. Verjetno je stopnja socialne nestabilnosti med drugo generacijo imigrantov višja kot med vrstniki v emigrantski družbi. Smemo tudi sklepati, da pojavi statusne neskladnosti bolj prizadevajo pripadnike druge generacije migrantov, ker nastajajo zaradi pripadnosti k podrejeni etnični manjšini. Do podobnega hipotetičnega sklepa moramo priti tudi v zvezi s pojavi socialne dezorganizacije in patologije, ki so pomembni za raziskovanje družbenega položaja. Lahko sklepamo, da so nekateri posebni družbeni položaj pri delu pripadnikov druge generacije migrantov nižji kot pri njihovih vrstnikih v emigrantski družbi, in zato se postavlja vprašanje smiselnosti njihovega bivanja v imigrantski družbi, kamor itak niso odšli po svoji volji. Prav tako se zastavlja vprašanje o vrednosti subproletarskega družbenega položaja pripadnikov druge generacije imigrantov etnične manjšine v primerjavi s položaji kmetov in delavcev v emigrantski, domači družbi.

5. Kaj je mogoče reči o družbenem položaju dveh generacij migrantov v imigrantski družbi? Naše hipotetične sodbe moremo opreti na nekatere karakteristike, pomembne za družbeni položaj pripadnikov druge generacije migrantov, ki smo jih navedli v tem sestavku. Nekaj teh karakteristik govori za hipotezo, da ima del pripadnikov druge generacije migrantov nižji družbeni položaj, kot ga imajo pripadniki prve generacije migrantov. Ta hipoteza pa se pri delu druge generacije migrantov utegne uresničiti v prihodnosti.

Izobrazbeni in kvalifikacijski položaj otrok migrantov je omejen zaradi nezadostnega znanja jezika imigrantske družbe, nasprotij med enkulturacijo in akulturacijo, pojavov poljezičnosti v obeh jezikih in še posebej zaradi nizkega ekonomskega položaja staršev. Opisani procesi, ki prizadevajo pripadnike druge generacije migrantov, predstavljajo hkrati tudi zaviralni dejavnik njihovega ponovnega vključevanja v izvirno družbo staršev, kadar se vračajo ali prihajajo v to družbo. Tisti otroci

migrantov, ki ne dokončajo osnovne šole (ti niso maloštevilni), nimajo možnosti za doseganje vertikalne mobilnosti navzgor.

Ta ugotovitev se nam zdi pomembna zaradi tega, ker so aspiracije pripadnikov druge generacije pogosto višje od doseženega družbenega položaja, to pa povzroča velika razočaranja in prizadetosti. Živijo namreč v urbaniziranem in industrializiranem okolju, kjer se navidezno odpirajo številne možnosti, ki so seveda drugačne od tistih, v zaostalejših ruralnih okoljih, v katerih so pred emigracijo živeli njihovi starši. Ti v imigrantski družbi seveda niso pričakovali skokovitega socialnega vzpona. Ker ima torej prva generacija manjše aspiracije, doživlja tudi manjša razočaranja, če jih v imigrantski družbi ne more uresničiti.

Hiter razvoj povečuje razlike med nekvalificiranimi delovnimi opravili in socialno nezaželenimi poklici ter med kvalificiranim delom in ustreznimi poklici med domačini v imigrantski družbi, znižuje deleže nekvalificiranega dela, ki ostaja rezervirano pretežno za imigrantske delavce. Ta pojav bolj občutijo pripadniki druge kot prve generacije migrantov. V obdobju prve generacije migrantov te razlike še niso bile tako izrazite. Kot najbolj pereč pojav nizkega družbenega položaja pripadnikov druge generacije migrantov omenjamo njihove visoke deleže nezaposlenosti, ki so višji kot pri pripadnikih prve generacije migrantov. Tudi socialna negotovost druge generacije migrantov je pomembna za primerjalno ocenjevanje njihovega družbenega položaja. Otroci migrantov se v primeru recesij in nezaposlenosti v imigrantski družbi težje vračajo v izvirno družbo staršev kot pa njihovi starši.

Sodimo, da so pri drugi generaciji migrantov bolj pogosti pojavi marginalnosti kot pri prvi generaciji migrantov, kar pomembno vpliva na njihov družbeni položaj. Del druge generacije migrantov je manj povezan s svojo izvirno družbo, s starši in z imigrantsko družbo. Tako nastajajo generacijski konflikti, pa tudi pojavi socialne izolacije, socialne dezorganizacije in patologije. Pojavi diskriminacije in segregacije, s katerimi se pripadniki druge generacije srečajo že zelo zgodaj, jih še posebej obremenjujejo in prizadevajo. Medtem ko je za prvo generacijo migrantov družina nekakšna »dekompresijska« komora, kjer se razbremenijo napestosti, ki jim jih povzročajo odnosi v imigrantski družbi, so njihovi otroci pogosto že zelo zgodaj odtujeni od svojih staršev, ki so prezaposleni in jim ne morejo posvečati dovolj časa. Generacijski konflikti in pojavi odtujenosti rahljajo družinske odnose med obema generacijama migrantov in znižujejo raven primarne socializacije otrok migrantov.

Primerjave družbenega položaja dveh generacij migrantov pa ne morejo mimo nekaterih problemov, ki so posebej značilni za prvo generacijo migrantov. To so predvsem začetni procesi prilagajanja na razmere imigrantske družbe, pogosto povezani z zniževanjem družbenega položaja, to je, s pojavi vertikalne mobilnosti navzdol. Ti pojavi ne prizadevajo tistih pripadnikov druge generacije migrantov, ki so že rojeni v imigrantski družbi staršev ali se vanje priselijo v zgodnji mladosti.

ANTON BEBLER

UDK 329.14(-651)

Marksizem in problem vojn socialističnih držav

Ni dolgo, kar se je vnovič zbudilo zanimanje javnosti za razmerje med politiko sile v mednarodnih odnosih in socializmom. Socialistična gibanja, partije in kasneje države so se že dolga desetletja zavzemali za odpravo imperialističnega nasilja in vseh oblik politike sile v mednarodnih odnosih. Čeprav se je že večkrat zastavljalo vprašanje dejanskega ali morebitnega nasprotja med temi težnjami in stališči na eni strani ter politiko socialističnih sil na drugi, se je leta 1979 aktualnost tega vprašanja močno zaostila. V tem letu sta izbruhnili dve vojni med dvema paroma držav, skupaj med tremi socialističnimi državami.¹ V teh vojnah so se spopadle armade, ki so jih vodile marksistične komunistične partije. V istem letu je vojska četrte socialistične države, tokrat vojaške velesile, vdrla na ozemlje vojaško neprimerno šibkejših nesocialističnih neuvrščene države. Dveh med temi tremi dogodki še vedno ni konec, z oboroženim nasiljem, ki je zanj značilno, se približujeta ravni vojne.

Morda se bo pokazalo, da je bilo leto 1979 izjemno in da se kaj takega ne bo kmalu ponovilo. Tudi če bo tako, ni več mogoče zapirati oči pred senčno platjo delovanja nekaterih socialističnih držav v mednarodnih odnosih. Prav tako so zapirali oči in tiščali glave v pesek in jih tiščijo še danes številni marksisti.

V naši državi imamo poleg resnih teoretičnih tudi tehtne praktične razloge, čemu se ukvarjati s tem vprašanjem. Našo socialistično skupnost je kot eno prvih prizadelo, da je skupina socialističnih držav – v očitnem nasprotju s socialističnimi ideali in z normami miroljubnega sožitja v mednarodni skupnosti – uporabila silo. Ne moremo tudi povsem zanesljivo izključiti možnosti, da do podobnih poskusov ne bo prišlo tudi v prihodnosti.

Zanimanje za to vprašanje, še zlasti med marksisti, kaže tudi na (še eno) področje zaostajanja sodobne marksistične teorije za potrebami družbene prakse in, vsaj po količinski plati, za dejavnostjo nemarksistič-

¹ V tem spisu uporabljam pojem socialistična država v ožjem pomenu, ki se ujema z našo zunanjepolitično prakso. To je država, v kateri je osrednja oblast na celotnem ozemlju trajno v rokah komunistične partije in v kateri tečejo temeljite družbene spremembe na podlagi marksistične ideologije. Tej opredelitvi ustreza danes 16 sodobnih držav.

nih družboslovcev na tem področju. Sodobna marksistična literatura o uporabi oboroženega nasilja kot orodja socialističnih sil je na splošno siromašna, čeprav je eden izmed klasikov marksizma izrecno govoril o tem vprašanju, že davno preden je politično postalo žgoče. Že leta 1845 je Friedrich Engels zapisal »V komunistični družbi... nihče ne bo pomislil na kako stalno armado. Čemu neki bi imeli tako armado? Za varovanje notranjega miru v deželi?... Toda nihče ne bo pomislil, da bi oviral ta notranji mir. Za napadalno vojno? Kako bi komunistična družba sploh pomislila, da bi šla v napadalno vojno – družba, ki zelo dobro ve, da bi v vojni izgubila ljudi in kapital, medtem ko bi v najboljšem primeru lahko pridobila le nekaj nejevoljnih okrajev.«

Približno sto trideset let kasneje je vidni jugoslovanski marksist Edvard Kardelj zapisal: »Zgodovina socialistične prakse je dokazala, da so vojne možne tudi med socialističnimi deželami – tako zaradi njihove strukture kakor tudi zaradi strukture mednarodnih odnosov« (*Narod in mednarodni odnosi*, MK, Ljubljana 1973, str. 176–177).

Med tema izjavama je seveda preteklo veliko vode. Veliko stvari se je spremenilo, nekatere v nasprotju s pričakovanji utemeljiteljev marksizma in tudi kasnejših socialistov in komunistov. Marksisti in večina socialistov prejšnjega in z začetka tega stoletja so videli družbeni vir tedanjih vojn izključno ali predvsem v naravi kapitalizma, v kapitalističnem kolonializmu in imperializmu. Bili so trdno in iskreno prepričani, da bo po zmagi socializma konec oboroženega nasilja in vojn nasploh. V prehodnem obdobju – do zmage socializma povsod oziroma v veliki večini dežel – so edino možno in upravičeno izjemo videli le v obrambnih vojnah socialističnih (komunističnih) držav, v narodnoosvobodilnih ter v notranjih revolucionarnih (državljskih) vojnah.

Te tri izjeme tudi danes niso same po sebi problematične, če gre v praksi res za take pojave in ne za prikrivanje nečesa drugega. Zato teh oblik uporabe oborožene sile socialističnih držav, ki so z vidika mednarodne skupnosti politično upravičene, ne bom obravnaval.

Marksisti in socialisti so bili dolgo prepričani, da si ni mogoče zamisliti napadalne oblike oboroženega nasilja pri socialistični državi in še manj med socialističnimi (komunističnimi) državami. To prepričanje je izhajalo iz humanistične vizije socializma in komunizma, ki bosta odpravila negativne lastnosti družb, zasnovane na razrednem zatiranju. Prepričanje, da napadalna oblika oboroženega nasilja v mednarodnih odnosih in napadalna oblika vojne nista združljivi z bistvom socializma, se je med večino marksistov obdržalo vse do pred nekaj leti. To prepričanje močno odmeva tudi v svetu in sicer v znanem Kardeljevem delu *Socializem in vojna* (1960, 1973): »Socializem je načelno vedno bil za mir in samo za mir. Socializem sam je sinonim za trajni mir, ker vsebuje moč za jutrišnjo odstranitev vseh virov vojne... Socializem ni za mir šele jutri, ampak že danes, danes toliko, kolikor je objektivno mogoče, to je, kolikor to povečane sile socializma že danes omogočajo. Nesmiselno ali popolnoma

antisocialistično bi bilo trditi, da se z rastjo sil socializma povečuje neizogibnost vojne, ker bi to pomenilo trditi, da je socializem sam vir vojne.« Toda življenje je pokazalo, da so socialistični ideali eno, praksa družbenih sil in držav, ki se imenujejo socialistične, pa je lahko povsem nekaj drugega.

Če se ozremo na razvoj stališč marksistov o tem problemu, opazimo resno protislovje. Eden od utemeljiteljev marksizma, F. Engels, je o problemu izrecno pisal in govoril, pa čeprav na kratko, že v letih 1845 in 1882, tj. v času, ko je lahko razpravljale o hipotetični možnosti obstoja samega pojava in problemov v zvezi z njim. Danes, ko so o konkretnih pojavnih oblikah že večkrat žolčno razpravljali, glasovali in sprejemali resolucije v Združenih narodih, ko se vsaj delno zaradi teh pojavov zapletajo mednarodni politični in gospodarski tokovi, ko je bila vprašljiva izvedba prvih olimpijskih iger v socialistični državi itn., številni marksisti ne obravnavajo tega realno obstoječega problema, zanikajo celo obstoj pojava in samo njegovo teoretično možnost. Sam problem pa je pričujoče že šest desetletij! Že ta primerjava nedvomno kaže na šibkost in celo teoretično nemoč (številčno) pomembnega dela sodobnih marksistov, kaže na njihovo capljanje za družbeno prakso.

Ko je F. Engels futuristično obravnaval problem mednarodnega vedenja prihodnjih komunističnih družb, je izhajal iz socialističnih idealov in je najmanj dvakrat izrazil odklonilno mnenje o možnosti njihove napadalne politike. Toda v primerjavi z nekaterimi sodobnimi marksisti Engels tega ni storil normativno – aprioristično («tega kratko malo ne more biti, ker je nasprotno naravi komunistične družbe»). V prvi izjavi o tem problemu leta 1845 F. Engels ni menil, da je napad komunistične države na nekomunistično (protikomunistično) nemogoče, pač pa nesmotrno z vidika dolgoročnih interesov komunistične družbe. Torej takega napada ne bo, le če se bo mednarodna politika komunističnih držav resnično ujemala s socialističnimi ideali in če bo modra.

V drugi izjavi, v pismu K. Kautskemu 12. septembra 1882, je F. Engels dejal: »Samo eno je nedvomno: zmagoviti proletarijat ne more nasilno osrečiti nobenega drugega ljudstva, ne da bi pri tem spodkopal lastno zmago.« Čeprav je ta Engelsova izjava nekoliko bolj normativno obarvana kot prejšnja, je tudi pogojna in ne aprioristična. Tokrat se Engels ni omejil le na razmerja med komunističnimi in nekomunističnimi državami. Njegovo stališče bi lahko teoretično veljalo tudi za odnose med komunističnimi (socialističnimi) državami. Samo dejstvo, da je F. Engels sploh razpravljalo o tem problemu in je svoja stališča dokazoval s stvarnimi, racionalnimi argumenti, kaže na prizvok določene skepe.

Zakaj klasika marksizma temu problemu nista posvetila več pozornosti, je najbrž povezano z njenim prepričanjem in predstavami o bližajoči se zmagi socializma. Klasika sta verjela, da bo do komunistične revolucije »prišlo hkrati v vseh civiliziranih deželah, se pravi, vsaj v Angliji, Ameriki, Franciji in Nemčiji« (Engelsov odgovor na 19. vprašanje v »Načelih

komunizma«, Marx-Engels, Izbrana dela CZ, Ljubljana 1971, zv. 2, str. 558). Komunistična revolucija (v ednini) naj bi zmagala v gospodarsko, družbeno in politično razvitih državah morda ali celo verjetno po mirni poti. Čeprav najdemo pri K. Marxu tudi izjavo, »da v večini evropskih dežel sila mora biti gibalno naših revolucij« (1872, Izbrana dela, zv. 4, str. 338), je prav gotovo res, da zgodovina ni potrdila nekaterih Marxovih in Engelsovih pričakovanj.

Vse avtohtone socialistične revolucije XX. stoletja so zmagale v ekonomsko in družbeno nerazvitih okoljih, v pretežno kmetijskih deželah, z maloštevilnim delavskim razredom in povsod z uporabo oboroženega nasilja. Nikjer trajna zmaga socialističnih revolucij ni organsko zrasla iz vnaprej vzpostavljene družbene hegemonije delavskega razreda ter pretežno ob uporabi mirnih sredstev političnega boja. V nekaj industrijsko in družbeno razvitih državah so socialistično ureditev vsilili s političnimi preobrti v vrhnji stavbi, brez široke opore v množicah in na tujih bajonetih. Z izključno uporabo mirnih sredstev in prek volivnega boja so komunistične partije zmagale le v romanski državi San Marino (tam je bila KP na oblasti v letih 1945–1957) ter posamično ali v koalicijah v nekaj zveznih državah Indije.

Zgodovina je pokazala, da je bilo do zdaj oboroženo nasilje (znotrajdržavno ali meddržavno) nujno za trajno zmago socialističnih revolucij. Ta posebnost rojstev sodobnih socialističnih držav ima najbrž nekaj skupnega z njihovim kasnejšim mednarodnim vedenjem.

V marksistični literaturi po K. Marxu in F. Engelsu se je vprašanje o medsebojnem razmerju med oboroženim nasiljem in socializmom kazalo v nekaj oblikah: v stališčih socialistov glede vojaške politike meščanskih vlad (do teh je revolucionarno krilo socialne demokracije pred prvo svetovno vojno navadno zavzemalo negativno stališče); v razpravah o uporabi oboroženega nasilja in vojne kot orodij za zmago socialistične revolucije; v normativnem stališču in prepričanju, da bo zmaga socializma nasploh odpravila vojne in uporabo oboroženega nasilja v mednarodnih odnosih.

Ruski marksist V. I. Uljanov-Lenin se je med prvo svetovno vojno spomnil Engelsove izjave iz leta 1882, razširil jo je in konkretiziral. V svojem delu *Izidi razprav o samoodločbi* (julij 1916) je Lenin zapisal: »Proletariat ne postane svet in zavarovan pred napakami samo zato, ker je izpeljal socialno revolucijo. Toda morebitne napake (in sebični interesi – poskusiti se usesti na ramena drugega) ga bodo neizogibno pripeljali k spoznanju resnice.« Vir »sebičnih interesov« je Lenin videl v narodnostnih antipatijah in sovraštvu, ki »izginejo le po zmagi socializma in po vzpostavitvi popolnoma demokratičnih odnosov med narodi« (Lenin, Zbrana dela, peta izdaja, Moskva 1962, zv. 30, str. 51). V primerjavi z Engelsom je Lenin naredil bistveni korak naprej in je dopuščal ne le teoretično, marveč tudi praktično možnost, da bi socialistične države izvajale hegemonistično politiko, vsaj dokler ne spoznajo svojih napak.

Dopuščal je tudi možnost vojn med socialističnimi republikami. Pri razlagi te možnosti pa se je ustavil pri negativni dediščini kapitalistične družbe v obliki nacionalističnih in drugih predsodkov v vrstah revolucionarjev. Ta Leninova stališča so ostala fragmentarna in nekaj desetletij skoraj pozabljena.

V njegovi domovini pa se marksistična teorija na tem področju skorajda ni premaknila naprej, kar pomeni, da je močno zaostala za prakso, če upoštevamo velikanske spremembe v preteklih desetletjih. V sodobnem uglednem sovjetskem učbeniku preberemo tole: »Imperializem kot družbenoekonomski ustroj je še vedno splošni, temeljni vzrok vseh vojn sodobnega časa« (D. A. Volkonogov in dr., *Vojna in armada*, Moskva 1977, str. 39). V ZSSR uradno zanikajo celó teoretično možnost vojn med socialističnimi državami. Izhod iz očitnega protislovja med normativnimi trditvami in prakso iščejo sodobni sovjetski teoretiki bodisi v zanikanju neprijetnih dejstev ali v kazuistiki. (»Vojn med socialističnimi državami ne more biti. Če pa le pride do vojne med dvema državama, vsaj ena izmed njiju ni socialistična ali je samo navidez socialistična«). S takimi stališči je, recimo, nastopil na zadnjem, devetem svetovnem kongresu sociologov v Uppsali prof. dr. (in generalni major) V. F. Samojlenko iz Moskve. Obe izhodišči sta seveda hudo sprti z znanstvenimi prvinami marksizma.

Marksistična literatura o uporabi (oboroženega) nasilja v socialistični družbi je skopa in znanstveno nebogljenost. Ta nebogljenost marksistične literature je zgodovinsko in politično gledano razumljiva, postaja pa znanstveno vse manj sprejemljiva. Veliko več so o tem pisali in pišejo nemarksisti. V tej literaturi količinsko prevladuje jasno propagandno obarvano, pristransko in neznanstveno pisanje idejnih nasprotnikov marksizma in socializma. Praktično prihajajo vsa kolikor toliko znanstveno utemeljena dela o tem vprašanju izpod peres meščanskih znanstvenikov (zgodovinarjev, sociologov, politologov in filozofov). Tudi v tej kategoriji je ideološka opredeljenost avtorjev nedvomno vplivala na vsebino del in na teoretične sklepe.

Zastavlja se vprašanje, zakaj so se marksisti in med njimi najbolj izrazito komunisti izogibali (in mnogi med njimi se še vedno izogibajo) obravnave mednarodnega vprašanja, ki že dolgo ni več nepomembno ali zgolj teoretično vprašanje.

Razlogov za to je več – političnih, ideoloških in znanstvenih. Največja zavora so nedvomno bili in so še vedno politični zadržki. Leta 1865 je F. Engels objavil prvo celovitejše marksistično delo o vojaški politiki z naslovom *Vojaško vprašanje v Prusiji in nemška delavska stranka*. V uvodu k tej svoji brošuri je zapisal, da je naposled napočil čas, da o vojaških vprašanjih spregovori tudi delavska stranka. Ta stranka je imela po Engelsovem mnenju to prednost pred meščanskimi strankami in reakcijo, da je lahko o vojaških problemih razpravljala »hladnokrvno«,

»nepristransko«, »znanstveno«, »zgodovinsko« in »anatomsko«, in sicer zato, ker pri tem niso bili prizadeti interesi delavstva in stranke.

Prav take materialne in čustvene neprizadetosti pa ni bilo med marksisti tega stoletja, kadar je šlo za mednarodno vedenje socialističnih držav in njihovih vodilnih marksističnih partij. V času, ko so prvo socialistično državo imeli za šibko, ogroženo in obkroženo s pretečim kapitalizmom, imperializmom in fašizmom, je bilo zapiranje oči, sprenevedanje in spodbijanje dejstev še razumljivo. Tujim komunistom je bila prva socialistična država v oporo in pomoč, v njej sami pa je bil celo najmanjši glasno izraženi dvom hudo nevaren. Bojazen, da bi tudi najmanjšo razpravo o senčnih platih socialistične prakse izrabili sovražniki socializma in marksizma, je bila globoka in stvarna.

Ta argument je še do danes v rabi. Sovjetski marksisti – Rumjancev, Arzumanjan, Korionov in drugi – so ga, recimo, uporabili v žolčnih napadih na Kardeljevo knjigo *Socializem in vojna*. Politična občutljivost samega vprašanja, moralni in politični kapital socialističnih držav in komunističnih partij (sovjetske, kitajske, vietnamske idr.), mednarodni obziri, taktični politični interesi manjših socialističnih držav in partij, želja, da se ne bi komu zamerili itn. – vse to je zaviralo in celo onemogočilo med marksisti vsakršno resnejšo, strpno in znanstveno razpravo o teh vprašanjih.

Na podoben način in v povezavi s tem, kar smo doslej povedali, je delovala marksistična ideologija, ki je zavirala znanstveno proučevanje prakse marksistov. Najprej gre za to, da številni marksisti dolgo niso videli nič spornega v oboroženem »izvozu« revolucije in v »osrečevanju« drugih narodov. Interesi svetovne revolucije so bili zanje višji od pravnih norm državne suverenosti in neodvisnosti. Nacionalne sekcije komunistične internacionalne (komunistične partije do leta 1943) so pozdravljale posege sovjetske rdeče armade prek državnih meja ZSSR kot »osvoboditev« narodov spod kapitalističnega izkoriščanja. Več evropskih komunističnih partij je na pričakovanju takih posegov desetletja gradilo svoje politične strategije. Razen tega so bile med marksisti dolgo navzoče predstave o temeljni brezkonfliktnosti in brezsenčnosti socialistične družbe navznoter in navzven. Tisto, kar se s temi predstavami ni ujemalo, so imeli za dediščino »prekletega kapitalizma«, za rovarjenje sovražnikov oziroma za začasen in »netipičen« odklon, ki ne zasluži, da bi ga proučevali.

Za znanstveno obravnavo so bile in so tudi danes precejšnje objektivne zavore. Močna ovira je zelo razširjeno državno ponarejanje dejstev, uničevanje podatkov in dokumentov, ki se ne ujemajo z uradnimi razlagami dogodkov, ter onemogočanje preverjanja podatkov in zgodovinskih raziskav o kočljivih zadevah. Bili so časi, ko je velika večina marksistov tem ponaredkom iskreno verjela ali je morala verjeti.

Nič manj tehtne niso nekatere pomanjkljivosti sodobne marksistične teorije. Te pomanjkljivosti so se porajale zaradi prej omenjenih razlogov, posledica tega pa je bilo izrazito zaostajanje teorije za prakso, predvsem

za socialistično. Iz del klasikov marksizma smo podedovali sicer nepopolno teorijo vojne, ki pa se je od nemarksističnih teorij razlikovala v dveh temeljnih poudarkih. Klasika sta videla temeljna družbena vira vojn v ekonomskem interesu ter v medrazrednih nasprotjih. Prvi poudarek so številni marksisti pojasnjevali in ga pojasnjujejo še danes kot »dominantni« vir vojn (recimo dr. S. Mrkić v učbeniku *Teorija vojne*, Beograd 1976, str. 75) in celo v smislu ekonomskega determinizma vojn. Toda prav ti dve prvini – ekonomski interes in pogojenost z medrazrednimi spopadi – sta videti nepomembni, če sploh zaznavni v primerih napadalne, neobrambne uporabe oboroženih sil sodobnih socialističnih držav. Klasična marksistična teorija vojne je nastala v razmerah globoko razredno razklanih in visoko komercializiranih evropskih meščanskih držav XIX. stoletja. Videti je, da je v nespremenjeni obliki ta teorija neprimerna za proučevanje prakse marksistov v bistvu drugačnih družbah XX. stoletja. Prav o teh teoretičnih problemih v zvezi s sodobnimi vojnami je govoril Edvard Kardelj nekaj mesecev pred svojo smrtjo.

Jugoslovanski marksisti so iz razumljivih razlogov že v letih 1948–1953 glasno zastavili vprašanje neenakopravnih odnosov, hegemonizma in uporabe nasilja v odnosih med socialističnimi državami. Leninovi razlagi vzrokov za te pojave (»nasledje preteklosti«) so tedaj dodali etatiistična pačenja in odklone v razvoju samega socializma.

Prvi resni teoretični poskus znanstvene marksistične analize tega problema je opravil Edvard Kardelj v delu *Socializem in vojna* (izdaja leta 1960, 1973). V tem delu se je E. Kardelj prvi med vidnimi sodobnimi marksisti izrecno lotil vprašanja hegemonistične politike socialističnih držav in morebitnih napadalnih vojn, ki bi jih same sprožile. E. Kardelj je izvrstno analiziral družbena protislovja, »ki nastajajo že na tleh samega socialističnega razvoja v prehodnem obdobju, ki pa jih ni več mogoče povezovati z direktnimi ostanki stare družbe« (izdaja CZ, Ljubljana 1960, str. 162).

Za to analizo je bil E. Kardelj deležen izredno ostre graje sovjetskih, kitajskih in drugih marksistov, ki so ga obtoževali blatenja socializma. Delno zaradi tega in zaradi dvojnosti njegove vloge (vloge politika – ideologa in znanstvenika) najdemo v njegovem delu tudi tako (tokrat pretežno normativno) stališče: »Socializem – kolikor gre za dejanske socialistične družbene odnose, ne pa za elemente starega v novem – ne samo ne more biti vir vojne, temveč mora biti njegova krepitev na svetu faktor zmanjševanja vojne nevarnosti, faktor za odpravo neizogibnosti vojne« (str. 145). Določeno protislovje med citiranimi stališči je ostalo tudi v predelani in izboljšani (avtorizirani) izdaji iz leta 1973 (poglavje v knjigi *Narod in mednarodni odnosi*, MK Ljubljana 1973). To protislovje si lahko razlagamo kot posledico večpomenske uporabe pojma socializem. Kot politik – ideolog je E. Kardelj uporabil ta pojav v drugem citatu v smislu ideje, ideale, ideologije, ne pa v smislu stvarnosti ali politike realno obstoječih socialističnih držav.

Kolikor vemo, je E. Kardelj želel napisati novo, obširnejšo in teoretično bolj popolno knjigo s to temo, toda zaradi drugih nalog in bolezni tega ni utegnil storiti. Vendar tudi v tej obliki ostaja *Socializem in vojna* pomemben mejnik v razvoju marksistične teoretične misli na tem področju, mejnik, brez katerega ne moremo pri nadaljnjem razvoju marksistične misli. Tega kapitalnega dela sodobnega marksizma pa do danes niso javno natisnili, razen v avtorjevi domovini, v nobeni socialistični državi.

Svoja stališča o omenjenem problemu je E. Kardelj podal v najbolj popolni obliki v delu iz leta 1975 *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*. V njem avtor jasno razlikuje med ideologijo socializma in mednarodnimi odnosi socialističnih dežel ter govori o okoliščinah, ki spodbujajo skušnjave v mednarodni politiki teh dežel: »Neenakomernost ekonomskega razvoja socialističnih dežel; velike razlike v ravni razvitosti proizvodnih sil in življenjskih razmer delavcev v njih; konflikt med cilji in upi revolucije po eni in nezadostno materialno bazo v ekonomsko nezadostno razviti deželi po drugi strani; zaostala in konservativizmu podložna družbena zavest; velika vloga ideološkega in političnega subjektivizma; trenutni državni interesi; ki jih prinaša logika objektivno vsiljenega boja za obstanek v svetovnem razmerju sil kot tudi subjektivne težnje neke državne politike; različnost objektivnih pogojev za razvoj socializma, kar vsiljuje tudi različnost razvojnih poti socializma in dometa v razvoju socialističnih družbenih odnosov; različen ekonomski, geopolitični in mednarodni položaj socialističnih dežel, ki sproža objektivne konflikte interesov; razlike v družbeni zavesti, ideologiji, notranji in zunanji politiki, ki nastajajo na takšnem temelju itd. Zaradi vsega tega sodobna socialistična družba, kakor je Marx predvideval, ni le sama po sebi brezkonfliktna, temveč celo odnosi med socialističnimi deželami in med narodi, ki so na socialistični poti, niso avtomatično osvobojeni deformacij in konfliktov. Danes tega ni več potrebno samo teoretično dokazovati.« (E. Kardelj, *O socializmu in vojni*, DZS, Ljubljana 1980, str. 579)

V svojem zadnjem zapisanem razmišljanju je Edvard Kardelj v pogovoru z Vladimirom Dedijerjem oktobra 1978 dejal: »Mislim, da se je narava boja za vplivna področja v sodobnem svetu v primerjavi z bojem za vplivna področja v preteklosti v kvalitativnem smislu le nekoliko spremenila. V preteklosti so ob političnih vidikih in spopadih med velikimi imperialističnimi silami kljub vsemu prevladovali ekonomski vidiki. Ne trdim, da zdaj ekonomski momenti pri tem ne igrajo nobene vloge. Še vedno imajo veliko vlogo, toda bolj v smislu političnega sredstva kot pa ekonomske nuje za ohranitev teh velikih sil, se pravi, razvitih industrijskih sil.

Zdaj je po mojem mnenju v ospredju prav boj za prevlado v svetu, se pravi, da je politični vidik tisti temeljni vidik, ki je povezan z delitvijo sveta na bloke. Dejansko gre bolj za delitev vplivnih območij med posamičnimi državami oziroma njihovimi interesi. Res je, da obstaja poleg blokvske delitve še delitev vplivnih območij med temi drugimi, se

pravi, med posamičnimi državami, na primer med Anglijo, Francijo, Združenimi državami Amerike. Vendar menim, da to danes ni več tako pomembno, da poteka ta delitev brez tolikšnih zaostrovanj med velikimi zahodnimi silami, da bi lahko povzročila hujše spopade med njimi ali pa celo vojne.

Ker v bližnji prihodnosti, kolikor lahko danes presoјamo, kakšna svetovna vojna za prevlado v svetu ni možna (čeprav nihče med nami ne more trditi, da ni možna za vse večne čase – glede na sedanje razmere pa lahko rečemo, da ni možna), je po mojem mnenju temeljni cilj današnjega boja za delitev vplivnih območij utrjevanje položaja in širjenja vpliva blokov glede na razmerje sil in moči med njima. Če se že mōči bojevati z atomskim orožjem, potem bijejo boj za vplivna območja enega in drugega bloka in s tem, če smem tako reči, praktično širijo meje blokov ter utrjujejo tudi medsebojno razmerje sil in moči. Prav zaradi tega je vsakdanji boj za delitev vplivnih območij v nekem smislu veliko ōstrejši, kot je bil nekdanj. Kajti vojna kot sredstvo politike je bila nekoč možna tako rekoč vsak dan in zato bitke niso potekale toliko okoli vplivov na vlade, pač pa so bile naravnane k obvladovanju kolonij in širjenju kolonialnih imperijev. Danes pa so razmere take, da morata biti bloka navzoča tako rekoč v vsaki državi na svetu in bojevati bitke na plečih narodov domala vseh držav, stopati v boj med raznimi obveščevalnimi in drugimi službami, diverzantskimi organizacijami, in sicer – v skladu z naravo bloka – s spodkopavanjem teh ali onih vlad ali pa z vsiljevanjem ter zaščito drugih vlad; vse to gre do tistih meja, ki še preprečujejo, da bi prišlo do odkritega spopada med vodilnima velesilama oziroma blokoma«. (Vladimir Dedijer, *Interesne sfere*, Prosveta, Beograd, str. 442–443).

Ta zadnja Kardeljeva razmišljanja so dragocena za razvoj in posodobitev marksistične misli o vojnah, vključno z vojnami, ki jih med seboj bijejo socialistične države.

Do zdaj še nimamo zadovoljivega odgovora na vprašanje, zakaj je prihajalo in prihaja v mednarodnem vedenju socialističnih držav do bistvenih odstopanj od socialističnih idealov, zakaj smo bili in smo še priče napadalnega in ekspanzionističnega vedenja nekaterih izmed njih. Ne-marksisti so opazili in prvi začeli trditi, da gre tukaj za resen in zakonit pojav. Francoz Pierre Naville je npr. zapisal tole: »Najnovejša zgodovina nas utemeljeno opozarja na pojav nove vrste oboroženih spopadov, ki so temeljnega pomena za prihodnost družb: na spopade med dvema ali več državami, katerih režimi se razglašajo za socialistične: na primer med ZSSR in Kitajsko, med ZSSR in Madžarsko, ZSSR in Čehoslovaško. V teh primerih ne gre niti najmanj za napake, izjeme ali odklone. Gre za enako trdno logiko kot pri spopadih med kapitalističnimi državami, za logiko, ki sodi v splošni svetovni okvir.« (Pierre Naville, *La Guerre de tous contre tous*, Editions Galilée, Paris 1977, poglavje »Socialistična revolucija in oborožen spopad«, str. 187). Tega stališča ne sprejemajo

celo tisti marksisti, ki sami ugotavljajo, da socialistične države v vse večjem obsegu, regularno in vse bolj stopnjevano uporabljajo silo. Tako generalpolkovnik Nikola Pejinović sodi, da ta praksa ni značilna za socializem (»Neka iskustva o uloži oružanih snaga u socijalističkim preobrazajima«, Vojno delo, št. 6. 1979, str. 48).

V literaturi, tako marksistični kot nemarksistični, najdemo več razlag o vzrokih za pojav, o katerem govorim v tem spisu. Že zdaj lahko rečem, da nobena teh razlag, ki jih bom navedel, ne ponudi celostne razlage pojava v vseh njegovih oblikah in razsežnostih. Za znanstveno razčlenitev, razlago in nekega dne morda tudi za napoved se zdi, da je treba upoštevati vse tiste dele razlag, ki zdržijo utemeljeno kritiko.

Prej sem že omenil podmeno, da so morda posebne okoliščine nastanka sodobnih socialističnih držav, v katerih sta imeli oboroženo nasilje in večkrat tuja vojaška pomoč ali intervencija tako pomembno vlogo, trajno vplivale na njihovo kasnejše mednarodno vedenje. Ta teza sodi v skupino razlag, ki poudarjajo idiosinkratske, *neponovljive lastnosti* vsaj najmočnejših socialističnih držav. Do prve socialistične revolucije je prišlo po naključju med prvo svetovno vojno v družbeno zaostali, fevdalno-meščanski velesili, ki je imela večstoletne tradicije kolonialnih osvajanj in ekspanzionizma, nacionalnega zatiranja, veliko-državnega šovinizma, notranjega militarizma, utemeljevanja mednarodnega položaja predvsem na vojaški sili (in ne na ekonomski moči, kulturnem vplivu, tehnološki, trgovski ali denarniški prodornosti itn.), pomanjkanje demokratičnih političnih tradicij, idejne in verske nestrpnosti itn. Tudi Kitajska ima dolgo državno tradicijo velesile, tlačenja nehanskih narodov, fevdalno-kolonialnih osvajanj, vzvišenega obravnavanja vseh tujcev kot barbarov, šovinizma itn., itn. V večletnih ostrih medsebojnih dialogih obtožujejo kitajski marksisti sovjetske, da nadaljujejo v novi obliki imperialistično politiko ruskih carjev (»socialimperializem«), sovjetski marksisti pa kitajske, da ohranjajo velikodržavnost, hegemonizem in šovinizem, ki naj bi tudi imeli globoke vire v posebnostih kitajske države. Takšne razlage imajo stičišča z eno izmed štirih »sistemskih« razlag, ki jih najdemo v literaturi.

Najstarejša od teh je vsekakor razlaga, ki jo najdemo že pri Leninu. Vir odklonov od socialističnih idealov naj bi bil, po njej v *dediščini preteklosti*. Pri tem je mišljena predvsem dediščina kapitalizma in imperializma. Ta argument ima poleg racionalnega zrna tudi nekaj šibkih točk.

Najprej je to izredno obrabljen in neštetokrat zlorabljen argument, s katerim so skušali in skušajo ne samo pojasniti, ampak tudi opravičiti vse, kar je narobe v sodobnih socialističnih družbah – tudi stvari, ki s prejšnjim družbenim redom nimajo neposredne zveze. E. Kardelj je v *Socializmu in vojni* sodil, da je ta razlaga že nezadostna. Drugič, podobne argumente so že v prejšnjem stoletju uporabljali ideologi liberalnega evropskega meščanstva, recimo A. Comte in H. Spencer. Oba sta verjela in razglašala, da prinaša »industrijska družba« (kapitalizem) svetovni mir in da so največji

povzročitelji agresivnosti in vojn ostanki fevdalne militaristične družbe, konkretno v Rusiji. V začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je z delno podobno tezo nastopil Friedrich Engels. V seriji člankov »Zunanja politika ruskega carizma« (1890) je Engels ugotavljal, da je glavna vojna nevarnost v Evropi v ekspanzionistični politiki fevdalnega ruskega carizma, ne pa v značilnostih tedaj že razvitega evropskega kapitalizma in imperializma. Ko je K. Marx leta 1856 razpravljal o ruski zunanji politiki XIX. stoletja, je iskal zgodovinske in družbene vzroke zanjo tudi v takih posebnostih, kot je npr. nastanek vikinške države na ozemlju Rusije v VIII. in IX. stoletju in pa v trajnih sledovih, ki so jih v značaju ruskih ljudstev zapustile tatarske tlake od XIII.–XV. stoletja.

Dalje, različna so mnenja o tem, s katerimi konkretnimi ostanki preteklosti naj razlagamo sodobno politiko socialističnih držav. Lenin je govoril o nacionalističnih predsodkih in tradicionalnem sovraštvu. E. Kardelj je naštel v tej zvezi ostanke meščanstva, lastniško miselnost, ekonomsko zaostalost, velikodržavni šovinizem in hegemonizem.

Tudi ena najstarejših in najpogostejše uporabljenih razlag v delih nemarksističnih in meščanskih avtorjev se poslužuje argumenta o dediščini preteklosti. Bivši ameriški diplomat in zgodovinar G. Kennan, na primer, govori o »vplivu, ki ga imajo na sovjetsko vodstvo globoko zakoreninjeni nagoni, ki so spodbujali ruske režime vseh časov k poskusom (ki niso ostali brez impresivnih uspehov), da bi razširili svoja vplivna področja s pomočjo malo tveganih in iz različnih pobud porojenih vdorov vzdolž dolgih ruskih meja na ozemlja neposrednih sosedov«.

Če bi v seznam motivov vključili še geopolitični položaj, podedovane meje, nacionalni, verski, razredni itn. sestav prebivalstva, naravno okolje, kulturne, družbene in ekonomske posebnosti, tradicije, lastnosti naroda itn., se lahko vprašamo, kako daleč v preteklost moramo poseči za to razlago. Veliko zgoraj naštetih motivov sploh ne izvira iz kapitalizma, temveč iz fevdalne, plemensko-rodovne družbe in celo iz časov velikih selitev narodov, kar bi, recimo pri Slovanih pomenilo – iz predradredne družbe. Kaj je povzročilo npr. antipatije med Rusi in Kitajci, za katere najdemo zgodovinsko ozadje in primere že v XVI. stoletju? Ker nobena družbena formacija ni »čista«, in ima vsaka svojo globoko zgodovinsko razsežnost, bi lahko vsaka država – socialistična, kapitalistična ali fevdalna – valila odgovornost za svoje vedenje na zgodovinske prednike.

Argument o dediščini preteklosti ima še to posebnost, da podira predstave o posebnem položaju socializma in komunizma v zaporedju družbenoekonomskih formacij, predstave o tem, da se s socialističnimi revolucijami začenja »zlata doba« in prava zgodovina človeštva. V nasprotju s predstavami, ki so iz tega argumenta izvedene, pa se pokaže, da socializem le delno negira prejšnje družbe in v nekaterih (tudi negativnih) vidikih njeno nadaljevanje. V svoji skrajnji konsekvenci pomeni ta argument dvom, ali se bo človeštvo kdajkoli – tudi v komunizmu – otrslo oboroževanja, nasilja in vojn.

V marksistični literaturi naletimo na drugo sistemsko razlago, ki pa je lahko le različica argumenta o dediščini preteklosti. Implicitno vsebuje to razlago tudi Kardeljevo delo *Socializem in vojna*. V našem univerzitetnem učbeniku *Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita SFRJ* R. Radinović pojasnjuje spopade med socialističnimi državami z »nepopolnostjo in nedograjenostjo socializma«. Po Radinoviću bi moral biti ta vzrok »redke in vse redkejši, kolikor postaja socializem vse bolj razvit družbeni sistem« (*ONO i DS FLRJ*, Beograd 1979, str. 55).

Za variante tega tolmačenja so značilne razlage, koliko različnih sestavin se pojavlja v celotni družbeni praksi socialističnih držav (staro-novo, staro pozitivno – staro negativno – novo itn.) in kako si zamišljajo dinamično razmerje med temi deli (vzajemna negacija, prežemanje, mehansko spodrivanje itn.) Nekateri zagovorniki te razlage priznavajo za (novo) socialistično graditev samo tisto v družbeni praksi, kar je v popolnem skladu s socialističnimi ideali. Dobro pa vemo, da so med marksisti in tudi med komunističnimi partijami na oblasti zelo različne sodbe o tem, kaj je prava socialistična praksa. Pri zagovornikih druge systemske teze nisem našel pojasnila, kako naj obravnavamo kot morebitni vzrok novo, ki pa ni v skladu s socialističnimi ideali (negativno novo). Če bi imeli za socialistično samo tisto, kar je v skladu z ideali, kam bi nas taka logika pripeljala npr. pri proučevanju meščanskih družb, kjer so velikanske razlike med deklaracijami meščanskih revolucij in njihovo porevolucionarno prakso.

Druga systemska teza ni problematična le s teoretičnega, marveč tudi z empiričnega zornega kota. Iz dosledne razlage izhaja sklep, da se z razvojem in krepitvijo socialističnih družb nujno zmanjšujejo napadalna in neobrambna uporaba oboroženih sil socialističnih držav ter oboroženi spopadi med njimi. V praksi ta podmena vsaj doslej ni bila potrjena. Lahko pa govorimo celo o nasprotnem trendu. Najmanj kar lahko empirično ugotovimo, je to, da nekateri drugi dejavniki veliko močnejše opredeljujejo vedenje socialističnih držav v mednarodnih odnosih kot pa ga opredeljuje samo dozorevanje socializma.

Tretja systemska razlaga se ukvarja predvsem z deformacijami, pačenji družbenega razvoja, do katerih prihaja že na tleh socializma. Seznam in analizo teh deformacij je podal Edvard Kardelj. Temeljne vzroke za deformacije, ki lahko peljejo k hegemonistični zunanji politiki, je Kardelj našel v etatizmu, birokratizmu in v političnih monopolih znotraj socialističnih držav.

Zahodni in meščanski avtorji ponujajo razlage, ki se delno navezujejo ali celo pokrivajo s Kardeljevo razlago, delno pa ji bistveno nasprotujejo. P. Naville najde na primer razlago v novi obliki družbenega izkoriščanja, ki je povezana z državnim socializmom. Simetričnost, strukturna sorodnost, zaprtost in neprožnost političnih režimov v socialističnih državah, kakor tudi podržavljanje javnega mnenja po njegovem mnenju bistveno zaostrujejo spopade med socialističnimi državami. Dodatni razlog vidi ta

avtor v centralizmu in v izključnem političnem monopolu vladajočih komunističnih partij. Zahodni Nemec D. Senghaas razlaga spopade med socialističnimi državami z etatizmom, centralizmom, premajhnim demokratičnim nadzorom nad politiko obrambe in varnosti, z družbeno in kulturno zaprtostjo največjih socialističnih držav, z družbeno težo vojaškega aparata, z avtomatizmom delovanja oboroževalnih tekem, s simetričnostjo političnih struktur in nezdružljivostjo želja vodilnih struktur socialističnih držav po hegemoniji, z vzvratnim delovanjem lastne propagande, s socialno-psihološkimi stereotipi (predsodki), z idosinkratskimi lastnostmi držav in družb ter občasno tudi z neracionalnostjo državne politike. (Dieter Senghaas, »Conflict formation in contemporary international society«, *Journal of Peace Research*, vol. 10, 1973, str. 174–176.)

Kot vidimo, imajo konkretnjše razlage iz tretje skupine ponekod stične točke z razlagami o dediščini preteklosti. Glede tretje skupine se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri gre tukaj za posebnosti socialističnih držav in v kolikšni meri za skupne lastnosti številnih sodobnih držav, tudi kapitalističnih. Med te skupne poteze sodijo, recimo, trendi birokratizacije, etatizacije, militarizacije in vojnizacije;² nato obstoj političnih in idejnih monopolov, manipuliranje z javnim mnenjem itn. Glavni teoretični problem s tretjo skupino razlag je v tem, da se z njo v dobršni meri zgublja specifičnost socialističnih držav ter razlike med njimi in meščanskimi državami. Na nekaterih točkah so razlike vendarle očitne, recimo, glede zraščенosti partije in države ali pa glede intenzivnosti nekaterih pojavov. Razen tega je razlage iz tretje skupine tudi težko empirično dokazati. Vprašajmo se, recimo, ali se po obdobjih »kultov osebnosti«, tj. v obdobjih odpravljanja nekaterih najbolj očitnih pačenj socializma kot ideala, usklajenost zunanje politike socialističnih držav z normami miroljubnega sožitja povečuje?

V enem od svojih del je E. Kardelj zapisal, da so vojne med socialističnimi državami možne tudi »zaradi *strukture mednarodnih odnosov*«. To bi lahko pomenilo, da se socialistične države čutijo prisiljene, tudi proti svoji volji, uporabljati silo v zunanji politiki zato, ker je to prevladujoča norma v mednarodni skupnosti. Ta argument je lahko izpeljanka prve razlage vedenja socialističnih držav zaradi ostankov preteklosti. Politika sile, delitve vplivnih območij, tajne diplomacije, vojaškopoličnih zavezništev, hegemonizma in ekspanzionizma – vse to so pojavi, ki jih najdemo skoraj v celotni zgodovini človeštva, v različnih družbenih formacijah, vsaj od formiranja večjih družbenih skupnosti in držav naprej. S tega zornega kota ima četrta razlaga iste pomanjkljivosti kot prva. Iskanje vzroka v strukturi mednarodne skupnosti bi bilo sprejemljivo, če bi se nanašalo le na razmerja med socialističnimi državami in od teh močnejšimi kapitali-

² Med pojmom militarizacija in vojnizacija je razloček: slednji je vrednostno nevtralen in je povezan z oboroževanjem in vojaškimi pripravami, medtem ko se prvi nanaša na politično negativne spremembe v družbenih odnosih, ki so lahko povezani s pripravami na vojno.

stičnimi državami, ki bi ogrožale obstoj prvih. Toda, kako naj si razlagamo politiko sile, ki jo nekatere socialistične države izvajajo v odnosih do bistveno šibkejših nesocialističnih držav in še posebej po drugih socialističnih držav? Če si to razlagamo zgolj s strukturo mednarodne skupnosti, potem odpravimo – vsaj v eni pomembni razsežnosti – sleherno razliko med socialističnimi in meščanskimi državami!

Razlaga s strukturo mednarodne skupnosti ima vendarle svoje racionalno jedro, saj opozarja na proces vse večjega povezovanja sveta in medsebojne odvisnosti držav, ne glede na naravo njihovih družbenih ureditev in na njihova subjektivna hotenja. Pri tem ne smemo pozabiti, da so same socialistične države že pomemben del strukture sodobnih mednarodnih odnosov.

Ena od Kardeljevih misli v *Socializmu in vojni* je bila, da zgodovina sveta vse bolj postaja zgodovina socializma. To misel bi lahko dopolnili z ugotovitvijo, da ima veliko zgodovinsko gibanje sveta k socializmu poleg nedvomnih pozitivnih tudi senčne plati. Kot marksisti se jih moramo zavedati in proučevati zato, da bi bolje razumeli in usmerjali tokove družbenega razvoja v smeri naprednega in humanega.

Načelno politično stališče naše socialistične in neuvrščene države pa je dobro izrazil januarja 1980 naš veleposlanik v svetovni organizaciji M. Komatina med razpravo o sovjetski vojaški intervenciji v Afganistanu pred Varnostnim svetom OZN:

»Nobenega razloga ni, na podlagi katerega bi lahko opravičili intervencijo kogarkoli, da sme ogrožati neodvisnost kateregakoli naroda ali njegovo suvereno pravico, da sam odloča o svoji usodi in o svojem načinu življenja.

Po našem trdnem prepričanju mora biti to najvišji zakon mednarodnih odnosov in ga moramo spoštovati povsem dosledno. To mora biti posebna naloga vseh članic mednarodne skupnosti, poudaril pa bi, tudi posebna obveznost stalnih članic varnostnega sveta, zakaj njihove privilegije na podlagi ustanovne listine je treba pojmovati izključno kot njihovo večjo odgovornost in obveznost v varovanju, ne pa kršenju miru, varnosti in stabilnosti sveta.

Nesprejemljivo je selektivno uveljavljanje teh temeljnih načel mednarodnih odnosov in njihova samovoljna razlaga in izrabljanje ustanovne listine kakor tudi multilateralnih in bilateralnih instrumentov za to, da bi opravičevali intervencije in vmešavanje v notranje zadeve drugih držav. Ni in ne more biti dobrih in slabih, upravičenih in neupravičenih tujih intervencij, kot tudi ni dobrih in upravičenih agresij in okupacij.

V skladu s tem ne sprejemamo preventivnih vojn ali vojaških intervencij iz tako imenovanih varnostnih razlogov ali kakršnihkoli drugih motivov. Vedno smo menili, da je dosledno spoštovanje teh načel naloga vseh članov mednarodne skupnosti, zlasti velesil, ki so še posebej odgovorne za ohranitev mednarodnega miru in varnosti.«

ERNEST PETRIČ

UDK 323.15

Varstvo manjšin in pravica do odcepitve

1. Povod za razpravo*

Potem ko je Jugoslavija predlagala, naj bi v OZN sprejeli posebno Deklaracijo o pravicah manjšin¹, je bilo moč, tako kot vsakokrat doslej, ko se je poskušalo na mednarodni ravni zagotoviti manjšinske pravice², zaslediti znani pomislek³: deklaracija o pravicah manjšin bo, zlasti če ne bo njena dikcija dovolj »previdna«, vzpodbujala k separatizmu med manjšinami; ogrožala bo torej integriteto držav. Zanesljivo se bodo tovrstni pomisleki in pripombe še pojavljali v nadaljnjih razpravah o predlogu deklaracije, pa tudi vsakokrat, ko bo govor o varstvu manjšin.

Zato je potrebno raziskati – to pa je namen pričujoče razprave – prav odnos med pravico do odcepitve in varstvom manjšin. To še posebej zato, ker je bil v Komisiji OZN za človekove pravice jugoslovanskemu predlogu deklaracije o pravicah manjšin dodan kot gradivo tudi predlog mednarodne konvencije za varstvo narodnih in etničnih skupin ali manjšin.⁴ Ta vsebuje tudi ekstenzivna določila (čl. 13–čl. 16) o pravici manjšin do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve.

Ker sodi ta problematika v sklop mednarodnopravnega načela o pravici narodov do samoodločbe, je potrebno najprej odgovoriti na vrsto splošnih vprašanj v zvezi s tem načelom mednarodnega prava. Obstoji dovolj izčrpna jugoslovanska doktrina⁵, ki pokriva zlasti obdobje do l.

* Članek je razširjen prispevek, ki je bil napisan za znanstveni sestanek o manjšinski problematiki decembra 1980 na Brdu pri Kranju.

¹ Z »manjšinami« razumemo take skupnosti ljudi, ki se v mednarodnih dokumentih v raznih variacijah označujejo kot rasne, narodne, etnične ali jezikovne manjšine oz. skupine, v SFRJ pa kot narodnosti; terminološko nedoslednost je čutiti tudi znotraj SFRJ; primerjaj npr. B. Vukas, *Etničke manjine u međunarodnim odnosima*, Zagreb 1978 in E. Petrič, *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*, Maribor 1978.

² O splošnih vprašanjih varstva manjšin glej deli, navedeni v op. 1.

³ Npr. v pripombah Grčije in ZAR (Egipt).

⁴ UN. Doc. E/CN.4/NG.32, Draft of an International Convention on the Protection of National or Ethnic Groups or Minorities; formalno je ta predlog konvencije vložila Minority Rights Group.

⁵ Poleg razčlenbe pravice narodov do samoodločbe v vseh temeljnih jugoslovanskih delih, ki obravnavajo celotno mednarodno pravo (M. Bartoš, J. Andrassy, S. Avramov, A. Magarašević, B. Janković, P. Mangovski) se s samoodločbo posebej ukvarjajo: M. Bulajić, *Pravo na samoopredeljenje u Društvu naroda i Ujedinjenim nacijama* (1917–1962),

1963 – mislimo zlasti na monografsko delo o samoodločbi M. Bulajića. Zato je potrebno raziskati razvoj te problematike zlasti po letu 1970.

2. Pravna narava načela o pravici narodov do samoodločbe

Ce je v doktrini in v praksi držav tja do leta 1960 še najti mnenja, zlasti med pisci na zahodu⁶, ki zanikujejo ali spodbijajo pravni značaj načela o pravici narodov do samoodločbe, je moč po letu 1970, po sprejemu Deklaracije OZN o načelih mednarodnega prava, o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami ter v skladu z Ustanovno listino OZN^{6a} z zanesljivostjo zatrditi, da ni ne v stališčih držav ne v doktrini⁷ praktično več dvoma o tem, da je načelo o pravici narodov do samoodločbe *del mednarodnega prava*. Pravnost načela o pravici narodov do samoodločbe potrjuje razen same dikcije Deklaracije 7 načel⁸ tudi praksa držav⁹ v OZN in zunaj njih¹⁰ (celo J. Afrika načeloma priznava obstoj načela mednarodnega prava o pravici do samoodločbe), mednarodna judikatura¹¹ in, takorekoč enodušno, tudi novejša doktrina.^{12, 13} V novejši doktrini se razprava sploh ne usmerja več k vprašanju, ali je načelo o pravici narodov do samoodločbe *del mednarodnega prava de lege lata* ali

Beograd 1963; M. Bartoš, Prerastanje prava na samoopredeljenje iz političkog u pravni princip, v: Mednarodni problemi, 1953; A. Magarašević, A View on the Selfdetermination in International Law, v: JRMP 1956; A. Božović, Some tendencies in the Development of the Right of Selfdetermination, v: JRMP 1958; O. Šuković, Principle of Equal Rights and Selfdetermination of Peoples, v: Principles of International Law-Concerning Friendly Relations and Cooperation, ed. M. Šaković, Beograd 1972; J. Škrabalo, Pravo naroda na samoodređenje i mednarodna zajednica, v: JRMP št. 1-2, 1976; E. Petrić, op. cit. str. 133-153; isti: Pravica narodnih manjšin do samoodločbe, v: Teorija in praksa, št. 3, 1977.

⁶ O teh stališčih glej E. Petrić, Mednarodnopravno varstvo ... op. cit. str. 137; po letu 1965 zanikuje pravni značaj načela o pravici narodov do samoodločbe npr. J. L. W. Verzije, International Law in Historical Perspective, I. del, Leyden 1968, str. 324.

^{6a} V nadaljnjem tekstu Deklaracija 7 načel.

⁷ Stališča doktrine (na zahodu, vzhodu in v tretjem svetu) o pravni naravi načela o pravici narodov do samoodločbe podrobno razčlenjuje U. O. Umzurike, Self-determination in International Law, Hamden (Conn.) 1972, str. 177-180; izčrpen prikaz stališč v starejši doktrini o pravni naravi načela o pravici narodov do samoodločbe glej v: Studien und Gespräche über Selbstbestimmung und Selbstbestimmungsrecht, I. del. München 1964, str. 240 id.

⁸ L. B. Buchheit, Secession. The Legitimacy of Self-determination, New Haven-London 1978, str. 91.

⁹ Npr. sprejem Deklaracije o odpravi kolonializma (Res. G. S. 1514 XV), Deklaracije 7 načel, obeh konvencij OZN o človekovih pravicah; razprave in sprejem številnih resolucij o konkretnih problemih dekolonizacije in samoodločbe (npr. Namibije, Palestine, portugalskih kolonij); izvedba vrste plebiscitov pod nadzorstvom OZN, npr. Brit. Kamerun, Brit. Togo, Sabah in Sarawak, Zah. Irian, Ruanda); obstoj posebnih organov (komitejev) znotraj OZN, ki so se sistematično ukvarjali s samoodločbo.

¹⁰ Npr. Evianska pogodba med Francijo in alžirskim gibanjem za neodvisnost; anglo-egiptovska pogodba o Sudanu; vključitev načela o pravici narodov do samoodločbe v helsinkiško sklepno listino; ustave nekaterih držav, ki omenjajo ali so omenjale pravico do samoodločbe; praksa izvajanja plebiscitov v obdobju Društva narodov; sklicivanje na samoodločbo pri določanju meja po I. svetovni vojni, česar ne smemo prezreti pri »evidentiranju« prakse držav; na prakso držav se pri utemeljevanju pravnosti načela o pravici do samoodločbe opira npr. H. Bokor-Szego, New States and International Law, Budapest 1970, str. 26-27 in W. Ofuatey-Kodjoe, The Principle of Selfdetermination in International Law, New York, 1977, str. 146 id.

¹¹ Omeniti velja zlasti pravni mnenji Mednarodnega sodišča pravice v Haagu o Namibiji (1971) in Z. Sahari (1975).

¹² Npr. L. C. Buchheit, op. cit.; U. O. Umzurike, op. cit.; V. Ofuatey-Kodjoe, op. cit.; A. R. Sureta, The Evolution of the Right of Self-determination, Leyden 1973; H. Chou-Young, Das Selbstbestimmungsrecht als eine Vorbedingung des völligen Genusses aller Menschenrechte, Zürich 1972; F. Ermacora, Die Selbstbestimmungsidee. Ihre Entwicklung von 1918-1974, Dunaj 1974; S. Calogeropoulos-Stratis, Le droit des peuples a disposer d'eux-memes, Bruxelles 1973; J. C. B. Moreira, O problema da autodeterminacao, Rio de Janeiro, 1962; A. Moreno-Lopez, Igualdad de derechos y libre determinacion de los pueblos, Granada 1977; M. K. Nawaz, The Meaning and Range of the Principle of Self-determination,

ne,¹⁴ temveč k temu, ali je načelo mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe *ius cogens*.¹⁵ Tako moremo na podlagi obstoječe prakse držav, mnenj v judikaturi in doktrini, dikcije deklaracij in resolucij OZN, ki se nanašajo na samoodločbo, z zanesljivostjo trditi, da je danes načelo o pravici narodov do samoodločbe *eno od temeljnih načel mednarodnega prava de lege lata*, utemeljeno na Ustanovni listini OZN! In če se lahko kaj poteguje za to, da ima značaj *ius cogens*, potem so to seveda najprej tista načela, na katerih temelji celotni sodobni mednarodnopravni red, torej načela, Ustanovne listine OZN, med njimi tudi načelo o pravici narodov do samoodločbe.

3. Univerzalnost načela mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe

Že iz predhodne ugotovitve, da je načelo o pravici narodov do samoodločbe eno temeljnih načel sodobnega mednarodnega prava, z značilnostmi *ius cogens*, izhaja njegova univerzalnost. Vendar se vprašanje univerzalnosti načela o pravici narodov do samoodločbe zastavlja na drugačen način. Po mnenjih nekaterih namreč to načelo, njegova uporabljivost, sega le do odprave kolonializma.¹⁶ To bi z drugimi besedami pomenilo, da je njegova vsebina in uporabljivost omejena le na odpravo klasičnega kolonializma, tj. praktično le še na dekolonizacijo nekaj tistih ozemelj, kjer še ni prišlo do odprave kolonializma. Po odpravi tuje kolonialne oblasti bi potemtakem nova, kolonializma osvobodjena država bila z vidika pravice do samoodločbe nedotakljiva.

v: Duke Law Journal 1965; K. Rabl, Das Selbstbestimmungsrecht der Völker, Köln-Dunaj 1973; H.S. Johnson, Self-determination within the Community of Nations, Leyden 1967; J.F. Guildhaudis, Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes, Grenoble 1976; isti: Le droit positif à l'autodétermination, v: Le droit à l'autodétermination, Paris 1980; K. Doehring, Das Selbstbestimmungsrecht der Völker als Grundsatz des Völkerrechts, v: Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht, Karlsruhe 1974; D. Thürer, Das Selbstbestimmungsrecht der Völker, Bern 1976; T. Veiter, Das Selbstbestimmungsrecht als Menschenrecht, v: Auf dem Weg zur Menschenwürde und Gerechtigkeit, IV. del, Dunaj 1980, str. 967–991.

¹³ Jugoslovanska doktrina (glej op. 5) in doktrina v SZ in vzhodnoevropskih državah že pred letom 1970 ne dvomijo v pravnost načela o pravici do samoodločbe, npr.: H. Bokor-Szego, op. cit.; G. Herczegh, Agyamati kérdés es a nemzetközi jog, Budimpešta 1962; D. I. Baratashvili, International Law and the States of Asia and Africa, Moskva 1968; D. B. Levin, The Principle of Selfdetermination of Nations in international Law, v: Soviet Yearbook of International Law, 1962; G. B. Starušenko, Princip samoopredeljenja narodov i nacij v vnešnji politike Sovetskega gosudarstva, Moskva 1960; I. W. Spiranskaja, Princip samoopredeljenja nacij v mednarodnem prave, Moskva 1961; R. Arzinger, Das Selbstbestimmungsrecht im Allgemeinen Völkrecht der Gegenwart, Berlin (DDR), 1966; M. Lachs, Some Reflections on the Problems of Selfdetermination, v: Review of Contemporary Law, 1957; L. Dembinski, Samostanowienie w prawie i praktyce ONZ, Warszawa 1969.

¹⁴ O tem ne dvomi tudi posebni poročevalec OZN o pravici do samoodločbe A. Cristescu, glej: The Historical and Current Development of the Right to Selfdetermination, ECN. 4. /Sub. 2/L 404, Vol. I., str. 120–155.

¹⁵ Posebej razpravljajo na načelu mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe kot o *ius cogens* npr. I. Brownlie, Principles of International Law, London 1966, str. 75, ki meni, da je samoodločba »aspect of *ius cogens*«; A. M. Lopez, op. cit., str. 208; S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit., str. 270; U. O. Umozurike, op. cit., str. 187; tudi poročilo I.L.C. (Y.I.L.C. 1963, 2 str. 199) omenja, da so nekateri predstavniki držav navajali prav načelo o pravici narodov do samoodločbe kot primer *ius cogens*.

¹⁶ V doktrini sicer ta stališča ne prevladujejo; tako npr. A. R. Sureda, op. cit., str. 215; R. Emerson, Self-determination Revisited in the Era of Decolonization, Harvard 1964, str. 57 in str. 63–64; oba prideta do takega sklepanja predvsem na podlagi prakse pri aplikaciji pravice do samoodločbe po l. 1945.

Tako stališče¹⁷, ki sicer izhaja iz razumljivih specifičnih okoliščin v pretežnem delu t. i. novih držav, dovčerajsnjih kolonij – ni upravičeno iz vrste razlogov. Najprej velja opozoriti, da korenine pravice do samoodločbe ne segajo le do leta 1945, do sprejema Ustanovne listine OZN, temveč globoko v prejšnja stoletja, vse do prvih teženj narodov po odpravljanju tuje oblasti. Ideja samoodločbe nato zori in se oblikuje v politično in pravno načelo prek vrste zgodovinskih prelomnih mejnikov, kot so med drugim osvobajanje severnoameriških britanskih kolonij, francoske revolucije, osvobajanja španskih in portugalskih kolonij v Latinski Ameriki, združevanja evropskih narodov v 19. stoletju, rušenja »ječ narodov«, proklamacije in uveljavitve pravice narodov do samoodločbe v Oktobrski revoluciji in v prvem obdobju sovjetske države ter dogajanj v času Društva narodov.¹⁸ Vse to so »idejna izhodišča« načela o pravici narodov do samoodločbe in teoretska posplošitev vse te pretekle prakse in dogajanj je temelj, na katerega se – vsaj posredno – opira tudi sodobna vsebina načela o pravici narodov do samoodločbe.

V skladu z objektivnimi družbenoekonomskimi razmerami in odnosi v mednarodni skupnosti po letu 1917 (pojav Sovjetske zveze) in po letu 1945 (preraščanje socializma v svetovni sistem in pojav vrste novih, neevropskih držav) pa imajo seveda zahteve po samoodločbi v sedanji epohi predvsem antikolonialistično vsebino. Vendar če bi iz poudarjene antikolonialne vloge načela mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe in temu ustrezne opredelitve njegove vsebine v dokumentih OZN sklepali, da je funkcija tega načela potemtakem omejena le na odpravo t. i. evropskega kolonializma in da z odpravo tega izgublja svoj pomen oziroma da »odmira«, bi to pomenilo, da zanikujemo bistvo vsebine načela o pravici narodov do samoodločbe. Ta pa je bila skozi vso zgodovino, tudi ko to načelo še ni preraslo v načelo mednarodnega prava, in je še vedno, *uperjena zoper vsakršno tujo nasilno oblast* in k osvobajanju vseh narodov in vsakega naroda izpod tuje nasilne oblasti. Pa tudi sicer nima naziranje, ki zanikuje univerzalnost pravice do samoodločbe in ki trdi, da se je ta z odpravo evropske kolonialne oblasti izčrpala, zadostne osnove. V svojem bistvu in po svoji družbeni funkciji je to pravzaprav nova oblika »legitimizma«, ki naj bi po odpravi kolonializma opravičevala vsakršno narodnostno, etnično ali drugačno zatiranje in razne oblike vladanja brez soglasja vladanih.

Ugotoviti tudi moremo, da tako rekoč vsa sodobna mednarodno-

¹⁷ Tako stališče so zagovarjali predvsem predstavniki nekaterih »novih« držav, npr. v razpravah v fazi oblikovanja Deklaracije 7 načel predstavnika Indije, U.N.Doc.A/AC. 125/SR. 43 (1966) in predstavnik Burme, U.N.Doc.A/AC. 125/SR. 68 (1966), ki je poudaril, da je načelo o pravici narodov do samoodločbe »relevant only to colonialism«; stališča izražena na seminarju OZN o človekovih pravicah v deželah v razvoju v Nikoziji, ST/TAO/HR, 21. maj 1964, str. 12–13; zanimivo pa je v tej zvezi spomniti na stališče M. Ghandija, 9. 7. 1947 v razgovoru s predstavniki plemen Nago: »I believe in the brotherhood of man, but I do not believe in force and forced unions. If you do not wish to join the Union of India, nobody will force you to do that.«

¹⁸ O genezi samoodločbe glej npr. K. Rabl, op. cit., str. 4–194; S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit., str. 33–72, pa tudi G. Decker, Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, Göttingen 1955.

pravna doktrina¹⁹, ki razčlenjuje problematiko načela o pravici narodov do samoodločbe, temu pripisuje univerzalen značaj. *Pravica do samoodločbe je torej pravica vseh ljudstev in narodov*²⁰, ki so bodisi pod kolonialno ali katerokoli drugo nasilno tujo oblastjo. Dejstvo, da so to pravico po letu 1945 uveljavila predvsem ljudstva pod evropskim kolonializmom, še ne pomeni, da je to pravica, katere aplikacija se nanaša le na nesamoupravna ali skrbniška ozemlja v smislu diktije Ustanovne listine OZN in da velja le do trenutka, ko se ta ljudstva otresejo formalne kolonialne nadoblasti. Prav razčlenitev geneze ideje samoodločbe in praksa njene aplikacije v preteklih obdobjih nam pokažeta – ob v bistvu enoviti vsebini in naravnosti – v različnih zgodovinskih obdobjih različne poudarke. Tako so za obdobje pred I. svetovno vojno in po njej značilne zahteve »narodov« po samoodločbi v Evropi. Zato takratni koncept pravice do samoodločbe označuje predvsem »national selfdetermination« (samoodločba narodov). Po drugi svetovni vojni so stopila glede samoodločbe v ospredje neevropska ljudstva z njim lastno specifično stopnjo narodne izoblikovanosti (oz. neizoblikovanosti). Zato je to obdobje dekolonizacije, obdobje »peoples' selfdetermination«.

Menimo, da ni predrzna sodba, da utegneta dobiti vsebina in aplikacija pravice do samoodločbe, zdaj ko se proces dekolonizacije zaključuje, nove poudarke. Po eni strani bo dobila zanesljivo večji poudarek problematika t. i. ekonomske samoodločbe. Utegnejo pa dobiti večjo težo če ne celo prevladujoč pomen prav tisti primeri samoodločbe, ki so podobni »national selfdetermination« v Evropi pred in po I. svetovni vojni²¹, seveda zdaj v svetovnih razsežnostih in v novih zgodovinskih razmerah. Primeri, kot so palestinsko vprašanje, francosko vprašanje v Kanadi, kurdsko vprašanje, eritrejsko in somalsko vprašanje, ciprsko vprašanje, libanonsko vprašanje, etnični, jezikovni in verski zapleti v vrsti neevropskih držav, renesansa islamizma z vsemi možnimi posledicami zlasti v vrsti azijskih in afriških držav, nekateri elementi iraško-iranskega spopada ter porajanje in krepitev avtonomističnih in celo separatističnih teženj v takih trdnjavah državne celovitosti, kot so bile še do včeraj Francija, Španija in

¹⁹ Razen vseh v op. 5 in v op. 12 in 13 in tudi 14 omenjenih piscev, ki ne zanikajo univerzalnosti pravice do samoodločbe (z izjemo A. R. Sureda), univerzalnost pravice do samoodločbe poudarjajo še: P. H. Huben, *Principles of International Law Concerning Friendly Relations among States*, v. 61 A.J.L.L., 1977, str. 724; J. W. Brügel, *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker und Grundrechte der Menschen*, v: Europa Archiv, 1957, str. 9818; H. Kraus, *Vereinte Nationen und Menschenrechte*, v: *Gegenwartsprobleme der Vereinten Nationen*, Göttingen, 1955, str. 95; značilno je, da tako stališče – univerzalnost pravice do samoodločbe – zagovarjajo tudi pisci iz afro-azijskih dežel, npr.: H. Chou-Young, op. cit., str. 236; U. O. Umozurike, op. cit., str. 197: »The principle applies equally to dependent and independent peoples, including those who have recently emerged from dependence.«; W. Ofuately-Kodjoe, op. cit., str. 126–128, ugotavlja, ko se sklicuje tudi na *travaux préparatoires* za Ust. list. OZN, da je pravica do samoodločbe poleg za odpravo kolonializma »also applicable to other subjugated groups.«; B. Das, *The Naga Problem*, v: *Socialist Tract*, Haydarabad 1956, str. 42; tako poročilo posebnega komiteja OZN za prijateljske odnose in sodelovanje, UN Doc.A/AC/L. 53, Add. 3, str. 9.

²⁰ Tudi »praksa« v OZN, tj. razprave in resolucije, ki se sklicujejo na pravico do samoodločbe, so segle prek klasičnega kolonialnega vprašanja, npr. razprave v zvezi z Madžarsko (Res. G.S. 1004, ES-II; Res. G.S. 1005, ES-II), Libanom, J. Sudanom, Tibetom, Dominikansko republiko, Z. Irianom, Timorjem, Katango, Bangladešem, Biafro, Palestino, Kampučijo, Afganistanom itd.

²¹ W. O'Fuatey-Kodjoe, op. cit. str. 127.

V. Britanija – da ne omenjamo drugih – tako oceno možnega prihodnjega razvoja prej potrjujejo kot zanikujejo.

Gotovo je smotrno, v potrditev univerzalnosti načela o pravici narodov do samoodločbe, opozoriti tudi na to, da je bilo to načelo vključeno med temeljna načela Sklepne listine helsinške konference o varnosti in sodelovanju v Evropi – nedvomno kot eno tistih načel, ki se nanašajo na celotno evropsko območje in ne le na ostanke kolonializma v Evropi (npr. Gibraltar). Pa tudi dikcija tistih dokumentov OZN, ki pomenijo pravzaprav, kot ugotavlja K. Rabl²², »legal definition«, legalno definicijo načela mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe (Ustanovna listina OZN, obe konvenciji OZN o človekovih pravicah, Deklaracija 7 načel itd.) nikjer ne zožuje tega načela le na odpravo kolonializma, temveč narobe: eksplicitno se razglša, da imajo to pravico »vsa« ljudstva.²³

Pravica do samoodločbe je »univerzalna« tudi v časovnem pogledu. Kot ni njena aplikacija omejena le na ljudstva pod kolonializmom, tudi njena uporabljivost časovno ni omejena le na odpravo kolonializma; se torej ne izčrpa z aktom dekolonizacije. *Ta pravica je trajna, neodtujljiva in ponovljiva.*²⁴ Ponovljiva še zlasti takrat, ko se spremenijo okoliščine ali predpostavke, pod katerimi je do neke določene samoodločitve prišlo.

4. Nosilec (subjekt) pravice do samoodločbe

Dokumenti OZN navajajo »ljudstva« (peoples)²⁵ kot nosilce (subjekte) pravice do samoodločbe. Pojem »ljudstva« do danes ni mednarodnopravno relevantno definiran.²⁶ Vendar to ni oviralo OZN pri konkretnih prizadevanjih za samoodločbo. Prav s sklicevanjem na prakso moremo – ne glede na to, da nimamo mednarodno-pravno relevantne opredelitve nosilca samoodločbe, in ne glede na širok razpon mnenj o tem v doktrini – postaviti nekaj trditev. Kot prvo vsekakor to, da pravica do samoodločbe nikakor ni (le) pravica držav.²⁷ Ne gre jo torej enačiti s pravico držav do suverenosti. Prav tako lahko ugotovimo, da so zlasti v obdobju samoodločitvenih zahtev v Evropi kot subjekt samoodločbe pojmovali »narod« kot narodnostno, etnično, jezikovno skupnost, pri čemer pa so seveda ostala odprta vsa tista številna vprašanja in problemi, ki jih srečamo pri poskusih, da bi »narod« definirali.

²² K. Rabl, op. cit., str. 487.

²³ Čl. 1 obeh konvencij o človekovih pravicah in tčk. 1 načela o pravici do samoodločbe v Deklaraciji 7 načel.

²⁴ F. Ermacora, op. cit., str. 21 in 46, govori o samoodločitvi kot o »wiederholbaren« aktu; D. B. Levin, op. cit., str. 45–46: določena odločitev v smislu samoodločbe velja »only as long as the conditions on which the nation became part of the given state are not violated by this state, and as long as the nations desire to stay within it remains in force...«.

²⁵ V začetnem obdobju ali v pripravljalni fazi nekaterih najpomembnejših dokumentov OZN o pravici do samoodločbe je bil govor o »nations and peoples« (glej. npr. Res. G.S. 637 A (VII), imenovana »The Right of Peoples and Nations to Self-determination«).

²⁶ O vsebini pojma »peoples« glej A. Cristescu, op. cit., str. 267–280.

²⁷ Npr. F. Ermacora, op. cit., str. 25; H. Chou-Young, op. cit., str. 249; L. C. Buchheit, op. cit., str. 9–11; A. Cristescu, op. cit., str. 260–287 smatra za nosilce (govori o »beneficiaries«) samoodločbe ljudstva, narode in države.

V obdobju dekolonizacije je mednarodna praksa priznala za nosilca samoodločbe predvsem ljudstva kolonialnih teritorijev; torej prebivalstvo teh teritorijev, opredeljenih z mejami²⁸, kot so jih med kolonialno ekspanzijo začrtale kolonialne sile, in to ne glede na narodnostne, etnične, jezikovne in druge objektivne značilnosti tega prebivalstva. Vendar se taki pretežni praksi iz preteklosti tudi v obdobju po letu 1945 pridružujejo posamezni primeri, ko je bil odločilen narodnostni, etnični, jezikovni, verski ipd. vidik (vzemimo primer Ruanda-Urundi, Palestinsko vprašanje, Bangladeš, in konec koncev ne gre prezreti razdelitve Indije na Pakistan in Indijo). Še zlasti so ta vidik upoštevali v praksi pri poskusih uveljavitve samoodločbe z različnimi oblikami avtonomije ali samouprave (npr. J. Sudan; avtonomija Kurdiv v Iraku, ciprska ustavna ureditev na temelju žüriškega sporazuma; južnotirolska avtonomija).

Poudariti tudi velja, da čeprav ni docela razčlenjeno vprašanje odnosa med »ljudstvom« in »narodom«, ne more biti dvoma o tem, da se pojem »ljudstvo« (»peoples« v dokumentih OZN) ne prekriva – vsaj navadno ne – s pojmom »narod«. Torej v konkretnih primerih »narod« ni nujno vključen pa tudi ne nujno izključen iz pojma »ljudstvo«.

Novejša doktrina, zlasti na temelju prakse OZN – ta pa je bila v svojem bistvu *ad hoc* odločanje o tem, ali za konkretno zahtevo po samoodločbi stoji ustrezen subjekt – išče odgovor na vprašanje o nosilcu samoodločbe predvsem v treh smereh. Tisti del doktrine, ki enači samoodločbo z dekolonizacijo, ravna seveda tako, da opredeli kot nosilca samoodločbe le prebivalstvo kolonialnih teritorijev (celoto prebivalstva določene kolonije), okvirjenih s političnimi mejami. Pri tem se pri kolonijah – enklavah (npr. Goa, Gibraltar) obravnavajo kot relevantne tiste politično-teritorialne enote, ki so obstajale že pred vzpostavitvijo kolonialne oblasti v enklavi.²⁹ Ti pisci obravnavajo tiste primere samoodločbe, ki gredo prek okvirov kolonialnih teritorijev, le za izjeme. Del doktrine, zlasti vzhodnoevropske³⁰, je mnenja, da je subjekt samoodločbe prvenstveno »narod«. V sedanji fazi družbenega razvoja v pretežnem delu nedavnih in še obstoječih kolonialnih območij pa je subjekt samoodločbe po mnenju piscev specifično izražen kot celotno prebivalstvo posameznih kolonij.

Pretežni del sodobne doktrine³¹, zlasti seveda tisti njen del, ki ne enači samoodločbo z dekolonizacijo, pa pojmuje nosilce samoodločbe širše,

²⁸ L. Dembinski, op. cit., str. 154.

²⁹ A. R. Sureda, op. cit., str. 355.

³⁰ Npr. R. Arzinger, op. cit., str. 241; glej tudi B. Meissner, *Sowjetunion und Selbstbestimmungsrecht*, Köln, 1962, str. 46 id., G. Brunner, *Das Selbstbestimmungsrecht in ungarischen Sicht*, *Berichte des Bundesinstituts zur Erforschung des Marxismus-Leninismus*, št. 34 (1966), str. 3 id.; svojevrstno je stališče G. Herczegha, op. cit., str. 114, ki meni, da niti »narod« niti »ljudstvo« ne moreta biti v pravem pomenu subjekta pravice do samoodločbe, ker nista subjekta mednarodnega prava; določila Ust. list. OZN o samoodločbi smatra za nekakšno pogodbo v korist tretjega.

³¹ Npr. W. Otuatemy-Kodjoe, op. cit., str. 156; L. C. Buchheit, op. cit., str. 228; D. W. Bowett, *Self-determination and Political Rights in the Developing Countries*, v: *Proceedings of American Society of International Law*, 60 (1966), str. 131; H. Chou-Young, op. cit., str. 249 takole opredeljuje »ljudstvo«: »People ist die auf persönlichen Entscheidung beruhende Mehrheit der Wahlberechtigung eines begrenzten Territoriums, mit welchem diese untrennbar verbunden sind. Es sollte

tako, da vključuje mednje tako »narode« kot tudi kolonialna in druga »ljudstva«. Torej tako narodnostno, etnično, jezikovno ipd. opredeljene skupnosti pa tudi v tem smislu neopredeljene, vendar politično koherentne skupnosti. Nosilec samoodločbe je torej prebivalstvo določenega teritorija, čigar meje so bodisi politično ali pa narodnostno, etnično, jezikovno ipd. opredeljene. Zato ne more katerakoli skupina ljudi na določenem teritoriju upravičeno postaviti zahtevo po samoodločbi. Ljudstva (peoples), ki so v sedanjem zgodovinskem trenutku upravičena do samoodločbe, ki so subjekt, nosilec samoodločbe, so *skupnosti prebivalstva* (ne glede na njihovo notranjo razčlenjenost in slojevitost) *posameznih kolonialnih teritorijev*, pa tudi – *narodi v etničnem smislu*.

Nosilec konkretne zahteve po samoodločbi mora potemtakem vendarle izkazovati nekatere značilnosti, na katere se lahko sklicuje v svoji zahtevi.³² Pri tem ne gre za njegove kvantitativne razsežnosti (zlasti v novjšem obdobju so si pridobila popolno formalno neodvisnost in tudi članstvo v OZN »ljudstva«, ki imajo po dobrih sto tisoč ali celo manj pripadnikov, npr. Grenada, Novi Hebridi, Malta, Maldivi, Sao Tome in Principe), kar pa ne pomeni, da je dopustno stvar prignati *ad absurdum*.³³ Zanesljivo tudi niso dopustne, sicer svoj čas prisotne in v bistvu kolonialistične zahteve po izpričevanju »zrelosti« oziroma »usposobljenosti« ljudstev za neodvisnost in samoodločbo. Imamo pa v mislih vendarle nekaj temeljnih pogojev, ki jih mora izpolnjevati nosilec samoodločbe, če naj bo uresničljiva in upravičena: to so npr. ustrezna kompaktna naseljenost in razni drugi ekonomski, geografski ipd. pogoji. Sem vsekakor sodi tudi presoja o tem, kakšne posledice utegne imeti uresničitev določene zahteve po samoodločbi na širšo mednarodno skupnost, pa tudi na obstoj države, zoper katero je samoodločba naperjena. Enodušna zavrnitev zahtev po samoodločbi npr. Katange in J. Kassai-ja to samo potrjuje. Skratka, zatrditi moremo, da upravičen subjekt, *nosilec zahteve po samoodločbi ne more biti katerakoli skupina ljudi, so pa to bodisi narodi, bodisi kolonialna ljudstva*.

5. Vsebina načela o pravici narodov do samoodločbe

Vsebino načela o pravici narodov do samoodločbe je moč razčleniti z interpretacijo določil tistih mednarodnopravnih aktov, ki to načelo opre-

über eine Organisation verfügen, welche die Befriedigung gewisser Ansprüche betreffend Wohlfahrt oder territorialer Autonomie gewährleistet...»; U. O. Umzurike, op. cit., str. 195, opira opredelitev nosilca samoodločbe tudi na definicijo pojma »manjšina«, kot jo je podalo še Stalno mednarodno sodišče v Haagu, in sicer v zadevi grško-bolgarskega transfera prebivalstva, glej P.C.I.J. (1930), ser. B., no. 17, str. 21; glej tudi H. Reiner, Selbstbestimmungsrecht und Demokratie, v: *Archiv für Recht und Sozialphilosophie*, 1961, str. 479 id.

³² A. Cristescu, op. cit., paragraf 279, takole opredeljuje »ljudstvo«: »The term 'people' denotes a social entity possessing a clear identity and its own characteristics; it implies a relationship with a territory, even if the people in question has been wrongfully expelled from it and artificially replaced by another population; a people should not be confused with ethnic, religions or linguistic minorities, whose existence and rights are recognised in art. 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights.«

³³ L. C. Buchheit, op. cit., str. IX omenja da je leta 1970 le 30 prebivalcev Hutt-River-Province vložilo pri vladi Avstralije zahtevo po odcepitvi.

deljujejo, in seveda z analizo dosedanje prakse.³⁴ V čl. 1 obeh konvencij OZN o človekovih pravicah in v tčk. 1 Deklaracije 7 načel je vsebina samoodločbe opredeljena kot pravica vsakega ljudstva, da si samo, svobodno, brez tujega vmešavanja določa svoj politični, ekonomski, socialni in kulturni status in razvoj.³⁵ Na podlagi proučevanj prakse držav in stališč v doktrini, moremo kot dokaj nesporne glede vsebine načela o pravici do samoodločbe postaviti naslednje trditve: Vsebina pravice do samoodločbe ima poleg političnih tudi ekonomske³⁶, socialne in kulturne razsežnosti, (slednje so še posebej pomembne z vidika varstva manjšin). V politični sferi se vsebina načela o pravici do samoodločbe izraža kot:

1. *pravica do odcepitve*, tj. vzpostavitve neodvisnega političnega statusa (npr. razpad Avstro-Ogrske, osamosvojitve Norveške, osamosvojitve Finske in baltičskih držav po I. svetovni vojni, osamosvojitve Irske, L. R. Mongolije, Bangladeša), pri čemer se v obdobju po II. svetovni vojni ta vidik samoodločbe izraža predvsem kot proces dekolonizacije v Afriki, Aziji, Oceaniji in (pretežno že v prejšnjem stoletju) v obeh Amerikah;

2. *pravica do združitve oz. pridružitve* (npr. že v prejšnjem stoletju združitve Italije, Nemčije, kasneje združitve ZSSR, SFRJ, pa tudi v novjšem obdobju razne »samoodločitve« za pridružitve, npr. Samoe in Cookovih otokov k Novi Zelandiji, Zahodnega Iriana k Indoneziji, Sabah in Sarawaka k Maleziji, Hawajev k ZDA, če nekaterih občasnih »združitv«, npr. Sirije in Egipta ipd. ne omenjamo;

3. *razne oblike t. i. »interne« samoodločbe*, tj.³⁷ razne odločitve za širšo ali ožjo *avtonomnost*³⁸ znotraj določene države ali kakršenkoli drugačen politični status znotraj države, ki temelji na spoštovanju človekovih pravic in nediskriminaciji (sem sodi tudi *manjšinsko varstvo*);

4. *sama narava samoodločbe predpostavlja kot temelj svoje vsebine*, kot pogoj za to, da je samoodločba sploh možna, pravico do fizičnega in narodnega, etničnega in jezikovnega obstoja določene skupine in *pravico do domovine*;

5. *danes je postala (v skladu z dikcijo Deklaracije 7 načel in uveljavljeno mednarodno prakso) nedvomno tudi pravica ljudstev*, ki jim je

³⁴ Lahko bi se strinjali z mnenjem W. Ofuately-Kodjoe-a, da je pri opredeljevanju vsebine načela o pravici do samoodločbe bolj kot doktrina pomembna praksa, saj so mnenja v doktrini o tem politično pomembnem, dalekosežnem in občutljivem vprašanju že v izhodišču determinirana, op. cit., str. 69 id.

³⁵ Razprave v Specialnem komitetu za prijateljske odnose, ki je pripravil tekst Deklaracije 7 načel glej v poročilih tega komiteja: XXI UN GAOR, Annexes, Ag. item No. 87, str. 91–99, Doc. A/6230; XXII UN GAOR, Annexes, Ag. item. No. 87, str. 29–37, Doc. A/7429; XXIII UN GAOR, Annexes, Ag. item No. 87, 52–66, UN Doc. A/7326; XXIV UN GAOR, Annexes, Ag. item. no. 89., 5–7, Doc. A/7809; XXIV UN GAOR, Supp. 19. 48–68, Doc. A/7619; XXV UN GAOR, Supp. 18–19, Doc. A/8018; glej tudi A. Cristescu, op. cit., por. 300–678.

³⁶ Glej A. Cristescu, op. cit., por. 329–457; kot celovit in izjemno pomemben koncept se je uveljavila t. i. pravica do ekonomske samoodločbe, ki pa z vidika posebne naravnosti pričujoče razprave ne terja, da bi jo podrobneje obravnavali.

³⁷ O t. i. »interni«, za razliko od »eksterne« samoodločbe govore npr. L. Dembinski, op. cit., str. 69 id.; O. Šuković, op. cit., str. 323 id. govori o »external independence and territorial autonomy«; R. D. Opitz, Das Selbstbestimmungsrecht der Völker und Nationen im französischen Sicht, Marburg 1969, str. 81; A. R. Sureda, op. cit., str. 117; W. Heidelmeyer, op. cit., str. 258; D. Thürer, op. cit., str. 204 id.

³⁸ Avtonomija more biti utemeljena na mednarodnem pravu, npr. avtonomija J. Tirolske, ali na notranjem pravu, kot npr. sedanje uveljavljanje avtonomij v Španiji; glej tudi S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit, str. 186 id.

odvzeta pravica do samoodločbe, *do oboroženega boja* in mednarodne pomoči pri tem, del vsebine načela mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe.³⁹

Bistven pri samoodločbi torej ni le politični status, za katerega se subjekt samoodločbe odloči, temveč to, da gre za »samoodločitev«, za *samoodločanje nosilca samoodločbe o njegovi politični, ekonomski, socialni, kulturni ureditvi in usodi*. V obdobju pred in po I. svetovni vojni se je vsebina pravice do samoodločbe v praksi izražala prvenstveno kot osamosvojitev vrste evropskih narodov iz dotedanjih ječ narodov, kot izvajanje plebiscitov ob določanju nekaterih meddržavnih meja, kot uveljavitev manjšinskega varstva (ne za manjšine v vseh državah) in posredno tudi kot vzpostavitev mandatnih ozemelj (za kolonije poraženih držav). Po II. svetovni vojni so sicer imeli še vedno pred očmi tovrstne »evropske« situacije, vendar se je načelo o pravici narodov do samoodločbe uporabljalo pretežno kot sredstvo, pravni temelj v zahtevah po dekolonizaciji nesamoupravnih in skrbniških ozemelj. Vendar je, kot poudarja U. O. Umozurike⁴⁰, *raison d'être* načela o pravici narodov do samoodločbe v težnji, da bi vsa ljudstva enakopravno in brez diskriminacije – ne glede na raso, vero, narodnostno, etnično ali drugačno pripadnost – neovirano uživala človekove pravice, in da bi bile zagotovljene možnosti za politični, ekonomski, socialni in kulturni razvoj vseh narodov.

6. Pravica do odcepitve

Do odcepitve – seveda imamo v mislih odcepitve zoper voljo države, katere del se hoče odcepiti – oziroma do zahteve po odcepitvi pride navadno takrat, ko smo priča razpadu neke države (običajno med ali po vojnem spopadu) v tem smislu, da ni več moč govoriti o obstoju centralne oblasti (npr. razpad Avstro-Ogrske), ali pa je zahteva po odcepitvi posledica konfliktnega položaja v državi, ki ga praviloma povzročajo poprejšnja narodnostna, verska ali drugačna zatiranja, nasilja in groba diskriminacija, nespoštovanje človekovih pravic itn.

Skoraj ne bi mogli govoriti o tem, da je prišla tudi v obdobju po II. svetovni vojni do izraza taka mednarodna praksa – čeprav ni brez pomena tudi vsa tista predhodna praksa, ki je sploh pripeljala do tega, da so vključili pravico do samoodločbe tudi v Ustanovno listino – ki bi jasno potrjevala obstoj pravice do odcepitve tudi takrat, ko nimamo (več) opraviti z dekolonializacijo. Z izjemo primera odcepitve Bangladeša, ki pa je glede na geografske in tudi druge razsežnosti specifičen, bi težka našli primere odcepitve, ki jih je mednarodna skupnost oziroma OZN kolikor

³⁹ A. R. Sureda, op. cit., str. 354 piše, da je kolonialna sila, ki se upira dekolonizaciji, v položaju agresorja; v tem primeru je oborožen boj zoper njo samoobramba v smislu čl. 51. Ust. list – OZN; značilno je tudi, da OZN v bistvu ni nikoli obsodila posega Indije v Goo.

⁴⁰ Op. cit., str. 203.

toliko enotno podprla ali vsaj molče vzela na znanje. Pa tudi v primeru Bangladeša moremo skorajda pritrditi V. W. Ofuatey-Kodjoe-u⁴¹, da je predvsem sila uresničila to odcepitev, ne pa to, da jo je mednarodna skupnost priznala. Značilno je namreč, da so v prvih razpravah OZN poleg Indije⁴², SZ in vzhodnoevropskih držav odcepitev Bangladeša jasno podprle le Švedska, Čile in Madagaskar.

Izjave predstavnikov nekaterih držav v tej razpravi so tako značilne, da bi si jih veljalo ogledati. Omenimo naj le izjavo predstavnika Toga: »Če bi hoteli govoriti o samoodločbi v naših lastnih državah, bi bili presenečeni, ko bi dognali, da bi lahko število držav naraslo zaradi raznih notranjih problemov za štirikrat ali celo za desetkrat; in naša organizacija, ki šteje sedaj 131 članic, bi jutri štela 600 in več članic... Naša dolžnost je zato, pomagati (Pakistanu, op. E. P.), da ohrani svojo nacionalno celovitost...«⁴³. V povojnem obdobju smo sicer doživeli nekatere odcepitve, npr. odcepitev Senegala od Malijske federacije (1960), Sirije od ZAR (1961) in Singapura od Malezijske federacije (1965), ki pa so tako specifične (gre za »odcepitve«, ki naglo sledijo »združitvam«), da bi jih le stežka obravnavali kot zanesljivo potrdilo pravice do odcepitve v mednarodni praksi.

V OZN se je sicer vsakokrat, ob prizadevanjih, da bi se formuliralo načelo o pravici narodov do samoodločbe (npr. ob Res. G. S. 1514; ob oblikovanju čl. 1 obeh konvencij o človekovih pravicah; ob formuliranju Deklaracije 7 načel) – pa tudi ob raznih konkretnih primerih samoodločbe – razplamtela razprava o tem, ali gre pravica do odcepitve tudi »ljudstvom«, ki niso več pod kolonialno oblastjo.⁴⁴ Prav gotovo v teh razpravah zagovorniki univerzalnosti pravice do odcepitve niso prevladovali, še zlasti ne med državami tretjega sveta. Narobe, zlasti afriške države so svojo dosedanjo prakso, katere enotnost so kalila le stališča Somalije⁴⁵ (in občasno Maroka), izrazile tudi v Listini OAE, ki je izrazito protisecesionistična.^{45a}

⁴¹ Op. cit. str. 143–144.

⁴² Zanimivo oziroma značilno je, da se je desetletje pred tem, ob razpravah v OZN o Kašmiru, Pakistan skliceval na pravico do samoodločbe (glej npr. XIX UN SCOR, 1088 meeting, str. 2 par. 7) in da je Indija zagovarjala državno integriteto (XIX UN SCOR, 1088 meeting, str. 27, par. 70–71).

⁴³ XXVI UN GA Verbatim Records, sept. 1971, cit. po W. Ofuatey-Kodjoe, op. cit., str. 144.

⁴⁴ V ilustracijo o navzočnosti stališč o univerzalnosti pravice do odcepitve naj omenimo stališče Poljske v posebnem komiteju za prijateljske odnose med državami (UN Doc. A/5725/Add 1. str. 69–70) in SFRJ (UN. Doc. A/AC. 125/L.74); nasprotno stališče npr. Anglije (UN Doc. A/5725/Add 4. str. 73–74) in predlog teksta desetih držav tretjega sveta (UN Doc. A/AC. 125/L.48).

⁴⁵ Stališče predstavnika Somalije (iz znanih razlogov): »When we speak of dependent peoples, we do not mean merely those who live under the domination of overseas metropolitan powers but also people who live under the domination of overland Colonial powers« (XV UN GADR, str. 1266, par. 14).

^{45a} S tem pa ni rečeno, da ni bilo tudi v Afriki občasno zaslediti pogledov in stališč, ko dopuščajo tolmačenje v prid pravice do odcepitve, kot npr. izjava J. Nyerereja na zasedanju OAE 1969 v zvezi z vojno v Biafri: »The OAU is not a trade union of african heads of state...; we must even be more concerned about peace and justice in Afrika, than we are about the sanctity of the boundaries we inherited«, cit. po The Nigeria-Biafra Crisis, Government Printer, Dar es Saalam, 1969 str. 12; ali stališče Vseafriškega ljudskega kongresa v Akri leta 1958 in v Tunisu leta 1959 proti umetnim mejam, ki so jih zapustili kolonialisti, glej: R. Emerson, Pan-africanism, v: International Organisation, 16 (1962), str. 278; glej tudi A. A. Castagno, Somali-Kenyan Controversy, v: Journal of Modern Affrican Studies, (1964), str. 165 id.

Zanimivo si je ob najbolj izrazitih primerih »odcepitev« v povojnem obdobju, s katerimi se je soočila OZN (Biafra, Katanga, Bangladeš), ogledati stališča obeh velikih sil. ZDA so se v vseh treh primerih opredelile zoper odcepitev. Ob primeru Katange je predstavnik State Departmenta izjavil: »Tudi mi smo bojevali državljansko vojno zoper odcepitev. Spoznali smo doma in v svetu nevarnost balkanizacije...«⁴⁶ SZ je sicer podprla odcepitev Bangladeša, v primerih Biafre in Katange pa je nastopila proti odcepitvi. Tako je izjavil predstavnik TASS v zvezi z Biafro: »Nikoli se ne sme tribalizem enačiti z samoodločbo...«⁴⁷ Prav ob primeru Biafre je značilna tudi izjava takratnega Generalnega sekretarja OZN U Thanta: »Kot mednarodna organizacija ni OZN nikoli sprejela, ne sprejema in ne verjamem, da bo kdaj sprejela načelo o pravici do odcepitve od držav, ki so članice OZN.«⁴⁸ Zato seveda ni čudno, da tudi študijo A. Cristesca, posebnega poročevalca OZN o problematiki samoodločbe, preveva »protisecionistični« duh.⁴⁹ Ni odveč omeniti, da je tudi Evropa na svojstven način – s sklepno listino helsinške konference o varnosti in sodelovanju – potrdila stališče o nedotakljivosti obstoječih meja v Evropi.

Ko opazujemo prakso držav v odnosu do pravice do odcepitve, tudi ne smemo prezreti dejstva, da le nekaj ustav omenja pravico do odcepitve. Običajno omenjajo kot ustave, ki zagotovaljajo pravico do odcepitve, razen ustave SFRJ še ustavo Burme iz l. 1947, ustavo ZSSR in ustavo kitajske sovjetske republike iz l. 1931. Vendar burmanska ustava iz l. 1974 že ne omenja več pravice do odcepitve, kot tudi ne kitajska ustava iz l. 1975. V SZ pa je vse več utemeljevanja t. i. »socialistične nacije«, kar posredno nedvomno pomeni zanikanje pravice do odcepitve. Še več, na svojevrstno interpretacijo socialističnega internacionalizma oprta t. i. »Brežnjeva doktrina« v bistvu zanika pravico do samoodločbe celo v meddržavnih odnosih znotraj »socialistične skupnosti«.

Iz vsega povedanega lahko povzamemo, da v mednarodni praksi ni najti ravno obilo primerov in stališč, ki bi sami, kot prevladujoča praksa, že opravičevali sklep, da imamo pred seboj v okviru načela mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe tudi univerzalno priznano pravico narodov (ljudev), ali celo njihovih delov (npr. narodnih manjšin) do odcepitve. Zato ni težko razumeti, da dobršen del novejših doktrine ne najde dovolj opore za priznanje pravice do odcepitve takrat, ko ne gre več za dekolonizacijo.⁵⁰ Pravico do odcepitve pisci bodisi v raznih pogledih omejujejo⁵¹, ali pa se postavljajo na pravno sporno stališče, da sodobno

⁴⁶ Cit. po L. C. Bucheit, op. cit., str. 118.

⁴⁷ Cit. po L. C. Buchheit, op. cit., str. 123.

⁴⁸ UN Monthly Chronicle, Febr. 1970, str. 36.

⁴⁹ A. Cristescu, op. cit., Vol. I–III.

⁵⁰ Npr. J. F. Guildhaudis, *Le droit des peuples...* op. cit., str. 180–181; R. Higgins, *The Development of International Law Through the Political Organs of the UN*, London 1963, str. 104–105.

⁵¹ S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit., str. 71 npr. s teritorialnimi, geografskimi, strateškimi, ekonomskimi in političnimi razlogi; W. Heideimeyer, op. cit., str. 251 id.; G. Scelle, *Precis de droit des Gens: Principes et Systematique*, Paris 1932, str. 259 izvaja omejitve pravice do odcepitve iz nujnosti po ravnotežju med aspiracijami »manjšine« in interesi

mednarodno pravo niti ne prepoveduje odcepitve niti ne brani državi, da s silo zlomi zoper njo uperjeno prizadevanje za odcepitev. Kar se bo dejansko uveljavilo, bodisi odcepitev bodisi ohranitev integritete, bo mednarodno pravo legaliziralo in bo kot pravno stanje sprejela mednarodna skupnost.⁵² Kljub temu da doktrina v vzhodni Evropi in v SZ načelno⁵³ in v zelo splošnih formulacijah priznava pravico do odcepitve in da tudi jugoslovanska doktrina⁵⁴ dosledno priznava pravico do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve, je moč pritrditi L. C. Buchheitu⁵⁵, ko trdi, da v okviru načela o pravici narodov do samoodločbe trenutno še ni mednarodnega konsenza glede pravice do odcepitve.

Res je, da bi bilo na podlagi obstoječe prakse držav in stališč v doktrini, tvegano zatrjevati, da mednarodno pravo priznava pravico do odcepitve tudi v primerih, ko ne gre za odpravo kolonializma, oziroma po tem, ko se je neka država že otesla kolonialne nadoblasti. Toda, ali je pristop k tako pomembnemu vprašanju, kot je pravica do samoodločbe (ki je eden od temeljev sodobnega mednarodnega reda) res lahko utemeljen le na obstoječi praksi držav? Saj je vendar bistvo pravice do samoodločbe uperjeno prav zoper obstoječi državni red, zoper obstoječe države, potencialno zoper vse obstoječe države! Ali so torej res lahko le države in njihova obstoječa praksa – ki bo seveda, saj gre za njihov obstoj, za njihovo integriteto, vedno vse prej kot naklonjena pravici do odcepitve – edini odločujoči razsodnik o obstoju ali neobstoju pravice odcepitve? To, da se je lahko uveljavila antikolonialistična naravnost pravice do samoodločbe, je v dobršni meri posledica različnosti interesov držav. Na eni strani gre za majhno število držav, ki so bile kolonialne sile. Številne druge države so bile bodisi načelno za odpravo kolonializma, ali pa so videle v odpravi formalnega kolonializma možnost za lastno neokolonialistično uveljavitev (npr. ZDA). Pri pravici do odcepitve v pokolonialnem obdobju pa gre tako rekoč za dokaj skladen – v bistvu skupen interes vseh držav.

Zanikanje obstoja pravice do odcepitve (v okviru načela o pravici, narodov do samoodločbe), ki bi temeljilo zgolj na presoji prakse držav, bi bil po našem mnenju vendarle prenagel in ne dovolj utemeljen odgovor na zastavljeno vprašanje. Oporo za trditev, da sodobno mednarodno pravo priznava – seveda ne komurkoli, kjerkoli in kadarkoli – narodom (ljudstvom) pravico do odcepitve tudi tedaj, ko ne gre več le za odpravo tuje kolonialne oblasti, moremo iskati v dveh smereh. Najprej v sami dikciji

»večine«; R. Redlop, *Le Principe des Nationalites*, v *Rd. C.*; 37 (1931), str. 35–37, omenja kot omejitev pravice do odcepitve predvsem geografski faktor; C. Rousseau, *Droit International Public*, Paris, str. 81 id., dopušča odcepitev le v soglasju s prizadeto državo; A. Božović, op. cit., str. 34–35 razčlenjuje praktične razloge, ki vplivajo na pravico do odcepitve; M. K. Nawaz, op. cit., str. 91–92; P. H. Houben, op. cit; str. 703 id.

⁵² Npr. M. Akehurst, *A Modern Introduction to International Law*, London 1970, str. 72; tudi U. O. Umzurike, op. cit; str. 199: »There is no rule of international law that condemns all secession under all circumstances.«

⁵³ Npr. D. B. Levin, op. cit; str. 47; H. Bokor-Szeco, op. cit; str. 32: »Modern international law ... recognizes the right of peoples and nations to secede from the State in which they live ...«.

⁵⁴ Glej op. 5.

⁵⁵ Op. cit; str. 216.

tčk. 7 načela o pravici narodov (ljudev) do samoodločbe v Deklaraciji 7 načel.⁵⁶ Dikcijo, ki zagotavlja teritorialno integriteto in celovitost (že) suverenih in (že) neodvisnih držav, »ki se ravnaajo v skladu z... nečelom enakopravnosti in samoodločbe ljudstev, in ki imajo vlado, ki predstavlja vse ljudstvo tega ozemlja, brez razlikovanja v pogledu rase, vere ali barve«, ni moč *a contrario* razumeti drugače, kot da *integriteta in celovitost tistih držav, ki se ne ravnaajo v skladu z načelom o pravici narodov do samoodločbe, ni varovana* z mednarodnim pravom. *Travaux preparatoires* za načelo o pravici do samoodločbe v Deklaraciji 7 načel,⁵⁷ kažejo na to, da je končna dikcija bila kompromis dveh nasprotujočih si mišljenj. Eno od teh se je zavzemalo za izrazitejše priznanje pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve – tudi kadar imamo opraviti z že neodvisnimi in suverenimi državami, kar govori v prid navedeni interpretaciji tčk. 7 Deklaracije 7 načel. Torej na temelju same Deklaracije 7 načel oziroma opredelitve načela o pravici do samoodločbe v okviru OZN moremo sklepati, da imajo ljudstva (narodi) *v določenih primerih oz. okoliščinah*, kadar neka država ne ravna skladno s pravico do samoodločbe – *pravico do odcepitve tudi tedaj, ko ne gre več za dekolonizacijo*.⁵⁸

Do podobnega sklepa nas lahko pripelje tudi razčlenitev odnosa med načelom mednarodnega prava o pravici narodov (ljudev) do samoodločbe in tistim načelom mednarodnega prava, s katerim se srečuje pravica do odcepitve, tj. z načelom o teritorialni integriteti držav. Obe ti načeli zajema in opredeljuje njuno vsebino Deklaracija 7 načel. Iz njene eksplisitne dikcije izhaja, da tvorijo v njej vsebovana načela mednarodnega prava celoto in jih velja kot celoto tudi razlagati. Nobeno od teh načel, tudi načelo o spoštovanju integritete držav ni absolutno načelo⁵⁹ in ga zato ni moč uresničevati do tiste mje, ko že popolnoma zanikuje ali razvrednoti druga enakovredna načela mednarodnega prava, vsebovana v deklaraciji. Absolutizirati npr. načelo o pravici do samoodločbe bi pomenilo praktično zanikati pravico do obstoja katerekoli države. Obratno pa bi absolutiziranje načela o integriteti držav pomenilo popolnoma zanikati obstoj pravice do samoodločbe. Zastavlja se torej vprašanje, kje je razmejitev učinkovanja teh dveh načel mednarodnega prava? Drugače povedano, kdaj je moč govoriti o legitimnosti zahtev po samoodločbi (vključno z odcepitvijo), pa da te zahteve ne pridejo v kolizijo z načelom mednarodnega prava o spoštovanju integritete držav?

Poskus odgovora na to vprašanje, ki bi jasno in nedvoumno ter dokončno začrtal ločnico med legitimnimi in nelegitimnimi zahtevami

⁵⁶ L. C. Bucheit, op. cit; str. 92: »... paragraph 7 of the principle seems to recognize, for the first time in an international document... the legitimacy of secession under certain circumstances...«; glej tudi E. Petrič, Mednarodno-pravno varstvo..., op. cit; str. 141–142.

⁵⁷ Glej op. 35.

⁵⁸ Značilno je, da sta prišla oba afriška avtorja U. O. Umozurike (Namibija) in W. Ofuatej-Kodjave (Gana) pri pisanju monografij o samoodločbi v bistvu do enakega sklepa; glej U. O. Umozurike, op. cit; str. 199 id.; W. Ofuatej Kodjoe, op. cit; str. 162.

⁵⁹ A. Cobban, *The Nation State and National Selfdetermination*, London 1969, str. 46.

po odcepitvi (oz. samoodločbi) za vse prihodnje konkretne zahteve po odcepitvi (samoodločbi), bi bil seveda iluzorno dejanje. Življenje samo bo v skladu s splošnim družbenoekonomskim kontekstom in vrsto relevantnih okoliščin – tudi razmerjem sil – oblikovalo vsakokratni odgovor. Vendar pa je neka temeljna osnova, splošen pravni okvir, vendarle podan. Namreč, kadar bi bil v neki določeni državi onemogočen obstoj kakega naroda in to z grobo politiko zatiranja temeljnih človekovih pravic, diskriminacijo, genocidom, apartheidom, potem ne more biti dvoma, da mora prevladati načelo o pravici do samoodločbe, torej pravica naroda in človeka, četudi bo ogrožena državna integriteta in potisnjeno v stran tisto načelo mednarodnega prava, ki jo varuje.⁶⁰ In narobe: ob zagotovljeni in dosledno spoštovani pravici do samoodločbe (pri čemer pa, kot smo že ugotovili, uresničitev samoodločbe ne pomeni nujno odcepitve) – ni legitimnih razlogov, ki bi odtehtali načelo mednarodnega prava o spoštovanju integritete držav.⁶¹

Še nekaj velja poudariti. Obe obravnavani načeli mednarodnega prava – načelo o pravici do samoodločbe in načelo o spoštovanju integritete držav – varujeta obstoj: prvo obstoj naroda (ljudstva), drugo obstoj države. Vsaka država je v svojem bistvu le institucija, sredstvo v rokah naroda (ljudstva) ali narodov, ki živijo v njenih mejah (če seveda prezmemo njeno razredno bistvo). In ko se v stvarnem življenju pojavi vprašanje, kaj je pomembnejše, ali obstoj neke države ali obstoj v njej živečega naroda, ne more biti dvoma: tudi z vidika mednarodnega prava mora prevladati obstoj naroda, obstoj ljudi. Čeprav je mednarodno pravo formalno predvsem pravo med državami, je v svojem bistvu tudi to pravo v službi ljudi, ne pa njihovih institucij.

7. Metode uresničevanja samoodločbe in omejitve samoodločbe

V skladu z naravo pričujoče raziskave se moremo pri obravnavanju metod za uresničitev samoodločbe in omejitev te pravice zadovoljiti le z nekaj splošnimi ugotovitvami. Že ob razčlenjevanju vsebine pravice do samoodločbe smo ugotovili, da sega razpon njene uresnitve pravzaprav od odcepitve pa do zagotovitve enakopravnosti in nediskriminacije. Uresničljivost konkretne zahteve po samoodločbi – pa tudi njena legitimnost – je odvisna od endogenih lastnosti samega upravičenca (številčnost, naseljenost, organiziranost, politična volja) ter od vrste eksogenih političnih, ekonomskih, geografskih, strateških, zgodovinskih in drugih razlogov.⁶² Vsekakor sodi mednje tudi možnost nadaljnjega obstoja tiste države, od katere se hoče en del odcepiti, pa tudi interesi širše mednarodne skupnosti, zlasti interesi za zagotovitev miru. Prav slednji so v

⁶⁰ Podobno U.O. Umzurike, op. cit; str. 268 it; S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit; str. 190.

⁶¹ D.W. Bowett, op. cit; str. 131 omenja kot primer neligitimne zahteve po odcepitvi primer Katange, ki je, kot pravi, temeljila na egoistični ekonomski računici; glej tudi U.O. Umzurike, op. cit; str. 199.

⁶² S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit; str. 71 id.; U.O. Umzurike, op. cit; str. 273.

nekaterih primerih porodili formalne mednarodnopravne omejitve pravice do samoodločbe, npr. Avstrijcev (prepoved priključitve k Nemčiji). Stvarne omejitvene okoliščine so relevantne ne le kot dejanski parametri uresničljivosti določene zahteve po samoodločbi, temveč tudi kot elementi za presojo njene legitimnosti. Pri presoji legitimnosti neke zahteve po samoodločbi ni nepomembno, ali gre za faktične okoliščine, kot so bile značilne za primer odcepitve Bangladeša, ali pa faktične okoliščine, kakršne so bile pri nedavnem poskusu secesije Espiritu Santu. Prav stvarne okoliščine bodo vedno, v vsakem konkretnem primeru zahteve po samoodločbi omejevale, pa tudi legitimirale ali negirale njen domet. Prav zavoljo stvarnih okoliščin bo – v obdobju po odpravi kolonializma – *odcepitev zanesljivo redek, če ne že celo izjemen primer* legitimne zahteve po samoodločbi; po vsem sodeč bo uresničljiv le takrat, ko bodo konkretno zahtevo opravičevale stvarne okoliščine in možnosti; predvsem, kot smo že ugotovili, zoper obstoj, razvoj in enakopravnost določene skupine prebivalstva naravnana politika tiste države, zoper katero bo zahteva po odcepitvi naperjena.

V zgodovini samoodločbe so bila sredstva in metode za njeno izvedbo zelo pestra; segajo od izvajanja plebiscitov prek odločitev ustreznih mednarodnih organov do uveljavitve pravice do samoodločbe z oboroženim bojem.⁶³ Lahko se strinjamo z mnenjem M. K. Newaza⁶⁴, da je »za ugotovitev volje ljudstva uporaben katerikoli način, ki je v danih okoliščinah najbolj primeren«. Skratka, metoda izvedbe samoodločbe ni bistvena, bistveno je, kot meni K. Rabl,⁶⁵ da je odločitev svobodna, torej *stvaren izraz volje ljudi*. Odločitev tudi ni vedno enkraten, formalen akt. Prej narobe. Bistvo samoodločbe je prav v njenem vsakodnevnem potrjevanju, v vsakodnevnem sprejemanju obstoječega političnega, ekonomskega, socialnega in kulturnega statusa.

8. Manjšine kot subjekt samoodločbe

Končno si moremo na podlagi doslej povedanega zastaviti vprašanje, ali so tudi manjšine (narodne, etnične, jezikovne, rasne)⁶⁶ subjekt, nosilec pravice do samoodločbe in še posebej pravice do odcepitve. Odgovor je dokaj preprost: če je v pokolonialnem obdobju že zahteva narodov (ljudstev) po odcepitvi le izjemno lahko legitimna, velja to še toliko bolj

⁶³ O uresničevanju pravice do samoodločbe v okviru OZN glej študijo posebnega poročevalca OZN, G. H. Espiell, *The Right to Selfdetermination. Implementation of UN Resolutions*, E/CN. 4/Sub. 2/405/Rev.1.

⁶⁴ Op. cit; str. 100; glej tudi S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit; str. 62–69; O. A. Cukwarah, *The Organisation of African Unity and African Territorial and Boundary Problems (1963–1973)* v: *The Indian Journal of International Law*, 13 (1973), str. 176.

⁶⁵ K. Rabl; op. cit; str. 500.

⁶⁶ V pojem manjšina tu ne uvrščamo narodov, ki živijo v neki federativno ali podobno urejeni državi (npr. Slovenci v SFRJ), temveč dele narodov v tujerodnih državah (npr. Slovenci v Italiji), pa tudi narodnostne in etnične skupine znotraj tujerodne države (npr. Baski v Španiji, Lužiški Srbi v DDR ipd.); o pojmu »manjšina« glej E. Petrič, *Mednarodnopravno varstvo ...*, op. cit; str. 77–104.

za morebitne zahteve manjšin po odcepitvi. Kot okvirno izhodišče še vedno lahko velja pred leti zapisana misel M. Bulajića,⁶⁷ da »manjšina kot narod ima pravico, manjšina kot manjšina pa nima pravice do samoodločbe!« To izhodišče potrjujeta tako praksa držav kot tudi doktrina. So sicer tudi drugačna mnenja – takšna, ki manjšinam priznavajo pravico do odcepitve⁶⁸, vendar navdihujejo ta mnenja povsem določene specifične situacije in težnje. Med te sodi npr. R. Arzinger; ko piše, da imajo tudi deli narodov, manjšine, pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, meri predvsem na pravico Nemcev v DDR do samoodločbe (kot primer omenja tudi S. Irsko)⁶⁹. Nekateri pisci v dokazovanju obstoja pravice manjšin do odcepitve omenjajo plebiscite po I. svetovni vojni, kar pa ni točno. Pri teh plebiscitih je bila prebivalstvu določenih obmejnih ozemelj, ki so bila naseljena z mešanim prebivalstvom, dana možnost, da odločajo o državni pripadnosti takih ozemelj, pripadnikom manjšin pa so potem zagotovili manjšinsko varstvo. Sicer pa sega prav v to obdobje znani primer Aalandskih otokov: po takratnem mnenju komiteja pravnikov manjšina nima pravice do odcepitve,⁷⁰ čeprav je švedsko manjšinsko prebivalstvo Aalandskih otokov zahtevo po odcepitvi povsem jasno izrazilo.

Tudi tisti pisci,⁷¹ ki sicer narodom (ljudstvom) načelno priznavajo pravico do odcepitve, so glede njene uporabe pri manjšinah močno zadržani. To zadržanost utemeljujejo bodisi z nekompaktno naseljenostjo manjšin ali pa z drugačnimi razlogi. Vprašanje o pravici manjšin do odcepitve je bilo omenjeno tudi v okviru razprave, v kateri se je oblikoval čl. 1 obeh konvencij OZN o človekovih pravicah. Slišati je bilo sicer posamezna mnenja⁷² v prid pravici manjšin do samoodločbe (vključno z odcepitvijo), vendar pa naj bi se pravica do odcepitve uveljavljala, tudi po teh redkih mnenjih, le za tiste primere in stanja, v katerih politične, ekonomske, narodnostne ali kulturne pravice manjšin niso zagotovljene.

Glede pravice manjšin do odcepitve moramo k že zapisanemu prikazu prakse držav do pravice narodov do odcepitve dodati le to, da v obdobju OZN pravzaprav ni bilo primerov, ki bi potrjevali obstoj pravice manjšin do odcepitve. Gotovo je predvsem to napeljalo poročevalca OZN H. G. Espiella, da je prišel v poročilu o uresničevanju resolucij OZN o samoodločbi do kategoričnega sklepa: »V sodobnem mednarodnem pravu

⁶⁷ Op. cit; str. 113; glej tudi F. Ermancora, op. cit; str. 25.

⁶⁸ Npr. v novejšem času že omenjeni predlog Minority Rights Group za mednarodno konvencijo o varstvu narodnih ali etničnih skupin ali manjšin E/CN.4/NGO.32; čl. 15 tega osnutka je zelo dalekosežen, saj priznava narodnim ali etničnim manjšinam ali skupinam, ki živijo v obmejnih področjih, tudi pravico do odcepitve.

⁶⁹ Op. cit; str. 248 id.; glej tudi J. W. Brügel, op. cit; str. 9818.

⁷⁰ L. N. O. J.; Spec. Supp; No. 3, str. 5–6.

⁷¹ Npr. D. B. Levin, op. cit; str. 46; S. Calogeropoulos-Stratis, op. cit; str. 172.

⁷² Razprava o razmerju med čl. 1 obeh konvencij OZN o človekovih pravicah in čl. 27 konvencije o državljanskih in političnih pravicah (razmerje med samoodločbo in varstvom manjšin), je takole povzeta v UN. Doc. E/2447, par. 54: »The majority of the members argued... that the rights of persons belonging to minorities should not be interpreted as entitling any group... to form within the state separate communities which might impair its national unity or its security.«; podrobneje o raznih mnenjih glej L. C. Buchheit, op. cit. str. 82 id.

manjšine nimajo te pravice.«⁷³ Vsi tisti primeri, ki jih navadno v literaturi navajajo kot primere odcepitve, so dejansko primeri odcepitve narodov, ne pa manjšin. Zato lahko trdimo, da v praksi držav ni najti potrdila za pravico manjšin do odcepitve, in da je tudi tisti del doktrine, ki sicer priznava pravico narodov do odcepitve, močno zadržan, nenaklonjen taki pravici manjšin. Zato ima prav W. Ofuatey-Kodjoe,⁷⁴ ko meni, da bi bil v primeru, če bi na sploh priznali manjšinam in plemenom itd. pravico do odcepitve, obstoj katerekoli države na majavih nogah. Po drugi strani pa si L. C. Buchheit⁷⁵ zastavlja vprašanje, ali je res pravično, da imajo kolonialna ljudstva, ki žele prekiniti s tujo oblastjo, za to vso moralno in pravno oporo, neka manjšina, ki se je tako rekoč po naključju znašla (morda celo na podlagi kake srednjeveške pogodbe o razmejitvi ali zaradi napake kartografov) v mejah neke danes neodvisne države, pa mora za vedno ostati v tej državi.

Mi pa si moremo zastaviti vprašanje, ki smo si ga svojčas že zastavili⁷⁶ – ali res nikoli ne nastopi stanje, ko utegne biti tudi zahteva narodne ali druge manjšine po odcepitvi legitimna? Še vedno ostajamo pri mnenju, da to more biti izjemoma takrat, ko je zaradi odnosa neke države nasproti manjšini v bistvu ogrožen njen narodnostni, etnični, kulturni ali celo fizični obstoj. Takrat, ko so neki manjšini grobo in sistematično, flagrantno odtegnjene temeljne človekove pravice⁷⁷, ko je dejansko ogrožen njen obstoj, ali je res ta manjšina dolžna samomorilsko vztrajati v mejah države, ki ji streže po življenju? Pred seboj imamo torej ekstremne situacije. *In le ekstremne okoliščine, grobo nasilje, sistematična genocidna ali raznarodovalna politika, politika apartheida ipd., bodo ne le porajale temveč izjemoma tudi legitimirale zahtevo manjšine po pravici do odcepitve!*

9. Varstvo manjšin in samoodločba

Ugotovili smo že, da se pravica do samoodločbe oz. njena uresničitev ne izrazita vedno le z odcepitvijo; prej bo narobe: odcepitev je v obdobju po končani dekolonizaciji prej izjemna kot običajna uresničitev pravice do samoodločbe. Razne druge oblike »samoodločitve«, – med temi tudi avtonomija ali drugačen, na spoštovanju človekovih pravic in nediskriminaciji zasnovan politični status – so prav tako udejanjenje pravice do samoodločbe. Mednje sodi zagotovo tudi politika, ki zagotavlja rasnim, narodnostnim, etničnim, jezikovnim manjšinam vse tiste pravice, ki utrjujejo njihovo samobitnost, torej obstoj in razvoj – njihovim pripadnikom pa omogočajo enakopravno uživanje človekovih političnih, ekonomskih,

⁷³ Op. cit; str. 9, par. 56.

⁷⁴ Op. cit; str. 145

⁷⁵ Op. cit, str. 17.

⁷⁶ E. Petrič, Mednarodnopravno varstvo..., op. cit; str. 150–151; glej tudi U. O. Umozurike, op. cit; str. 251.

⁷⁷ U. O. Umozurike, op. cit; str. 268 piše, da ohranjanje državne integritete ne sme pomeniti »gross violations of the human rights of any section of the population«.

socialnih in kulturnih pravic. Skratka, uvajanje manjšinskega varstva, najsi bo v obliki take ali drugačne avtonomije, ali pa tako, da so v pravnem redu in v dejanskem življenju poleg splošnih človekovih pravic upoštevane tudi posebne manjšinske pravice, lahko označimo, kadar gre za manjšine, za »normalno« obliko uresničitve njihove pravice do samoodločbe.⁷⁸ To dokazuje uvajanje manjšinskega varstva za pretežen del manjšin v Evropi po I. svetovni vojni, takrat, ko si je utirala pot samoodločba »narodov«; to potrjuje tudi uveljavitev varstva pravic pripadnikov manjšin v čl. 27 konvencije OZN o državljskih in političnih pravicah, ob hkratnem priznanju pravice do samoodločbe v čl. 1 obeh konvencij o človekovih pravicah; in končno dokazuje to sama dikcija (in geneza) tčk. 4 načela o pravici do samoodločbe v Deklaraciji 7 načel.

Še več: pravica do samoodločbe je dinamična kategorija, katere vsebina odraža vsakokratno družbenoekonomsko stvarnost. Ko proces dekolonizacije tako rekoč sestopa v preteklost, prehaja samoodločba v novo fazo, in kot vse kaže, ne bo to obdobje, v katerem bo poudarek samoodločbe na spreminjanju meja. To dokazuje »potrditev« evropskih meja v Sklepni listini helsinške konference, načelo nedotakljivosti meja v Afriki, kot jo izraženo v Listini OAE, vsekakor pa tudi splošna zadržanost vseh držav do pravice do odcepitve. Po mnenju D. Thürrerja bo v prihodnosti poudarek na spremembah političnega, ekonomskega, socialnega in kulturnega statusa rasnih, narodnostnih, etničnih in drugih skupin *znotraj obstoječih državnih meja*. Prav varstvo manjšin pa je tisto sredstvo, ki naj delom prebivalstva neke države zagotovi »ohranitev in razvoj njihove samobitnosti«.⁷⁹ *Prav zagotovljeno varstvo manjšin je torej »normalno« uresničenje njihove pravice do samoodločbe*. Le kadar bo samoodločba manjšine grobo kršena zaradi nespoštovanja manjšinskega varstva, utegne postati legitimna tudi ekstremnejša oblika samoodločbe – zahteva po odcepitvi – z vsemi zapleti glede integritete neke države ter z grožnjami mednarodnemu miru in varnosti, ki jih lahko zahteva po odcepitvi sproži.

Tu je torej ločnica med samoodločbo manjšin in neupravičenim, nelegitimnim separatizmom, med legitimnimi in nelegitimnimi zahtevami po odcepitvi. Manjšina, ki uživa manjšinske pravice, ki je zavarovana pred diskriminacijo, ki je morda deležna tudi take ali drugačne oblike avtonomnosti, katere pravica do samoodločbe je skratka uresničena, nima pravice zahtevati odcepitve. Manjšina, katere identiteta je ogrožena, ki je izpostavljena raznarodovanju in diskriminaciji, je v položaju, ko ni le upravičena zahtevati odcepitve, marveč utegne ta zahteva postati legitimna!

Vendar uresničenje pravice manjšin do samoodločbe skozi zagotavljanje varstva manjšin ni pomembno le zato, ker je – v posebnih razmerah življenja manjšin – to najboljša pot k uresničevanju človekovih pravic

⁷⁸ O tem glej t. i. primer Aalandski otokov, op. št. 70; tudi F. Ermacora, op. cit; str. 46; L. Dembinski, op. cit; str. 162; K. Rabl, op. cit; str. 498.

⁷⁹ Op. cit; str. 204–205.

pripadnikov manjšin in varstvu pred diskriminacijo. Manjšinsko varstvo je pomembno tudi zato, ker bistveno prispeva k mednarodnemu miru, varnosti in sodelovanju.⁸⁰ Mir je možen, trajen in pravičen mir le tedaj, če temelji na uresničevanju in spoštovanju samoodločbe vseh ljudstev, narodov in tudi manjšin. Dokler bomo namreč ljudstva vključena v jarem kolonializma, dokler bodo narodi ujeti v jarem tuje dominacije, dokler bodo rasne, narodnostne, etnične in drugačne manjšine ali skupine izpostavljene nasilju in diskriminaciji, vse dotlej bodo žive in tudi legitimne zahteve po samoodločbi – v skrajnih, izjemnih primerih pa tudi zahteve po odcepitvi.

10. Predlog SFRJ za deklaracijo OZN o pravicah manjšin in separatizem

Kot zadnje vprašanje pričujoče raziskave – nanj pa je moč odgovoriti šele zdaj, ko smo razčlenili vsa poprejšnja vprašanja – se glasi: ali utegne deklaracija OZN o pravicah manjšin, kakršno je predlagala SFRJ – če je bo seveda Generalna skupščina OZN sprejela – spodbujati separatizem? Po vsebini, ki je na tem mestu ni potrebno podrobneje razčlenjevati, ta deklaracija ni nič drugega kot dokaj neambiciozen, dejansko le na področje elementarnega manjšinskega varstva osredotočen poskus mednarodnega varstva manjšinskih pravic, in sicer v obliki formalno-pravno nezavezujočega priporočila (deklaracije) Generalne skupščine OZN državam, kako naj ravnaajo v odnosu do manjšin in njihovih pripadnikov. Določila te deklaracije so torej – tudi v odnosu do raznih določnejših in po vsebini bogatejših mednarodnih bilateralnih aranžmajev – tisti možni splošni minimum manjšinskih pravic, ki bi naj ga spoštovale vse države v odnosu do vseh manjšin!

Zato lahko povsem upravičeno trdimo, da bi v primeru, ko neka država ne bi ravnala z manjšinami vsaj tako, kot določa predlog deklaracije, dejansko odrekala manjšinam pravico do obstoja in razvoja ter njihove pripadnike izpostavila grobi diskriminaciji. Tista država, ki bi (če je seveda k delovanju v prid manjšin ne bi konkretno zavezovala še kaka druga mednarodno-pravna določila) ravnala in *bona fides* v skladu s standardi, določenimi v predlagani deklaraciji, pa bi dejansko vendarle omogočala obstoj in razvoj manjšinam in zavarovale njihove pripadnike pred diskriminacijo! V taki državi manjšine ne bodo imele tehtnega razloga za uveljavljanje teženj po odcepitvi, še manj pa bodo zahteve po odcepitvi upravičene in legitimne tudi v očeh mednarodne skupnosti in v organih OZN. Drugače povedano: izpolnitev varstva manjšin – vsaj na ravni vsebine deklaracije OZN ali drugih mednarodnih aktov – bo lahko katerikoli državi rabila kot tehten in trden argument zoper separatizem

⁸⁰ Značilno je, da izpostavlja tudi helsinška sklepna listina spoštovanje manjšinskih pravic kot enega od elementov varnosti in sodelovanja v Evropi.

manjšin, ki živijo v njenih mejah. Zoper tako državo bo kaj težavno (posebej ob splošni zadržanosti držav do zahtev po odcepitvi, ki bo lastna državam, dokler bodo obstojale) utemeljevati v OZN ali kjerkoli drugje zahteve po odcepitvi. Nasprotno pa utegne imeti manjšina v tisti državi, ki bo v odnosu do manjšin kršila celo minimalne standarde, določene v deklaraciji OZN, ki bo torej ogrožala obstoj in razvoj kake manjšinske skupnosti, ki bo morda celo izvajala fizični ali kulturni genocid, upravičene razloge za to, da bo terjala odcepitev, in sicer na podlagi dokazov, da ne uživa niti tistega minimuma pravic, ki jih določa deklaracija OZN. V takem primeru pa utegne mednarodna skupnost oz. ustrezen organ OZN njeno zahtevo po odcepitvi oceniti kot legitimno.

Deklaracija OZN o pravicah manjšin, če bi bila sprejeta, seveda sama po sebi ne bo ne vzpodbujala ne preprečevala teženj po odcepitvi. Te težnje imajo globlje korenine in je iluzorno domnevati, da so odvisne od tega, ali je neka deklaracija sprejeta ali ne. Pač pa bi lahko bila deklaracija OZN tista črta ločnica, s katero bi mogli v prihodnosti (upoštevaje seveda politično obarvanost in opredeljenost kateregakoli stališča v mednarodnem življenju) bolje razločevati upravičene, legitimne zahteve manjšin po odcepitvi od neupravičenih, nelegitimnih.⁸¹ Zato bo njena funkcija v bistvu antiseparatistična. Vsaka država, ki bo ravnala v skladu z deklaracijo, se bo lahko utemeljeno sklicevala na to, da ravna z manjšino v skladu z deklaracijo ter zavrnila vsak poskus separatizma, oz. zahtevo manjšine po odcepitvi kot nelegitimno in neutemeljeno. S sklicevanjem na ravnanje, ki je usklajeno z vsebino deklaracije, bo zanesljivo in relativno zlahka uveljavila protisecionistično stališče tudi v organih OZN.

Seveda pa to ne more veljati za države, ki bodo ravnale z manjšinami v nasprotju z vsebino deklaracije. Toda, ali se lahko za domovino neke rasne, narodnostne, etnične ali jezikovne skupine sploh razglša in poteguje država, ki tej skupini streže po življenju? Ali je mednarodno pravo ob koncu 20. stoletja, ko je stopilo človeštvo v ero pravice do samoodločbe in človekovih pravic, ko je vendarle moč vsaj slutiti tisto, kar je pred več kot sto leti zapisal veliki slovenski pesnik, da bodo živeli vsi narodi, res dolžno varovati tudi integriteto držav narodnostnega nasilja, genocida, apartheida in diskriminacije?

⁸¹ Zato mora nujno deklaracija OZN o pravicah manjšin izpolnjevati dve zahtevi:

- a) biti mora po vsebini taka, da bo njeno izpolnjevanje, spoštovanje, z njo skladno ravnanje, res zagotavljalo obstoj in razvoj manjšinskih skupnosti;
- b) smotno bi bilo, da se tudi v njej (v tčk. 5) uveljavi dikcija, ki bo po smislu identična tčk. 7 načela o pravici do samoodločbe v Deklaraciji 7 načel, in ki naj torej poudari, da je varovana le integriteta tistih držav, ki ravna v skladu z deklaracijo.

RADOVAN VUKADINOVIĆ

Ameriška zunanja politika od Carterja do Reagana

Zamenjava predsednika v Beli hiši je vsakič znova priložnost za postavljanje novih vprašanj, kakšna utegne biti nova zunanja politika velesile – Združenih držav, in za hkratno primerjanje s tistim, kar je dosegla bivša administracija. Ker ima ameriški politični sistem tak značaj, da je predsednik glavni nosilec politike, je jasno, da nastop novega predsednika zaznamuje začetek nove etape, v kateri morata tako Amerika kot svet upoštevati štiri – ali celo osemletno zunanjepolitično linijo in glavna nagnjenja njenega ustvarjalca.

Podobnosti in razlike med demokrati in republikanci praviloma nimajo posebno velikega pomena, kadar gre za področje zunanje politike, saj prihajajo tu do izraza predvsem osebna stališča glavnih akterjev, in seveda, predsednika. Že s tem pa ima predsednik Združenih držav v okviru funkcije in pooblastil, ki so mu dana, dovolj prostora za samostojno ukrepanje na zunanjepolitičnem področju in za zagovarjanje politike, ki jo ima sam v danem trenutku za najustreznejšo. Zato je povsem razumljivo, da se ravno zdaj razvnamajo prve razprave o vrednosti tistega, kar je na mednarodnem polju dosegel Carter, oziroma tistega, česar ni napravil. Pri tem se upošteva, koliko je takšna politika nasploh prispevala k izidu volitev, na katerih je z, za marsikoga nepričakovano veliko večino, zmagal republikanski kandidat Ronald Reagan.

Čeprav je zaradi razmeroma kratkega časovnega obdobja precej težko neposredno ovrednotiti akcije, ki so bile uresničene v štiriletnem Carterjevem obdobju, je vendarle mogoče že zdaj nakazati nekatere temeljne prvine, ki bodo nedvomno odločilne za poznejše analize in primerjave t.i. uspešnosti oziroma neuspešnosti v vodenju zunanje politike. Pri tem je treba takoj opozoriti tudi na dejstvo, da niti teorija mednarodnih odnosov niti teorija zunanje politike, ki je šele v povojih, še nista našli trdnih kategorij, ki bi pomagale določiti učinkovitost neke zunanje politike. Ker gre za zelo zapleteno dejavnost, ki obsega kombinirano območje notranje in zunanje politike, je jasno, da je treba ob nekaterih lažjih in objektivno postavljenih merilih zmeraj računati tudi z dodatnimi subjektivnimi potezami, ki sestavljajo vsako vrednotenje uspešnosti takšnega delovanja. Kolikor bolj je zunanja politika razvita in h kolikor večjemu številu respondentov je usmerjena, toliko bolj zapletena je njena ocena, kajti končni rezultat je neizbežno odvisen od več različnih segmentov, ki niso nujno zmeraj v zvezi.

Celo če je neka zunanja politika v nekem obdobju proglašena kot nasploh neuspešna, je mogoče jasno ugotoviti njeno uspešnost na kakem posameznem področju ali v njenem odnosu do neke države ali večje skupine držav. Vse skupaj samo potrjuje, da sta pri izrekanju splošnih ocen potrebna previdnost in zelo natančno tehtanje. Po drugi strani pa poznejši razvoj odnosov kakor tudi možnost, da se nekatera dogajanja opazujejo iz daljše časovne razdalje, odpirata znatno širši zorni kot in dajeta natančnejšo podobo izvajani politiki oziroma stopnji uspešnosti njenih nosilcev.

Carterjeva zunanjepolitična bilanca

Če poskušamo na takšni podlagi razčleniti zunanjo politiko Carterjeve ekipe, moramo poudariti, da je v trenutku, ko je bil izvoljen za predsednika, delovalo v njegov prid več

pomembnih dejavnikov. Tako je Carter v razliko od znanih in kompromitiranih politikov, npr. Richarda Nixona, prihajal z Juga, daleč od središča ameriškega političnega delovanja in brez stikov s prejšnjimi političnimi garniturami. V času, ko je Amerika prihajala k sebi po šoku, ki ga je na zunanjepolitičnem področju povzročila dolgoletna agonija v Vietnamu, je pretresla državo notranjepolitična afera Watergate in povzročila veliko krizo zaupanja med volilci in oblastjo. V takšnem položaju je bila izvolitev Jimmyja Carterja tudi izraz prizadevanj poveriti zaupanje človeku, ki je zunaj političnih središč odločanja, daleč od washingtonskega establishmenta in tradicionalnih močnih političnih središč na vzhodni in zahodni obali. Vprašanje »Kateri Jimmy?« je izražalo med drugim nepoznavanje osebnosti novega predsednika, vsekakor pa tudi precejšnje prepričanje, da pomeni malo znani oziroma skoraj neznani politik iz Georgie boljšo izbiro od tradicionalnih in v ameriškem političnem življenju že dolgo vrsto let navzočih kandidatov.

Zavedajoč se okoliščin, ki so mu pomagale vstopiti v Belo hišo, se je Carter tudi sam trudil, da bi ohranil tak vtis. Ni pozabil tradicije populistične stranke, ki je bila v Združenih državah priljubljena ob koncu 19. stoletja in se je izkazala z zastopanjem farmerskih in srednjemeščanskih interesov, zato je hotel tudi sebi ustvariti sloves populista. Glede na okolje, iz katerega je prišel, in prejšnje politično delovanje se mu ni bilo težko prikazovati kot predsednik, ki stoji zunaj vpliva velikega businessa, ki ni vključen v tradicionalne politično-gospodarske strukture, in slednjič, ki skrbi za blaginjo države in vsakega povprečnega državljana.

Ameriško javno mnenje je po Vietnamu in Watergatu zahtevalo ravno takšnega predsednika, ki bo s svojo moralno podobo in političnimi akcijami povrnil zaupanje v oblast in pomagal odpraviti krizo. Vse Carterjevo delovanje iz Bele hiše je s številnimi znamenji težilo k ohranjanju takšne podobe in k ustvarjanju prepričanja, da so ameriški volilci dobili predsednika, ki jim je blizu, ki je neposreden in zelo daleč od formalizma. S tem ko je Carter navezoval stike z velikim številom ljudi, dajal izjave, odprl Belo hišo televizijskim razgovorom, si je zbral veliko ekipo, ki so jo sestavljali različni politiki, znanstveniki, umetniki in predstavniki različnih družbenih in verskih organizacij. Iz vrst teh svojih simpatizerjev je tudi sestavljal številne delegacije, ki jih je pošiljal po vsem svetu, rad pa je vanje vključeval tudi člane svoje družine. Vse to naj bi ustvarilo vtis, da je Bela hiša ubrala nov slog vodenja politike in da je Jimmy Carter zelo odprt in prožen človek.

Vendar pa to ustvarjanje novega sloga in dajanje prednosti novim oblikam kontaktiranja med Ameriko in svetom vseeno ni moglo skriti dejstva, da nova administracija nima jasnega programa niti za delovanje na notranjem niti na mednarodnem področju. V razliko od prejšnjih administracij, ki so prihajale v Belo hišo z natančnimi akcijskimi programi, je Carter svojega šele oblikoval, pri tem pa se je nenehno srečeval z novimi problemi, ki so jih prinašali upočasnjeni gospodarski razvoj v državi in številni novi mednarodni dogodki.

Pomanjkanje trdne politike je poskušal Carter najprej nadomestiti s kategorijo človeških pravic, ki naj bi po njegovem mnenju predstavljala glavno vsebino, in pri tem poskušal dopovedati, da gre za osrednjo prvino notranje in zunanjepolitične akcije, ki zasluži ime nova.

No, pozornejši opazovalci mednarodnih odnosov vedo, da je vprašanje človeških pravic v obtoku že od zdavnaj in da so številne administracije ob vrsti priložnosti izkoriščale človeške pravice kot sredstvo za uresničenje širših zunanjepolitičnih interesov Združenih držav. V razliko od prejšnjih predsedniških ekip je Carterjeva administracija postavila človeške pravice v središče svoje za »novo« proglašene politike, hkrati pa posebej opozarjala na nenehno predsednikovo skrb in osebni trud za reševanje vprašanja človeških pravic ter nenehno spremljanje njihovega uveljavljanja.

Namen okrepljene skrbi za človeške pravice in njihovo uveljavljanje v mednarodni areni ni bil samo pokazati, da se v Beli hiši sčasoma vendarle oblikuje neka politična linija; ta skrb naj bi tudi pomagala pridobivati pomembne dodatne politične točke, tako glede na prejšnjo administracijo kot v odnosu do prihodnjih tekmecev. Ko je Carterjeva ekipa kritizirala Nixona in Forda, predvsem pa profesorja Kissingerja kot tvorca zunanje politike prejšnjih administracij, je poudarjala, da je šlo za pragmatično usmerjeno politiko, postavljeno na načelih realne politike, ki ne upošteva nobenih drugih in še zlasti ne moralnih meril.

Te obtožbe so imele vsekakor poseben pomen po Watergatu, ko se je washingtonski politični establishment odkrito kompromitiral, tako da ga je bilo tudi znatno lažje obtoževati za pomanjkljivosti v političnem delovanju¹.

Konkretno oblike kršitve človeških pravic, in to celo v najbližnji ameriški sosesčini, ter splošna težnja po krepitvi človeških pravic in svoboščin, ki se je na različne načine izražala skoraj v vseh delih sveta, so začetnemu Carterjevemu delovanju ustvarile primeren okvir.

Pobude in usmeritev tega posebnega zanimanja za spoštovanje človeških pravic pa so kmalu pokazale, da so na dejstvo, da si je Carter izbral ravno človeške pravice kot novum in na tej podlagi skušal razvijati svojo politiko, vplivali zelo zapleteni vzroki. Seveda ni šlo samo za poskus opozarjanja na možnost drugačnega ustvarjanja politike, ki bi namesto nekdanjih pragmatičnih prvin postavila v ospredje moralne. Šlo je za sestavljen splet ideoloških vzrokov in taktično-političnih pobud, ki naj bi se uresničile na amerškem in širšem mednarodnem prizorišču.

Na notranjem področju je bilo treba upoštevati nekaj pomembnih elementov, kajti Carter in njegovi sodelavci so se zavedali svojega posebnega položaja in tega, da morajo čimprej dobiti širšo podporo. Po kriznih letih, v katerih je imelo ameriško javno mnenje priložnost spoznati ravnanje, ki je bilo zelo daleč od s strani administracij proglašanih političnih konceptov, se je kriza zaupanja spremenila v skorajda zakoreninjeno potezo ameriškega političnega življenja, in to je bilo treba čimprej premagati. Leta pragmatične politike so tudi če ne upoštevamo rezultatov takšnega političnega delovanja, zasenčili watergatski škandal in odkritja o zlorabah v ameriških obveščevalnih službah. Zato je lahko predsednik s podobo moralista in hrati populista računal, da bo v zvezi z vprašanjem človeških pravic, ki bi jih univerzalno razvil, tako da bi izpričeval skrb za človeka in njegove temeljne pravice ne glede na državo, v kateri živi, dobil podporo in potrditev.

Čeprav v veliki predvolilni tekmi med demokrati in republikanci ni bilo velikih razlik, kar zadeva oceno popuščanja napetosti in potrebo po razvijanju odnosov z drugo velesilo, je bila videti vendarle nekoliko konstruktivnejša demokratska linija, ki je iskala več prostora za razvijanje oziroma nadaljevanje ameriško-sovjetskih odnosov. Carterjevi svetovalci so se zavedali kritik, ki jih bo doživelo takšno delovanje, ter hkrati že poznali prve napade na popuščanje in na sovjetsko vedenje – zlasti v Afriki, zato so hoteli takoj na začetku ustvariti možnost za posebno obravnavanje socialističnih držav, in sicer tako, da bi ločili t. i. državne odnose od humanitarnih. To naj bi omogočilo obdržati linijo mednarodnega delovanja in ohraniti popuščanje, na drugi strani pa naj bi odprlo prostor za neposredne napade, v katerih bi bile ljudske pravice odlična pretveza. Računali so, da utegne dobiti takšna politika podporo tudi tistih sil, ki so bile od začetka proti Carterju in njegovim političnim potezam².

V času, ko je prišel Carter na predsedniški položaj, so se začeli v amerškem gospodarstvu čutiti resni problemi. Carter je v svojih obljubah napovedal zaustavljanje inflacije, odpiranje novih delovnih mest in zmanjšanje nezaposlenosti, zmanjšanje državnega aparata in omejitev oboroževanja. Vendar pa je že leta 1979 znašala inflacija 12%, kar je jasno pokazalo, da se temeljne Carterjeve predvolilne obljube ne uresničujejo in da se položaj celo slabša. V tej zvezi naj bi vprašanje človeških pravic, prikazano kot dinamična Carterjeva politika, ki nenehno vnaša nove poudarke in je prežeta z novimi konkretnimi pobudami v različnih delih sveta, deloma odvrnilo pozornost od tekočih problemov in potrdilo, da se administracija intenzivno ukvarja s štirimi mednarodnimi vprašanji plemenite narave.

Med zunanjepolitičnimi motivi, ki so usmerjali Carterjevo ekipo pri razvijanju in nenehnem krepitvi kampanje v zvezi s človeškimi pravicami, je treba posebej poudariti dve pomembni prvini:

V zadnjih letih je zaradi nekaterih napačnih ocen kakor tudi zaradi krepitve druge velesile in delovanja vrste novih mednarodnih akterjev ameriška vloga upadala, še večji moralni poraz pa je doživela zaradi številnih malverzacij in škandalov, v katere so bili

¹ Glej podrobnosti: K.W. Thompson, *The Moral Imperatives of Human Rights: A World Survey*, Washington 1980; S. Vogelgesang, *American Dream Global Nightmare: The Dilemma of U.S. Human Rights Policy*, New York 1980.

² R. Vukadinović, *Koncepcijski okviri nove ameriške vanjskopolitičke strategije*, *Politička misao* 1978, br. 1, str. 80–86.

neposredno vpleteni ljudje iz prejšnjih administracij. Spisek slabih potez, ki so kompromitirale washingtonsko politiko in nenehno vplivale na zmanjševanje ameriške vodilne vloge med zavezniki, sega od Vietnama prek Watergata in malverzacij, kot je bila Lockhead, do afer v zvezi z delovanjem CIA in FBI. V takšnem položaju naj bi nastop čistega in moralnega predsednika, ki ga vodi human pristop k mednarodnim odnosom in ki postavlja v ospredje vprašanje človeških pravic, ustvaril o novi administraciji drugačno podobo. S tem ko je Carter kritiziral prejšnje pragmatične politike ter njihove napake in pomanjkljivosti, kot odločen bорец za ljudske pravice si je pridajal tudi pomembne nove moralne lastnosti voditelja, ki je drugačen, in zato sposoben voditi zahodni svet. Ker je vrh vsega zahteval, da ima vprašanje človeških pravic univerzalni značaj, se ni bilo težko identificirati z novo politično linijo in njenim glavnim nosilcem.

Kljub poudarjanju, da gre ob vprašanju človeških pravic za trajno politiko, ki zadeva vse, katerih pravice so ogrožene, ne glede na njihovo domovino in skuša doseči drugačno ravnanje z njimi, se je kmalu pokazalo, da so človeške pravice predvsem del premišljene ideološke konfrontacije s socialističnimi državami. Z ločitvijo meddržavnih odnosov od vprašanja človeških pravic naj bi ravno to vprašanje ustvarilo možnost za kritiziranje političnega razvoja v socialističnih državah, predvsem v Sovjetski zvezi in vzhodni Evropi. Resda je Carter napovedal, da je treba spremljati tudi človeške pravice v državah zahodne poloble, zlasti v srednjeameriških državah, vendar v tem delu sveta ni šel daleč. Pri kritiziranju posameznih režimov je bila Carterjeva administracija vseeno dovolj gibčna, da ni prekinila vseh stikov in je, potem ko je za nekaj časa ustavila pošiljanje vojaške in gospodarske pomoči (Gvatemala, Salvador), s to dejavnostjo nadaljevala. Razvoj odnosov v Karibih, posebno še po sandinistični zmagi v Nikaragvi, je še bolj vplival na dvoličnost in omahljivost administracije, ki je s tem samo potrdila, da so socialistične države vendarle glavno področje, na katerem želi preverjati doseg uresničevanja človeških pravic oziroma konkretne možnosti ameriškega delovanja v teh okoljih.

Naj je bila politika človeških pravic funkcionalno še tako omejena, v praktičnih odnosih do prijateljskih držav pa zelo prožno uporabljana, je bila vendarle deležna pomembnih kritik tako v Ameriki kot s strani ameriških zaveznikov v Evropi. Nekatere izrazito desne ameriške politične sile so trdile, da se z vnašanjem vprašanja ljudskih pravic ustvarja povečan nemir pri ameriških zaveznikih in da je lahko za državo, ki ima svoje globalne obveznosti, zelo nevarno, če izvaja selekcijo v odnosu do nekaterih zaveznikov, ne glede na merila, ki jih pri tem postavlja.

Nekateri ameriški politiki z državnim sekretarjem Vanceom in profesorjem Marshallom Shulmanom na čelu so bili mnjenja, da gre za pretirano politično linijo, ki svojo ostrino naperja neposredno proti drugi velesili in njenim zaveznikom. V zvezi s tem so ob celi vrsti priložnosti pozivali k previdnejšemu ravnanju, ki naj ne bi vodilo h konfrontaciji, še zlasti pa ne k nadaljnjemu kvarjenju popuščanja in vsega drugega, kar je bilo v tej fazi odnosov doseženo.

Pri nekaterih ameriških zahodnoevropskih zaveznikih je prišlo takoj do polarizacije stališč. Medtem ko so nekatere države (kot Velika Britanija in Nizozemska) odločno podpirale novo Carterjevo politiko, je bilo nekaj drugih z Zvezno republiko Nemčijo na čelu zelo skeptičnih³ pri ocenjevanju vrednosti tolikšne Carterjeve skrbi za človeške pravice. Cancler Schmidt je, npr., menil, da so ta vprašanja preveč dramatizirana in da se zaganja Carter z njimi predaleč, s tem pa ogroža splet širših odnosov med Vzhodom in Zahodom.

Carter in njegovi svetovalci, ki so se vztrajno držali začrtane smeri, so se vseeno odločili da z vprašanjem človeških pravic ne odnehajo. V skladu s tem je bila konferenca o evropski varnosti in sodelovanju oziroma sestanka KEVS v Beogradu in Madridu izjemna priložnost za napade na drugo velesilo in vzhodnoevropske države. Ameriška politika, ki v prejšnjih fazah KEVS ni bila kaj posebno dejavna, je začutila, da je mogoče ravno v teh okvirih dobiti najboljše točke, zato se je na vso moč potrudila, da bi posvetila vprašanju človeških pravic največjo pozornost, s tem pa vznemirjala nasprotno stran. Vendar pa je bil s tem v veliki meri otežen tudi normalni razvoj procesa konference o evropski varnosti in sodelovanju.

³ International Herald Tribune, 16. 6. 1977.

Ob vprašanju človeških pravic, ki naj bi postalo temelj nove zunanje politike, njena glavna ideološka vsebina in dolgoročna opredelitev vseh konkretnih potez, je Carterjeva ekipa, sestavljena zvečine iz »trilateralcev«, napovedala tudi drugačno vedenje do najpomembnejših ameriških zaveznikov: zahodne Evrope in Japonske. S poudarjanjem potrebe po ustvarjanju novih odnosov na podlagi »odgovornosti in pobud namesto monopola in predominate« je hotela utreti pot k večji stopnji usklajevanja stališč, kar pa je v praksi zelo hitro trčilo ob težave. Znova se je namreč pokazalo, da je v spremenjenih mednarodnih okoliščinah, ko na posamezne države različno močno deluje vrsta gospodarskih in političnih dejavnikov, težko doseči popolno usklajenost političnih linij, in to celo ob nekaterih bistvenih vprašanjih. Ob sovjetskem posegu v Afganistanu, vprašanju ameriških talcev kakor tudi problemih povečanja stroškov za oborožitev in modernizacijo pakta NATO so se pokazali odtiski v stališčih posameznih držav trilateralne zveze zahodnega sveta, v nekaterih primerih pa so bila stališča celo precej drugačna od ameriških. Carterjeva ekipa si je v začetku prizadevala skriti razlike in ne stopnjovati njihovega nadaljnega širjenja, zato je težila k poudarjanju vrednosti različnih opredelitev. Ko pa so nastale velike razlike v praktičnem političnem delovanju (zlasti pro ocenjevanju ukrepov, ki naj bi jih sprejeli po Afganistanu), je začela administracija javno izražati svoje nezadovoljstvo s stališči posameznih držav (zlasti ZR Nemčije in Francije).

Vse to je vplivalo na to, da se je, npr., zahodna Evropa, ki sicer ni bila preveč navdušena nad Reaganom kot predsedniškim kandidatom, razmeroma hitro sprijaznila z novo resničnostjo, s tem pa izrazila tudi svoje razočaranje in nezadovoljstvo zaradi Carterjeve politike.

Tudi v odnosih z državami zahodne poloble je Carter začel z velikim načrtom, ki je med drugim poudarjal, da se Amerika v novih mednarodnih razmerah pripravlja na veliki zgodovinski preobrat v obravnavanju svojega najbližnjega sosedstva. Poskus navezave dialoga s Kubo in sporazumi o Panamskem prekopu so potrdili težnjo administracije po dinamiziranju odnosov⁴. Kakor hitro pa je začelo popuščanje slabeti, je bila Latinska Amerika, posebno še karibsko področje, spet obravnavana na običajni, skorajda standardni način. T.i. odkritje sovjetske brigade na Kubi, udar v Grenadi in zmaga sandinistov v Nikaragvi pa napeti položaj v Salvadorju in Gvatemali so vplivali na povratek k preizkušnim sredstvom, temelječim na tradicionalnih sredstvih ameriške politike v zvezi z Latinsko Ameriko. Namesto za novi veliki preobrat so opazovalci mednarodnih odnosov ukrepe Carterjeve administracije kmalu ocenili kot svojevrstno kombinacijo Monroejeve doktrine in neuspele zveze za napredek. V teh okvirih je vprašanje človeških pravic še bolj oviralo možnosti ameriške akcije, ker je oteževalo odnose do posameznih režimov in ustvarjalo prostor za okrepljene kritike doma, kritike, ki so šle celo do trditev, da Carterjeva nekonsistentna politika in konkretno delovanje omogočata postopno spreminjanje Karibov v »marksistično-leninistično jezero«⁵. Sporazumi s Panamo o prenosu dela suverenosti nad Panamskim prekopom na Panamo so morali napraviti dolgo in težavno pot ratifikacije in prvih začetkov pri uresničevanju. Pokazalo se je, da zelo uplivni washingtonski lobby (pritisk na poslance) nasprotuje tem sporazumom, ki so bili ocenjeni tudi kot slabitev ameriške moči nasploh. Zaradi tega imajo nemara prav nekateri izmed Carterjevih sodelavcev, ko poudarjajo, da je sklenitev sporazuma s Panamo eden izmed razmeroma maloštevilnih uspehov Carterjeve administracije.

V odnosih do velike skupine afriških držav je Carter postavil svoja politična izhodišča precej ozko, in sicer si je prizadeval delovati predvsem tedaj, kadar je bilo treba omejiti ali onemogočiti akcije druge velesile. Daleč večjo pozornost je posvečal Bližnjemu vzhodu, ker je, kot se zdi, verjel, da bi utegnili imeti krepitev ameriškega položaja v tem delu sveta poseben pomen. Podpora campdavidskim sporazumom in konkretne akcije, ki so podpirale dialog med Egiptom in Izraelom, so privedle do nastanka novih odnosov na Bližnjem vzhodu. Ni pa bilo doseženo bistveno, kar se je hotelo doseči, in to je bilo – odstraniti sovjetski vpliv iz tega dela sveta. Z večjo ameriško podporo Egiptu se je še bolj poglobil

⁴ Secretary of State Vance: Current of Change in Latin America, The Departement of State, 27. 9. 1979.

⁵ National Security Record, Washington June, 1980, str. 2.

prepad med arabskimi nasprotji, s tem pa so nastale tudi možnosti za močnejšo sovjetsko navzočnost na Bližnjem vzhodu.

Posebno hude motnje v delovanju administracije je povzročila iranska kriza – šahov padec, prihod Homeinija in vprašanje ameriških talcev. Zmedeno in nedosledno ameriško politiko je hitrost dogodkov popolnoma presenetila, različni centri znotraj ameriškega političnega delovanja so različno ocenjevali položaj, vse to pa je prispevalo k padcu nekdanjega zvestega ameriškega zaveznika, ki je bil tradicionalno zadolžen za obrambo ameriških interesov v tem delu sveta. Posledica takšne politike, ki so jo Carterjevi nasprotniki takoj pograbili kot priložnost za nove očitke na račun njegove politike v celoti, je bila kriza v ameriško-iranskih odnosih. Polom z operacijo za rešitev talcev je bil vsekakor višek neuspešnega delovanja, ki je pokazalo, da je administracija popolnoma zmedena in da zlasti v kriznih položajih sprejema sklepe, ne da bi imela premišljen širši akcijski načrt. Ravno iranska kriza je dala največ vzroka vsem silam v Ameriki, da so napadale Carterjevo ekipo zaradi neizdelane politične linije, in kot so trdile, zaradi ogrožanja ameriških nacionalnih interesov. Po drugi strani so ti odnosi tudi drugim državam pokazali, da so se časi spremenili in da se nekoč vodilna velesila zaradi mednarodnih in notranjih vzrokov ne more več vesti tako kot nekoč. Sicer pa bodo prihodnje analize Carterjevega delovanja gotovo pokazale, da je imelo ravno iransko vprašanje velik delež pri upadanju njegovega prestiža v svetu in doma. Za mnoge je bil to dokaz za splošno usihanje ameriške moči, ker pa se s tako oceno niso mogli sprijazniti, so si prizadevali zvaliti vso krivdo na Carterja in njegovo ekipo, s tem da so trdili, da bi bila kakšna druga administracija v takšnih okoliščinah dosti odločnejša in uspešnejša.

No, če je ameriška politika v posameznih delih sveta izpričala svojo nedoslednost in se pogostokrat ni znala prilagoditi dogodkom, pa je Carter v odnosu do Ljudske republike Kitajske odločno razvijal in poglobljal vse oblike stikov. V Washingtonu so – gotovo pod velikim vplivom posebnega svetovalca Zbigniewa Brzezinskega – ocenili, da je Kitajska zaradi notranje – in zunanje političnih vzrokov nujno obrnjena proti Združenim državam, da je globoki kitajsko-sovjetski razkol takšne narave, da ni možnosti za nikakršno spravo v prihodnosti, in da postaja zaradi tega Kitajska objektivno pomemben člen v verigi ameriških zaveznikov. Kitajske izjave o potrebi skupnega odpora proti »polarnemu medvedu«, poudarjanje potrebe po partnerstvu in poziv k »bratstvu po orožju« so vse bolj vplivali na odpiranje proti Kitajski, tako da je to postalo sploh eden od stebrov Carterjevega zunanje-političnega delovanja. Temu v prid je bilo tudi veliko zanimanje ameriškega poslovnega sveta, ki je videl v Kitajski velike potencialne možnosti za sklepanje velikanskih poslov, s tem pa tudi za reševanje nekaterih svojih notranjih problemov.

Pozornejši analitiki kitajsko-ameriških odnosov so opozarjali administracijo, naj nikar preveč ne hiti s pospeševanjem stikov in naj t.i. kitajske karte ne meče tjavdan. Trdili so, da je kitajska karta vredna največ, dokler jo držiš v igri kot adut, in da jo je mogoče v trikotniku ameriško-sovjetsko-kitajskih odnosov zelo spretno izrabljati. Razvijanje obojestranskih političnih, gospodarskih, kulturnih in vojaških stikov je pokazalo, da administracija ne upošteva te možnosti za okoriščenje s Kitajsko in da je kitajska karta že izigrana. Notranji preobrati v Kitajski, gospodarski problemi, zoženje interesov za sklepanje velikih gospodarskih poslov in konec ameriške poslovne evforije so tudi to veliko kitajsko odpiranje postavili v drugačno luč. Tako je tudi ta zelo pomembni del Carterjeve zunanje politike doživel kritike, ki so napadale zlasti naglico, s katero se je šlo v to podpiranje, t.i. žrtvovanje Tajvana, slabo presojanje in zapravljeno priložnost, da bi s kitajsko karto trajno vznemirjali Sovjetsko zvezo, s tem da bi ohranili odprto možnost za različne kombinacije.

V okvirih globalne koncepcije Zbigniewa Brzezinskega je bil mednarodni sistem razdeljen na štiri svetove. V prvem so bile najmočnejše zahodne industrijske države, v drugem t.i. komunistične države, v tretjem države OPEC, Tajvan in Južna Koreja, v četrtem, najštevilnejšem pa »vsestransko revne države«. Ravno v tej skupini je največ neuvrščenih držav, ki so pod pritiskom okoliščin v različnih položajih vzbujale tudi močnejše zanimanje Carterjeve ekipe. Čeprav tudi ta administracija ni izdelala širše koncepcije delovanja v zvezi z neuvrščenimi, je bilo vseeno opaziti prizadevanje, da bi tudi na tem področju napravili nekaj premikov. Poleg uresničevanja temeljnega cilja: oddaljiti neuvr-

ščene od sovjetske in zlasti kubanske politične linije, pa je bilo le malo storjeno, zato da bi bilo neuvrščanje sprejeto kot široko izhodišče za univerzalno mednarodno delovanje. Nekaj poskusov iskanja pomembnejših središč (Nigerija, Venezuela, Egipt, ASEAN) naj bi v regionalnih okvirih odprlo prostor za zbiranje neuvrščenih držav okrog teh akcijskih osi, ki so bile ocenjene kot ameriške prijateljice. Vendar pa tega prizadevanja Carter ni razvijal naprej, tako da so tudi ameriški odnosi z neuvrščenimi državami ostali največ pri obojestranskih stikih s posameznimi državami, ti pa so bili spet odvisni od splošnih gibanj v mednarodnih odnosih in od tradicije.

Že prve izjave Carterja in njegovih sodelavcev so hotele javno razglasiti, da namerava nova administracija, ki noče delovati pragmatično in ki ustvarja nov okvir za globalno zunanjo politiko, spremeniti gledanje na mesto in vlogo Sovjetske zveze v zunanji politiki. Trdile so, in pri tem je prednjačil profesor Zbigniew Brzezinski, da so v zadnjih letih ameriško-sovjetski odnosi preveč obvladovali ameriško zunanjo politiko, da jih je treba spustiti precej niže in da imajo Združene države tako potrebe kot možnosti za razvijanje novih odnosov s svojimi zavezniki kakor tudi z vrsto drugih držav, pri tem pa posebej poudarjale potrebo po razvijanju kitajsko-ameriških odnosov. To namerno znižanje praga ameriško-sovjetskih odnosov se je v celoti ujemale s prepričanjem nekaterih najbližjih sodelavcev predsednika Carterja, ki so trdili, da je zgrešena politika prejšnjih administracij vzdignila Sovjetsko zvezo v vrh svetovne politike, kjer je dobila mesto, ki ga po svojem potencialu in možnostih političnega delovanja ne zasluži.

Za časa Carterjevega delovanja je imela vsa politika do Sovjetske zveze dve plati. Na eni strani, ki bi jo pogojno lahko imenovali negativni vidik, je šlo za prizadevanja, da bi do maksimuma razvili vprašanje človeških pravic, pri tem pa se je izrabljaj vsak povod in vsak mednarodni položaj za napadanje sovjetske politike. V drugem, t.i. afirmativnem delu politike se je skušalo ohraniti vse tiste linije sodelovanja med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami, ki so postale že tradicionalne in ki so se izkazale kot zanimive za obe strani. Šlo je za vprašanje podpisa SALT in za vrsto drugih ameriško-sovjetskih oblik dogovarjanja (MBFR, Indijski ocean, protisatelitska orožja ipd.).

Vendar pa se je že pred sovjetskim posegom v Afganistanu izkazalo, da takšna politika do druge velesile ne bo dala trajnejših rezultatov.⁶ Nedoslednost v delovanju in prehuda nihanja, vse to pa z namenom pokazati, da Amerika ne potrebuje druge velesile, so se začela kmalu maščevati ob vrsti konkretnih vprašanj, ob katerih je bila znova potrjena povezanost današnjega sveta in odnosov v vrhu svetovne politike. Zaradi tega so imeli prav tisti kritiki Carterjeve politike, ki so že ob polovici njegovega mandata jasno ugotavljali, da je bil s poskusom spuščanja ravni odnosov in zmanjševanjem pomena Sovjetske zveze in njene politike dosežen ravno nasprotni učinek. Že postavljanje vprašanja človeških pravic v središče ameriškega delovanja, usmerjenega predvsem proti Sovjetski zvezi, je namreč znova postavilo Sovjetsko zvezo v ospredje⁷. Čeprav je prišlo do tega postavljanja z zanikanjem, je vendarle jasno pokazalo, v katero smer teži ameriška politika in koga ima za najhujšega tekmeca. Na drugi strani pa poskusov ohranjanja t.i. delovnega dialoga s Sovjetsko zvezo ni bilo mogoče držati zunaj tega območja odnosov, ker je tudi vprašanje človeških pravic ravno tako vsebovalo element konfrontacije. Ravno v tem zapletenem prizadevanju po pridobivanju pomembnih točk, znižanju ravni ameriško-sovjetskih odnosov in poskusih, da bi se kljub vsemu ohranili stiki, ki Ameriki ustrezajo, je bila največja hiba Carterjeve ekipe⁸.

Takšna politika je morala vplivati tudi na ovinkarjenja pri interpretaciji popuščanja kot svetovnega procesa, ki pa ga niti ena niti druga velesila nista mogli ločiti od svojih interesov, ampak sta ga zmeraj postavljali znotraj ozkih obojestranskih koordinat. Dunajsko srečanje med predsednikom Carterjem in Leonidom Brežnjevim je bilo izraz splošnih kompromisnih

⁶ Analizo ameriško-sovjetskih odnosov v času Carterjeve administracije glej v: R. Legvold, *Containment without confrontation*, Foreign Policy, Fall 1980, št. 40.

⁷ S. Hoffman, *The of God Intentions*, Foreign Policy, Winter 1977, št. 29, str. 9-10.

⁸ Sovjetske kritike ameriškega vedenja zlasti glede na vprašanje strateškega orožja glej v: A. Arbatov, *Bezopasnost v jadernyj vek*, Moskva 1980, str. 260-268.

prizadevanj, ki pa so jih takoj po podpisu pogodbe SALT-2 pospremile napovedi o namestitvi ameriških raket Pershing-2 v nekaterih zahodnoevropskih državah. Nato je prišla sovjetska intervencija v Afganistanu, in administracija je hotela izpričati odločnost, vendar pa se je zaradi neusklajenih stališč z drugimi zavezniki kmalu izkazalo, da je Carter tudi tokrat v glavnem zgrešil cilj. Bojkot olimpijskih iger pa prekinjena dobava pšenice in prepoved prodaje tehnologije Sovjetski zvezi niso imeli takšnih posledic, kot so v Washingtonu pričakovali, hkrati pa je znova in jasno prišlo do izraza drugačno ravnanje zaveznikov.

V odnosih z drugimi vzhodnoevropskimi državami je hotel Carter navezati širši dialog, in sicer je poudarjal potrebo po policentričnem pristopu. S tem ko je sprožal vprašanje človeških pravic v nekaterih od teh držav, po drugi strani pa razvijal in podpiral oblike, ki bi jih lahko uvrstili v »erozivno delovanje«, ni ustvarjal možnosti za trajno razvijanje meddržavnih odnosov. Ob poudarjanju pomembnosti nekaterih držav, kot Poljske in Romunije, in poskusih razširitve odnosov z Madžarsko, so druge države zbudile v glavnem največ pozornosti na beograjskem in madridskem sestanku KEVS, kjer so jih Američani na vso moč obtoževali zaradi kršenja človeških pravic. Vendar pa so poljski dogodki, ki so sprožili plaz nezadovoljstva v državi in grozili, da bodo prestopili meje notranjega problema, takoj nekoliko ublažili Carterjevo vedenje. Ker je ocenil, da bi nenadzorovano razvijanje krize utegnilo resno ogroziti obstoječo evropsko ureditev, je, kljub temu da je izrazil podporo zahtevam po spremembi in izboljšanju odnosov na Poljskem, vendarle poudarjal, da je treba jemati zadevo kot notranje poljsko vprašanje, in vztrajal pri tem, da naj se to notranje vprašanje skuša rešiti s poljskimi sredstvi brez vmešavanja od zunaj.

Mešanica takšnih različnih stališč do vrste vprašanj, s katerimi se je ukvarjala Carterjeva administracija, je v veliki meri izhajala iz predsednikove osebnosti in njegovega videnja sveta, ravno tako pa tudi iz dveh različnih linij, ki sta bili jasno vidni v ustvarjanju ameriške politike. V sedanjih poskusih urejanja računov prihajata ti nasprotujoči si liniji znova do izraza pri ocenjevanju tistega, kar je bilo ali ni bilo storjeno v času predsednikovega mandata. Zbigniew Brzezinski, posebni svetovalec predsednika Carterja in človek, ki je po Vanceovem odhodu pravzaprav oblikoval zunanjo politiko, meni, da je bila administracija v celoti uspešna in da je izvedla nekaj pomembnih potez, da pa ni v zadostni meri onemogočila sovjetskega vpliva. Za Brzezinskega so glavni krivci takšnega neuspeha demokrati, ki so bili »preobremenjeni z vietnamskim kompleksom krivde«, in tisti, ki so bili tako kot državni sekretar Vance »premekhi« do sovjetske politike. Po mnenju Brzezinskega, ki je od prvega dne zagovarjal potrebo po izvajanju odločne politične linije nasproti Sovjetski zvezi, je začetek neuspešnosti ameriške politike povezan s sovjetskim prodiranjem v Etiopijo, na kar Amerika ni ustrezno odgovorila.

V svojih odgovorih na takšne razlage uspešnosti oziroma neuspešnosti Carterjeve politike je bivši državni sekretar Vance mnenja, da je bil Brzezinski pripravljen »blefirati« z uporabo vojaške sile, pri tem pa je pozabljal na možnosti konfrontacije s političnimi in gospodarskimi sredstvi. Po Vanceu je administracija zamudila z reševanjem najpomembnejših vprašanj v zvezi s Sovjetsko zvezo (pri tem misli na nadzor nad orožjem), ker je ta najpomembnejši vidik ameriško-sovjetskih odnosov predolgo povezoval s sovjetskimi akcijami, ki niso imele bistvenega pomena. Kot pravi Vance, se kažejo uspehi ameriške zunanje politike predvsem v campdavidskem sporazumu, sklenitvi sporazuma s Panamo, rešitvi rodezijskega vprašanja in novih odnosih s Kitajsko, vendar pod pogojem, da se s temi zvezami ne ustvari nova protisovjetska aliansa⁹.

Ta začetek javne razprave med nosilcema naprotnih političnih linij, od katerih je imel vsak svojo širšo filozofsko koncepcijo o mestu in vlogi Amerike v svetu, že sam po sebi kaže različne poti, po katerih je stopala Carterjeva ekipa od prvega dne naprej. Vsekakor bodo ostale značilnosti Carterjevega zunanjepolitičnega delovanja različna iskanja možnosti za akcijo, nekonsistentnost, sklicevanje na moralne kategorije v nekaterih situacijah in pozabljanje nanje v drugih in zelo nepredvidljive reakcije na poteze druge velesile. Bolj cinični opazovalci mednarodnih odnosov bodo nemara trdili, da je to nov dokaz, da v mednarodnih

⁹ International Herald Tribune, 11. 12. 1980.

odnosih ni mogoče uspeti z nikakršnimi moralnimi kategorijami, in da je Carter doživel poraz ravno zaradi prevelikega vztrajanja pri moralnih načelih.

Seveda pa ne smemo pozabiti, da je oblikovanje zunanje politike v vsakem položaju in tudi v vsakem okolju predvsem posledica izdelane dolgoročne izhodiščne strategije. Dobri cilji, pa naj so bolj ali manj podprti z moralnimi načeli, morajo biti del strategije in v celoti delijo njeno usodo. Ločevanje ciljev kakor tudi dobrih namenov od zunanje politične strateške celote neizbežno prav kmalu zavede v nekonsistentnost, zapostavljanje nekaterih pomembnih vprašanj, zmeraj nova vrednotenja in navsezadnje povzroči stanje, v katerem niti domači tvorca politike niti zunanji respondenti ne vedo več, za kaj gre in kakše poteze bi lahko sledile.

Carterjeva administracija bo kljub nedvomnim uspehom, ki jih je dosegla na nekaterih področjih, ostala v spominu ravno po tem prehudem mešanju različnih pristopov in po poskusih ločevanja posameznih sestavin od zunanje politične strateške celote. Seveda pa tako kot zmeraj tudi Carterjeva ekipa kljub izdelanim filozofskim koncepcijam svoje vizije sveta in mesta Amerike v njem ni delovala neodvisno od širših svetovnih dogajanj, ki so ustvarjala okvir objektivnih razmer. Ravno v Carterjevem obdobju pa so bili tako notranji kot zunanji dogodki v gospodarskih in političnih odnosih nadvse različni, včasih tudi iracionalni, kar je še bolj oteževalo delo Bele hiše.

Temeljni okvir Reaganove zunanje politične strategije

Carterjev poraz in razmeroma zelo prepričljiva in visoka Reaganova zmaga dajeta možnost za prve analize sprememb, ki jih lahko pričakujemo in ki seveda ne bodo zadevale samo Amerike in sveta, v katerem ameriška politika aktivno deluje. Novi ameriški predsednik je izkušen politik in po številnih mnenjih je izpričal kot kalifornijski guverner izjemne sposobnosti, kar je v veliki meri vplivalo tudi na končni izid volitev. V ospredje svoje kampanje je postavljaj življenjska vprašanja Amerike in Američanov: gospodarski razvoj, zaposlovanje, energetski položaj, zmanjšanje davkov, urejanje stanja v ameriških velemestih ipd., pri tem pa izkoriščal vsako priložnost za napad na notranjo politiko Carterjeve administracije, in si tako na tem področju pridobival pomembne točke.

Zunanje politična vprašanja so bila dosti manj zastopana v Reaganovi predvolilni dejavnosti, po eni strani zaradi tega, ker je bila zunanja politika v dosedanjih volitvah zmeraj sekundarna plat politike, po drugi strani pa zaradi preprostega razloga, ker Reagan doslej ni imel priložnosti, da bi se neposredneje srečeval z mednarodno politiko. Uspešni guverner in zdaj novi, štirideseti zaporedni predsednik Združenih držav Amerike šele zdaj dela prve korake na tem področju.

Če sprejememo trditev, da je bilo v dosedanjih ameriških volitvah težišče na notranji politiki, ne smemo nikakor pozabiti nekaterih značilnosti minulih volitev, ki postavljajo Reagana in naloge, ki ga čakajo, v posebno luč. Številni analitiki ameriških volitev se strinjajo, da je splošno dojemanje ameriške nove moči in prestiža bistveno vplivalo na odločitev ameriških volilcev, Ronald Reagan pa naj bi bil kandidat, ki bo s svojimi osebnimi kvalitetai takšno politiko lahko uresničil.

V velikanski predvolilni tekmi poudarjajo predsedniški kandidati konkretna vprašanja ameriškega notranjega razvoja, medtem ko zunanjo politiko praviloma formulirajo precej splošno, tako da tudi volilci ne pridajajo večjega pomena tem vprašanjem, ampak se v glavnem odločajo za splošni vtis, ki ga nanje napravi kandidat za prihodnjega predsednika. Amerika, ki je v novih razmerah iskala močnega, odločnega in doslednega voditelja, je izkazala svoje zaupanje Ronaldu Reaganu, in sicer je pripisovala pomen celotnemu njegovemu programu, v katerem je bilo vendarle jasno videti tudi nove prvine zunanje političnega globalnega programa. Čeprav Reagan tega programa ni specifičiral niti natančno izdelal, je bilo njegovo sklicevanje na nekdanjo ameriško vlogo v svetu, upadanje ameriške moči in krepitev ameriških tekmecev v celoti sprejeto kot poziv k spreminjanju teh odnosov in k ponovnemu vračanju vodilnega mesta Ameriki.

Ameriška moč, ki je bila dolga leta močna prвина v vsej ameriški politiki in ki po drugi strani dolgo časa ni imela tekmece, se je morala v zadnjem desetletju soočiti z novim

razvojem v svetu in s krepitvijo nekaterih drugih centrov moči, s tem pa se je spremenila tudi njena vrednost. Republikanci, ki so glasovali za Reagana, so se, zahtevajoč vrnitev k stanju, ko je bila moč glavni porok ameriškega uspeha v svetu, jasno odločili za program ustvarjanja in krepitve ameriške moči, in kot poudarjajo nekateri ameriški analitiki, za ostrejšo politiko do Sovjetske zveze, pa čeprav za ceno vojne. Kar je še zanimivejše, po nekih ameriških raziskavah je bila tudi več kot polovica demokratov, ki so sicer glasovali za Carterja, za tak program odločnega delovanja. Ta nova težnja je del širšega premagovanja postvietnamskega kompleksa, v okviru česar se skuša z različnimi sredstvi pokazati in dokazati, da ameriška moč usiha, da se Sovjetska zveza kvalitativno in kvantitativno razvija in da je treba v novih okoliščinah ustvariti trdno ameriško moč. V nasprotju z nekdanjimi zahtevami po zmanjšanju vojaškega proračuna, po zavračanju vojskovanja in obračanju k izrazito domačim temam trga to novo ameriško razpoloženje vsako zvezo z vietnamskim neuspehom želi čimbolj odpreti prostor za krepitev vseh oblik ameriške moči kot podlage za splošno ameriško politiko.

V tej zvezi lahko rečemo, da so k takemu vrednotenju ameriške politike prispevali ob razvijanju aktivnosti druge velesile še položaj s talci v Iranu ter nedoslednost in nepredvidljivost Carterjevih zunanjepolitičnih potez. Vsi, ki zagovarjajo močno Ameriko, sposobno, da se zoperstavi vsaki državi, imajo vendarle v mislih predvsem Sovjetsko zvezo in zahtevo od Reagana in njegove ekipe, da izdelata jasna, odločna in vsem znana izhodišča. V razliko od povojne etape, v kateri je ameriška politika prevzela nase globalne naloge ter poudarjala svojo vlogo in primat v konfrontaciji z drugačno ideologijo in nosilcem te ideologije, se zdaj zahteva nekoliko bolj omejen obseg ameriške akcije, v katerem bodo prišli bolj do izraza izrazito ameriški cilji in interesi oziroma potreba po njihovi obrambi. To kombinirano zahtevo po močnejšem izražanju moči na eni in po omejenih ciljih z izključno ameriškimi interesi na drugi strani bi lahko imenovali mešanico odločnosti in previdnosti ter pazljivega preverjanja skladnosti nekaterih ciljev.

Ko se je Amerika odločila za odločnega Ronalda Reagana, se je s tem hkrati odločila predvsem proti Carterju, pa tudi proti politiki, ki jo je zastopala in izvajala njegova ekipa. Sklicevanje na potrebo po krepitvi ameriške moči je bilo v teh okvirih tudi kritika Carterja, ki naj bi bil kriv, da ameriški vplivi v svetu slabijo in da so se na vojaško-političnem in gospodarskem področju pojavili pomembni novi tekmeči.

Ta splošne smeri političnega delovanja, od katerih jih ima večina vendarle mednarodni pomen, bo morala Reaganova administracija upoštevati, če hoče uspeti v svojem mandatu. Čeprav razpoloženje ameriških volilcev samo po sebi ne ustvarja političnega programa, ga pri oblikovanju programa ni mogoče zanemariti, po precej nedoločljivi Carterjevi strategiji pa bo moral Reagan gotovo podati natančno podobo svoje zunanje politike in ciljev, ki jih želi uresničiti.

Iz nekaterih Reaganovih predvolilnih nastopov, njegovih izjav po izvolitvi in tistega, kar izjavljajo njegovi najbližji sodelavci in svetovalci, je mogoče za zdaj razbrati šele glavne obrise nastajajočih zunanjepolitičnih izhodišč. Če prve korake, ki jih je storil Reagan z imenovanjem vodilnih osebnosti nove administracije, pomerjamo s tistim, kar je Reagan zastopal pred volitvami, lahko rečemo, da ni nobenih večjih presenečenj. Predsednik, odločen izvajevati novo politično linijo in znova dvigniti Ameriko na mesto, ki ji po njegovem mnenju pripada, je tudi s svojim personalnim izborom pokazal, da bo iskal sodelovanja s tistimi ljudmi, ki se popolnoma strinjajo z njegovimi splošnimi pogledi na razvoj sveta in naloge ameriške politike. Nekaj previdnejše Reaganove izjave po izvolitvi so zdaj postavljene v kontekst funkcije, ki jo bo moral opravljati, in vseh dejavnikov, ki bodo vplivali na uspeh takšne politike. S tem si je treba razlagati tudi določeno zadržanost; ta je vsekakor del novega državniškega vedenja kalifornijskega guvernerja, ki mora danes upoštevati širši splet notranjih in mednarodnih okoliščin.

V razliko od nekaterih prejšnjih ekip, za katere je bilo še pred njihovim vstopom v Belo hišo mogoče trditi, da imajo jasno izdelano in na trdni filozofski podlagi utemeljeno koncepcijo zunanjepolitičnega delovanja, z Ronaldom Reaganom ni tako. Njegovi splošni pogledi na ameriške naloge v svetu, na razvoj odnosov doma in potrebo po ustvarjanju moči, ki bi utegnili biti pomembno sredstvo novega delovanja, so samo temeljne prvine, na katerih

bo izdelana projekcija zunanjepolitične strategije. Seveda ne smemo pozabiti, da bodo imele ob Reaganovih pogledih pomembno mesto tudi izkušnje prejšnje ekipe in njena nesposobnost za koherentno delovanje ter zahteve ameriške javnosti, katere predstavnik je s svojim, čeprav posplošenim programom postal Ronald Reagan, in to z veliko večino.

Opazovalci mednarodnih odnosov in še posebno ameriške zunanje politike pogosto poudarjajo, da mora vsak od predsednikov ne glede na svoj položaj, moč svoje stranke in sedeže v predstavniških telesih vendarle upoštevati že dosežene rezultate in nadaljevati tam, kjer je prejšnja predsedniška ekipa nehala. Čeprav to ni pravilo, je gotovo, da tudi Reagan, čeprav ima nekoliko drugačna stališča kot Carter, ne bo mogel kar čez noč preskočiti tistega, kar je Carter dosegel, niti radikalno spremeniti celotne strategije ameriške politične akcije.

V položaju tik po volitvah je nemara prezgodaj nepovedovati linijo Reaganove zunanje politike, vseeno pa lahko poskusimo nakazati glavne smeri, po katerih se bo gibal. Gotovo bo od cele vrste dejavnikov odvisno, v kolikšni meri bo vsaka od teh smeri uresničena in koliko moči in možnosti bo imela Reaganova ekipa, da se bo držala na začetku zarisane zunanjepolitične usmeritve.

S poudarjanjem, da je temeljna in najpomembnejša potreba ohranitev miru, je Reagan v veliki meri zavračal Carterja in njegovo kampanjo, ker sta hotela ravno kalifornijskega guvernerja prikazati kot nevarnega in ostrega zagovornika trde smeri, ki lahko pomeni nevarnost za mir v svetovnih razsežnostih. Po Reaganu je mogoče to osrednje vprašanje današnjih mednarodnih odnosov reševati s sposobnostjo, trdim delo, zaupanjem in potrpljenjem, kar naj bi nakazovalo smeri in sredstva, ki se jih bo v zapletenih mednarodnih okoliščinah držala nova administracija. Sklicujoč se na tujo enotnost in na široko podporo ameriškega ljudstva, je Ronald Reagan obrazložil glavne prvine svoje zunanje politike.

Soočen z obstoječo prakso in problemi, do katerih je prihajalo pri formuliranju ameriške zunanje politike, je Reagan izjavil, da si bo odločno prizadeval za ustvarjanje zunanje politike na enem mestu in za to, da bo državni sekretar predsednikov glavni predstavnik in hkrati svetovalec za mednarodna vprašanja. Iz tega je takoj razvidno, da naj bi se pod novim predsednikom močno zmanjšala vloga sveta nacionalne varnosti kakor tudi da bi se morala nehati konkurenca med svetom in State Departmentom. Svet naj bi postal središče zbiranja informacij in sposoben za izrekanje strokovnih analiz in mnenj, vendar pa ne bi več vodil zunanje politike. Po drugi strani pa Reagan obljublja precejšnjo podporo State Departmentu, kar zadeva kadrovske krepitev in iskanje novih ljudi, govorečih tuje jezike in sposobnih za vključitev v razvejanje mednarodne zadeve.

Ko Reagan razčlenjuje prihodnje odnose, ki jih bo Amerika razvijala s svetom, jih deli na odnose z zavezniki in odnose s tekmeci. Odnosi z zavezniki naj bi se odvijali na podlagi širše Reaganove vizije, ki jasno poudarja vlogo, mesto in pomembnost Amerike v današnjem svetu, hkrati pa zagovarja povratak k nekdanjemu konceptu, v katerem je bil docela jasen odnos znotraj zveze med voditeljem in zavezniki. Reagan trdi, da se je zaupanje v Ameriko precej zmanjšalo, in za to v veliki meri krivi Carterja ter poudarja, da si mora Amerika spet pridobiti nekdanjo vodilno vlogo v zahodni zvezi, ki temelji na skupnih ciljih in zaupanju. Ameriški zavezniki so danes precej močnejši kot prej, zato je Reagan prepričan, da bi bil lahko njihov prispevek k miru dosti večji, kar pomeni, prevedeno na konkretni politični jezik, da bo od zahodnoevropskih držav in Japonske zahteval večjo participacijo za obrambne stroške.

Ko je Reagan postavil Sovjetsko zvezo za glavno tekmico Združenih držav, je napovedal, da njegova administracija ne bo težila niti h konfrontaciji niti h konfliktu s to državo, ampak da bo poskušala ustvariti tako konsistentno zunanjo politiko, ki bo omogočala normalne odnose z največjim nasprotnikom. Da bi to lahko dosegli, je treba ustvariti močno vojaško silo, kajti to je po mišljenju novega predsednika edini izhod za pariranje ZSSR. Medtem ko je trdil, da bo Sovjetska zveza kljub novim sredstvom, ki jih bodo ZDA vložile v oborožitev, še naslednjih pet let močnejša po strateškem in konvencionalnem orožju, je hkrati ob več priložnostih izjavil, da nasprotuje prepovedi prodaje žita, ki da ni ustrezen ukrep za doseganje ameriških ciljev. S Sovjetsko zvezo je mogoče doseči odnose sodelovanja, samo če se okrepijo ameriške vojaške moči, doseže nov odnos na vojaškem področju in pokaže nenehna pripravljenost delovati v skladu z zastavljenimi cilji ameriške politike.

Reagan je pozdravil dodelitev diplomatskega statusa predstavnikom Tajvana v ZDA, kar je tik pred svojim odhodom storila še Carterjeva ekipa. V nekaterih svojih prejšnjih nastopih je novi predsednik odkrito zagovarjal politiko priznanja »dveh Kitajsk«. V najnovejši obrazložitvi zunanje politike pa se je zadovoljil samo s poudarjanjem potrebe po razvijanju odnosov med obema državama, pri čemer se je skliceval na pomembnost gospodarskih odnosov in tradicionalno prijateljstvo med ZDA in Kitajsko.

Posebno pozornost posveča Reagan odnosom na zahodni polobli, češ da je bila v letih prejšnje administracije popolnoma zapostavljena, to pa je podpiralo krepitev kubanskih in sovjetskih vplivov. Reagan se drži nekaterih prejšnjih ameriških tez o prvenstvenem pomenu zahodne poloble in napoveduje ustvarjanje novih odnosov, utemeljenih na varnostnih in gospodarskih interesih, kar naj bi omogočilo hitrejši razvoj držav na tem področju in njihovo tesnejše povezovanje z Združenimi državami.

Po mnenju številnih analitikov Reaganovih nastopov so dobile države v razvoju oziroma »tretji svet« malo prostora; pričakovati je, da bo nova administracija nagnjena k pragmatičnemu reševanju posameznih vprašanj, in to predvsem na podlagi vnaprej določenih vrednostnih meril. Reagan sam je poudaril, da sta močno ameriško gospodarstvo in duh svobodnega podjetništva sposobna pomagati državam v razvoju pri hitrejšem premagovanju njihovih težav. Ko je kot primer navedel Afriko, je napovedal, da bo nova politika še posebej podpirala naložbe zasebnega sektorja, s tem da mu bo dala znatne olajšave.

V želji, da bi ustvarjeno podobo o novem mestu Amerike in njeni vodilni vlogi razširil po vsem svetu, si Reagan prizadeva za krepitev vseh oblik ameriške propagandno-informacijske dejavnosti. Radio Svobodna Evropa, radijska postaja Svoboda in dejavnosti mednarodne agencije za komunikacije naj bi postale glavna središča novega delovanja, saj vrednost njihovih sporočil krepko presega finančna sredstva, ki bi jih bilo treba vložiti v njihovo bolj dinamično izkoriščanje. Reagan je obrozil Carterjevo ekipo, da je zapostavljala to pomembno sestavino mednarodnih odnosov, in poudaril potrebo po razvijanju ameriških sredstev, ki se vključujejo v veliki boj za »srca in misli« ljudi po vsem svetu.

Velik strateški dialog, ki že leta in leta traja med ZDA in ZSSR, ki pa je zdaj v zastoju, Reagan spretno povezuje z dejstvom, da se je ratifikacija zataknila v senatnem odboru za vprašanja oboroževanja, kjer so imeli večino demokrati, vendar ravno oni niso podprli svojega predsednika. Po Reaganu SALT-2 ni v interesu Združenih držav, daje namreč več prednosti sovjetski strani, kar prihaja še posebno do izraza pri vključevanju ameriških letal B-52 v zaprti model strateškega orožja, medtem ko je bilo omogočeno, da je sovjetsko letalo Backfire v ta sistem vključeno. Po prejšnjih radikalnih kritikah SALT pa je postal Reagan že ob koncu svoje kampanje precej zmernejši in je poudarjal, da v celoti podpira SALT kot proces, ne strinja pa se z besedilom SALT-2. Po drugi strani pa je prišla prav od Reagana pobuda, da bi začeli s pogajanjmi v zvezi s SALT-3, kar naj bi morebiti ohranilo proces pogajanja in omogočilo ponovno obravnavanje vsebine SALT-2. Seveda je ta nekoliko poenostavljena oblika sprejemanja oziroma zavračanja strateškega dialoga odvisna tudi od druge strani, ki ima prav tako svoje argumente in jih bo hotela gotovo dobro pretehtati, preden se bo odločila za svojo potezo.

Carterjev program krepitve ameriške vojaške moči, ki vključuje izdelavo premičnih raket MX, nadalje namestitvev raket Cruise in Pershing-2 v zahodnoevropskih državah, izdelavo novega tipa strateškega bombnika, razvijanje vojaških enot, sposobnih za hitre posege, in realno povečanje vojaškega proračuna za skoraj 5%, je Reagan v bistvu podprl, vendar meni, da to še ni dovolj. Po njegovem je neogibno okrepiti ameriške zračne in pomorske sile, da bi tako ustvarili ravnotežje s sovjetsko vojaško močjo, zelo verjetno pa je, da bo kmalu prišlo na dnevni red tudi vprašanje povečanja izdatkov za oborožitev, in to tako v ZDA kot pri ameriških zaveznikih.

Ves ta kompleks ukrepov, ki se navezujejo na nadziranje strateške oborožitve, kakor tudi lastno povečano oborožitev poskuša Reagan tako ameriškim zaveznikom kot svojim državljanom pojasniti s svojim temeljnim konceptom, da je mogoče zgraditi močno in trdno Ameriko, samo če bo imela hkrati razvite in močne vojaške sile, ki jim ne bo para.

Pozivajoč k odločnemu boju proti mednarodnemu terorizmu, je Reagan hkrati obtožil nekatere države, med njimi tudi Sovjetsko zvezo, da podpirajo teroristične akcije, in izrazil

pripravljenost dati vso podporo izkoreninjanju te mednarodne nevarnosti. V tej zvezi je mogoče gledati tudi na Reaganovo stališče do bližnjevzhodnega konflikta, zanikanje PLO in enostransko dodeljevanje vse pomoči Izraelu. No, mednarodni terorizem je dobil tudi precej širše okvire, v katere bi Reagan ne hotel stlačiti samo razvoja posameznih regionalnih vprašanj, s katerimi se ZDA neposredno ukvarjajo (npr. Salvador), pač pa se zdi, da hoče – tako kot je Carter vzel za podlago svoje zunanje politike človeške pravice – kot univerzalno izhodišče postaviti mednarodni terorizem. Zaradi bližine Srednje Amerike in t.i. neposrednih nevarnosti, ki ogrožajo ameriške nacionalne interese, si nova administracija prizadeva združiti ožje in širše značilnosti zunanje politične strategije, omenjanja mednarodnega terorizma na različnih koncih (v Zahodni Evropi, na madridskem sestanku KEVS, OZN ipd.) pa naj bi ustvarilo vtis, da gre za premišljeno in odločno akcijo dolgoročnega značaja.

S povezovanjem razvoja vojaške moči druge velesile in njenega delovanja na različnih področjih z mednarodnim terorizmom si Reagan prizadeva začeti z izvajanjem politike, ki bo omogočila krepitev ameriške vojaške moči na izpostavljenih točkah, kjer je treba »onemogočiti«¹ sovjetsko delovanje. Ameriška vojaška oporišča v Omanu, Somaliji, Keniji in morebiti na Sinaju naj bi okrepila ameriško navzočnost in pokazala resnični namen administracije, da oblikuje novo politiko. Temu gre vsekakor v prid rekordni vojaški proračun, ki teži k nenehnemu naraščanju.

Tukaj naštetih temeljni elementi Reaganovega zunanje političnega programa so samo podlaga za obravnavanje politike, ki se postopoma formulira v Beli hiši. Drugo vprašanje pa je, seveda, koliko od vsega tega se bo moglo uresničiti v mednarodnih odnosih, ki niso več taki kot takoj po vojni, tako da imajo zaradi naglice stikov in vse večjega števila dejavnih akterjev tudi največje države težave pri doseganju svojih zunanje političnih ciljev. To še zlasti velja, če gre za cilje, ki imajo pretežno enosmerni značaj in ki ne upoštevajo današnjih mednarodnih odnosov v celoti, njihovih kriz in problemov kakor tudi ne glavnih teženj demokratičnega in suverena razvoja vseh držav in narodov. Tudi na tem področju je bila praksa delovanja zmeraj najboljši korektor vseh koncepcij in njihovih nosilcev; kolikor hitreje so se načrti prilagajali dejstvu, toliko več možnosti je bilo za doseganje pozitivnih rešitev. To vsekakor velja tudi za novo ameriško predsedniško ekipo in njen zunanje politični program delovanja.

ADOLF BIBIČ

Kardeljeva misel in politično delo

(Znanstveno srečanje na tržaški univerzi)

V dneh 26. in 27. marca 1981 je bilo na Filozofski fakulteti tržaške univerze znanstveno srečanje, ki je pod omenjenim naslovom obravnavalo Kardeljev prispevek k teoriji in praksi socialističnega samoupravljanja in tudi nekatere vidike njegove vloge v mednarodnih odnosih.

Srečanja so se udeležili, po abecednem redu z referati: dr. Dušan Bilandžić: *Edvard Kardelj – ideolog koncepta modernega socializma*; dr. Adolf Bibič: *Kardeljeva koncepcija samoupravnega pluralizma*; dr. Marco Dogo: *Narodi, politika, vojna – aspekti Kardeljevega teoretičnega prispevka*; dr. Najdan Pašić: *Edvard Kardelj – teoretik in graditelj socialističnega političnega sistema*; dr. Jože Pirjevec: *Edvard Kardelj – zunanji minister v letih 1948–49* in dr. Karel Šiško: *Edvard Kardelj in narodnostno vprašanje*.

Ne more biti dvoma, da je bilo srečanje koristno in uspešno. Pokazalo je širino Kardeljeve misli, njeno bogato idejno-teoretično strukturo in njeno živo oblikovalno moč, ki je sicer izhajala predvsem iz nalog narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije v Jugoslaviji, je pa hkrati zastavljala nova vprašanja naprednim in socialističnim silam in odpirala nove perspektive socializmu in družbenemu napredku sploh. Zanimanje za Kardelja kot misleca in državnika zato legitimno raste ne samo v političnih gibanjih, marveč tudi v sodobni politični in družbeni znanosti sploh.

Pobude organizatorjev tega srečanja (profesorjev J. Pirjevca in M. Doga, zato ne gre razumeti kot gesto dobre volje, ki naj vzpostavi intelektualni dialog med družboslovci dveh sosednjih dežel, marveč tudi kot

izraz zavesti, da se ta dialog razvije in pogloblja o temah, ki so sicer zasidrane predvsem v zgodovinski in družbeni stvarnosti vsake izmed obeh dežel, ki pa hkrati govorijo o vprašanjih, ki so aktualna za misel in prakso obeh dežel in tudi v širšem mednarodnem prostoru. Samo srečanje, ki je razkrivalo Kardeljev lik v poteku zgodovinske dinamike, je nakazalo in deloma – kolikor je bilo v danih okvirih mogoče – tudi pokazalo razsežnosti Kardeljevega povezovanja nacionalnega in socialnega vprašanja, njegov teoretični in praktični prispevek k oblikovanju samoupravljanja in političnega sistema, njegov izvirni prispevek k razreševanju protislovja med monizmom in pluralizmom v družbi prehodnega obdobja in k razvoju demokracije v socializmu.

Zanimiv je bil tudi poskus osvetliti nekatere vidike Kardeljeve misli v sklopu sodobne politične znanosti, kakor tudi oris Kardeljeve vloge na diplomatskem področju v enem izmed prelomnih razdobji povojne jugoslovanske zgodovine (pri čemer je šlo za naslonitev tudi na zgodovinske vire).

Predavanjem so sledile živahne diskusije, v katerih so udeleženci, predvsem študentje tržaške univerze, pa tudi drugi, ne samo komentirali posamezne nastope, marveč tudi zastavljali vprašanja. Iz njih je bil razviden resen pristop k sami ožji temi, pa tudi želja, da razprava osvetli tudi nekatera neposredno aktualna vprašanja sodobnega socializma, posebej pa družbenega razvoja sodobne Jugoslavije (npr. bistvo socializma, problem protislovij in konfliktov v sodobni Jugoslaviji, gospodarska vprašanja, vloga in odmiranje države, vloga Zveze komunistov, vprašanje planiranja itd.).

Če je več udeležencev tako iz Jugoslavije kot iz Italije ugotovilo, da so takšna srečanja družboslovcem dveh dežel živa potreba sedanjosti in prihodnosti, v tem ne gre videti vljudnostne izjave, marveč globljo željo, da naj bi takšni in podobni shodi postali redni in trajni tako zaradi razvoja globljih znanstvenih vpogledov kot zaradi razvoja zaupanja v tem delu sredozemske Evrope.

III. jugoslovansko posvetovanje o gospodarskem sodelovanju z deželami v razvoju

11. in 12. junija organizira Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju na Bledu III. jugoslovansko posvetovanje o gospodarskem sodelovanju z deželami v razvoju. Do posvetovanja bo prišlo v času, ko je že sprejet plan družbenega razvoja Jugoslavije do leta 1985, ki zajema tudi nalogo, da je treba povečati delež dežel v razvoju v naši menjavi s tujino vsaj na 25%. Sočasno se srečujemo z dejstvom, da je po razdobju zelo hitrega naraščanja deleža dežel v razvoju v naši celotni menjavi s tujino v razdobju od 1972. do 1977. leta prišlo do določene stagnacije, oziroma zmanjšanja deleža dežel v razvoju v naših celotnih ekonomskih odnosih s tujino. Očitno so ukrepi, ki so spodbudili sodelovanje z deželami v razvoju, zgubili svojo učinkovitost in je potrebno v našo prakso ekonomskih odnosov s tujino vgrajevati drugačne spodbujevalne ukrepe. Le-ti naj bi omogočili širšo izvozno ekspanzijo v dežele v razvoju ob sočasnem povečanju uvoza, in sicer ne samo nafte in drugih surovin, ampak tudi in predvsem uvoza industrijskih proizvodov, ki so vse bolj pomemben dejavnik v razvojnih naporih posameznih dežel v razvoju.

Strateška usmeritev na povečanje deleža dežel v razvoju v naših ekonomskih odnosih s tujino izhaja ne samo iz nekaterih mednarodnih obveznosti Jugoslavije, sprejetih na konferencah neuvrčenih dežel in sestankih Skupine 77, ampak tudi iz dejstva, da je uresničevanje enakopravne suverenosti Jugoslavije v mednarodnih ekonomskih odnosih (to je neposredno povezano z uveljavljanjem nove mednarodne gospodarske uredi-

tve) ozko povezano s strategijo opiranja na lastne sile v njeni kolektivni konotaciji; to pomeni, da bi morale dežele v razvoju v naši regionalni strukturi odnosov s svetom dobiti bistveno večji pomen, kot ga trenutno imajo. Iz tega izhajajo tudi pomembne vsebinske posledice za našo usmeritev glede prestrukturiranja gospodarstva, ki mora v večji meri izhajati iz kombiniranja proizvodnih dejavnosti, zlasti v krogu dežel v razvoju, kar v skrajni konsekvenci pomeni ustvarjati takšno strukturo zunanjeekonomskih odnosov, ki bo zagotavljala utrjevanje našega položaja, oziroma prednosti ekonomskega sodelovanja z deželami v razvoju in z neuvrčenimi deželami.

To je samo del vprašanj, s katerimi se bodo ukvarjali udeleženci posvetovanja (predstavniki približno 100 organizacij združenega dela, republiških in zvezne gospodarske zbornice, samoupravnih interesnih skupnosti za ekonomske odnose s tujino, državne uprave, bank in raziskovalnih institucij), ki bo potekalo v dveh delih. V prvem delu bodo udeleženci razpravljali o razvoju in gospodarskem položaju dežel v razvoju v svetovnem gospodarstvu, njihovem medsebojnem sodelovanju ter implikacijah tega razvoja in sodelovanja na jugoslovansko gospodarsko sodelovanje z njimi. V tem delu bo tekla beseda o uresničevanju ciljev na področju sodelovanja z deželami v razvoju, ki smo si jih postavili v začetku sedemdesetih let z zveznimi in republiškimi resolucijami in s kongresnimi dokumenti.

V drugem delu bo govor predvsem o perspektivah oziroma tendencah razvoja dežel v razvoju (dolgoročneje), o spremembi njihovega položaja v svetovnem gospodarstvu in implikacijah teh procesov za naše sodelovanje z deželami v razvoju, o vprašanjih strategije nadaljnjega sodelovanja z deželami v razvoju in dograjevanja sistema ukrepov za spodbujanje tega sodelovanja.

Predvidevamo, da bodo ob koncu posvetovanja udeleženci sprejeli sklepe, ki bodo lahko izhodišče za določitev nekaterih elementov strategije ekonomskih odnosov z deželami v razvoju, kot tudi za izpopolnjevanje sistema spodbujevalnih ukrepov za sodelovanje z deželami v razvoju.

STANE JUŽNIČ

Kolonializem in dekolonizacija

Delo dr. Staneta Južniča *Kolonializem in dekolonizacija* (Maribor, zal. Obzorja, 1980, 360 str.) sodi vsekakor med najboljše avtorjeve knjige.* Odlikujeta ga ne samo sistematičnost in preglednost pri obravnavanju za najnovejšo zgodovino in sodobnost tako pomembne tematike, na katero se še zlasti navezujejo temeljna politična hotenja nove Jugoslavije, ampak tudi širina, saj pisec v njem velike teme moderne zgodovine obdela z antropološkega, sociološkega in politološkega vidika ter jih, ne da bi pri tem trpela objektivnost znanstvene obravnave, angažirano analizira in sintetično osvetljuje v njihovih temeljnih tendencah in v njihovem pomenu za emancipacijske procese narodov in sodobnega sveta. Avtorjeva sposobnost za globalno zgodovinsko-materialistično analizo se kaže tako v orisu nastajanja in razvoja kolonializma kot v razčlenitvi vzrokov, poteka in ovir dekolonizacije. Delo tako strukturno razpade na dva dela: prvi govori o kolonizaciji, drugi pa o dekolonizaciji.

Ko pisec razpravlja o prvem poglavju o oblikah in tipologiji kolonializma, oriše najprej splošne karakteristike kolonializma in kolonizacije glede na temeljne zvrsti, odnos med dominacijo in podrejenostjo in zgodovinski razvoj kolonializma. Politične oblike kolonialne odvisnosti razčleni z izrazi »neposredni kolonializem«, »posredne oblike odvisnosti« in »dominacija z naseljevanjem«. Oznake kolonializma zaokroži še s stališča ekonomskih značilnosti kolonializma od merkantilističnega obdobja do im-

perializma. Povezavi med imperializmom in kolonializmom posveti upravičeno še obsežnejše poglavje; v njem opredeljuje imperializem z zgodovinskega vidika, zavračajoč pri tem različne psihologistične izpeljave tega pojava iz *libido imperandi*, prikaže Leninove in nekatere druge poglede na imperializem in oriše vire evropske premoči (trgovina, tehnični napredek, politični in kulturni dejavniki), nadalje vrhunec evropskega imperializma v začetku XX. stoletja in njegov zaton po prvi svetovni vojni in Oktobrski revoluciji.

Ta proces hegemonije in zatona evropskega imperializma pospremi pisec s prikazom narave in rasti ameriškega imperializma. Sledita poglavji, v katerih se srečujemo z zgoščenim opisom »različnih kolonialnih situacij« in z orisom neposredne evropske kolonizacije (z iberskimi osvojitvami Amerike in nastankom Združenih držav Amerike) in kolonizacije Azije in Afrike. Ta poglavja kot delo v celoti odlikuje primerjalna metoda, s katero pisec mnogorazsežnostno osvetli skupne značilnosti kolonialistične ekspanzije, hkrati pa subtilno odkriva specifične razlike med posameznimi kolonialističnimi prodori.

Zanimivo je tudi zadnje poglavje prvega dela, ki obravnava »posledice kolonializma za kolonizirane«, to pa zaradi okoliščine, ker se pogosto dogaja, da moralnim obsodbam pojava kaj lahko sledijo hitre, materialno nezadostno podprte ocene. Pisec se takim neznanstvenim prijemom zavestno izogiba. Njegova metoda je tudi pri obravnavi tega izredno občutljivega vidika zgodovinsko specifična. Odkriva različne posledice tako neposredne kolonizacije z naselitvijo evropskega prebivalstva kakor tudi neposredne kolonizacije. Različni geografski, klimatski in drugi dejavniki so vplivali na nastanek farmarskega ali plantažnega gospodarstva, v katerem so bili kapitalistični odnosi v marsičem specifični v primerjavi s klasičnimi odnosi. Kolonializem je tudi povzročil pomembne spremembe v zemljolast-

* Za delo je prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča v letu 1981. Glej tudi intervju Teorije in prakse (št. 4/1980) z avtorjem te knjige. — op. ur.

niškem sistemu (koncentracija zemljiških posestev v rokah evropskih doseljencev, uvajanje sistema drobne zemljiške posesti med avtohtono prebivalstvo). Takšne in podobne ugotovitve avtorju omogočijo, da oriše specifičnost odvisne geneze kapitalizma v koloniziranem svetu. Kolonializem je povzročil tudi številne demografske spremembe in vzpostavil nove oblike etničnih hierarhij (genocid, etnocid, novodobno suženjstvo in druge oblike prisilnega dela, kasni sistem itn.). Avtorjeva ocena kolonialistične dediščine skuša biti kar se da objektivna: ko zavrača tako moralistične obsodbe vseh civilizacijskih posledic kapitalizma kot tudi apologetske zagovore bivših kolonizatorjev, poudarja, da je kolonializem, če gledamo nanj objektivno, »vnesel v mnoge kolonialne dežele nekatere prvine, ki lahko sodijo med dejavnike dinamičnega razvoja« (str. 151), npr. s tem, da je razbijal tradicionalne družbeno-gospodarske sisteme in jih vključeval v širše tokove denarnega blagovnega gospodarstva, prispeval pa je tudi k združevanju zgodovinsko razdrobljenih področij. Vendar pa pisec prav tako poudarja negativno dediščino kolonializma, in sicer jo vidi v tem, da je kolonializem zaustavil zgodovinsko logične procese integracije; da je področje javne uprave postavil kot politični faktor izrazito avtoritarne in paternalistične narave; da je kulturnemu področju vsiljeval kriterij večvrstnosti evropske kulture; in slednjič, čeprav ne nazadnje, je posledica kolonializma obrobni položaj nekdanjih kolonij v asimetričnem svetovnem gospodarstvu, kar bivše kolonialne dežele izkoriščajo še danes, po formalno izvršeni dekolonizaciji, zato da bi nadaljevale svoje gospodstvo v novih oblikah neokolonializma.

Dekolonizacija, ki ji je posvečen drugi del knjige, pisec upravičeno razume kot »eno najpomembnejših sprememb in procesov, ki vodijo k velikim spremembam v svetovni zgodovini« (str. 159). Ves proces dekolonizacije skuša prikazati kot dialektični splet objektivnih protislovij kolonializma in subjektivnega odpora koloniziranih ljudstev zoper kolonialno podrejanje. Pisec v prvem poglavju oriše zgodovinska izhodišča dekolonizacije, tako da pokaže protislovja kolonialnega sistema, ki so se izražala, mimo drugega, v prepadu med metropolami in kolonijami, v odporu zoper neenakost in neenakopravnost koloniziranih ljudstev,

hkrati pa tudi protislovnem položaju evropeizirane domorodne »elite«, ki je prva povedla kolonizirane množice v antikolonialni boj. Vzroki za ta protislovja so v specifični naravi kolonializma, ki ni spreminjal le vrhov državne oblasti, marveč je razkrjal tudi tradicionalne predkapitalistične družbene strukture in z nastankom meščanstva omogočil nastanek tistih družbenih slojev, ki so bili nosilci antikolonialnega gibanja. Vsi ti procesi so se pokazali tudi v miselnih premikih v zvezi s kolonializmom, kar se je z »vrtoglavo naglico« pokazalo po drugi svetovni vojni, ki marsikod ni bila le antifašistični, ampak tudi narodnoosvobodilni boj in ki ni oslabil samo premaganih, marveč tudi zmagovite kolonialne sile. Konferenca v Bandungu (1955) je bila ena izmed temeljnih prelomnic v spreminjanju stališč do kolonializma, nadaljnji korak pa je storila OZN s sprejemom deklaracije o neodvisnosti (1960,) ki je razglasila pravico vseh ljudstev do samoodločbe. Tak proces je imel podporo tudi med naprednimi ljudmi v samih kolonialnih metropolah, pa tudi v socialističnih deželah. Posebno vlogo pri spreminjanju stališč do kolonializma so imeli izobraženci iz koloniziranih držav, kot npr. Nehru in Cabral, pa tudi mnogi drugi, ki so iskali ne samo »vrnitev k izvorom«, marveč so se tudi napajali ob naprednih, tudi marksističnih idejah, prek katerih so iskali stik z množicami. Pisec natančneje opisuje, kako so se spreminjala stališča do kolonializma v metropolah: v Veliki Britaniji, Franciji, Belgiji in Portugalski.

Pisec nato obravnava ideologijo antikolonialne revolucije, ki vsebuje, po njegovem, dva temeljna miselna in teoretična tokova: nacionalizem in marksizem. To omogoča antikolonialnemu gibanju, da določi pomen kolonializma in da zlasti spozna dialektična protislovja, zaradi katerih je kolonializem nujno obsojen na propad. Pisec oriše posebej vlogo nacionalizma in posebnosti nacionalizma koloniziranih, časovne relacije v uveljavljanju nacionalizma, vsebino in inspiracije nacionalizma koloniziranih, posebnosti afriškega nacionalizma, zlasti t.i. négritude, panafrikanizma itn. Ko govori o vplivu marksizma na antikolonialno miselnost, poudarja, da sta marksizem in leninizem dala antikolonialnemu gibanju v roke teoretično orožje, s tem da sta pokazala, da je kolonialni svet pravzaprav le periferija sve-

tovnega kapitalističnega sistema in da je zato boj zoper kolonializem hkrati tudi boj zoper kapitalizem in za novo alternativo družbenega razvoja, ki bi bil drugačen od kapitalističnega. Zelo pomemben vpliv na antikolonialno gibanje so imele tudi socialistične revolucije, od Oktobrske do jugoslovanske in drugih po drugi svetovni vojni.

Z geslom Kwameja Nkrumaha: »Najprej iščite politično kraljestvo, vse drugo pa bo temu dodano,« začenja avtor naslednje poglavje, v katerem govori o političnem konstituiranju novih držav. Tematiko tega poglavja obdela tako, da najprej razčleni tok dekolonizacije v njegovi časovni dinamiki in situacijski specifičnosti od ameriške revolucije proti koncu 18. stoletja do masovne dekolonizacije po drugi svetovni vojni. Nato opiše dva temeljna načina pridobivanja neodvisnosti: oborožen boj (pri čemer oriše vietnamsko in alžirsko narodnoosvobodilno vojno in narodnoosvobodilni boj portugalskih kolonij) in razmeroma miren prehod k neodvisnosti, ki ga je prakticirala zlasti Velika Britanija. S politološkega stališa je posebno pomembna piščeva analiza posebnosti državotvorja v nekdanjih kolonijah. Ko ugotavlja, da se nove države v marsičem razlikujejo od tradicionalnih evropskih držav, to dokazuje in ilustrira s tem, da so se morale države v veliki večini zaradi arbitrarnosti kolonialnih meja omejiti zgolj na fizično definicijo. Nadalje govori o specifičnosti (in o pomanjkanju) ustreznih državnih tradicij, o specifični družbeni vsebini oblasti in o politični nestabilnosti kot nekaterih izmed temeljnih karakteristik novih držav.

Takšne politične odnose v marsičem osvetljuje v naslednjem poglavju, v katerem govori o družbenem tkivu dekoloniziranih držav, ki je zaradi nehomogenosti in nekompaktnosti vir notranjih konfliktov, hkrati pa omogoča tuja vmešavanja. V tem okviru obravnava najprej problem naroda v umetnih mejah (»graditev« naroda; primerjalna tipologizacija narodov; fragmentirani narodi; problem nacionalnega jezika), nato govori o pomenu etničnih raznoterosti in etničnih stratifikacij (vertikalne in horizontalne stratifikacije; etnični konflikti in državna neenotnost; tribalizem), poglavje pa zaključuje z obravnavanjem posebnosti družbeno-gospodarskih struktur (koncept strukturalnega dializma; razredna polarizacija; vprašanje vladajočega razreda).

V zadnjem poglavju svoje knjige govori avtor o nedokončanosti dekolonizacije. Ko ugotavlja velik pomen dekolonizacije, hkrati približa, da smo še zelo daleč od tega, da bi bila dekolonizacija končana in posledice kolonializma v celoti odpravljene. To tezo preverja z »zaustavljeno dekolonizacijo«, kamor vključuje problem nedekoloniziranih ozemelj, problem Južnoafriške republike, vprašanje Rodezije (sedaj že dekolonizirane Zimbabveje) in t.i. »dekolonizacijo« dekoloniziranih. Nato skuša to vprašanje osvetliti tudi tako, da navaja in opiše omejitve dekolonizacije, ki se izražajo v pojavih neokolonializma, v gospodarski in tehnološki nerazvitosti in odvisnosti novih držav in v pojavih kulturnega kolonializma, posegajočega na področje t.i. ideoloških aparatov, ki jih pisec za Gramscijem imenuje »civilna družba«.

Nazadnje avtor opiše položaj nerazvitih dežel v svetovni skupnosti, pri čemer poudarja neenakopravni gospodarski položaj nerazvitih držav in njihovo prizadevanje, da bi ga spremenile – tudi skozi gibanje neuvrščeniosti in z novim mednarodnim gospodarskim redom. Posebej razčlenjuje položaj nerazvitih držav v odnosu do enotnega svetovnega trga, ki razpada na center in periferijo. Piščev sklep je, da je položaj dekoloniziranih držav v svetovnem kapitalističnem sistemu tako z gospodarskega in političnega kot s kulturnega vidika odvisen in neenakopraven, zaradi česar se pravzaprav nadaljuje politika (neo)kolonializma v novih oblikah. Zato se vsiljuje »alternativna politika razvoja« (str. 332), ki je povezana s socialistično opredelitvijo in s politiko neuvrščeniosti.

Dr. Stane Južnič v svojem delu razčleni kolonializem in dekolonizacijo kot dinamična procesa moderne zgodovine, ki vplivata na usodo sodobnega sveta, na našo vsakdanjo usodo. S svojo široko kulturo in poznavanjem dežel v razvoju uspe prikazati številne razsežnosti in protislovni značaj teh procesov. Dialektika zgodovine mu ni nekakšna zunanja shema, ki jo vnaša v gradivo, marveč raste iz samih zgodovinskih procesov. Bralcu ne morejo ostati skrite piščeve simpatije do koloniziranih narodov in do njihovega osvobajanja, čeprav jih ne razkazuje s kakšno moralistično pozo ali politično aktualistično. Proces kolonizacije in dekolonizacije prikazuje kot splet objektivnih in subjektivnih faktorjev, v katerem je odločilna

volja narodov in ljudstev po emancipaciji. Pisec uspe napraviti subtilne primerjave in potegniti paralele med zgodovinskimi pojavi, hkrati pa tudi jasno začrtati razlike in protislovja med njimi. Zaključek knjige ni triumfalističen, marveč realističen. Mnoge stvari, ki jih pisec v tem delu samo nakaže (npr. socialistična alternativa), je obdelal drugod z večjo natančnostjo. Druge pa še čakajo natančnejše obdelave, kot npr. zlasti problematika novega mednarodnega gospodarskega reda. Piščevo delo, ki je oris nekega preteklega procesa, se ne zaustavlja v preteklosti. Pripelje nas prav v sedanost, ki se ne končuje za zaprtimi vrati, marveč se kot proces ravno odpira in s tem vabi k novim raziskovanjem in iskanjem.

Adolf Bibič

NEDA BRGLEZ

Zbrana dela Borisa Zihlerla

Pravkar je izšla prva knjiga Zbranih del Borisa Zihlerla, ki jih pripravlja in izdaja Inštitut za marksistične študije SAZU. Pripravljanje Zbranih del Borisa Zihlerla se vključuje kot raziskava v obsežen projekt, katerega cilj je proučevati zgodovino marksizma na Slovenskem; Zihlerlovo delo je nedvomno pomemben del te zgodovine. Zbrana dela Borisa Zihlerla pomenijo sistematično in teoretsko analitično predstavitev dokaj obsežnega opusa tega pomembnega slovenskega družboslovca in enega utemeljiteljev marksistične sociološke znanstvene misli ne samo v Sloveniji, ampak v Jugoslaviji sploh.

Dosedanja pripravljala dela za Zbrana dela so pokazala, da je izredno široko področje Zihlerlovega znanstvenega zanimanja, ki sega od zgodovine, sociologije in filozofije do kulture in političnih vprašanj, mogoče ustrezno predstaviti s kronološkim pristopom, kar je utemeljeno tudi z dejstvom, da se kronološki sklopi večinoma ujemajo s tematskimi krogi. Seveda ima odločitev za kronološko predstavitev nekega

opusa svoje dobre in slabe strani; če po eni strani razkriva določeno nehomogenost vsebine, pa po drugi strani to pomanjkljivost odtehta dejstvo, da bralec lahko dobi podoben avtorjevega miselnega razvoja in ob tem tudi podoben zgodovinskega trenutka. Pri avtorju, kakršen je Zihlerl, čigar misel se je vedno živo odzivala dogajanju v teoriji in praksi, se je zato zdela odločitev za kronološko načelo ureditve Zbranih del še bolj utemeljena. V pripravljalni fazi dela je bila doslej izdelana bibliografija Zihlerlovih del, ki je dokaj izčrpna, vendar ne moremo trditi, da je že popolna. V nadaljnjem delu bomo verjetno odkrili še kakšno bibliografsko enoto, saj za nekatera obdobja Zihlerlovega dela računamo tudi na informacije, sugestije in pomoč njegovih sodelavcev in soborcev.

Kakor sicer ni mogoče reči, da slovenska javnost ne pozna Zihlerlovega dela, pa se je vendarle doslej pojavljalo v fragmentarni obliki, tako da celovit vpogled v njegovo delo različnih obdobji za zdaj še ni mogoč, sploh pa ga je nemogoče oceniti v kontekstu zgodovinskega dogajanja in glede na prispevek k posameznim znanstvenim disciplinam ter k popularizaciji marksistične misli na Slovenskem. Glede na odločitev o kronološkem pristopu pri urejanju in izdajanju Zihlerlovih zbranih del, se kaže, da bodo leta obsegala 5 ali 6 zvezkov in bo njih izhajanje zaključeno predvidoma do leta 1985. Zbrana dela ne zajemajo prevodov, ki jih je kar precej zlasti iz prvega obdobja (do l. 1940), upoštevala pa bodo pomembno Zihlerlovo uredniško delo, kjer je to vsebinske narave.

Prvi zvezek Zbranih del, ki je ravnokar izšel, zajema obdobje od Zihlerlovega vstopa v slovenski kulturni prostor leta 1933 pa do konca leta 1941; gre za članke, spise in prve polemične razprave, v katerih se v glavnih obrisih že zarisujejo skoraj vsa poglobljena področja, katerim bo poslej namenjena Zihlerlova znanstvena refleksija: kulturno umetniškim temam, opredeljevanju sociološkega in zgodovinskega pristopa do obravnavanih vprašanj in posluh za aktualna dogajanja v družbenem življenju (npr. prodor na analiza fašizma).

Obdobje revolucije in NOB, od l. 1941 do konca l. 1945 bo zajeto v drugem zvezku; Zihlerlova dejavnost v tem času je predvsem agitacijska in mobilizacijska; takšno je veliko število člankov za razne časopise in revije. Pomembno delo iz tega časa pa pomeni

tudi Ziherlovo sodelovanje (predavanja) v partijski šoli v Kočevskem Rogu.

V letih 1946–1950 (ki bodo zajeta v tretjem zvezku) je Ziherl dejaven predvsem kot predavatelj (nastane prvi del knjige »Dialektiki in istorijski materijalizam«), v svojih spisih se odziva na žgoča vprašanja odnosov z ZSSR, zopet pa se vrača tudi k vprašanjem kulture (o Cankarju, o dekadenci, o Belinskem).

Temeljno besedilo četrtega zvezka (od l. 1950 do l. 1955) predstavlja »Historični materializem«, predavanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani v letih 1952, 1953, 1954; druge teoretske razprave v tem obdobju pa obravnavajo predvsem eksistencializem in realizem.

Peti zvezek (od l. 1955 do l. 1960) bo predvidoma obsegal krajše aktualne članke, med večjimi razpravami pa velja omeniti zlasti »Umetnost in miselnost«, razmišljanje o »modernem« ter o socialistični demokraciji in kulturi.

Delo zadnjega obdobja, od l. 1960–1976, bomo poskusili strniti v šestem zvezku. Ziherlovo znanstveno zanimanje je v tem času veljalo bolj filozofskim vprašanjem (razprave o alienaciji, polemika s t.im. »čisto« filozofijo, i.dr.) in pa seveda aktualnim družbenim dogodkom. V ta zvezek bo verjetno mogoče vključiti tudi drugo, med raziskovalnim delom odkrito gradivo ter eventualno korespondenco.

Vsak zvezek Zbranih del Borisa Ziherla bo obsegal uvodno študijo kot zaris političnega in kulturnega okvira, v katerem se pojavlja Ziherlovo delo, eventualna tekstovna pojasnila s tekstnokritičnimi variantami ter imensko kazalo. Uvodno študijo za prvi zvezek Zbranih del je napisal dr. Boris Majer in jo nekoliko skrajšano objavljamo.

ALBIN IGLIČAR

Sovjetska koncepcija splošnoljudskega prava

Vzporedno z razvijanjem ideološkega in teoretičnega modela splošne ljudske oziroma vseljudske države se v sovjetski pravni

teoriji izgrajuje tudi ideja splošnega ljudskega oziroma vseljudskega prava.¹ Pri tem izhaja omenjena teorija iz Marxovega spoznanja o družbeni pogojenosti pravnih norm in razrednih interesov kot njihove neposredne socialne osnove. V tem izhodišču tudi ni pozabljeno, da so razredni interesi najprej in predvsem posledica materialnih pogojev življenja določenega družbenega razreda.² To pomeni, da je ustrezno poudarjena objektivna osnova družbenih interesov in da v iztočnicah za pojasnjevanje nove etape v razvoju socialističnega prava ni mogoče najti voluntarističnih elementov. Tem se namreč celotna koncepcija splošnoljudskega prava vendarle ni uspela popolnoma izogniti.

Temeljna teza obravnavane koncepcije pravi, da izraža splošnoljudsko pravo interese in voljo vsega sovjetskega ljudstva.³ Ker ni več antagonističnih razrednih nasprotij, je – po tej teoriji – dosežena skladnost ter istovetnost ciljev in interesov celotne sovjetske družbe, vseh njenih članov. Socialnopolitična ter idejna enotnost vseh družbenih slojev in Sovjetski zvezi omogoča torej prehod sovjetskega socialističnega prava od proletarskega k vseljudskemu, splošno ljudskemu pravu.⁴ Pojave različnosti interesov posameznih skupin in kolektivov pa je mogoče vse bolj presegati s povečevanjem znanstvene ravni družbenega upravljanja.⁵ Zavestno spoznanje skupnih in splošnih družbenih interesov, ki je podprto z ustreznimi znanstveno razlago, zagotavlja prevlado vsedržavnih interesov nad specifičnimi interesi organa, ki sprejema splošne pravne akte.⁶

Pri upravljanju družbe se je po mnenju sovjetskih teoretikov delež razrednih nalog sovjetske države postopno zmanjševal v korist splošnih družbenih funkcij. Glede na to tudi pravo prehaja v obdobju razvitega socializma iz izrazito razrednega instrumenta v instrument za urejanje poglavitnih družbe-

¹ »Общественное право«.

² Marx-Engels, Manifest Komunistične partije, ME, Izbrana dela I, CZ, Ljubljana, 1950, str. 37.

³ V. K. Babaev, Sovetskoe obščenoarodnoe pravo, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, št. 6, Moskva 1980, str. 3.

⁴ V. K. Babaev, n. d., str. 5.

⁵ R. O. Halfina, Problemi sovjetskogo pravotvorčestva, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, št. 11, Moskva 1980, str. 33.

⁶ R. O. Halfina, n. d., str. 40.

nih odnosov, ki ga obvladuje celotna družba. Ob takšnih pogojih služi pravni sistem zagotavljanju in razširjanju pravic in svobod in delovnih ljudi ter na ta način prispeva k večji demokratizaciji političnega življenja ter k socialno-ekonomskemu in kulturnemu napredku. V tej funkciji se pravno reguliranje razširja tudi na vedno nova področja in sklope družbenih odnosov. Takšna so na primer družbena razmerja, ki se oblikujejo ob novih dosežkih znanosti in tehnike, planiranju gospodarskega in družbenega življenja, varstva naravnega okolja itd. Spremembam v družbeni bazi in njeni nadstavbi pa je potrebno stalno prilagajati tudi pravno ureditev na klasičnih področjih pravne sfere.

Nova utemeljitev splošnoljudskega prava še naprej ohranja tudi tezo o državni volji kot materialnem viru prava.⁷ Zaradi trditve o nerazdružljivi povezanosti države in prava, nove interpretacije še bolj poudarjajo, da mora državno pravo pravilno izražati interese sovjetskega ljudstva. Samo v socialni strukturi sovjetske družbe je po stališčih omenjene teorije že dosežena tista stopnja, ko se razredno in vseljusko oziroma splošno človeško med seboj prepleta ter v večini družbenih odnosov že kar izenačuje. V takšnih razmerah pa je še posebej mogoče izkoristiti pravno reguliranje temeljnih družbenih odnosov za njihovo utrditev in nadaljnji progresivni razvoj.

Uspešno pravno urejanje družbenih odnosov ne more mimo objektivnih družbenih interesov. Zajemanje in izražanje teh interesov naj pomeni na sedanjí stopnji razvoja sovjetske družbe predvsem institucionaliziranje interesov sovjetskega ljudstva. Spremembe v socialni strukturi terjajo tudi ustrezne spremembe v pravnem sistemu.⁸ V državno-pravni sferi se spremembe družbeno-razrednih elementov kažejo skoz preraščanje države in prava diktature proletariata v splošno ljudsko državo in splošno ljudsko pravo.

V to smer so naravnane tudi določbe nove sovjetske ustave iz leta 1977. Te namreč širijo področja socialistične demokracije ob institucionaliziranju vse večjih možnosti za sodelovanje državljanov v upravljanju države in družbenih organizacij. Med nove ele-

mente socialistične demokracije je uvrščena zlasti vedno večja vloga družbenih organizacij na vseh področjih življenja in krepitev njihove materialne podlage, njihova poudarjena vloga pri izvrševanju prava ter splošni krepitevi pravnih osnov državnega in družbenega življenja. Ob tem je dan še večji poudarek javnosti in javnemu mnenju.⁹ Z ustavno določbo, da je treba vsa najpomembnejša vprašanja državnega življenja obravnavati na vseljuskih razpravah in o takšnih vprašanjih odločati z referendumom¹⁰, se nakazujejo nova področja neposredne demokracije. Omenjena načela so zavezujoča tudi za procese oblikovanja splošnih pravnih norm. Po tej poti je mogoče izvajati podružbljanje pravotvorne dejavnosti in uresničevati neposredno ljudsko zakonodajo.

Prek družbenih organizacij je mogoče v javnih obravnavah zakonskih osnutkov dosežati nove kvalitete pravnega reguliranja. Ljudske množice naj dobijo še večji neposredni vpliv na vsebino pravnega sistema. Zato jih je treba v večji meri pritegniti tudi v fazo izvrševanja pravnih norm. To je uveljavljeno v ožjem pogledu preko tovariških in podobnih sodišč ter disciplinskih komisij, v širšem pogledu pa s splošnim pritegovanjem ljudi v upravljanje države. V tem smislu se ob političnih pravicah ustavno razglašajo še nove družbeno-ekonomske in kulturne pravice.¹¹

Ob takšni vseljuski aktivnosti se predpostavlja temeljna enotnost interesov vseh slojev v globalni družbi. Ta monolitnost je potemtakem tudi temelj pravotvorne aktivnosti. Sicer pa tudi sovjetska ustava proklamira nerazdružljivo zvezo delavcev, kmetov in inteligence.¹² Zato sodi med naloge splošnoljudske države tudi krepitev socialne monolitnosti družbe, odpravljanje socialnih razlik in razlik med mestom in vasjo ter fizičnim in umskim delom. Splošnoljudska narava sovjetske države in takšna narava njene prava temeljita torej na socialnopolitični enotnosti sovjetske družbe.

⁹ Člen 9 Ustave ZSSR, obj. v Zbirka novijih ustava VI, Savremena administracija, Beograd 1979.

¹⁰ Člen 5 Ustave ZSSR, obj. v n. d. pod (9).

⁷ Marksistko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, Moskva 1973, str. 27.

⁸ V. K. Babaev, n. s., str. 6.

¹¹ Jovan Djordjević, Ustavnost i socializam, v Zbirka novijih ustava VI, Savremena administracija, Beograd 1979, str. 10.

¹² Člen 19 Ustave ZSSR, obj. v n. d. pod (9).

Na temelju zблиževanja vseh družbenih razredov in slojev naj se oblikuje ustrezna enotnost interesov, ki so pač odraz družbenega položaja teh razredov in slojev. To izenačevanje mora navsezadnje zajeti posameznike ter družbene skupine, da bi bila potem taka enotnost interesov v specifični pravni obliki zajeta ter varovana v zakonih in podzakonskih predpisih. K ravnanju po teh predpisih pa so zavezani tako državni organi kot družbene organizacije in posamezniki. Šele ta vidik načela ustavnosti in zakonitosti zagotavlja uresničevanje v zakonodaji zajetih interesov.

V zvezi s povedanim seveda ni moč mimo ugotovitve, da ima ustava ZSSR iz leta 1977 drugačno naravo kot tista iz leta 1936. Če je bila namreč »stalinska« ustava izključno pozitivno-pravni tekst, ima sedaj veljavna ustava tudi naravo ideološko-političnega in programskega dokumenta.¹³ Čeprav je v preambuli k ustavi sicer poudarjeno, da je v Sovjetski zvezi izgrajena »razvita socialistična družba« in da se socializem že razvija na svojih lastnih temeljih ter v okviru »nove zgodovinske skupnosti ljudi – sovjetskega ljudstva«, je obenem tudi ugotovljeno, da najvišji cilj sovjetske države še ni dosežen. Ta cilj je izgradnja brezrazredne komunistične družbe, v kateri se bo razvijalo »komunistično samoupravljanje«.

Koncepcija splošnjoljudskega prava se opira na ustavno deklarirano enotnost sovjetskega ljudstva. V tem človeškem substratu se le še delno izpostavlja vodilna vloga delavskega razreda, zato se tudi v pravnem sistemu vse manj ohranjajo razredne poteze. Vse bolj prevladuje splošno-ljudska narava pravnega sistema kot odraz stapljanja razrednih z obče človeškimi značilnostmi ekonomskih, političnih ter kulturnih interesov.

V takšnem pravnem sistemu seveda pridobivata na pomenu moralni faktor in razvita pravna kultura. Pri tem etična vrednost prava izhaja iz neeksploatorskih proizvodnih odnosov ter enakega družbenega položaja državljanov glede na lastnino proizvodnih sredstev. Na tej osnovi se gradi tudi pravna kultura, ki prispeva k spoštovanju in zavestnem izvrševanju pravnih norm ter na-

črtnem vključevanju v proces njihovega oblikovanja in sprejemanja.

Stalno izpopolnjevanje pravne kulture posameznikov, ožjih socialnih skupin kot celotne družbe je ena temeljnih nalog družbenih organizacij. Njihovo načrtno delovanje lahko ugodno vpliva na vse bistvene elemente pravne kulture. Ti se izražajo zlasti v: politično-pravni informiranosti, poznavanju pravnega statusa subjektov prava, politično-pravnih komponentah osebnostne strukture oziroma čustvenem odzivanju posameznika ter ravnanju v skladu s pravnimi normami.¹⁴

Spoštovanje splošnjoljudskega prava in visoka stopnja pravne kulture sta sestavini, ki socialistično demokracijo dopolnjujeta. V njej naj bo vpliv pravne kulture na družbeno življenje vse večji, saj bo tako tudi olajšano pravno reguliranje vse večjega sklopa družbenih odnosov.

Pri omenjenem reguliranju sovjetska teorija vedno znova poudarja tudi poznavanje in upoštevanje objektivnih zakonitosti v družbenih procesih ter prognoziranje njihovih učinkov v prihodnosti.¹⁵ Šele ob teh spoznanjih je možno realno določati cilje pravnega urejanja in izdelovati variantne predloge splošnih pravnih aktov oziroma različnih modelov, da bi lahko potem izbrali najbolj optimalno pravno ureditev nekega določenega področja družbenih odnosov. V procese oblikovanja splošnjoljudskega prava morajo biti zato vključeni razen organov državne oblasti tudi znanstveni zavodi in družbene organizacije. Seveda pa morajo imeti slednji pri oblikovanju splošnjoljudskega prava ves čas pred očmi skupne interese ljudskih množic, ki jih mora vključevati splošnjoljudsko pravo tako v svojih splošnih kot tudi v posamičnih normah. Institucionalizacija splošnih družbenih interesov v pravni sferi zagotavlja pravno varnost državljanov ter zakonito delovanje državnega aparata. Ta deluje sicer po principih demokratičnega centralizma, vendar mora pri svojih konkretnih odločitvah upoštevati tudi skupinske in posamične interese, kolikor so ti v mejah, ki jih določajo norme splošnjoljudskega prava.

¹⁴ V. D. Šiškin, Pravovajna kultura u usloviah socializma, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, št. 6, Moskva 1980, str. 124.

¹⁵ R. O. Halfina, n. d. s 37.

¹³ Uredniški uvod (komentar) k Ustavi ZSSR v n. d. pod (9).

Edvard Kardelj, Problemi naše socialistične graditve, Knjiga X., izdala Državna založba Slovenije, 1980 Ljubljana, strani 471

Deseta knjiga Edvarda Kardelja, ki so jo pripravili za tisk v kabinetu Edvarda Kardelja, vsebuje avtorjeve referate, govore, članke, intervjuje in druge prispevke iz obdobja 1967–1972. Založba, ki že dolgo vrsto let sistematično izdaja Kardeljeve Probleme socialistične graditve, je z deseto, v nekem smislu jubilejno knjigo, posredovala bralcem tista dela našega znamenitega marksističnega misleca, v katerih obdeluje notranjo problematiko socialistične graditve v Jugoslaviji.

Na začetnem mestu v knjigi je Kardeljeva razprava Delavski razred, birokratizem in Zveza komunistov Jugoslavije, ki je dopolnjena in redigirana razprava v teoretični diskusiji »Spremembe v biti delavskega razreda in njegove idejno-politične avantgarde«, ki je bila leta 1967 v Beogradu. V tej teoretično poglobljeni razpravi pisec govori o koreninah družbenih protislovij in o konfliktih v procesu preobrazbe etatsistične v samoupravno strukturo družbe, o problematiki različnih opredelitev delavskega razreda, o diktaturi proletariata in o odmiranju države. Tudi danes ni izgubil na pomenu Kardeljev memento v pričujoči razpravi, da »je odločilen dejavnik samoupravnega razvoja ekonomski, idejni in politični boj za preseganje vseh vrst etatsističnih, državnokapitalističnih in skupinsko lastniških ostankov v našem sistemu.«

V članku o Titu in Komunistični partiji Jugoslavije, ki je posvečen 30-letnici Titovega prihoda na čelo KP, med drugim E. Kardelj izpostavlja tudi za sedanjí čas, ko Tito fizično ni več navzoč, aktualno misel, da koncepcija Tita in KP nikoli ni bila koncepcija čakanja, zapiranja v lastne meje, pasivnost, prikrito pod videzom teorije. KP in Tito sta se opredeljevala za aktivizacijo narodov in množic.

Knjiga vsebuje tudi vrsto po obsegu krajših razprav, ki se dotikajo problematike or-

ganiziranosti samoupravljanja, vloge ZK, gospodarskih vprašanj, vloge OF, družbenih dejavnosti, združništva in podobno.

V zapisu z naslovom Ne »trda roka«, marveč trdna socialistična demokracija, ki je bil Kardeljev govor leta 1972 v Mostarju, avtor prikazuje bitko socialističnih sil na dveh frontah: z različnimi oblikami stare ideologije in akcije ostankov »stare« kontrarevolucije, kakor tudi z novimi oblikami meščanskega in malomeščanskega protisocializma na eni ter s tendenco, da se v naši družbi ohrani in utrdi birokratsko tehnokratski monopol, kar se izraža v klasičnem dogmatizmu oziroma stalinizmu, ali v sodobnih oblikah ideologije in tehnokratizma na drugi strani.

Kardeljevi X. knjigi Problemi naše socialistične graditve je dodano stvarno kazalo. Državna založba Slovenije, ki je tudi v preteklosti kazala veliko posluha za izdajanje Kardeljevih del, napoveduje za prihodnje še Kardeljevo XI. in XII. knjigo Problemov naše socialistične graditve. S tem naj bi bila zaključena zbirka Problemi naše socialistične graditve in tako bodo domala vsa Kardeljeva dela, nastala v povojnem obdobju in objavljena doslej, dostopna v celotni zbirki Problemi naše socialistične graditve.

Funkcionisanje i ostvarivanje delegatskog sistema (analiza izbora za članove delegacija i delegata za 1978 godinu), izdal Institut društvenih i pravnih nauka. Pokrajinski zavod za javnu upravu, Novi Sad, 1981, str. 146.

Delo je teoretična in empirična študija volilnega procesa, ki ima podlago v analizi volitev leta 1978 v Socialistični avtonomni pokrajini Vojvodini. Uvede jo prikaz temeljnih značilnosti normativne ureditve volitev v delegatskem sistemu. Normativno ureditev volitev določa vrsta pravnih in samoupravnih aktov. V študiji je dan poseben poudarek razčlenjevanju kandidacijskega

postopka v delegatskem sistemu ter vlogi SZDL.

M. Pajvančič piše o uresničevanju ustavnega oblikovanja delegacij in delegatskih teles. Navaja podatke, da so bili udeleženci kandidacijskih konferenc v 93% primerov seznanjeni s številom evidentiranih kandidatov za člane delegacij temeljnih samoupravnih organizacij. Lista kandidatov za člane delegacij temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti je bila v 73% sprejeta v celoti, ne da bi jo dopolnjevali ali spreminjali. Javnomenenjska anketa je pokazala, da 90% vprašanih sodi, da imajo volitve tudi v delegatskem sistemu velik pomen. Le 4% vprašanih pa meni, da so volitve zgolj formalnost.

O strukturi delegacij in delegatov piše S. Markov. Na volitvah za člane delegacij in delegatov v letu 1978 je bilo v Socialistični avtonomni pokrajini Vojvodini 6599 delegacij in 86.640 članov delegacij za funkcije v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Socialna struktura delegacij kaže, da so na prvem mestu delavci v industriji (20,2%), na drugem mestu so upravni in administrativni delavci (19,9%), na tretjem mestu so kmetje (16,6%).

S. Flere ugotavlja, da je med izvori informiranja glede volilne aktivnosti po mnenju občanov na prvem mestu tisk, radio, televizija; sledi informiranje na zborih občanov, nato pa na sestankih družbenopolitičnih organizacij. Prek posebnih brošur in gradiv se o volilni problematiki informira le 7% občanov, 8% občanov pa je dobilo informacijo v zvezi z volitvami v stikih s prijatelji, sosedi in tovariši na delovnem mestu.

O razdelitvi družbene moči v volilnem procesu v delegatskem sistemu razmišlja M. Stojanov. Ugotavlja, da je struktura družbene moči na kandidacijskih konferencah podobna strukturi moči na predkandidacijskih konferencah. Najbolj pogoste so pobude vodstev družbenopolitičnih organizacij.

Kar se tiče vloge družbenopolitičnih organizacij v volilnem procesu, po mnenju S. Tubića ni preveč poudarjena njihova vloga in vpliv. Avtor se zavzema za bolj neposreden vpliv ZK, saj bi se s tem dvignilo idejno politično delo ter obveščenost in povečala bi se družbenopolitična odgovornost.

O procesu sporazumevanja pri volilnih aktivnostih piše. L. Kazimirova, o volitvah

za delegacije in delegate v samoupravne interesne skupnosti pa S. Živkov.

Raziskovalci v sklepnih razmišljanjih ugotavljajo, da so volitve v Socialistični pokrajini Vojvodini imele delovni značaj in da je v procesu kandidiranja bila delegatska baza svobodna, samostojna in neodvisna v svojih predlogih in pobudah. Delo sklepajo tabelarni pregledi o volitvah.

Podružtljavanje informativne delatnosti u samoupravnom društvu, izdal Institut za sociološki i političko pravni istraživanja, Skopje, 1980, str. 193.

Knjiga je raziskovalno poročilo o podružbljanju informativne dejavnosti, pri čemer je posebej podčrtano razčlenjevanje nosilcev in oblik družbenega vpliva na obveščanje. Cilj raziskovanja je bil v zagotovitvi fonda raziskovalnih podatkov o vsebini procesov podružbljanja informativne dejavnosti. Delo se zaustavlja tudi ob idejnih in družbenih predpostavkah izgradnje sistema javnega komuniciranja. Podružbljanje pomeni uresničevanje vpliva delavskega razreda in združenega dela, pritegovanje tiska, radia, televizije v središče družbenega dogajanja, preseganje odtujenosti informiranja.

Poleg pozitivnih dosežkov pri podružbljanju informiranja, govori knjiga tudi o nedoslednostih, zaostajanju pri informiranju in o odprtih problemih v zvezi z informiranjem. Zdi se, da je pričujoče delo aktualno tudi v luči zadnjih dogodkov in obveščanja o položaju na Kosovu.

V sklepnih mislih o temeljnih spoznanjih raziskovanja ugotavljajo, da problemi in težave pri podružbljanju obveščanja odsevajo širše probleme v združenem delu in v samoupravni organiziranosti delovnih ljudi in občanov. Knjigi je dodana tudi selektivna bibliografija, kjer so med drugim navedena dela T. Banovca, A. Barbičeve, R. Bona, M. Gorjupa, G. Guzeja, V. Kočevarjeve, T. Martelanca, F. Vrega.

Publikacija Instituta za sociološki in političko pravni istraživanja iz Skopja vsebuje tudi razprave na posvetovanju o podružbljanju informativne dejavnosti. S. Škarić je govoril o informiranju in samoupravljanju, I. Bajra o dejavnostih in smereh podružbljanja informativne dejavnosti. V razpravi so sodelovali še M. Čepić, H. Ramadani, M. Vukojević, M. Nuhić, A. Petković, D. Mirčev, A. Marković.

Socijalizam (Beograd) št. 2/1981

Študije in članki: BOGDAN KAVČIČ: Tehnološki aspekti alienacije in samoupravljanje; ĐURO KOVAČEVIĆ: Delavski razred in revolucija; NAJDAN PAŠIĆ: Pluralizem interesov in samoupravna občina; LJUBOMIR PALIGORIĆ: Novi pogoji razrednega in političnega boja v Braziliji; ALEKSANDAR M. VACIĆ: Načini pridobivanja dohodka v socialističnem samoupravnem gospodarstvu; *Prispevki:* BLAŽENKA DESPOT: Filozofija in socializem; ĐURO GATARIĆ: Socialistična samoupravna družba in državna uprava; JANKO MAKSIMOVIĆ: Planiranje kadrov – temelj planiranja izobraževanja; ISMAIL BERIŠA: Položaj in afirmacija Albanke na Kosovem; *Prikazi.*

Opredeljenja (Sarajevo) št. 1–2/1981

Zveza komunistov: STANE DOLANC: Demokratični centralizem; *Samoupravljanje in delavsko gibanje:* BLAŽENKA DESPOT: Samoupravljanje kot alternativna kultura; NEDELJKO MANDIĆ: Ekonomsko-stabilizacijski in samoupravni pristop k razvojni politiki; STOJAN TOMIĆ: Politična kultura revolucije in socialističnega samoupravljanja; ENVER REDŽIĆ: Delavsko gibanje Bosne in Hercegovine med revoluciono plimo in kontrarevolucionarnim udarom; *Sodobni marksizem:* MUHAREM KRESO: Titova realizacija Marxove vizije o vojaški organizaciji proletariata in ljudstva; ZORAN VIDAKOVIĆ: Protislovja marksistične misli pred sceno današnjega sveta; MILOŠ NIKOLIĆ: Znanstveni, razredni in revolucionarni značaj marksizma; DŽEMAL SOKOLOVIĆ: Nivoji družbene delitve dela; MARIAN SAWER: Azijski produkcijski način in marksistična analiza pro-

gresa in modernizacije; *Informativno-propagandna dejavnost:* BESIM SPAHIĆ: Ekonomska propaganda kot množično komuniciranje; EMIL VLAJKI: Kritika klasičnega novinarstva; *Mednarodni pregled:* RADOVAN VUKADINOVIĆ: Sovjetska politika v Srednji Ameriki, Kubi in deželah Karibov; MLADEN MATIĆ: Sovjetska zveza in afganistanska kriza; ENVAR ABDEL MALEK: Glavni tokovi politične misli v sodobnem arabskem svetu. *Prikazi.*

Naše teme (Zagreb) št. 3/1981

Pogledi: DAVOR ŠOŠIĆ: Sedanji trenutek evrokomunizma; SLAVEN LETICA: O neki politično-ekonomski tezi; DANIJEL ĐUREK: Boris Kidrič in vprašanje malih kmečkih posestev; *Aktualni problemi samoupravljanja:* ADOLF BIBIĆ: Samoupravni pluralizem (II); IVAN ŠIBER: Uresničevanje delegatskega sistema; *Okrogla miza:* Stanovanjsko vprašanje; *Raziskave:* BORIS VUŠKOVIĆ: Naraščanje in fluktuacija članstva ZKJ; *Esej:* ŽARKO PUHOVSKI: Vprašanja stalinizma; *Dogajanja:* NIKOLA RAŠIĆ: Esperanto in mednarodni odnosi; *Prikazi knjig, domačih in tujih revij.*

Marksistička misao (Beograd) št. 2/1981

Interpretacije Marxa: ZORAN VIDAKOVIĆ: Ponovno brati »Kapital«; SLAVEN RAVLIĆ: Pojem revolucije v »Kapitalu«; SLOBODAN INIĆ: Materialne predpostavke revolucije; SRETEN PETROVIĆ: Umetnost med »proizvodnim« in »neproizvodnim« delom (analiza Marxovega stališča); MIODRAG ŽIVANOVIĆ: Modeli uporabe Marxa; *Eseji:* MILOJE PETROVIĆ: Habermasova rekonstrukcija Marxa;

SLOBODAN LAZAREVIĆ: Lukacz in levi ekstremizem; *Dogajanja*: ALEKSANDAR A. MILJKOVIĆ: Božidar Adžija o socialni politiki; *Razprave*: Marksistična teorija o samoupravnem pravu: NIKOLA VISKOVIĆ: Marksistična teorija prava in samoupravljanje; JOVAN ĐORĐEVIĆ: Socialistično in samoupravno pravo; JOVAN MIRIĆ: Veljavnost norm in njihovo (ne)spoštovanje; ANTON PERENIĆ: Vrednostne predpostavke samoupravnega prava; SLOBODAN M. BLAGOJEVIĆ: O samoupravnem pravu; *Razgovor z ustvarjalcem*: BRUNO TRENTINO: Delavski boji in sindikati; *Odživljanje*: ŽARKO PAPIĆ: O kritičnem dialogu; *Pogledi in prikazi, tematska bibliografija*: Sto knjig o Marxovem snovanju.

skus sistematizacije; RALF DAHRENDORF: Marxov model razredne družbe; W. G. RUNCIMAN: Razredna pripadnost, status in moč; P. BACHRACH in M. S. BARRATZ: Dva obraza moči; ISAAC D. BALBUS: Pojem interesa v pluralistični in marksistični analizi; ANTHONY GIDDENS: »Moč« v novejših delih Talcotta Parsonsa; STEVEN LUKES: Moč – neko radikalno pojmovanje; *Diskusija*: NICOS PAULANTZAS: Problem kapitalistične države; RALPH MILIBAND: Odgovor Nicosu Paulantzasu; RALPH MILIBAND: Poulantzas in kapitalistična država; NICOS PAULANTZAS: Kapitalistična država – odgovor Milibandu in Laclauu; *Zgodovina marksizma*: RICHARD HUNT: Marksizem in totalitarna demokracija.

Pregled (Sarajevo)
št. 4/1981

Savremenost (Novi Sad)
št. 3–4/1981

Članki: ISMET DAUTBAŠIĆ: Združevanje dela in sredstev ter institucionalni okvir združevanja; ĐURO VEKIĆ: Družbenoekonomski vidiki zunanje ekonomske emigracije jugoslovanskih državljanov; RADOVAN KOVAČEVIĆ: Nevzdržnost starega in vzpostavljanje novega mednarodnega ekonomskega reda; DUŠAN R. PARAVINA: Neodtujljivost in varstvo pravic iz delovnega razmerja (načelen pogled); ABDUSELAM BALAGIJA: Poligamni zakoni v Cazinski krajini; *Iz kulturne zgodovine BiH*: IBRAHIM TEPIĆ: O prisotnosti ruske knjige v BiH v 50-tih in 60-tih letih 19. stoletja in otvoritev Vilajetske tiskarne; *Pogled*: MILE KONJEVIĆ: O založniški dejavnosti spominskega področja Jasenovac; *Prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 8/1980

Razred, interes, moč: ALJOŠA MIMICA: Razred, interes, moč – nekaj uvodnih pripomb; WŁODZIMIERZ WESOŁOWSKI: Marxova teorija razredne dominacije po-

Samoupravno združevanje dela in sredstev: JOSIP BROZ TITO: Združevanje dela in sredstev je objektivno nujen proces; EDVARD KARDELJ: Delavec mora zavestno in racionalno razpolagati z družbenim kapitalom; *Teoretsko osmišljanje politike*: DUŠAN ALIMPIĆ: Politika pospeševanja razvoja nezadostno razvitih prek združevanja dela in sredstev; NIKOLA BALOG: Združevanje dela in sredstev; KIRO GLIGOROV: Družbenoekonomski odnosi v družbenih dejavnostih; ALEKSANDAR RAIĆ: Elementi za razpravo o idejnih vprašanjih ekonomske stabilizacije; BRANISLAV MILOVANOVIĆ: Aktualni problemi združevanja dela, zemljišč in sredstev kmetovalcev; ŽARKO PAPIĆ: Vloga znanosti v socialistični samoupravni družbi; *Izkustva prakse*: DUŠAN BOGDANOVSENKO: Pridobivanje dohodka z udeležbo v skupno ustvarjenem prihodku in dohodku; *Pogledi in mnenja*: MILADIN KORAĆ: Tendence k nastajanju osmih posebnih republiških in pokrajinskih gospodarstev; TIHOMIR ŠUVAKOV: Tendence in neskladja v razvoju in odnosih med subjekti naših nacionalnih ekonomij; MAX ADLER: Marx kot mislec (6. del prevoda).

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

—: IZ povijesti jugoslovenske marksistične misli. Argumenti. Rijeka, 1980, št. 2, str. 4–76.

KOCIJANČIĆ Mario: Karl Marx in varstvo delavcev pri delu. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 7.

LABRIOLA Antonio: Ogledi o historijskom materijalizmu. (Saggi sul materialismo storico.) Beograd, Komunist 1980. VIII + 365 str. (Marksizam i savremenost, VII kolo, sv. 5) – sig. 13.103-7/5.

LEKOVIĆ Dragutin: Marksizam kot teorija svetovnega nazora. Anthropos, Lj., 1978, št. 5/6, str. 216–229.

LUPORINI Cesare: Dijalektika i materijalizam. (Dialektika e materialismo.) Beograd, Komunist 1981. XVI + 421 str. (Marksizam i savremenost, Kolo VII, sv. 2) – sig. 13.103-7/2.

PRAWER S.S.: Karl Marx in svetovna literatura. (Karl Marx and world literature. Prev in ured. Aleš Erjavec.) V Ljubljani, CZ 1981.462+(III) str. (Marksistična teorija kulture in umetnosti, 2 – sig. 14.309-2.

STOJKOVIĆ Andrija S.: Razumevanje svetovnega nazora v uradnih dokumentih nekaterih komunističnih in delavskih partij izvenevropskih dežel. Anthropos, Lj., 1978, št. 5/6, str. 157–265.

TITO: H kritiki stalinizma. (Tematska št. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1980, št. 39/40, 391 str.

ZIHERL Boris: Zbrana dela. (Ured. Neda Brglez in Aleš Erjavec) 1. knj. Ljubljana, SAZU 1980. 267 str.

II. FILOZOFIJA

ERJAVEC Aleš: Analiza Garaudyjevih pogledov na umetnost. Anthropos, Lj., 1980, št. 4/6, str. 161–176.

MOTALN Valter: O povezavi med kvaliteto, kvantiteto in številom. Anthropos, Lj., 1979, št. 3/6, str. 199–214.

PUHOVSKI Žarko: Povijest i revolucija. Ogledi o pretpostavkama i konzekvencijama filozofskog mišljenja. Zagreb. Centar za kulturnu djelatnost SSO 1980. 355 str. (Političke teme, 30) – sig. 12.523-30.

SARTRE Jean-Paul: Filozofske i političke rasprave. Izbor i predgovor: V. Mikecin. Zagreb. Školska knjiga 1981. 326 str. (Suvremena misao, 742) – sig. 13.346-742.

STREHOVEC Janez: Iz sodobne estetike: Ernst Fischer. Delo, Lj., 5. 3., 19. 3., 26. 3., 2. 4., 9. 4. 1981

III. SOCIOLOGIJA

ANTONČIĆ Vojko: Pomen dela. Raziskovalna naloga. Ljubljana, ISU 1980. 91 str.=f. + 35 tab.

BIBIČ Adolf: Interesi in politika. Od kritike politične države k samoupravnemu pluralizmu. Ljubljana, DE 1981. 451 str.

CALVET Louis Jean: Lingvistika i kolonijalizam. Mala razprava o glotofagiji. (Linguistique et colonialisme. Prev. J. Krivokapić.) Beograd, BIGZ 1981.208+(III) str. (XX vek, 49) – sig. 1/2680-49.

CHOMBART de LAUWE P.V.: Vprašanja iz sociologije in urbanizma. V: MESTNO Stanovanjsko okolje, 1977, str. VII, 1–7.

ČERNIGOJ-SADAR Nevenka: Vzorci obnašanja. (Del projekta: Slovenci v procesih preoblikovanja svoje identitete. 1. fazno poročilo. Ljubljana, ISU 1979.

DEKLEVA Bojan: Razmišljanje o modelih pojmovanja odnosov med šolo in prestopništvom. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1981, št. 1, str. 25–32.

GLOBEVNIK Josip: Družbeni dogovori. Naši razgledi, Lj., 27. 3. 1981, št. 6.

GOLOB Matija: Družbeni pogoji nastajanja korupcije (v raznih tipih sodobnih družb). (3. fazno poročilo). Ljubljana, ISU 1980.

GRČAR Miša: Gledališki obiskovalci – potencialni gledalci. Sodelavec: Dragana Kraigher-Šenk. Ljubljana, ISU 1980. 124 str.=f. + pril.

GRČAR Miša: HUDODELSTVO, človek in sodba. Pogovor NR: L. Bavcon, P. Kobe, J. Lokar, K. Vodopivec. Naši razgledi, Lj., 23. 3. 1981, št. 6.

KIRN Andrej: Sovjetske teoretične kontraverze o možnih energetsko-bioloških učinkih globalne ekološke krize. Anthropos, Lj., 1980, št. 4/6, str. 132–154.

KIRN Andrej: Mestno stanovanjsko okolje = Urban housing environment. Seminar o raziskovalnih strategijah, Lj., okt. 1977. Ljubljana, Urbanistični inštitut 1980. loč. pag.

PEČAR Janez: »Ekološka« kriminaliteta in kriminologija. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1981, št. 1, str. 33–44.

PETRIC Ina: Socializacijski dejavniki v procesu oblikovanja identitete Slovencev. Sodelavci: Janez Dokler, Žiga Knap. Ljubljana, ISU 1980. 71 str.

POPOVIĆ Mihailo & Miodrag Ranković: Teorija i problemi društvenog razvoja. Beograd, BIGZ 1981. 478 str.

RIZMAN Rudi: Leninovo pojmovanje naroda in teoretični rezultati dialoga o narodu med Leninom in Rožo Luxemburg. Anthropos, Lj., 1979, št. 3/6, str. 269–300.

RUS Veljko: Večnivojska analiza moči v delovnih organizacijah. Poročilo o raziskavi. Sodel.: Franko Adam in Božo Truden. Ljubljana, ISU 1980. 80 str. = f.

ŠTRUKELJ Inka: Motivacija in stališča do učenja in rabe L₁ in L₂. Osnutek empirične raziskave. Ljubljana, ISU 1980.

TODOROVIĆ Aleksander: Sociologija mode. Niš, Gradina 1980. 203 str.

WATSON-SETON Hugh: Nacije i države (Nations and states). Ispitivanje porekla nacije i politike nacionalizma. Prev. N. Šoljan. Zagreb, Globus 1980. 456 + (V) str.

ŽIŽEK Slavoj: Nezavedni fantazmi v procesu oblikovanja Slovencev. Ljubljana, ISU 1980. 61 str. = f.

IV. PSIHOLOGIJA

BERNE Eric: Koku igru igraš? Beograd, Nolit 1980. 182 + (II) str. (Psihološka biblioteka, 28) – sig. I/2930-28.

BOJANOVIĆ Rade: Psihologija međuljudskih odnosa. Beograd, Nolit 1979. 208 + IV str. (Psihološka biblioteka, 23) – sig. I/2930-23.

CASTENDA Carlos: Drugi krug moči. (The second ring of power. Prev. N. Čurčulija-Prodanović. Beograd, Prosveta 1981. 285 + (II) str. (Današnji svet, 25) – sig. 11.947-25.

CASTENDA Carlos: KONCEPCIJE OSEBNOSTI, SAMOUPRAVNA DRUŽBA IN SODOBNI SVET. Razprava MC FF in *Anthropos*. *Anthropos*, Lj., 1980. št. 4/6, str. 7-36.

LAMOVEC Tanja: Jean-Paul Sartre in psihologija emocij. *Anthropos*, Lj., 1980, št. 4/6, str. 69-76.

POLIČ Marko: Zasebnost kot ključna prva odnosov človek-okolje. *Anthropos*, Lj., 1980, št. 4/6, str. 53-68.

STAMMERS R. & J. Patrick: Psihologija obučavanja. (The psychology of training.) Beograd, Nolit 1980. 142 + (V) str. (Psihološka biblioteka, 27) – sig. I/2930-27.

TRSTENJAK Anton: Dimenzionalni in metodološki vidiki ekopsiholoških sistemov. *Anthropos*, Lj., 1980, št. 4/6, str. 39-52.

V. ZNANOST – KULTURA – PROSVETA – ŠOLSTVO

ADORNO Th. W.: Umetnost, družba, estetika. V: MISEL o moderni umetnosti. 1981, str. 93-111.

BENJAMIN Walter: Umetniško delo v času svoje tehnične reprodukcije. V: MISEL o moderni umetnosti, 1981, str. 66-93.

BLOCH Ernst: O umjetnosti. Izabrani tekstovi. Priredio Danko Grič. Prev. N. Čačinović-Puhovski. Zagreb, Školska knjiga 1981. 295 str. (Suвремена misao, 708) – sig. 13.346-708.

DUFRENNE Mikel: Umetnost in politika. V: MISEL o moderni umetnosti, 1981, str. 159-166.

FABINC Ivo – Viljem Merhar – Danijel Pučko: Uveljavljanje svobodne menjave dela na področju visokega šolstva. *Ekonomika*, Lj., 1980, št. 3/4, str. 347-357.

GLAVIČ Peter: Pred dolgoročno projekcijo razvoja znanosti v SR Sloveniji. *Raziskovalec*, Lj., 1981, št. 3, str. 81-83.

GOŠAR Peter: Znanstvena kultura. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 7.

JAN Jože: Delo in ustvarjalnost. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 7.

JAN Jože: KOMUNISTI o raziskovalni dejavnosti. *Raziskovalec*, Lj., 1981, št. 3, str. 59-73.

McINNERNEY M.: Mit o neodvisnem znanstveniku. *Anthropos*, Lj., 1980, št. 4/6, str. 206-211.

McINNERNEY M.: MISEL o moderni umetnosti. Izbrani eseji in odlomki. Izbral ..., Janez Vrečko... Ljubljana, MK 1981. 222 str. (Kondor, 190.) – sig. 3424-190.

NOBLE David: Brak između znanosti i korisnih umjetnosti. – Industrijski proces višeg obrazovanja. – Razvoj tehničkog obrazovanja. *Argumenti*, Rijeka, 1980, št. 3, str. 77-92.

PEDIČEK Franc: Ideja usmerjanja v današnji preobrazbi vzgoje in izobraževanja. *Anthropos*, Lj., 1979, št. 3/6, str. 159-188.

POTRČ Miran: Andragoška funkcija združenega dela. *Sodobna pedagogika*, Lj., 1981, št. 1/2, str. 61-67.

SAGADIN Janez: Zgodovinski pogled na današnje funkcije povezovanja pouka in produktivnega dela. *Sodobna pedagogika*, Lj., 1981, št. 1/2, str. 6-14.

STREHOVEC Janez: Umetnost in politika. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 5/6, str. 125-136.

ŠVAJNCER Marija: Sartrovo pojmovanje literarne ustvarjalnosti. *Anthropos*, Lj., 1980, št. 4/6, str. 157-160.

ŠVAJNCER Marija: VZGOJA in izobraževanje odraslih. *Sodobna pedagogika*, Lj., 1981, št. 1/2, str. 57-80.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BAKALLI Mahmut: Dinamičen razvoj (Kosova). Delo, Lj., 11. 4. 1981.

DOLANC Stane: Ne notranja ne zunanja politika SFRJ se ne bosta spremenili. (Kosovo). Delo, Lj., 11. 4. 1981.

DOLANC Stane: DRUŽBENI dogovor o skupnih osnovah za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodeke in skupno porabo. Ljubljana, DE 1981. 112 str. (Sindikati, 36) – sig. 13.637-36.

FLORJANČIČ Jože: Le z ustrezno gospodarsko naravnostjo vseh... Delo, Lj., 8. 4. 1981.

FLORJANČIČ Jože: HUMANIZACIJA dela z vidika invalidnosti in zdravstvenega varstva. Ljubljana, DE 1981. 80 str. (Sindikati, 35) – sig. 13. 637-35.

FLORJANČIČ Jože: IDEJNOPOLITIČNA vprašanja družbenoekonomskega razvoja Jugoslavije za obdobje 1981/85 ter naloge ZK in drugih socialističnih sil. 15. seja CK ZKJ. Ljubljana, Komunist 1981. 135 str. (Dokumenti ZKJ)

KRAIGHER Sergej: Samoupravljanje se skozi desetletja potrjuje v našem družbenem razvoju... za TV... Delo, Lj., 18. in 19. 3. 1981.

KUHELJ Jože: Pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Ljubljana DDU Univerzum 1980. 127 str. + pril. (Družbeno izobraževanje, 79) – sig. 1/2952-79.

LJUBIČIČ Nikola: Zasnova naše ljudske obrambe in družbene samozščite nikogar ne ogroža. Delo, Lj., 27. 2. 1981.

POTRČ Miran: Družbeno planiranje. Ljubljana, RK SZDL Slov. 1980. 101 str. (Delegat v samoupravni praksi, 12)

RIBIČIČ Ciril: Druženopolitični zbori. Ljubljana, Skupnost slovenskih občin 1981. 79 str. (Občina kot komuna, 4)

RIBIČIČ Mitja: Za svobodo vere, zoper kakršenkoli klerikalizem. Delo, Lj., 18. 4. 1981.

SRUK Vlado: Komunistovo dejanje in misel. Ljubljana, Komunist 1981. 115 str. (Politična šola CK ZKS Ljubljana, 14)

ŠETINC Franc: Ne smemo dovoliti, da naša društva načne rja... Delo, Lj., 9. 4. 1981.

ZVEZA KOMUNISTOV SLOVENIJE. CK, 9. seja. Komunist, Lj., 17. 4. 1981, št. 15, pos. pril.

ZVEZA SINDIKATOV SLOVENIJE. Stališča slovenskih sindikatov in IS o nalogah na področju gospodarstva in socialne politike. Delo, Lj., 20. 3. 1981.

ZVEZA SOCIALISTIČNE MLADINE SLOVENIJE. Problemska konferenca o družbenoekonomskem položaju mladih. – Problemska konferenca o kulturi. Delo, Lj., 14. 3. in 22. 4. 1981.

3. Politični sistemi in organizacije:

ZVEZA SOCIALISTIČNE MLADINE SLOVENIJE: O KONCEPCIJAMA samoupravljanja i participacije. (Cavtat '80). Socijalizam u svetu, Bgd, 1981, št. 22, str. 278.

PEYREFITTE Alain: Tehnokratska bolest. (Le mal français. Prev. V. Ogrizović.) Zagreb, Globus 1978. 524 str.

PEYREFITTE Alain: POTA Poljske. (Odg. ured. Janez Stanič. Ljubljana, Komunist 1981. 208 str. (Študijski zvezki, 1)

RUS Veljko: Japonski zapiski. 1–4. Delo, 14. 3.–4. 4. 1981. (sobota)

SEDMAK Marjan: Novi problemi v luči kontinuitete. 26. kongres KP SZ. Delo, Lj., 7. 3. 1981.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

BARBIČ Ana: Družbena vloga sredstev množičnega komuniciranja. Anthropol, Lj., 1980, št. 4/6, str. 121–131.

OSOLNIK Bogdan: Nova mednarodna informacijsko komunikacijska ureditev. Ljubljana, Komunist 1981. 144. str.

PLENKOVIČ Mario: Demokratizacija masmedija. Mogučnosti i perspektive daljnjeg samoupravnog razvoja. Zagreb. Centar za informacije i publicitet 1980. 247 str. (Biblioteka komunikacijske znanosti, 4)

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

DUGANDŽIJA Nikola: Svetovna religija. Beograd, Mladost 1980. 334 str. (Mala edicija »Ideja«, 22)

VUŠKOVIČ Boris & Srdjan VRCAN: Raspeto katoličanstvo i druge studije i eseji iz sociologije religije. Zagreb, Naše teme 1980. 346 str. (Biblioteka Naših tema

X. ZGODOVINA – GEOGRAFIJA

MARINKO Miha: Izbrana dela. 1. knj. Ljubljana, Komunist 1980. 492+IV str.

MARINKO Miha: SKOJ 1919–1945. (Prispevki k posameznim obdobjem. Ob njegovi 60-letnici. (Odg. ured. Franc Rozman). Ljubljana, Komunist 1980. 280 str.+pril.

VODUŠEK-STARIČ Jera: Začetek procesa demokratizacije družbeno-ekonomskih odnosov in izvolitev prvih delavskih svetov leta 1950. Prispevki IZDG 1980, št. 1/2, str. 57–81.

VODUŠEK-STARIČ Jera: ZGODOVINSKA vloga Osvobodilne fronte. (Odg. ured. Janko Liška. Ljubljana, Komunist 1981. b. p. ilustr. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in NOB v Sloveniji, 19/20.)

VODUŠEK-STARIČ Jera: ZVEZA DELOVNEGA LJUDSTVA. (Sept. 1939 – april 1941.) Odg. ured. Janko Liška, Komunist, Lj., 10. 4. 1981., teoret. pril. april.

XI. POTOPISI – BIOGRAFIJE – PRIROČNIKI – SLOVARJI

HAFNER Sebastian: Hitler. (Anmerkungen zu Hitler. Prev. S. Jarc.) Ljubljana, DZS 1980. 175 str. (Biografije, 42) – sig. 10.449-42.

KOCBEK Edvard: Sodobni misleci. Celje. Mohorjeva družba 1981. 186+(II) str. (Znanstvena knjižnica, N. S. 12)

KOCBEK Edvard: LEKSIKON narodnooslobodilačkov rata i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945. Beograd, Narodna knjiga-Partizanska knjiga: Monos 1980. 2 knj.

KOCBEK Edvard: UNISIST II. Generalni informacijski program Unisist II. Zagreb, Savez rep. i pokrajinskih SIZ za naučne djelatnosti u SFRJ – Komisija za sistem naučnih informacija – Referalni centar Sveučilišta u Zagrebu 1980. IV+201+(II) str.

UDC 325.1:325.14:301.162.1/3

KLINAR, dr. Peter: The Social Status of the Second Generation Migrants**Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 2, p. 548-562**

The author discusses the social status of second generation migrants and compares it, in the conclusive part, with the social status of their peers, the natives in immigrant society, as well as peers in emigrant society and the social status of the first generation migrants. The differences were established on the basis of an analysis of educational, - qualifical, professional and family status of the second generation migrants. We are faced with different categories of second generation migrants as well as with several social problems; the latter are affected by, as for example, problems of unemployment, bicultural education, generation conflicts, estranged and separated families, etc.

UDC 329.14(-651)

BEBLER, dr. Anton: Marxism and the Problem of Socialist States' Wars**Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 3, p. 563-576**

In dealing with the rather alarming current phenomenon of socialist states' wars, the author establishes that the contemporary Marxist theory lags behind the challenges of the political practice. On the basis of an analysis of the fundamental views on the relationship between socialism and armed violence held by Engels, V.I. Lenin and E. Kardelj, the author tries to explain why greater attention has not been paid to this problem by Marxists and Socialists be it in the past or at present. The second part of the article deals with Marxist and non-Marxist interpretations of the reasons causing aggressive behavior of socialist states; the author establishes that neither of them is complete and satisfactory, although they give the possibility to extrapolate those rational cores that withstand scientific critique.

UDC 323.15

PETRIČ, dr. Ernest: Protection of Minorities and the Right to Secession**Teorija in praksa, Ljubljana, vol. XVIII, No 3, p. 577-597**

The right of peoples to selfdetermination is to-day undoubtedly one of the principles of international law, bearing all characteristics of ius cogens. Its applicability is universal and is not confined only to the abolition of remnants of classical colonialism. A part of its content is also the right to secession. The right to selfdetermination applies also to national minorities, though, in normal circumstances only to the so-called internal selfdeterminations which can be implemented by different forms of protection. In those circumstances, however, when the physical or ethnic existence and identity of a minority is jeopardized by the policy of genocide, apartheid, severe discrimination, systematic violation of basic human rights and minority rights, the minority's claim to the right to secession can be legitimate. For, it is impossible to demand for a national minority to persist in a state which by its policy jeopardizes the minority's very existence.

KLINAR, dr. Peter: Družbeni položaj druge generacije migrantov
 Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 3, str. 548-562

Avtor obravnava družbeni položaj pripadnikov druge generacije migrantov in ga v sklepnem delu primerja z družbenim položajem njihovih vrstnikov, domačinov v imigrantski družbi, in vrstnikov v emigrantski družbi ter z družbenim položajem pripadnikov prve generacije migrantov. Za ugotavljanje teh razlik mu služi analiza izobrazbeno-kvalifikacijskega, poklicnega in družinskega položaja pripadnikov druge generacije migrantov. Srečamo se z različnimi kategorijami pripadnikov druge generacije migrantov in številnimi družbenimi problemi, ki jih prizadevajo, kot so problemi nezaposlenosti, bikulturnega izobraževanja, generacijskih konfliktov, odtujenih, razdvojenih družin in drugi.

UDK 329.14(-651)

BEBLER, dr. Anton: Marksizem in problem vojn socialističnih držav
 Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 3, str. 563-576

Avtor obravnava v svojem prispevku zaskrbljujoč sodobni pojav vojn socialističnih držav, hkrati pa ugotavlja, da sodobna marksistična teorija na tem področju zaostaja za izzivi politične prakse; ko razčlenjuje temeljna stališča F. Engelsa, V. I. Lenina in E. Kardelja o razmerju med socializmom in oboroženim nasiljem, skuša pojasniti, zakaj marksisti in socialisti v preteklosti in tudi v sedanjosti temu problemu niso posvetili večje pozornosti. V drugem delu obravnava marksistične in nemarksistične razlage vzrokov za agresivno ponašanje socialističnih držav, pri čemer ugotavlja, da nobena razlaga ni popolna, pač pa je možno iz njih izluščiti tista racionalna jedra, ki zdržijo znanstveno kritiko.

UDK 323.15

PETRIČ, dr. Ernest: Varstvo manjšin in pravica do odcepitve
 Teorija in praksa, Ljubljana 1981, št. 3, letnik XVIII, str. 577-597

Pravica narodov (peoples) do samoodločbe je danes nedvomno eno od načel mednarodnega prava z značilnostmi ius cogens. Njegova uporabljivost je univerzalna in ni omejena le na odpravo ostankov klasičnega kolonializma. Del njegove vsebine je tudi pravica do odcepitve. Tudi narodne manjšine so nosilec pravice do samoodločbe, vendar v normalnih okoliščinah le tako imenovane interesne samoodločbe, ki se lahko uresniči z raznimi oblikami manjšinskega varstva. V tistih okoliščinah, ko pa so s politiko genocida, apartheida, grobe diskriminacije, sistematičnega kršenja temeljnih človekovih pravic in manjšinskih pravic ogroženi fizični ali etnjični obstoj in identiteta neke manjšine, more biti legitimna tudi zahteva manjšine po pravici do odcepitve. Ni namreč moč zahtevati, da bi neka narodna manjšina samoporočilo vztrajala v državi, ki ji s svojo politiko streže po življenju.

IZBOR IZ TITOVIH DEL V »TEORIJI IN PRAKSI«

Bralce obveščamo, da je na voljo še nekaj izvodov lanskoletne številke »Teorije in prakse« (št. 10—12/1980), v kateri je natisnjen širok izbor iz Titove predvojne, medvojne in povojne politične in publicistične revolucionarne dejavnosti, njegovi govori na najbolj pomembnih mednarodnih konferencah, Kardeljeva študija »Tito in KPJ« ter besede tovarišu Titu v slovo. Zvezek obsega 640 strani in ga lahko dobite v upravi revije za ceno 150 dinarjev. Zvezek z izborom del Edvarda Kardelja (št. 7—9/1979), za katerega je veliko povpraševanje, je razprodan do zadnjega izvoda.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK:

Čavtat 1980: Prispevki z lanske letošnje mednarodne tribune »Socializem v svetu« na temo Participacije, samoupravljanje, socializem

Peter Jamšek: Marksistična družbena teorija kot raziskovalni projekt

Milen Divjak: Nekateri zadrege in problemi DMV v osnovni šoli

Zoran Jelenc: Politična kultura socialističnega samoupravljanja in izobraževanje odraslih